

Wiedza o społeczeństwie

2

Dla **szkół ponadpodstawowych**

Artur Derdziak

Wiedza o społeczeństwie

dla **szkół ponadpodstawowych**

2

ZAKRES ROZSZERZONY

 OPERON
Edukacja jest podróżą

2024

Konsultacja merytoryczna: dr Marek Jarentowski
Projekt okładki: Paweł Kwacz
Redaktor prowadzący: Manuela Jankowska
Redakcja językowa: Marlena Dobrowolska
Korekta: Marlena Dobrowolska
Redakcja graficzna i skład: Mateusz Zaborowski, Danuta Jarzembek
Fotoedycja: zespół

Zdjęcia: ahaonline.cz, Sławomir Kamiński/Agencja Gazeta, BE&W, East News, FORUM, Maciej Bilewicz/FORUM, Jan Bogacz/FORUM, Janusz Fila/FORUM, FoKa/FORUM, Aleksander Keplicz/FORUM, Piotr Mecik/FORUM, Jan Morek/FORUM, Chris Niedenthal/FORUM, Peter Andrews/Reuters/FORUM, DAVID MERCADO/Reuters/FORUM, Marek Skorupski/FORUM, Krzysztof Wójcik/FORUM, Instytut Pamięci Narodowej, jaap.pjwstk.edu.pl, Narodowe Archiwum Cyfrowe, newsindiatimes.com, JACEK TURCZYK/PAP, Atosan/Shutterstock, canon_shooter/Shutterstock, DutchMen/Shutterstock, Evan McCaffrey/Shutterstock, hans engbers/Shutterstock, JStone/Shutterstock, Shutterstock, thinglink.com, Wikipedia/Croquant/CC BY-SA 4.0, Wikipedia/Kremlin.ru/CC BY 4.0, Wikipedia/Superbenjamin/CC BY-SA 4.0, Wikipedia/Vladimir Vyatkin/CC BY-SA 3.0

Ilustracje: Bartek Brosz, Janusz Wyrzykowski
Autor pomysłów rysunków satyrycznych: Maciej Batorski

OPERON Sp. z o.o. oświadcza, że z należytą starannością podjął wszelkie działania zmierzające do powiadomienia podmiotów majątkowych praw autorskich do utworów słownych i fotograficznych wykorzystanych w publikacji o zamiarze ich publikacji celem uzyskania od twórców lub ich następców prawnych wymaganej zgody za przysługującym wynagrodzeniem w stosownej wysokości. Osoby, których prawa w sposób niezawiniony przez wydawnictwo zostały naruszone, prosimy o bezpośredni kontakt z wydawcą.

Etap edukacyjny: III
Typ szkoły: szkoła ponadpodstawowa
Zakres kształcenia: rozszerzony
Materiał edukacyjny

© Copyright by OPERON Sp. z o.o. & Artur Derdziak
Gdynia 2023

Wszelkie prawa zastrzeżone. Kopiowanie w całości lub we fragmentach bez zgody wydawcy zabronione.

N8126

Wydawca:
Operon Sp. z o.o.
81-541 Gdynia, al. Zwycięstwa 96/98
tel. centrali 58 679 00 00
e-mail: info@operon.pl
www.operon.pl

ISBN 978-83-8197-404-2

Zgodnie z decyzją MEN od września 2024 r. obowiązuje zmieniona, uszczuplona o ok. 20% podstawa programowa. W związku z tym w podręczniku znalazły się stosowne oznaczenia.

 Takim symbolem oznaczono treści usunięte z podstawy programowej.

 Takim symbolem oznaczono treści, które zostały zmienione. Nauczyciel przedstawi uczniowi zmiany i wyjaśni, czego powinien się nauczyć.

Spis treści

Wstęp	5
Jak jest zbudowana nasza publikacja.....	6

I. Demokratyzacja

1. Geneza demokracji	10
2. Polskie tradycje demokratyczne	17
3. Rozwiązania polityczno-ustrojowe PRL-u	23
4. Polska w okresie transformacji systemowej	27
5. Bilans rządów komunistycznych w Polsce	31
6. Patologie życia publicznego	37
7. Budowa III RP	42
8. Istota demokracji	49
9. Formy demokracji	54
10. Powtórzenie.....	61
11. Sprawdź, czy umiesz!	62
12. Publicystycznym okiem – materiał do dyskusji	66

II. Myśl polityczna

1. Istota państwa.....	70
2. Funkcje państwa i legitymizacji władzy	75
3. Formy państwa.....	79
4. Status obywatela w państwie.....	87
5. Aspekt historyczny i współczesny polityki	92
6. Ideologie i doktryny polityczne	96
7. Współczesne ideologie	102
8. Ideologie totalitarne	108
9. Ideowe ruchy narodowe, regionalne i separatystyczne.....	113
10. Powtórzenie.....	118
11. Sprawdź, czy umiesz!	119
12. Publicystycznym okiem – materiał do dyskusji	122

III. Rywalizacja o władzę

1. Partie polityczne.....	126
2. Systemy partyjne.....	131
3. Partie polityczne w Polsce	137
4. Ordynacje wyborcze.....	143
5. Powtórzenie	150
6. Sprawdź, czy umiesz!.....	150
7. Publicystycznym okiem – materiał do dyskusji	153

IV. Państwo

1. Mechanizmy sprawowania władzy.....	156
2. Głowa państwa we współczesnym świecie.....	162
3. Ustrój polityczny Stanów Zjednoczonych.....	165
4. System półprezydencki we Francji i superprezydencki w Rosji.....	169
5. Ustrój polityczny Wielkiej Brytanii i Niemiec.....	179
6. Ustrój polityczny Włoch i Szwajcarii.....	189
7. Dezintegracja państw złożonych w Europie.....	196
8. Władza regionalna w państwach federalnych i unitarnych.....	202
9. Reżimy demokratyczne i hybrydowe w państwach pozaeuropejskich.....	208
 10. Reżimy niedemokratyczne we współczesnym świecie.....	216
11. Relacje państwo–Kościół we współczesnym świecie.....	222
12. Powtórzenie.....	229
13. Sprawdź, czy umiesz!.....	232
14. Publicystycznym okiem – materiał do dyskusji.....	233
 Indeks pojęć.....	 236
Indeks osobowy.....	239

Drogie Uczennice! Drodzy Uczniowie!

Rozpoczynacie naukę wiedzy o społeczeństwie w klasie drugiej. Zachęcamy do uważnego uczestnictwa w lekcjach i nauki, a przede wszystkim do korzystania z niniejszej publikacji. Potraktujcie ją przede wszystkim jako przewodnik po współczesnym świecie. Dzięki niej bezpiecznie i pewnie wkroczycie w dorosłe życie.

Od wielu lat pracuję z młodzieżą szkół średnich, czynnie uczestniczę w życiu moich uczniów. Moim nadrzędnym zawodowym celem jest ich wszechstronny rozwój. Wiedza o społeczeństwie prezentowana w tej publikacji zapewnia kształtowanie wielu różnorodnych umiejętności, które będą potrzebne potem w życiu codziennym, w pracy czy dalszej nauce. Przez cztery lata zdobędziecie nie tylko wiedzę, lecz także nauczycie się aktywnie brać udział w życiu publicznym, opanujecie umiejętność pracy w grupie, zwłaszcza podczas realizacji projektów długoterminowych, nauczycie się analizy i rozwiązywania problemów oraz argumentowania własnego stanowiska. Ponadto opanujecie wiele innych umiejętności: samodzielnego uczenia się, rozumienia, tworzenia i poszukiwania informacji, korzystania z narzędzi cyfrowych w sposób funkcjonalny, skuteczny, bezpieczny i merytoryczny.

Nie mniej ważnym dla mnie celem jest kształtowanie postaw młodych ludzi wkraczających w dorosłość, współtworzących społeczeństwo obywatelskie. Zawarte w publikacji zadania, ćwiczenia, tematy dyskusji czy projektów uczą między innymi aktywności społecznej, zaangażowania w sprawy wspólnot, odpowiedzialności za innych oraz za własne decyzje i czyny, samodzielności poznawczej i ciekawości świata, a także poszanowania godności osób o odmiennych poglądach czy opiniach.

Niniejsza publikacja jest przeznaczona dla uczniów zainteresowanych dalszą nauką na studiach o kierunkach humanistycznych i społecznych, zwłaszcza dla przyszłych politologów, historyków, socjologów, psychologów, kulturoznawców, filozofów, a także zaangażowanych w sprawy społeczne polityków, aktywistów, prawników, nauczycieli i urzędników.

Życzę Wam samych sukcesów!

Autor

Informacje zawarte w publikacji są aktualne na dzień 5 maja 2024 r.

Objaśnienia piktogramów:

temat dyskusji

temat projektu edukacyjnego

ćwiczenia do sprawdzenia wiedzy i umiejętności
oraz służące analizie materiałów źródłowych

ćwiczenia obowiązkowe ze względu na realizację
treści z podstawy programowej

Jak jest zbudowana nasza publikacja

Publikacja pozwala na pełne wykorzystanie nowoczesnych metod dydaktycznych w nauczaniu wiedzy o społeczeństwie. **Jej konstrukcja służy błyskawicznemu odnajdywaniu potrzebnych informacji oraz osiąganiu pozytywnych wyników ze sprawdzianów i egzaminów.**

Każdy rozdział publikacji składa się z poniższych elementów:

Podsumowanie lekcji to esencja najważniejszych treści do zapamiętania – przyda się wam do kartkówki. Jeśli czegoś nie pamiętacie, wróćcie na stronę wskazaną obok. Znajdziecie tam na marginesie odpowiednie hasło, a w treści lekcji – jego omówienie.

Zadania – polecenia zawarte w tym module wykonacie w toku lekcji lub wykorzystacie do nauki w domu. Oceny, które zadania i ćwiczenia są trudniejsze, pozostawiamy nauczycielom.

W publikacji nie należy umieszczać
pisemnych odpowiedzi do zadań.

Ćwiczenia oznaczone tą ikoną sprawdzą wasze wiadomości oraz umiejętności. Szukajcie jej przy ilustracjach i materiałach źródłowych, a także na końcu lekcji. Ćwiczenia te przede wszystkim usprawnią waszą umiejętność analizy materiałów źródłowych, a także syntezy i oceny informacji. **W publikacji nie należy umieszczać pisemnych odpowiedzi do ćwiczeń.**

Powtórzenie zawiera najważniejsze treści do zapamiętania z rozdziału. Ich opanowanie służy uzyskaniu pozytywnej oceny ze sprawdzianu. Jeśli ich nie pamiętacie, wróćcie na stronę wskazaną obok i poszukajcie hasła na marginesie.

Sprawdź, czy umiesz! – gdy przygotujecie się do sprawdzianu, będziecie mogli zweryfikować swoje umiejętności poprzez rozwiązanie zadań opracowanych na podstawie wybranych zagadnień z całego działu. Zadania są ułożone w formie krótkiego testu i mają różny poziom trudności oraz złożoności.

IV. PAŃSTWO – POWTÓRZENIE

Mechanizm sprawowania władzy

Kluczową zasadą mechanizmu sprawowania władzy w państwach demokratycznych jest równowaga władz, która daje prawo do sprawowania władzy wszystkim działającym. Ze względu na to funkcjonowanie wielokierunkowych państwa demokratyczne bezpodległość jest racjonalną, a władza jest sprawowana przez partie polityczne wybierane w demokratycznych wyborach. System sprawowania władzy w państwach demokratycznych jest zaprzeczaniem zasad dyktatorstwa. Złoty środek pomiędzy władzą i wolnością jest powołany w formie ograniczonego dyktatorstwa. Istotą jest powołanie politycznego a władza opiera swoje działanie na wolnościowym systemie prawnym, demokratycznym, korupcji i propagandzie. System sprawowania władzy w państwach demokratycznych został przedstawiony w Ciele Władzy Maciejewskiego Radość i Smutek Wyższej Republiki Główny.

1. 101

2. 102-103

3. 104-105

4. 106-107

5. 108-109

6. 110-111

7. 112-113

8. 114-115

9. 116-117

10. 118-119

11. 120-121

12. 122-123

13. 124-125

14. 126-127

15. 128-129

16. 130-131

17. 132-133

18. 134-135

19. 136-137

20. 138-139

21. 140-141

22. 142-143

23. 144-145

24. 146-147

25. 148-149

26. 150-151

27. 152-153

28. 154-155

29. 156-157

30. 158-159

31. 160-161

32. 162-163

33. 164-165

34. 166-167

35. 168-169

36. 170-171

37. 172-173

38. 174-175

39. 176-177

40. 178-179

41. 180-181

42. 182-183

43. 184-185

44. 186-187

45. 188-189

46. 190-191

47. 192-193

48. 194-195

49. 196-197

50. 198-199

51. 200-201

52. 202-203

53. 204-205

54. 206-207

55. 208-209

56. 210-211

57. 212-213

58. 214-215

59. 216-217

60. 218-219

61. 220-221

62. 222-223

63. 224-225

64. 226-227

65. 228-229

66. 230-231

67. 232-233

68. 234-235

69. 236-237

70. 238-239

71. 240-241

72. 242-243

73. 244-245

74. 246-247

75. 248-249

76. 250-251

77. 252-253

78. 254-255

79. 256-257

80. 258-259

81. 260-261

82. 262-263

83. 264-265

84. 266-267

85. 268-269

86. 270-271

87. 272-273

88. 274-275

89. 276-277

90. 278-279

91. 280-281

92. 282-283

93. 284-285

94. 286-287

95. 288-289

96. 290-291

97. 292-293

98. 294-295

99. 296-297

100. 298-299

101. 300-301

102. 302-303

103. 304-305

104. 306-307

105. 308-309

106. 310-311

107. 312-313

108. 314-315

109. 316-317

110. 318-319

111. 320-321

112. 322-323

113. 324-325

114. 326-327

115. 328-329

116. 330-331

117. 332-333

118. 334-335

119. 336-337

120. 338-339

121. 340-341

122. 342-343

123. 344-345

124. 346-347

125. 348-349

126. 350-351

127. 352-353

128. 354-355

129. 356-357

130. 358-359

131. 360-361

132. 362-363

133. 364-365

134. 366-367

135. 368-369

136. 370-371

137. 372-373

138. 374-375

139. 376-377

140. 378-379

141. 380-381

142. 382-383

143. 384-385

144. 386-387

145. 388-389

146. 390-391

147. 392-393

148. 394-395

149. 396-397

150. 398-399

151. 400-401

152. 402-403

153. 404-405

154. 406-407

155. 408-409

156. 410-411

157. 412-413

158. 414-415

159. 416-417

160. 418-419

161. 420-421

162. 422-423

163. 424-425

164. 426-427

165. 428-429

166. 430-431

167. 432-433

168. 434-435

169. 436-437

170. 438-439

171. 440-441

172. 442-443

173. 444-445

174. 446-447

175. 448-449

176. 450-451

177. 452-453

178. 454-455

179. 456-457

180. 458-459

181. 460-461

182. 462-463

183. 464-465

184. 466-467

185. 468-469

186. 470-471

187. 472-473

188. 474-475

189. 476-477

190. 478-479

191. 480-481

192. 482-483

193. 484-485

194. 486-487

195. 488-489

196. 490-491

197. 492-493

198. 494-495

199. 496-497

200. 498-499

201. 500-501

202. 502-503

203. 504-505

204. 506-507

205. 508-509

206. 510-511

207. 512-513

208. 514-515

209. 516-517

210. 518-519

211. 520-521

212. 522-523

213. 524-525

214. 526-527

215. 528-529

216. 530-

Na początku każdego rozdziału znajduje się **spis tematów** z danego obszaru.

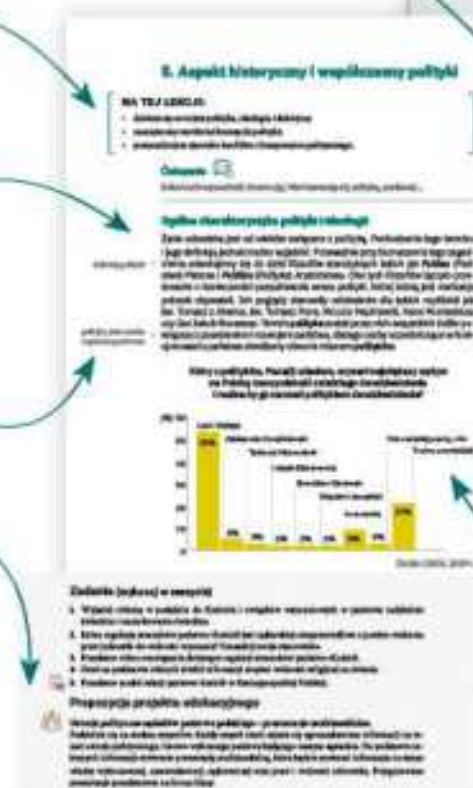
„**Na tej lekcji**” – zawiera spis najważniejszych zagadnień do zrealizowania w danym temacie.

Przystępny język publikacji ułatwi wam zrozumienie treści i zachęci do czytania kolejnych rozdziałów.

Hasła na marginesach to treści obowiązkowe do zapamiętania z lekcji. Zostaną one powtórzone w podsumowaniu lekcji.

Zaproponowane **tematy dyskusji** oraz **projektów edukacyjnych** wymagają pracy w grupie – służą rozwijaniu umiejętności komunikacji i współdziałania, a także poszukiwania, gromadzenia, selekcjonowania informacji na dany temat oraz planowania czynności. Każdy z uczniów powinien uczestniczyć w minimum ośmiu projektach edukacyjnych w okresie realizacji całego cyklu rozszerzonego.

Publicystycznym okiem – materiał do dyskusji – w module tym zaprezentowano odmienne opinie na tematy aktualne w debacie publicznej. Zawarte w nim teksty źródłowe inspirują do dojrzałej dyskusji podsumowującej blok tematyczny rozdziału. Opanowanie sztuki kulturalnego dyskusowania sprawi, że będziecie wyrażać swoje opinie z poszanowaniem godności osób o odmiennych poglądach.

Dane liczbowe, teksty źródłowe, rysunki satyryczne, mapy są ilustracją treści merytorycznych. Elementy te opatrzone poleceniami, abyście przećwiczyli analizę zawartych w nich informacji.

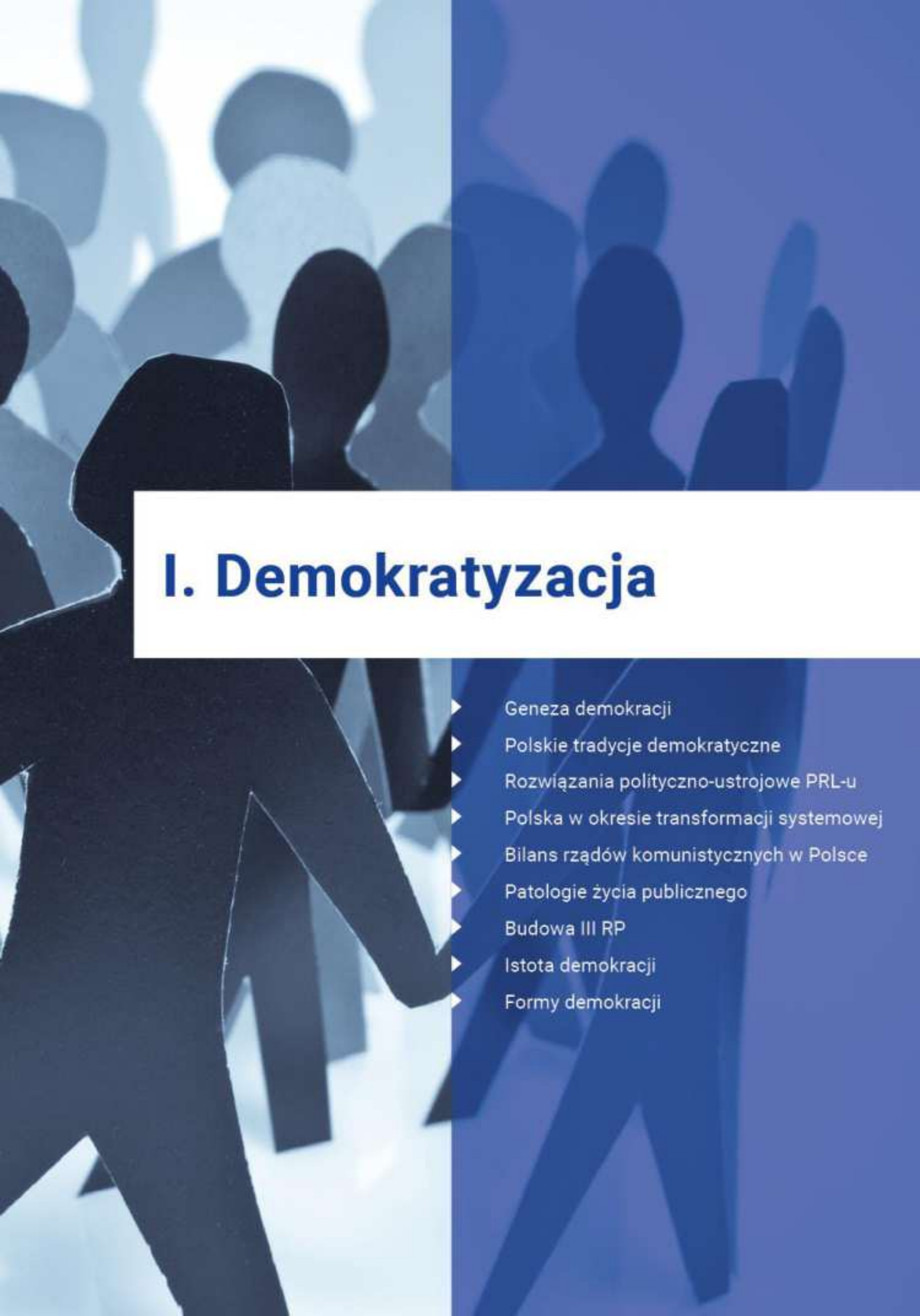
Ciekawe ilustracje oraz infografiki zachęcają do poszerzania wiedzy, odkrywania świata i poznawania innych społeczeństw.

Schematy i tabele pomogą wam usystematyzować wiedzę.

W tekście pojawiają się **wytłuszczenia**. Dzięki nim łatwiej odnajdziecie istotne zagadnienia, pojęcia i nazwy.

I. Demokratyzacja

- ▶ Geneza demokracji
- ▶ Polskie tradycje demokratyczne
- ▶ Rozwiązania polityczno-ustrojowe PRL-u
- ▶ Polska w okresie transformacji systemowej
- ▶ Bilans rządów komunistycznych w Polsce
- ▶ Patologie życia publicznego
- ▶ Budowa III RP
- ▶ Istota demokracji
- ▶ Formy demokracji

1. Geneza demokracji

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, jaki wpływ miała demokracja ateńska na współczesną demokrację;
- poznasz elementy ustroju republiki rzymskiej funkcjonujące we współczesnych demokracjach;
- wyjaśnisz, czym charakteryzowały się demokracje burżuazyjne;
- ocenisz, jaką rolę odegrały ruchy społeczne w kształtowaniu demokracji;
- scharakteryzujesz główne fazy kształtowania się demokracji i upowszechniania praw wyborczych.

Ćwiczenie

Opracujcie mapę myśli, której hasłem przewodnim będzie „demokracja”.

Demokracja ateńska

Warto wiedzieć

Kworum (łac. *quorum* – dosł. ci, którzy są) w Atenach wynosiło co najmniej kilka tysięcy obywateli (czyli prawie 20%) i zakładało w zasadzie referendalny charakter głosowania. Kworum w polskim parlamencie wynosi obecnie 50%.

demokracja
ateńska

► **Demokracja** wywodzi się ze starożytnej Grecji i oznacza rządy ludu (z gr. *dēmos* – lud, *kratos* – władza). Klasycznym przykładem są Ateny, w których grunt pod reformy demokratyczne przygotował **Solon**. Przekazał on Zgromadzeniu Ludowemu prawa wyboru urzędników, wprowadził Radę Czterystu i sądy przysięgłych, jednak prawa obywatelskie powiązał ze statusem majątkowym. Kluczowe zmiany dla demokracji ateńskiej miały miejsce za panowania **Klejstenesa**, który w 507 r. p.n.e. przeprowadził reformę ustrojową oraz powołał **Radę Pięciuset**. W związku z tym, że członkiem rady można było zostać tylko dwa razy w życiu, zwiększył się krąg osób biorących udział w rządzeniu państwem.

Z grona Rady Pięciuset co miesiąc była wyłaniana 50-osobowa komisja, tzw. **prytania**. Do jej obowiązków należało zwotywanie obrad najważniejszej instytucji politycznej, jaką było **Zgromadzenie Ludowe (eklezja)**, a także przygotowanie wniosków do przedstawienia Zgromadzeniu. Prytania pełniła zatem funkcję organu wykonawczego. Władzę sprawowali bezpośrednio obywatele dzięki udziałowi w obradach eklezji. Odbывały się one kilka razy w miesiącu, a ich porządek przedstawiano z kilkudniowym wyprzedzeniem. Każdy obywatel mógł zabrać głos w czasie obrad, a decyzje zapadały większością głosów. Zgromadzenie mogło decydować w każdej sprawie, jednak w praktyce zajmowało się głównie polityką zagraniczną, organizacją uroczystości religijnych, rozdysponowaniem funduszy publicznych i kontrolą urzędników. W późniejszym okresie demokracja została wzmocniona przez **Peryklesa**, który wprowadził wynagrodzenie dla sędziów i członków Rady Pięciuset. Mówiąc o demokracji ateńskiej, należy pamiętać, że władza należała do obywateli płci męskiej, któ-

rych oboje rodzice byli Ateńczykami. Stanowili oni około 10% mieszkańców *polis*. Kobiety, metojkowie i niewolnicy nie posiadali praw politycznych.

Wpływ demokracji ateńskiej na demokrację współczesną

- ukształtowanie idei demokracji jako władzy ludu, a nie jednostki (tyrana) czy elity (arystokracja)
- stworzenie zasady większości, czyli przyjmowanie stanowiska, za którym opowiedziała się większość obywateli
- ustalenie zasady wolności rozumianej jako prawo do swobodnego wyrażania przez obywateli opinii dotyczących spraw państwa
- ustalenie zasady równości polegającej na tym, że wszystkie opinie obywateli mają taką samą wagę
- ukształtowanie idei powszechności w sprawowaniu władzy dzięki wysokiemu quorum i opłatom za sprawowanie urzędu
- wprowadzenie zasady zwłoki wynoszącej wówczas 1 dzień (głosowanie nad wnioskiem odkładano do następnego dnia, aby prawa nie uchylać pod wpływem chwili)

Republika rzymska

Republika (łac. *res publica* – dosł. rzecz wspólna) – forma ustrojowa, w której organy państwowe są wybierane przez obywateli w sposób bezpośredni lub pośredni.

Pierwsza mowa przeciw Katylinie

Kiedy wreszcie przestaniesz, Katylini, nadużywać naszej cierpliwości? Jak długo jeszcze będziesz drwił z nas, szaleńcze? Dokąd panoszyć się będzie ta nieokiełznana zuchwałość? Czy ani nocna straż na Palatynie, ani warty na mieście, ani przerażenie ludu, ani zgromadzenie najlepszych obywateli, ani to warowne miejsce posiedzeń senatu, ani twarze i wzrok tych ludzi żadnego na tobie nie wywarły wrażenia? Nie rozumiesz, że twoje plany odkryto, nie widzisz, że z chwilą uwiadomienia o tym całego senatu pokrzyżowany został twój spisek? Co ostatniej, co poprzedniej nocy robiłeś, gdzie byłeś, kogo zwoływałeś, jaki plan powziąłeś — kto z nas, myślisz, tego nie wie? Co za czasy, co za obyczaje!

Źródło: <https://link.operon.pl/qx> [dostęp: 11.07.2023].

W centrum Aten znajdowało się wzgórze o nazwie Pnyks. Było to miejsce spotkań Zgromadzenia Ludowego. To tutaj na specjalnej mównicy każdy obywatel mógł zabrać głos, jak widoczny na ilustracji Perykles. Obraz autorstwa Philippa von Foltza (czyt. filipa won folca) pochodzi z końca XIX w.

Zastanów się, czy we współczesnym świecie istnieje rozwiązanie zbliżone do tego przedstawionego na ilustracji.

Posiedzenie senatu rzymskiego. *Cycero potępia Katylinę*. Fresk autorstwa Cesare Maccari (czyt. cezare makkariego) z 1889 r.

Rozstrzygnij, czy istnieje analogia między posiedzeniem współczesnego polskiego parlamentu a sytuacją przedstawioną w tekście źródłowym i na obrazie. Swoją odpowiedź uzasadnij.

republika rzymska ▶ **W republice rzymskiej** (VI–I w. p.n.e.) najwyższą władzę sprawował lud. Podejmował w czasie zgromadzeń ludowych najważniejsze decyzje, takie jak: wybór urzędników, uchwalanie ustaw, wypowiedzenie wojny i zawarcie pokoju. W Rzymie istniały różne zgromadzenia ludowe, z których największe znaczenie miały **zgromadzenia centurialne** i **tribusowe** z różnymi kompetencjami. Zgromadzenie centurialne podejmowało decyzje w sprawie wojny i pokoju oraz wybierało najwyższych urzędników rzymskich (konsul, cenzor, pretor), tribusowe natomiast zajmowało się ustawodawstwem i wyborem niższych urzędników (edyl, kwestor). W każdym rodzaju zgromadzenia uczestniczyli ci sami obywatele, którzy nie mieli podczas obrad prawa dyskutować, wносить poprawek ani zgłaszać projektów własnych ustaw. Ich jedynym zadaniem było przegłosowanie propozycji zgłaszanych przez urzędników. Inicjatywa ustawodawcza znajdowała się tylko w rękach konsulów, trybunów ludowych i jednego lub dwóch pretorów. Ogromne znaczenie w republice odgrywał **senat**, czyli organ doradczy składający się z byłych oraz sprawujących urząd obywateli. Urzędnicy nie mieli obowiązku kierowania się radami senatu, jednak przeważnie postępowali zgodnie z jego opinią, gdyż po upływie kadencji urzędniczej stawiali się jego członkami. Republika przez cały okres istnienia nie była państwem w pełni demokratycznym, gdyż władzę wykonawczą sprawowały w niej bogate rody patrycjuszowskie oraz plebejskie. Bez względu jednak na pozycję rodów arystokratycznych wszystkie instytucje polityczne republiki działały w ramach określonego prawa.

Wpływ ustroju republiki rzymskiej na demokrację współczesną

- ustalenie pojęcia „republika” na określenie państwa należącego do wszystkich obywateli
- wprowadzenie procedury stanu nadzwyczajnego w postaci dyktatury ograniczonej czasowo (do 6 miesięcy lub do ustania przyczyny)
- wprowadzenie procedury weta ustawodawczego dla trybunów ludowych jako formy obrony interesu ludu
- ustanowienie senatu jako władzy ustawodawczej
- ustanowienie stanowiska trybuna ludowego (współczesnego odpowiednika rzecznika praw) jako obrońcy interesów zwykłych ludzi

Demokracja burżuazyjna

Warto wiedzieć

Na tradycje demokratyczne składa się również wiele innych doświadczeń, a wśród nich: idea przedstawicielstwa w postaci średniowiecznego parlamentu angielskiego czy Stanów Generalnych we Francji, funkcjonowanie republik włoskich doby renesansu oraz polska demokracja szlachecka.

demokracja burżuazyjna ▶ Krokiem do kształtowania się **demokracji burżuazyjnej** były wydarzenia rewolucyjne w Anglii, wojna o niepodległość Stanów Zjednoczonych oraz rewolucja francuska w 1789 r. Dążenia absolutystyczne Stuartów w Anglii zaowo-

cowali zbrojnym oporem parlamentu i jego zwolenników, który ostatecznie doprowadził do wojen domowych i wykształcenia się monarchii parlamentarnej. Przyjęcie w 1679 r. **Habeas Corpus Act** to cezura wyznaczająca początek w rozwoju współczesnej demokracji. Na mocy tej ustawy nikt nie mógł być więziony bez prawomocnego wyroku sądu. Dokumentem utrwalającym tę formę rządu był **Bill of Rights** (Ustawa o prawach) z 1689 r., który określał zakres władzy króla i parlamentu. Od tej pory pełna władza ustawodawcza należała do parlamentu składającego się z Izby Lordów i Izby Gmin, będącej reprezentacją całego społeczeństwa, a każdy akt prawny monarchy musiał uzyskać kontrasygnatę odpowiedniego ministra. Wtedy upowszechniła się zasada, że król panuje, ale nie rządzi (*rex regnat sed non gubernat*).

angielska wojna domowa

Na skutek konfliktu Wielkiej Brytanii z jej koloniami w Ameryce Północnej doszło do uchwalenia 4 lipca 1776 r. **Deklaracji Niepodległości Stanów Zjednoczonych** i po zwycięskiej wojnie – do utworzenia nowego państwa. Deklaracja była ogromnym osiągnięciem myśli oświeceniowej. Mówiła między innymi o prawie ludu do obalenia władcy, który nie przestrzega jego praw. Amerykanie stanęli przed koniecznością ustalenia zasad ustrojowych, na jakich miało funkcjonować ich państwo. Zasady te zostały zebrane w **Konstytucji Stanów Zjednoczonych Ameryki** z 1787 r. Była to pierwsza ustawa zasadnicza na świecie, która wykorzystała poglądy Johna Locke'a (czyt. dzona loka) i Karola Monteskiusza na temat **trójpodziału władzy**. Władzę wykonawczą powierzono prezydentowi wybieranemu na 4 lata. Władza ustawodawcza została przekazana w ręce Kongresu składającego się z Senatu i Izby Reprezentantów. W skład Senatu wchodziło po dwóch przedstawicieli każdego stanu. Izbę Reprezentantów tworzyli natomiast deputowani wybrani proporcjonalnie do liczby mieszkańców każdego stanu. Władzę sądową powierzono Sądowi Najwyższemu złożonemu z dożywotnio mianowanych sędziów. Prawa i swobody obywatelskie określono dopiero w 1791 r. i wprowadzono do konstytucji z pierwszymi dziesięcioma poprawkami. Konstytucja uchwalona w 1787 r. z 27 poprawkami obowiązuje w USA do dziś.

wojna o niepodległość Stanów Zjednoczonych

Deklarację Niepodległości Stanów Zjednoczonych podpisało 56 przedstawicieli 13 brytyjskich kolonii.

Idee oświeceniowe wpłynęły także na walkę o zniesienie monarchii absolutnej i ustroju feudalnego we Francji. Miesiąc po wybuchu rewolucji została uchwalona 26 sierpnia 1789 r. **Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela**, która za naturalne prawa człowieka uznała prawo do wolności, własności oraz oporu wobec ucisku i wyzysku. Została w niej także sformułowana zasada suwerenności ludu, równości obywateli wobec prawa, wolności słowa i tolerancji religijnej. Deklaracja stanowiła akt poprzedzający uchwaloną we wrześniu 1791 r. konstytucję. Zgodnie z nią obywatele zostali podzieleni na „czynnych” i „biernych”. Tym pierwszym (mężczyznom, którzy ukończyli 25. rok życia i płacili określonej wysokości podatki) przyznano prawa wyborcze – uzyskało je w sumie około 4 mln obywateli.

rewolucja burżuazyjna we Francji

Wpływ idei oświeceniowych na kształtowanie się demokracji współczesnej

- oparcie idei demokracji na trzech zasadniczych fundamentach: zasadzie suwerenności narodu, teorii umowy społecznej i trójpodziale władzy
- określenie zasady suwerenności narodu jako prawa ludu do wyboru, zmiany a nawet obalenia władzy
- opisanie teorii umowy społecznej jako porozumienia między władcą a obywatelami co do zasad rządzenia państwem (Thomas Hobbes, czyt. tomas hobs, John Locke, Jan Jakub Rousseau, czyt. russo)
- opisanie zasady trójpodziału władzy jako sposobu na przeciwdziałanie dyktaturze jednostki i niezależność władzy sądowniczej (John Locke i Karol Monteskiusz)

Ruchy społeczne w XIX i XX w.

Ćwiczenie

1. Rozstrzygnij, czy sytuacja przedstawiona na poniższym zdjęciu to przykład obywatelskiego nieposłuszeństwa. Uzasadnij swoją odpowiedź.
2. Przypomnij sobie, o co walczy współczesny ruch feministyczny.

prawa wyborcze ▶

W XIX w. pod wpływem wystąpień rewolucyjnych oraz działalności partii politycznych opartych na ideologii liberalnej i socjalistycznej zaczął się poszerzać krąg osób posiadających **prawa wyborcze**. Przysługiwały one jednak tylko mężczyźni, który był głową rodziny. Kobiety nie miały prawa dysponować swoją osobą, decydować o przyszłości dzieci ani rozporządzać majątkiem bez

zgody męża. Taka sytuacja była uznawana za naturalną, gdyż wynikała z ogólnie przyjętych norm. Status kobiety zależał od pozycji jej męża, a jedyną odrębnością, jaką miała, była odmienność biologiczna – a nie społeczna, a tym bardziej polityczna. Kobiety nie miały ponadto dostępu do szkolnictwa na takim samym poziomie jak mężczyźni, kształcono je głównie pod kątem umiejętności niezbędnych w prowadzeniu domu i wychowaniu dzieci.

Na przełomie XIX i XX w. **sufrażystki** (łac. *suffragium* – głos wyborczy) zaczęły się organizować i walczyć o prawa polityczne i obywatelskie. Przełom przyniosła I wojna światowa. Umiejętności i odpowiedzialność, jakimi się wykazały kobiety, które zastąpiły mężczyzn masowo wcielonych do wojska, sprawiły, że parlamenty poszczególnych krajów zaczęły przyznawać im pełnię praw politycznych.

Wraz z rozwojem rewolucji przemysłowej pojawiła się nowa silna klasa społeczna – **robotnicy** (proletariat), którzy zaczęli organizować się w ruch robotniczy. Walka o prawa pracownicze została zapoczątkowana w I połowie XIX w. działalnością czartystów w Wielkiej Brytanii oraz socjalistów utopijnych w Wielkiej Brytanii, Francji i Stanach Zjednoczonych. Działający od II połowy XIX w. socjaliści, komuniści oraz ruch związków zawodowych doprowadzili do

Sufrażystki od początku działalności podejmowały zacieklą walkę o swoje prawa. Podczas demonstracji często dochodziło do aresztowań działaczek. Na zdjęciu jedna z sufrażystek zatrzymana przez funkcjonariuszy w Londynie w 1913 r.

określenia podstaw prawa pracy (m.in. ograniczenie czasu pracy, określenie warunków pracy, przyznanie praw: do strajku, do renty i emerytury). W 1919 r. powołano nawet **Międzynarodową Organizację Pracy** zajmującą się problemami pracowniczymi. Należy zaznaczyć, że część organizatorów ruchu robotniczego wystąpiła z radykalną krytyką ówczesnego porządku, podważając także zasady demokratycznej organizacji społeczeństwa. Wyrazem tego były przede wszystkim **anarchizm** oraz **marksizm** (ruch rewolucyjny). Nurtem aprobującym zasady demokracji liberalnej stał się **reformizm** (socjaldemokracja), który głosił konieczność zmian politycznych, demokratycznych i ekonomicznych w ramach istniejącego państwa. W XIX w. wraz z wykształceniem się narodów i poczucia tożsamości narodowej rozpoczęto również walkę o prawa do samostanowienia, autonomii czy chociażby do kultywowania własnego języka, religii i tradycji narodowych. Od końca XVIII w. stopniowo postępowała emancypacja Żydów. Ruchy narodowe przyniosły powstanie **nacjonalizmu** stawiającego interes własnego narodu ponad wszystkim.

Ćwiczenie

Praca w grupach: Ułóżcie hasła, które wykorzystalibyście podczas rekonstrukcji lub inscenizacji XIX-wiecznej manifestacji ulicznej sufrażystek, robotników oraz zniewolonego narodu (np. Polaków).

W XIX w. swoje państwa narodowe stworzyli Włosi i Niemcy. Po I wojnie proces ten się nasilił i w Europie pojawiły się kolejne państwa narodowe, takie jak Litwa, Finlandia czy Węgry. O własnej państwowości nie zapomnieli także Polacy. W okresie zaborów organizowali powstania narodowe, a w Galicji uzyskali autonomię. Wykorzystali I wojnę światową, manifestując swoją narodowość czynnym udziałem w działaniach militarnych. To poświęcenie zaowocowało odzyskaniem w 1918 r. niepodległości. Na mapie Europy pojawiła się ponownie Polska, o której powstaniu zdecydowały zarówno państwa ententy, jak i sami Polacy, którzy o nią walczyli, czego najlepszym przykładem jest między innymi powstanie wielkopolskie z lat 1918–1919.

Walka o prawa jednostek i zbiorowości została uwieńczona po II wojnie światowej prawem międzynarodowym w takich dokumentach, jak **Karta Narodów Zjednoczonych** i **Powszechna Deklaracja Praw Człowieka**. Prawa człowieka objęły wszystkich ludzi i dołączono je do podstawowych zasad demokracji.

◀ katalog praw człowieka

Współczesne państwa demokratyczne charakteryzują się powszechnością praw wyborczych. Dotyczy to zarówno prawa czynnego, jak i biernego. Jedynymi kryteriami będącymi wyznacznikiem uzyskania takich praw są cenzus wieku lub cenzus domicylu (miejsca zamieszkania). Idea ta związana z pośrednią formą sprawowania władzy ewoluowała na przestrzeni wieków. Przez setki lat wyznacznikiem demokracji była tradycja grecka polegająca na bezpośrednim sprawowaniu władzy, którą jednak uważano za niemożliwą do realizacji ze względu na obszar terytorialny państw i liczbę ludności. W XVIII w. pod wpływem myśli liberalnej zaczął kształtować się pogląd o konieczności oddania władzy w ręce przedstawicieli ludu. Wraz z tą ideą pojawiły się pyta-

nia, komu powinno się taką władzę przekazać oraz kto ma prawo takich przedstawicieli wybrać. Proces upowszechniania prawa wyborczego w poszczególnych państwach nie przebiegał w identyczny sposób i w tym samym czasie. Za moment przełomowy w zakresie upowszechniania praw wyborczych należy uznać powstanie USA i rewolucję francuską z 1789 r.

W Konstytucji USA znalazły się zapisy dotyczące praw wyborczych ludności poszczególnych stanów. Przepisy, które decydowały o uprawnieniach do głosowania, były regulowane ustawodawstwem poszczególnych stanów i w praktyce oznaczały posiadanie prawa do głosowania przez białych mężczyzn. Ludność kolorowa takie prawa uzyskała dopiero wraz z 15. poprawką do konstytucji w 1870 r., jednak ze względu na funkcjonującą segregację rasową jej wpływ na życie polityczne kraju był niewielki. Sytuacja zmieniła się dopiero po zniesieniu segregacji w latach sześćdziesiątych XX w.

Rewolucja francuska doprowadziła do zrównania mężczyzn wobec prawa. Nie oznaczało to jednak jeszcze równości praw. Konstytucja z 1791 r. wprowadzała we Francji prawo wyborcze dla mężczyzn, ale było ono uzależnione od wysokości płaconego podatku. W praktyce okazało się, że takich praw nie posiadało nawet 50% mężczyzn. Co prawda w 1793 r. uchwalono nową konstytucję, która wprowadzała powszechne prawo wyborcze, jednak nigdy nie weszła ona w życie, a 2 lata później przywrócono cenzus majątkowy.

Kolejny etap upowszechniania praw wyborczych nastąpił w 1848 r. pod wpływem wydarzeń określanych mianem Wiosny Ludów. W jej efekcie we Francji wprowadzono powszechne prawo wyborcze dla mężczyzn, które nie było już uzależnione od cenzusu majątkowego. Równocześnie w innych państwach, w których doszło do wystąpień ludowych, władcy zaczęli wprowadzać konstytucje i regulować kwestie wyborcze. Po upadku Wiosny Ludów rozpoczął się w Europie czas reform będący także efektem żądań powstającej nowej klasy społecznej, jaką byli robotnicy. W rezultacie w większości krajów europejskich wprowadzono powszechne prawo wyborcze dla mężczyzn.

Ostatnim etapem upowszechniania prawa wyborczego było jego przyznanie kobietom. Proces ten nastąpił na przełomie XIX i XX w. oraz stanowił efekt działań sufrażystek i wydarzeń związanych z I wojną światową. Proces przyznawania praw kobietom został zapoczątkowany w dominiach brytyjskich – Nowej Zelandii (1893) i Australii (1902). Wielkie Księstwo Finlandii to pierwsze państwo europejskie, które przyznało prawa kobietom (1906). Nie posiadało ono jednak pełnej samodzielności politycznej, ponieważ było autonomiczną prowincją rosyjską. Masowy proces nadawania praw wyborczych nastąpił po I wojnie światowej. Ostatnim krajem w Europie, który przyznał prawa wyborcze kobietom, była Szwajcaria. Poszczególne kantony zaczęły nadawać prawa kobietom, ponieważ w referendum z 1971 r. Szwajcarzy opowiedzieli się za takim rozwiązaniem. Jeden z ostatnich kantonów nadał takie prawa dopiero w 1989 r. W 1990 r. Sąd Najwyższy Szwajcarii wydał wyrok, który zobowiązał wszystkie kantony do przestrzegania równości kobiet i mężczyzn.

Podsumowanie lekcji

- Korzenie demokracji sięgają starożytnej Grecji. ◀ s. 10
- Państwem, które zapoczątkowało rozwiązania uznawane dzisiaj za standard demokracji, były Ateny. ◀ s. 10
- Republika rzymska to starożytne państwo, które podobnie jak Ateny przyczyniło się do rozwoju demokracji. ◀ s. 12
- Podwalinami pod współczesną demokrację stały się także wydarzenia rewolucyjne w Anglii, wojna o niepodległość Stanów Zjednoczonych oraz rewolucja burżuazyjna we Francji. ◀ s. 12–13
- Jednym z ostatnich osiągnięć demokracji było stworzenie katalogu praw człowieka dla wszystkich ludzi bez względu na płeć, narodowość, rasę, wyznanie czy status społeczny. ◀ s. 15

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Omów proces kształtowania się demokracji w starożytnych Atenach.
2. Przedstaw zasady demokracji obowiązujące w republice rzymskiej.
3. Porównaj zasady funkcjonowania i uprawnienia zgromadzeń ludowych w Atenach i republice rzymskiej.
4. Wyjaśnij, jakie rozwiązania wprowadzone w Anglii, USA i Francji świadczą o powstaniu w tych krajach demokracji.
5. Przedstaw genezę praw kobiet.

2. Polskie tradycje demokratyczne

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, jaki wpływ na kształtowanie się demokracji w Polsce miały przywileje szlacheckie;
- określisz wpływ konstytucji *Nihil novi* i artykułów henrykowskich na kształt ustroju demokracji szlacheckiej;
- poznasz ustawy zasadnicze zaliczane do polskiej tradycji konstytucyjnej;
- przedstawisz polskie tradycje konstytucyjne.

Ćwiczenie

„Ten to nieszczęsny nierząd, to sejmów zrywanie
Kraj zgubiło, ściągnęło obce panowanie,
Te zaborów, te srogich klęsk naszych przyczyną.
I my sami byliśmy nieszczęść naszych winą!
Gnijąc w zbytkach, lenistwie i biesiad zwyczaju,
Myśleliśmy o sobie, a nigdy o kraju”

(Julian Ursyn Niemcewicz).

Oceńcie, na ile fragment komedii politycznej *Powrót posła* (1790 r.) jest aktualny i czy można go odnieść do polskiej klasy politycznej.

Demokracja szlachecka w Polsce

demokracja
szlachecka

► Szlachta wykształciła się ze średniowiecznego rycerstwa i stanowiła w Rzeczypospolitej (XVI–XVIII w.) 5–10% społeczeństwa. **Demokracją szlachecką** nazywamy system ustrojowy Rzeczypospolitej, który gwarantował wyłączne prawo decydowania w sprawach państwa stanowi szlacheckiemu. Początki kształtowania się takiego systemu sięgają XV w. i są związane z rozwojem przywilejów szlacheckich. Rozkwit demokracji szedł w parze z ograniczaniem kompetencji monarchy. Wśród wielu przywilejów ograniczających jego uprawnienia na uwagę zasługuje wydany w 1454 r. przez Kazimierza Jagiellończyka **przywilej cerekwicko-nieszawski**. Wprowadzał on zasadę, że król nie będzie zwoływał pospolitego ruszenia i nakładał nowych podatków bez zgody sejmików ziemskich.

Statuty (przywileje) nieszawskie zostały wydane w czasie wojny trzynastoletniej w listopadzie i grudniu 1454 r. przez króla Kazimierza IV Jagiellończyka dla szlachty poszczególnych ziem Polski w zamian za poparcie króla w wojnie.

Electio viritim (z łac. każdemu z osobna) – osobisty udział szlachty w wyborze króla.

Prerogatywy – szczególne prawa wynikające z zajmowanego stanowiska.

konstytucja *Nihil novi* i artykuły henrykowskie

► Szczyt rozwoju demokracji szlacheckiej przypadł na XVI w. Jej ukoronowaniem stały się: konstytucja ***Nihil novi*** uchwalona w 1505 r. na sejmie w Radomiu oraz **artykuły henrykowskie** sformułowane w 1573 r. podczas pierwszej wolnej elekcji. Zgodnie z konstytucją *Nihil novi* w Polsce nie można było uchwalić żadnych praw bez wspólnej zgody izby senatorskiej i poselskiej. Artykuły henrykowskie określały natomiast podstawowe zasady prawno-ustrojowe Rzeczypospolitej, które musiał zaaprobować każdy nowo wybrany król. Artykuły zawierały potwierdzenie wszystkich dotychczasowych przywilejów, zobowiązanie króla do zwoływania sejmu co 2 lata, przestrzegania elekcji *viritim*, niewypowiadania wojny i niezawierania pokoju bez zgody senatu, nienakładania nowych podatków i niezwoływania pospolitego ruszenia bez zgody sejmu oraz prawo wypowiedzenia przez szlachtę posłuszeństwa, gdyby monarcha nie przestrzegał zagwarantowanych praw.

Z upływem czasu prerogatywy władcy były jeszcze bardziej ograniczane. Nie oznacza to jednak, że nie mógł on prowadzić własnej polityki. Do jego uprawnień należało między innymi rozdawnictwo godności i dóbr królewskich. Poza tym miał prawo inicjatywy ustawodawczej, a sejm bez jego zgody nie mógł podjąć żadnej decyzji. Najważniejszą instytucją demokracji szlacheckiej był **dwuizbowy sejm walny** składający się z trzech stanów sejmujących (króla, senatu, izby poselskiej). Przyjęto, że pierwszy sejm dwuizbowy odbył się w Piotrkowie w 1493 r. Był to organ ustawodawczy, który wśród swoich najważniejszych kompetencji miał prawo wypowiadania wojny i zawierania pokoju, prawo łaski, udzielania nobilitacji, zwoływania pospolitego ruszenia, nakładania podatków, zawierania układów międzynarodowych oraz kontroli urzędników ministerialnych i króla przy pomocy tzw. senatorów rezydentów.

Decydującą pozycję w sejmie uzyskała **izba poselska** składająca się z przedstawicieli szlachty wybieranych na sejmikach ziemskich. Ustalenia postów zapadały jednomyślnie z wykorzystaniem tzw. ucierania głosów. Chodziło

o znajdowanie takiego rozwiązania, które przekonałoby wszystkich do wyrażenia zgody na uchwały końcowe, czyli konstytucje. W połowie XVII w. zasada jednomyślności przybrała formę **liberum veto**, która umożliwiała jednemu posłowi zerwanie obrad sejmiku. Efektem tego był paraliż władzy ustawodawczej trwający prawie do upadku państwowości polskiej w II połowie XVIII w.

Ćwiczenie

Uwzględniając realia XVIII w., napiszcie na oddzielnych kartkach przemówienie na debatę w izbie poselskiej dotyczące opodatkowania szlachty na stałą regularną armię.

Na rycinie Giacomo Lauro (czyt. dziakomo lauro) z 1622 r. *Posiedzenie sejmu za Zygmunta III Wazy* są ukazane obrady trzech stanów sejmujących: króla, senatu oraz izby poselskiej.

Ćwiczenie

Dyskusja: Czy demokracja szlachecka była lepszym ustrojem niż monarchia absolutna?

Tradycje konstytucyjne w Polsce

Ćwiczenie

Praca w grupach: Opracujcie konstytucję klasową. Uwzględnijcie w niej takie elementy, jak: preambuła, prawa i obowiązki, uprawnienia władz klasowych i procedurę zmiany konstytucji.

Konstytucja
3 maja

Ćwiczenie

Wyjaśnij, czy konstytucję z 1952 r. możemy określić mianem konstytucji suwerennego państwa.

Omawiając konstytucje w Polsce, należy zwrócić uwagę na znaczenie tego pojęcia w historii polskiego parlamentaryzmu. W okresie Rzeczypospolitej szlacheckiej mianem tym określano końcowe uchwały sejmowe, czego przykładem jest wspomniana wcześniej konstytucja *Nihil novi*. Pierwsza konstytucja w formie ustawy zasadniczej była efektem prac **Sejmu Wielkiego**, który **3 maja 1791 r.** uchwalił Ustawę Rządową, popularnie nazywaną **Konstytucją 3 maja**. Stanowiła ona próbę ratowania państwa przed upadkiem.

Tak zwana Konstytucja lipcowa z 1952 r. była osobiście poprawniana przez przywódcę ZSRR Józefa Stalina. Wprowadził on odręcznie ok. 50 poprawek.

Okres napoleoński przyniósł następną konstytucję. Została ona okrojona przez **Napoleona Bonapartego 22 lipca 1807 r. dla Księstwa Warszawskiego**. Obowiązywała do upadku Napoleona i likwidacji księstwa w 1815 r. Zastąpiono ją **Konstytucją Królestwa Polskiego z dnia 27 listopada 1815 r.** (Królestwo Polskie utworzono podczas Kongresu Wiedeńskiego z części ziem Księstwa Warszawskiego). Ta konstytucja również była nadana, tym razem przez **Aleksandra I**. Po powstaniu listopadowym car zastąpił konstytucję **Statutem Organicznym**. Do polskich tradycji konstytucyjnych można zaliczyć także Konstytucje Wolnego Miasta Krakowa z 1815, 1818 i 1833 r. Wszystkie jednak zostały narzucone przez państwa zaborcze.

Konstytucja okrojowana – nadana przez panującego z pominięciem organu przedstawicielskiego.

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości rozpoczął się okres samodzielnego kształtowania ustroju państwa. Pierwszy dekret w tej sprawie został wydany 22 listopada 1918 r. Powierzał on do czasu wyłonienia Sejmu Ustawodawczego najwyższą władzę w kraju Tymczasowemu Naczelnikowi Państwa – Józefowi Piłsudskiemu. 20 lutego 1919 r. Sejm podjął uchwałę nazywaną **małą konstytucją**, która regulowała ustrój polityczny państwa do czasu opracowania właściwej ustawy zasadniczej. Kolejne 2 lata zostały poświęcone przez Sejm Ustawodawczy na przygotowanie nowej – od daty jej uchwalenia (**17 marca 1921 r.**) nazywanej **Konstytucją marcową**. Wprowadzała ona zasady demokracji parlamentarnej. Zgodnie z jej zapisami władzę wykonawczą sprawował Prezydent RP, wybierany przez Zgromadzenie Narodowe, które w określonych przypadkach tworzyli posłowie i senatorowie oraz Rada Ministrów. Władza ustawodawcza należała do dwuizbowego parlamentu, składającego się z sejmu i senatu. Parlament posiadał funkcję nadrzędną w stosunku do egzekutywy (inaczej władzy wykonawczej). 23 kwietnia 1935 r. sprawująca władzę sanacja doprowadziła do uchwalenia przez sejm nowej konstytucji, potocznie określonej mianem kwietniowej. **Konstytucja kwietniowa** wprowadzała system prezydencki, w którym głowa państwa była odpowiedzialna tylko przed bogiem i historią, co było przejawem autorytarnych rządów wprowadzonych przez Józefa Piłsudskiego po zamachu majowym w 1926 r.

Konstytucja
marcowa z 1921 r.

Konstytucja
kwietniowa z 1935 r.

Ustawy zasadnicze w polskiej tradycji konstytucyjnej

Nazwa konstytucji	Data uchwalenia
■ Konstytucja 3 maja	3 maja 1791 r.
■ Konstytucja Księstwa Warszawskiego	22 lipca 1807 r.
■ Konstytucja Królestwa Polskiego	27 listopada 1815 r.
■ Konstytucja marcowa	17 marca 1921 r.
■ Konstytucja kwietniowa	23 kwietnia 1935 r.
■ Konstytucja PRL (lipcowa)	22 lipca 1952 r.
■ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej	2 kwietnia 1997 r.

Ustawa konstytucyjna z 23 kwietnia 1935 r.

Art. 15

1. Prezydent Rzeczypospolitej za swe akty urzędowe nie jest odpowiedzialny.
2. Za czyny, niezwiązane ze sprawowaniem urzędu, Prezydent Rzeczypospolitej nie może być pociągnięty do odpowiedzialności w okresie urzędowania.

Art. 19

1. Prezydent Rzeczypospolitej składa przed objęciem urzędu przysięgę treści następującej:
„Świadom odpowiedzialności wobec Boga i historii za losy Państwa, przysięgam Panu Bogu Wszechmogącemu, w Trójcy Świętej Jedyńemu, na urządzie Prezydenta Rzeczypospolitej praw zwierzchnich Państwa bronić, jego godności strzec, ustawę konstytucyjną stosować, względem wszystkich obywateli równą kierować się sprawiedliwością, zło i niebezpieczeństwo od Państwa odwracać, a troskę o jego dobro za naczelny poczytywać sobie obowiązek. Tak mi dopomóż Bóg i Święta Syna Jego Męka. Amen”.

Źródło: <http://libr.sejm.gov.pl> [dostęp: 11.07.2023].

Ćwiczenie

1. Przeczytaj fragment ustawy i wyjaśnij, jaki rodzaj odpowiedzialności spoczywał na Prezydencie RP.
2. Uzasadnij, dlaczego rozwiązania zastosowane w tej konstytucji budzą wątpliwości co do jej demokratycznego charakteru.

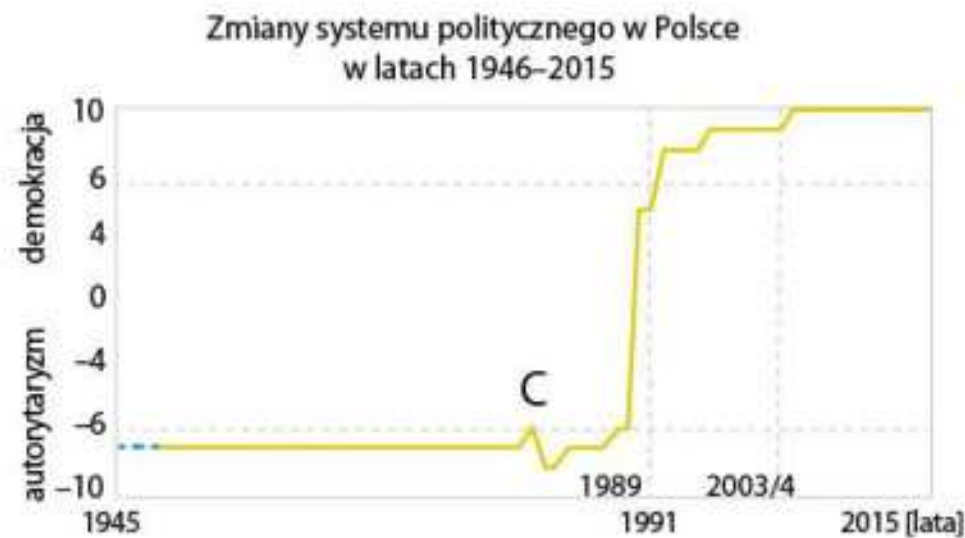
Po II wojnie światowej władza w Polsce została przejęta przez komunistów, którzy zaczęli przystosowywać ustroj państwa do swoich potrzeb. Pierwszym krokiem w tym kierunku była **Ustawa konstytucyjna o ustroju i zakresie działania najwyższych organów Rzeczypospolitej Polskiej z 19 lutego 1947 r.**, popularnie nazywana również **małą konstytucją**. Dnia **22 lipca 1952 r.** została uchwalona **Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej** (lipcowa), która była dostosowana do standardów konstytucji ZSRR z 1936 r. Konstytucja PRL miała fasadowy charakter – pozornie gwarantowała obywatelom wiele uprawnień, w praktyce jednak ich nie przestrzegano.

Zapisy Konstytucji lipcowej były kilkakrotnie nowelizowane, z czego kluczowe znaczenie dla historii Polski mają zmiany wprowadzone po obradach Okrągłego Stołu w 1989 r., będące wstępem do tzw. III Rzeczypospolitej. W 1992 r. przyjęto kolejną małą konstytucję, która określała uprawnienia najważniejszych organów władzy do czasu ustanowienia obecnej **Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 r.**

Warto wiedzieć

Oficjalna nazwa naszego państwa to Rzeczpospolita Polska. Określenia III RP używamy w kontekście historycznym, aby odróżnić ją od poprzednich etapów ustrojowych.

Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z 22 lipca 1952 r.

Źródło: <https://link.operon.pl/qy> [dostęp: 11.07.2023].

Ćwiczenie

Przeanalizuj dane na wykresie powyżej i wykonaj polecenia:

1. Wyjaśnij, z jakimi wydarzeniami należy wiązać wzrosty tendencji demokratycznych w Polsce. Dlaczego cezurą końcową jest rok 2015?
2. Omów wydarzenia, które przyczyniły się do spadku tendencji demokratycznych w Polsce, zaznaczonego na wykresie literą „C”.

Podsumowanie lekcji

- s. 18 ▶ ■ Powstanie demokracji szlacheckiej było efektem uzyskania przez szlachtę przywilejów, które ograniczały monarchę.
- s. 18–19 ▶ ■ Podstawą ustroju I RP stały się konstytucja *Nihil novi* oraz artykuły henrykowskie.
- s. 19 ▶ ■ Konstytucja 3 maja była pierwszą ustawą zasadniczą w Polsce.
- s. 20–21 ▶ ■ W okresie II RP zasady ustroju państwa polskiego zostały unormowane najpierw Konstytucją marcową z 1921 r., a następnie Konstytucją kwietniową z 1935 r.
- s. 21 ▶ ■ W okresie PRL-u polska demokracja miała charakter fasadowy i została dostosowana do standardów radzieckich.

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Omów proces kształtowania się demokracji szlacheckiej.
2. Wyjaśnij znaczenie Konstytucji 3 maja dla historii Polski.
3. Przedstaw proces budowania demokracji w II RP.
4. Wytlumacz, dlaczego po II wojnie światowej zmieniono ustrój Polski.
5. Uzasadnij, które z polskich konstytucji budziły wątpliwości co do ich demokratycznego charakteru. Skorzystaj z różnych źródeł informacji.

3. Rozwiązania polityczno-ustrojowe PRL-u

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, w jaki sposób doszło do przejęcia władzy w Polsce przez komunistów;
- poznasz niedemokratyczne rozwiązania polityczno-ustrojowe występujące w okresie tzw. Polski Ludowej;
- wyjaśnisz, na czym polegała kierownicza rola gremiów decyzyjnych PZPR;
- przeanalizujesz kwestię różnorodności traktowania w pamięci społecznej okresu tzw. Polski Ludowej.

Ćwiczenie

Burza mózgów: Wykorzystując umiejętności zdobyte na lekcjach historii, opracujcie definicję komunizmu.

Przejęcie władzy w Polsce przez komunistów

Tragiczne wydarzenia II wojny światowej w sposób zasadniczy wpłynęły na kształt oraz ustrój państwa polskiego. O jego losie nie zdecydowało społeczeństwo polskie, ale mocarstwa zaliczane do tzw. Wielkiej Trójki, czyli Wielka Brytania, Stany Zjednoczone Ameryki Północnej i Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich. Kluczowe znaczenie w sprawie polskiej miał Józef Stalin, który po wkroczeniu Armii Czerwonej na teren okupowanej Polski rozpoczął politykę faktów dokonanych. W nocy z 31 grudnia na 1 stycznia 1944 r. utworzono **Krajową Radę Narodową (KRN)** będącą samozwańczym organem ustawodawczym komunistów. 21 lipca 1944 r. powołano **Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego (PKWN)**, który stanowił załóżkę władzy wykonawczej, przekształcony następnie w **Rząd Tymczasowy Rzeczypospolitej Polskiej**. Nie uzyskał on poparcia państw zachodnich, jednak za namową Józefa Stalina przedstawiciele koalicji antyhitlerowskiej podczas spotkania w Jałcie (w lutym 1945 r.) zdecydowali o powołaniu na jego miejsce **Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej**. Równocześnie na mocy postanowień jałtańskich ustalono kształt państwa polskiego oraz podjęto decyzję o zorganizowaniu w Polsce wyborów z udziałem partii demokratycznych. Stalin nie dopuścił jednak do przeprowadzenia wyborów pod nadzorem państw zachodnich.

W skład powołanego w czerwcu 1945 r. TRJN wszedł między innymi były premier rządu polskiego na uchodźstwie –

◀ przejęcie władzy przez komunistów

Od lewej: premier Wielkiej Brytanii Winston Churchill (czyt. tinston czerczil), prezydent USA Franklin Delano Roosevelt (czyt. ruzwelt) i przywódca ZSRR Józef Stalin na konferencji wielkiej trójki w Jałcie, 1945 r.

referendum ludowe
w 1946 r.

Stanisław Mikołajczyk. Liczył on, że zwycięstwo w nadchodzących wyborach odniesie partia, której przewodniczył, tzn. **Polskie Stronnictwo Ludowe (PSL)**. W następnym miesiącu powstały w ten sposób rząd został uznany przez Wielką Brytanię i USA, co równocześnie oznaczało cofnięcie poparcia przez te państwa dla rządu londyńskiego. Zanim doszło do wyborów parlamentarnych, KRN zdecydowała o przeprowadzeniu w Polsce referendum na temat likwidacji senatu, utrwalenia granicy na zachodzie i reform społeczno-gospodarczych. Kampania propagandowa komunistów, wzywająca do głosowania „**3 x tak**”, została połączona z działaniami wymierzonymi przeciwko działaczom PSL.

Stanisław Mikołajczyk (1901–1966) – premier rządu Rzeczypospolitej Polskiej na uchodźstwie w latach 1943–1944, polityk i przywódca Polskiego Stronnictwa Ludowego, poseł Krajowej Rady Narodowej oraz minister rolnictwa w Tymczasowym Rządzie Jedności Narodowej

chłopów, robotników, rzemieślników, kupców,
przedsiębiorców.

**Wszyscy Polacy głosują
3 razy „TAK”**

L 018620

Państw. Wydawnictwo Ludowe.

Dr. J. P. 1946, 10 i 11. 1946, 10 i 11.

Broszura propagandowa
wzywająca do udziału
w referendum

Referendum odbyło się **30 czerwca 1946 r.**, a jego wyniki zostały sfałszowane. Społeczeństwo polskie opowiedziało się jedynie za utwaleniem granicy na Bałtyku, Odrze i Nysie Łużyckiej. Przeciwno sfałszowanym wynikom protestował zarówno Mikołajczyk, jak i Wielka Brytania oraz USA. Protesty te jednak nie odniosły żadnego rezultatu, a kolejnym krokiem komunistów było **sfałszowanie wyborów do Sejmu Ustawodawczego** i ogłoszenie, że PSL zdobył zaledwie 10% mandatów, gdy w rzeczywistości na tę partię głosowało prawdopodobnie około 63% społeczeństwa. Oznaczało to koniec legalnej opozycji, która została zepchnięta na margines, a następnie rozwiązana i wchłonięta przez ugrupowania prokomunistyczne. Stanisław Mikołajczyk w obawie o swoje życie opuścił potajemnie Polskę.

Mała konstytucja

wybory do Sejmu
w 1947 r.

mała konstytucja

Sfałszowanie wyborów do Sejmu Ustawodawczego umożliwiło komunistom przeprowadzenie zmian ustrojowych. Na Prezydenta RP został wybrany **Bolesław Bierut**, a funkcję premiera **19 lutego 1947 r.** objął **Józef Cyrankiewicz**.

Bolesław Bierut
(1892–1956) – przewodniczący KRN w latach 1944–1947, prezydent RP (do 1952 r.), I sekretarz KC PZPR (od 1954 r.)

Sejm Ustawodawczy uchwalił **małą konstytucję**. Zgodnie z jej zapisami organem ustawodawczym był jednoizbowy Sejm, a władza wykonawcza należała do prezydenta, Rady Państwa i rządu. Teoretycznie istniały także „niezawisłe” sądy. Nowym organem stała się Rada Państwa, wzorowana na ustroju ZSRR, która oprócz uprawnień związanych z koordynowaniem rad narodowych miała prawo wydawać dekrety z mocą ustawy. Nie podlegała ona żadnej kontroli i poprzez swoje uprawnienia ograniczała rolę Sejmu.

W małej konstytucji nie znalazły się żadne zapisy gwarantujące prawa i wolności obywatelskie. Sejm ogłosił co prawda deklarację o prawach obywatelskich – pod względem prawnym akt niższego rzędu niż konstytucja, ale była ona powszechnie łamana przez komunistów. Z okazji uchwalenia małej konstytucji w kraju ogłoszono amnestię. Jednak przed jej wejściem w życie wykonano szereg wyroków śmierci na więźniach politycznych. Kolejnym krokiem komunistów była monopolizacja władzy. Na scenie poli-

tycznej oprócz komunistycznej **Polskiej Partii Robotniczej** (PPR) funkcjonowało kilka koncesjonowanych partii politycznych. Silną pozycję miała **Polska Partia Socjalistyczna** (PPS), kontrolowana przez komunistów, ale o aspiracjach autonomicznych. W celu wyeliminowania potencjalnego zagrożenia ze strony tej partii, komuniści przeprowadzili w jej szeregach czystki polityczne i podjęli decyzję o zjednoczeniu. W dniach **15–21 grudnia 1948 r.** odbył się **kongres zjednoczeniowy PPR i PPS**, w wyniku którego do życia powołano **Polską Zjednoczoną Partię Robotniczą**, w pełni kontrolowaną przez komunistów.

◀ kongres zjednoczeniowy PPR i PPS

Rządy PZPR

Polska Zjednoczona Partia Robotnicza funkcjonowała na założeniach leninowsko-stalinowskich i odgrywała dominującą rolę w systemie „**dyktatury proletariatu**”. Na scenie politycznej funkcjonowały jeszcze dwie partie: **Zjednoczone Stronnictwo Ludowe** (ZSL) i **Stronnictwo Demokratyczne** (SD). Miały one jednak tylko charakter satelicki wobec PZPR.

Logo PZPR

Kierownictwo PZPR sprawowało zarazem władzę państwową. Struktura partii miała charakter hierarchiczny, który spajała zasada centralizmu demokratycznego, oznaczająca w rzeczywistości bezdyskusyjne realizowanie odgórnych nakazów. Wolę kierownictwa partii zaczęto narzucać społeczeństwu różnymi metodami – od rozbudowanego aparatu bezpieczeństwa, który brutalnie rozprawiał się z wszelką opozycją, przez związki zawodowe, do organizacji młodzieżowej, jaką był **Związek Młodzieży Polskiej** (ZMP).

Wraz z przejęciem władzy przez komunistów w kraju zaczęła obowiązywać **zasada nomenklatury**. Na wszystkich szczeblach państwowych partia stała się zarówno organem kontrolnym, jak i zarządzającym. Od tej pory o obsadzeniu stanowisk kierowniczych decydował aparat partyjny. W rezultacie zajmowali je przeważnie członkowie partii. Powstała w ten sposób warstwa ludzi cieszących się przywilejami zależnymi od zajmowanego stanowiska.

Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej

22 lipca 1952 r. komuniści uchwalili nową konstytucję, wzorowaną na rozwiązaniach ustrojowych ZSRR. Została ona osobiście zatwierdzona i poprawiona przez Stalina. Oficjalnie konstytucja wprowadzała demokratyczne rozwiązania ustrojowe, które jednak nie były przestrzegane. W rzeczywistości legalizowała komunistyczne ustawodawstwo i przyjęty w latach czterdziestych XX w. sposób sprawowania władzy. Zgodnie z jej zapisami najwyższym organem władzy pozostawał jednoizbowy Sejm, a władza wykonawcza należała do rządu i Rady Państwa, która w przerwach między sesjami parlamentu mogła wydawać dekrety z mocą ustawy. Konstytucja nie przewidywała funkcjonowania urzędu Prezydenta RP, co oznaczało jego likwidację. Zmieniono także nazwę państwa na **Polską Rzeczpospolitą Ludową**. Formalnie zachowano system wielopartyjny, ponieważ swoich przedstawicieli w Sejmie oprócz PZPR, która oficjalnie reprezentowała robotników, miały partie: ZSL, wyrażające interesy mieszkańców wsi, oraz SD, związane ze środowiskiem inteligencji. W rzeczywistości dwie ostatnie partie nie miały żadnego wpływu na władzę w państwie tzw. demokracji ludowej.

◀ konstytucja PRL z 1952 r.

W 1976 r. przeprowadzono nowelizację konstytucji i oficjalnie wprowadzono istniejący od początku **monizm władzy**. Mówił o tym zapis, zgodnie z którym PZPR

◀ nowelizacja konstytucji (monizm władzy)

jest przewodnią siłą w budowie socjalizmu w państwie od tej pory określanym jako socjalistyczne. Dlatego uczestnicy protestów w Poznaniu w czerwcu 1956 r., na Wybrzeżu w 1970 r. czy robotniczego buntu w 1976 r. kierowały się pod Komitetu Wojewódzkie PZPR.

Ustrój Polski Ludowej

[Andrzej] Walicki powiada, że PRL zawiera w sobie dwie fazy: totalitarną (1945–1955) i autorytarną (późniejszą). Wiele jest argumentów na rzecz takiej tezy. Wystarczy jeden: terrorystyczna aktywność służb bezpieczeństwa po 1955 roku była znacząco mniejsza i nie kierowała się już przeciw tak zwanym „obiektywnym” wrogom ustroju. Nie odbywały się też większe czystki w aparacie władzy (wyjątkiem był rok 1968). Represje polityczne były ograniczone. Stopniowo słabł nacisk na ideologiczną poprawność. Jednak przez cały okres PRL ciągłość instytucjonalna, ideologiczna i personalna została zachowana. Niewzruszony trwał monopol władzy politycznej i gospodarczej nomenklatury pezetpeerowskiej. Armia, tajne służby, gospodarka i infrastruktura kraju były częścią sowieckiego systemu wojennego. Suwerenność państwa była radykalnie ograniczona. Model gospodarki oparty był o tak zwane zasady socjalistyczne. Do połowy lat osiemdziesiątych ograniczano zakres swobód gospodarczych. Nie istniał rynek i prawdziwy pieniądz. Infiltracja służb bezpieczeństwa nie osłabła, lecz wykorzystywały one na co dzień inne lęki niż te znane z okresu bierutowskiego. Strach trwał, i to strach wpojony w pierwszych latach pięćdziesiątych.

Źródło: P. Śpiewak, *Pamięć po komunizmie*, Gdańsk 2005, s. 238.

Ćwiczenie

1. Rozstrzygnij, czy zdaniem autora istnieje związek między okresem totalitarnym a autorytarnym PRL-u. Uzasadnij swoją odpowiedź.
2. Wyjaśnij, jaki jest stosunek autora do PRL-u. Uzasadnij swoją odpowiedź.

Podsumowanie lekcji

- s. 23 ▶ ■ Po II wojnie światowej władzę w Polsce przejęli komuniści.
- s. 24 ▶ ■ Komuniści sfalszowali w 1946 r. referendum, a w 1947 r. wybory do Sejmu Ustawodawczego.
- s. 24 ▶ ■ Mała konstytucja wprowadziła Radę Państwa, czyli organ znany z ustroju radzieckiego.
- s. 25 ▶ ■ PZPR powstała z połączenia PPR z PPS.
- s. 25 ▶ ■ Od momentu przejścia władzy w Polsce przez komunistów obowiązywała zasada nomenklatury, która oznaczała, że obsadzanie stanowisk kierowniczych w kraju jest zatwierdzane przez władze partii.
- s. 25 ▶ ■ W 1952 r. komuniści uchwalili nową konstytucję, zgodnie z którą zmieniono nazwę państwa na Polską Rzeczpospolitą Ludową.
- s. 25 ▶ ■ W 1976 r. wprowadzono zapis do konstytucji, który mówił, że przewodnią siłą w państwie jest PZPR.

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Wyjaśnij, na czym polegał monizm władzy w Polsce Ludowej.
2. Uzasadnij, że okres sprawowania władzy w naszym kraju przez komunistów to system fikcji ustrojowych.
3. Przedstaw niedemokratyczny charakter rozwiązań polityczno-ustrojowych w Polsce pod rządami komunistów.
4. Ustal, jaki system ustrojowy funkcjonował w okresie Polski Ludowej. Swoją odpowiedź uzasadnij, odwołując się do znanych ci rozwiązań ustrojowych i wiedzy historycznej.

4. Polska w okresie transformacji systemowej

NA TEJ LEKCJI:

- wyjaśnisz, co się kryje pod pojęciem „Jesieni Narodów”;
- dowiesz się, w jaki sposób doszło do transformacji ustrojowej w Polsce;
- przeanalizujesz różne modele demokratyzacji;
- wyjaśnisz, na czym polegają dekomunizacja i lustracja.

Ćwiczenie

Stwórzcie mapę mentalną na temat pojęcia „transformacja”.

Transformacja systemowa w krajach komunistycznych Europy Środkowo-Wschodniej

Rok 1989 to początek tzw. **Jesieni Narodów**, która doprowadziła do transformacji ustrojowych w krajach bloku socjalistycznego. Wydarzenie to objęło sześć państw: Polskę, Czechosłowację, Niemiecką Republikę Demokratyczną, Węgry, Bułgarię i Rumunię. Początek Jesieni Narodów wiąże się z obradami Okrągłego Stołu w naszym kraju.

◀ Jesień Narodów

Proces zmian politycznych został zapoczątkowany kryzysem ustroju niedemokratycznego, co umożliwiło **demokratyzację** tych państw. Według polskiego politologa Ryszarda Herbuta ta demokratyzacja polegała na głębokich i radykalnych przemianach, które doprowadziły do stworzenia różnych liberalnych demokracji, uwzględniających kontekst wewnętrzny i zewnętrzny przeprowadzanych reform. Według Herbuta przebiegała ona w dwóch etapach. Pierwszy to **transformacja demokratyczna**, która polega na wprowadzeniu zmian ustrojowych zapoczątkowanych upadkiem reżimu niedemokratycznego, a kończy się wraz z ugruntowaniem rozwiązań demokratycznych. Drugi etap obejmuje **konsolidację demokracji**, trwającą aż do czasu usunięcia wszelkich wątpliwości dotyczących demokratyzacji.

◀ demokratyzacja

Amerykański politolog Samuel Phillips Huntington (czyt. filips hantinton) wyodrębnił trzy modele demokratyzacji: liniowy, cykliczny i dialektyczny. Według niego **model liniowy** polega na stopniowym, jednokierunkowym wzroście demokracji w kraju. **Model cykliczny**, charakterystyczny dla tzw. krajów Trzeciego Świata, opiera się natomiast na naprzemiennych okresach demokracji i despotyzmu. W państwach, w których mamy do czynienia z takim rozwiązaniem, elity w zasadzie akceptują wartości demokratyczne, ale rzadko się zdarza, aby rządy w sposób ciągły powstawały na drodze wyborów. W **modelu dialektycznym** natomiast następuje rozwój klasy średniej, która doprowadza w sposób gwałtowny do upadku reżimu autorytarnego i tworzy rząd demokratyczny. Po jego upadku jest on ponownie zastąpiony reżimem niedemokratycznym, co w konsekwencji prowadzi do ponownego obalenia autorytaryzmu i ukształtowania się już zrównoważonej demokracji.

◀ model liniowy

◀ model cykliczny

◀ model dialektyczny

Huntington zwraca także uwagę na występowanie czterech rodzajów przemian prowadzących do demokratyzacji kraju. Pierwszy to **zastąpienie** polegające na

cztery rodzaje
przemian
demokratyzacji

Upadek muru berlińskiego

obaleniu reżimu autorytarnego przez opozycję budującą demokrację. Ta zmiana następuje często na drodze gwałtownych i rewolucyjnych wydarzeń, takich jak w Rumunii oraz NRD. Drugi typ przemian to **transformacja** obejmująca zmiany dokonane przez elity rządzące, które dążą do przekształcenia rządu autorytarnego w demokrację. Zmiana systemowa w takim przypadku ma charakter pokojowy i ewolucyjny, jak to miało miejsce na Węgrzech i w Bułgarii. Trzeci typ procesu demokratyzacji, charakterystyczny między innymi dla Polski

i Czechosłowacji, to **przemieszczenie**, które ma charakter rewolucyjno-ewolucyjny. Polega ono na reformie ustroju na drodze wspólnych działań opozycji i dotychczasowych elit władzy. Istnieje jeszcze czwarty typ przemiany – określany mianem **interwencji**. Polega ona na zmianie systemu na skutek interwencji zewnętrznej. Tego rozwiązania jednak nie zastosowano w żadnym z krajów objętych Jesienią Narodów.

Obrady Okrągłego Stołu w Polsce

Genezy procesu demokratyzacji życia politycznego w Polsce możemy się już doszukiwać w poszczególnych **kryzysach PRL-u**. Wszelkie przejawy społecznego oporu były jednak brutalnie tłumione przez reżim komunistyczny.

W 1980 r. rządzący zdecydowali się na rozmowy z protestującymi i podpisali z nimi **porozumienia sierpniowe**. Uwzględniono w nich między innymi legalizację **Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność”**. Jednak **13 grudnia 1981 r.** komuniści wprowadzili w Polsce **stan wojenny** i rozpoczęli represje wobec zwolenników „Solidarności”. Opanowanie sytuacji w kraju okazało się chwilowe. Pogarszała się koniunktura gospodarcza, wybuchały kolejne strajki, a za wschodnią granicą Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich, uwikłany we własne problemy, wszedł pod rządami Michaiła Gorbaczowa w okres **pierestrojki i głasnosti**.

Porozumienia sierpniowe

Pierestrojka (przebudowa) – proces zmian polityczno-ekonomicznych w ZSRR zapoczątkowany przez Michaiła Gorbaczowa.

Głasnost (jawność) – element pierestrojki polegający na jawności życia publicznego w ZSRR.

Kolejna fala strajków w 1988 r. spowodowała, że rządzący ogłosili gotowość rozmów z przedstawicielami różnych środowisk społecznych i pracowniczych. Pierwsze spotkanie między opozycją z **Lechem Wałęsą** na czele a rządem pod kierunkiem **gen. Czesława Kiszczaka** miało miejsce **31 sierpnia 1988 r.** Jednak nie przyniosło ono żadnych konkretnych rozwiązań. Kolejne spotkania, które odbywały się w ośrodku rządowym w Magdalence pod

Warszawą, doprowadziły do ustalenia zasad dyskusji i rokowań określonych mianem **obrad Okrągłego Stołu**. Rozpoczęły się one 6 lutego 1989 r. i trwały do 4 kwietnia tego samego roku. W ich wyniku ponownie zalegalizowano „Solidarność”, przywrócono urząd prezydenta państwa i Senat. Zawarto także kontrakt

obrad Okrągłego Stołu

przedwyborczy, który przewidywał, że w najbliższych wyborach parlamentarnych strona rządowa zachowa 65% miejsc w Sejmie, a o 35% mandatów będzie mogła powalczyć opozycja. Ustalono, że odbędą się w pełni wolne wybory do Senatu.

Wybory parlamentarne odbyły się 4 czerwca 1989 r. i zakończyły się pełnym zwycięstwem opozycji solidarnościowej skupionej w Komitecie Obywatelskim, która w pierwszej turze zdobyła 99 miejsc w Senacie i 161 w Sejmie. W drugiej turze Komitet Obywatelski zdobył pozostałe 9 wolnych miejsc w Sejmie. 19 lipca Zgromadzenie Narodowe na Prezydenta PRL wybrało przewagą jednego głosu gen. Wojciecha Jaruzelskiego. Komunistom nie udało się jednak skonstruować rządu. Ostatecznie to zadanie powierzono **Tadeuszowi Mazowieckiemu**, który w ten sposób został pierwszym niekomunistycznym premierem w całym bloku socjalistycznym. Rząd ten miał charakter koalicyjny – przedstawiciele PZPR stali na czele Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Ministerstwa Obrony Narodowej. Dwa lata później odbyły się pierwsze w pełni wolne wybory parlamentarne po II wojnie światowej.

◀ rząd Tadeusza Mazowieckiego

Premier Tadeusz Mazowiecki pokazujący w sejmie znak wiktorii (zwycięstwa i wolności), 1989 r.

Problem dekomunizacji i lustracji

Obalenie komunizmu w krajach bloku socjalistycznego nie było równoznaczne z odsunięciem przedstawicieli starego reżimu od władzy. Mimo iż powszechnie zdawano sobie sprawę, że powinno rozliczyć się komunistów za działania przeciwko społeczeństwu, to problemem był sposób przeprowadzenia tzw. **dekomunizacji**. Pojęcie to można rozpatrywać w dwóch znaczeniach. W szerszym oznacza ono zmianę ustroju polegającą na rozmontowaniu komunizmu poprzez likwidację rozwiązań prawnych, instytucjonalnych i personalnych, stanowiących dziedzictwo reżimu niekomunistycznego. W węższym znaczeniu dekomunizacja może oznaczać usunięcie członków partii komunistycznej z zajmowanych stanowisk w systemie demokratycznym.

◀ proces dekomunizacji

Realizacji procesu dekomunizacji służy **lustracja**, czyli weryfikacja osób zajmujących kluczowe funkcje państwowe pod kątem ich współpracy ze służbami bezpieczeństwa. Pierwsza uchwała lustracyjna została przyjęta w 1990 r. w Czechosłowacji, jeszcze przed pierwszymi w pełni wolnymi wyborami parlamentarnymi. W roku następnym parlament tego kraju uchwalił już ustawę, która wykluczyła z życia politycznego wszystkich funkcjonariuszy, współpracowników służb bezpieczeństwa oraz komunistycznych działaczy partyjnych. W Polsce przeprowadzenie lustracji utrudniła tzw. **polityka „grubej kreski”**. Hasło to zostało zaczerpnięte z exposé Tadeusza Mazowieckiego i było interpretowane jako niechęć do dekomunizacji. Polityka Tadeusza Mazowieckiego nie spodobała się Lechowi Wałęsie, co było powodem tzw. wojny na górze. Lech Wałęsa, który w tamtym momencie pełnił funkcję przewodniczącego

◀ lustracja

Modele dekomunizacji i lustracji	
„gruba kreska”	zbrodnie dawnego reżimu nie są rozliczane przez państwo lub tylko w niewielkim zakresie
klaryfikacja historyczna	pojednanie przez prawdę, które polega na ujawnieniu zbrodni i przebaczeniu tym, którzy się do nich przyznają i okazują żal i skruchę
odpłata	zastosowanie sankcji prawnych wobec zbrodniarzy komunistycznych

Na podstawie: M. Krotoszyński, *Lustracja w Polsce w świetle modeli sprawiedliwości okresu tranzytacji*, Warszawa 2014, s. 38–43.

NSZZ „Solidarność”, zarzucał rządowi wolną realizację programu politycznego Solidarności, między innymi powolne usuwanie nomenklatury. Za przyspieszeniem przemian opowiedziało się także Porozumienie Centrum, które zarzucało rządowi ich spowalnianie. Bezpośrednim efektem tego konfliktu były rozbięcie jedności ugrupowań wywodzących się z NSZZ „Solidarność” oraz podział tego środowiska na zwolenników Lecha Wałęsy i Tadeusza Mazowieckiego.

Pierwsze próby przeprowadzenia lustracji w Polsce podjęto w 1991 r. Jednak samą ustawę przyjęto dopiero w 1997 r. Zgodnie z jej zapisami osoby zajmujące kluczowe stanowiska państwowe zostały zobowiązane do złożenia oświadczeń lustracyjnych na temat pracy lub współpracy z organami bezpieczeństwa PRL. Kolejną ustawę uchwalono w 2006 r. i na jej podstawie badanie zgodności z prawdą składanych oświadczeń powierzono pionowi lustracyjnemu **Instytutu Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (IPN)**. W przypadku stwierdzenia wątpliwości co do prawdziwości oświadczenia IPN składa wniosek do sądu okręgowego o zbadanie sprawy w trybie karnym. W przypadku stwierdzenia kłamstwa w oświadczeniu lustracyjnym sąd orzeka środek karny w postaci zakazu piastowania funkcji objętych lustracją na okres od 3 do 10 lat.

Proces lustracji w Polsce

Analizując rozwiązanie zastosowane w Czechosłowacji, a potem kontynuowane w Czechach, można stwierdzić, iż tam ustawa lustracyjna miała charakter dekomunizacyjny, ponieważ pozbawiła możliwości pełnienia kluczowych funkcji w państwie przez dawny aparat komunistyczny. W Polsce ustawa lustracyjna służy natomiast badaniu związków ze służbami bezpieczeństwa i trudno ją nazwać dekomunizacyjną. Działanie w tym zakresie przyjęły w naszym kraju formę rehabilitacji osób niesłusznie skazanych przez reżim komunistyczny oraz Ustawy z dnia 1 kwietnia 2016 r. o zakazie propagowania komunizmu lub innego ustroju totalitarnego przez nazwy jednostek organizacyjnych, jednostek pomocniczych gminy, budowli, obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz pomniki. Do tej pory nie udało się ukarać zarówno u nas, jak i w Czechach przedstawicieli nomenklatury komunistycznej za działania wymierzone przeciwko własnemu społeczeństwu. Za utopijne mam przekonanie, że możliwy był rzeczywiście nowy początek i wprowadzenie nowych reguł gospodarowania, politykowania, tak jakby wszyscy wchodzili do nowego ustroju z zerowym kontem. Jeżeli kiedyś zawarta została umowa społeczna, to pewnie tylko raz, na samym początku dzieła stworzenia. W latach 1989 i 1990 takiej szansy nie mieliśmy, choć pewnie można było ograniczyć gospodarczą i polityczną siłę dawnych nomenklatur. „Gruba kreska” była z powodów politycznych potrzebna, jeśli pojmować ją w sposób być może niezgodny z intencjami Tadeusza Mazowieckiego. „Gruba kreska” oznaczałaby, że oto oddzielamy od siebie nowy ustrój od starego. Ale fakt, że nie sposób pomyśleć ani stworzyć idealnej sytuacji nowego początku, nie oznacza, że wolny rynek jest niemożliwy lub że niemożliwa jest praworządność, że nie sposób dokonać lustracji i choćby częściowej dekomunizacji.

Źródło: P. Śpiewak, *Pamięć po komunizmie*, Gdańsk 2005, s. 236.

Wyjaśnij, dlaczego autor uważa, że w wyniku przemian, które nastąpiły po obradach Okrągłego Stołu, nie można było stworzyć w sposób idealny nowego systemu politycznego.

Podsumowanie lekcji

- Jesień Narodów to okres zmian ustrojowych w krajach socjalistycznych, który objął Polskę, NRD, Czechosłowację, Bułgarię, Rumunię i Węgry. ◀ s. 27
- Pojęciem „demokratyzacji” określamy głębokie i radykalne zmiany prowadzące do zbudowania w państwie demokracji. ◀ s. 27
- Wyróżniamy trzy modele demokratyzacji: linowy, cykliczny i dialektyczny. ◀ s. 27
- Demokratyzacja państwa może nastąpić na drodze zastąpienia, transformacji, przemieszczenia i interwencji. ◀ s. 27–28
- Jesień Narodów została zapoczątkowana obradami Okrągłego Stołu w Polsce. ◀ s. 28
- Dekomunizacja to proces mający doprowadzić do wyeliminowania z życia publicznego wszelkich przejawów komunizmu. ◀ s. 29
- Lustracja służy do weryfikacji osób sprawujących kluczowe funkcje w państwie pod kątem ich współpracy ze służbami bezpieczeństwa reżimu komunistycznego. ◀ s. 29
- Pierwszym niekomunistycznym premierem w całym bloku socjalistycznym był Tadeusz Mazowiecki. ◀ s. 29

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Napisz wypracowanie na temat demokratyzacji państw bloku socjalistycznego.
2. Przedstaw polską drogę do demokratyzacji kraju i ustal jej charakter. Rozstrzygnij, czy była to rewolucja, czy reforma.
3. Wyjaśnij, czy we współczesnej Polsce potrzebne są dekomunizacja i lustracja.

5. Bilans rządów komunistycznych w Polsce

NA TEJ LEKCJI:

- wyjaśnisz, na czym polegały skutki rządów komunistycznych w Polsce;
- scharakteryzujesz postkomunizm jako zjawisko polityczne i gospodarcze;
- poznasz działalność rządów postkomunistycznych w Polsce;
- ocenisz skutki afer korupcyjnych w Polsce.

Ćwiczenie

Dowcip z czasów PRL:

- Co by było w Polsce, gdyby nie było PRL?
- Wszystko.

Wyjaśnij sens dowcipu dotyczącego czasów PRL.

Skutki rządów komunistycznych w Polsce

Transformacja ustrojowa, która nastąpiła w naszym kraju w efekcie obrad Okrągłego Stołu, doprowadziła do demokratyzacji państwa. Nie oznaczało to jednak rozwiązania problemów powstałych w wyniku wieloletnich rządów komunistów w Polsce. Analizując skutki funkcjonowania Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, należy zwrócić uwagę na ich kulturowy, polityczny, gospodarczy i społeczny charakter.

cenzura ▶ Twórczość kulturalna została poddana **cenzurze**, a przekazywane za jej pośrednictwem treści służyły **celom propagandowym**. Przykładem tego zjawiska jest kultowy serial *Cztery pancerni i pies*. Miał on podkreślać przyjaźń polsko-radziecką i bohaterstwo Ludowego Wojska Polskiego walczącego ramie w ramie z Armią Czerwoną przeciwko III Rzeszy. Twórcom kultury udawało się jednak przemycić treści do odbiorców tak, aby nie zostały wychwycone przez cenzurę, ale nawiązywały do realnej sytuacji w kraju. Dużą popularnością cieszyła się scena kabaretowa, która tworzyła i upowszechniała humor polityczny. Takie kabarety, jak Tey Zenona Laskowika i Bohdana Smolenia czy Kabaret Starszych Panów, drwiły z absurdów władzy i gromadziły rzesze widzów. Podobną rolę odgrywały polskie komedie. *Miś*, *Poszukiwany*, *poszukiwana*, *Alternatywy 4* – filmy wyreżyserowane przez Stanisława Bareję – przedstawiały absurdy życia w PRL.

niedemokratyczny
charakter państwa

▶ Polityczny **bilans rządów komunistycznych** wymaga zwrócenia uwagi na **niedemokratyczny charakter państwa**. Rozwiązania ustrojowe, które pozornie gwarantowały szereg praw, miały charakter tylko fasadowy, ponieważ w rzeczywistości ich nie stosowano. Nie funkcjonowały żadne fundamentalne zasady demokracji. Obywatele byli pozbawieni możliwości wyrażania swoich poglądów politycznych i rywalizacji o władzę, gdyż została ona zagwarantowana jednej partii – Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. **Z każdą formą opozycji politycznej sprawujący władzę komuniści rozprawiali się w sposób brutalny**. Dopuszczali się nawet zabójstw, czego przykładem jest zamordowanie kapelana „Solidarności” ks. Jerzego Popiełuszki. Zjawiskiem powszechnym w PRL stało się także funkcjonowanie **patologii życia publicznego**, na przykład nepotyzmu, korupcji czy klientelizmu (zobacz rozdz. I.3., I.8., I.6.).

Negatywnie należy ocenić też sytuację gospodarczą kraju. Podejmowane przez rządzących działania ekonomiczne nie przynosiły pożądaných efektów. Wzrost produkcji następował nie w wyniku modernizacji gospodarki, ale przez zwiększanie zatrudnienia, co prowadziło do ukrytego bezrobocia. Społeczeństwo poprawę sytuacji odczuło dopiero za czasów rządów Edwarda Gierka. W efekcie jego polityki, polegającej na zaciąganiu dużych kredytów, doszło do dziesięcioprocentowego rocznego wzrostu gospodarczego. Inwestycje realizowane z zaciągniętych kredytów okazały się jednak nietrafione i nie przyniosły odpowiednich zysków. W rezultacie gdy trzeba było zacząć spłacać zaciągnięte pożyczki, państwo wpadło w spiralę długów. **Kryzys gospodarczy** rozpoczął się w 1976 r. i trwał nieprzerwanie aż do transformacji ustrojowej. Zmniejszała się produkcja przemysłowa i rolnicza. Spadał także dochód narodowy. Wprowadzono **reglamentację towarów** za pośrednictwem wydawanych obywatelom kartek, które uprawniały do zakupu określonej ilości produktów. Zacoferane rolnictwo nie było w stanie sprostać wymaganiom żywnościowym kraju. Dług Polski wobec państw zachodnich w 1988 r. wzrósł do 40 mld dolarów.

kryzys gospodarczy

reglamentacja
towarów

Sytuacja gospodarcza wpływała na kwestie społeczne. Kryzys gospodarczy prowadził do obniżania się stopy życiowej Polaków, a ponadto zwiększało się ubóstwo i rosło bezrobocie. Powszechna stała się emigracja zarówno polityczna, jak i zarobkowa. Nasilała się również frustracja społeczeństwa panującymi warunkami życia. Zmiana systemowa ujawniła dodatkowe problemy społeczne. Wielu Polaków wychowanych przez system sowiecki nie potrafiło odnaleźć się w no-

wej rzeczywistości. Tak zwany **homo sovieticus** był przyzwyczajony do tego, że państwo zaspokaja jego potrzeby (zobacz podręcznik do klasy 1).

Puste półki w Hali Mirowskiej, Warszawa 1981 r. Polityka gospodarcza władz komunistycznych doprowadziła do sytuacji, w której na półkach sklepowych brakowało towarów; często można było kupić tylko ocet.

Kartka na mięso z 1989 r. W okresie rządów komunistycznych wielokrotnie wprowadzano reglamentację towarów. W 1982 r. wprowadzono nawet „kartkę na kartki”, czyli specjalny blankiet w formie wkładki do dowodu osobistego. Na takiej kartce odnotowywano przyznane danej osobie bony reglamentacyjne.

Postkomunizm jako zjawisko polityczne i gospodarcze

Pojęcie **postkomunizmu** ma wielorakie znaczenie. Nazywa się tak okres po upadku komunizmu w państwach tzw. demokracji ludowej. Kraje te rozpoczęły działania zmierzające do demokratyzacji państwa oraz do stworzenia wolnego rynku i społeczeństwa obywatelskiego. Postkomunizm dotyczy także cech ustroju politycznego, społecznego i gospodarczego w okresie transformacji prowadzącej do stworzenia państwa demokratycznego. Wśród cech takiego ustroju można wymienić takie elementy dawnych rządów totalitarnych, jak sprawowanie władzy przez nomenklaturę oraz stosowanie w walce politycznej metod sprzecznych z prawem. Polska postać postkomunizmu została w pewien sposób określona porozumieniem Okrągłego Stołu, które stanowiło podstawę prawną między starym a nowym reżimem. W ten sposób tworząca się demokratyczna Polska stała się prawowitym następcą reżimu komunistycznego, funkcjonującego bez poszanowania prawa. W połączeniu z zastosowanym przez polskie władze **modelem „grubej kreski”** w procesie dekomunizacji i lustracji pozwoliło to części personelu administracji oraz wielu instytucji pozostać na swoich stanowiskach i funkcjonować zgodnie z dawnymi praktykami (zobacz rozdz. I.4.).

◀ postkomunizm

Niewielkie zmiany nastąpiły w sądownictwie. Bardzo szybko zinstytucjonalizowano całkowitą niezależność sądownictwa, a wszystkich sędziów Sądu Najwyższego mianowano od nowa. Jednak w stosunku do sądów niższych instancji nie zastosowano żadnej procedury weryfikacji, która opierałaby się na opinii niezależnej komisji. W ten sposób powstała sytuacja zbliżona do modelu bułgarskiego: pierwsi postkomunistyczni przywódcy polityczni zadbali o nieusuwalność starych sędziów na wypadek przegranych wyborów parlamentarnych. W przypadku utraty władzy mieli w ten sposób do dyspozycji swoich sędziów w składach orzekających w ich ewentualnych procesach.

Proces transformacji w Polsce w znacznym stopniu był kontrolowany przez komunistyczne służby specjalne. Dotyczyło to także **dystrybucji praw własności**. Zarówno w Polsce, jak i w innych państwach postkomunistycznych nastąpiło uwłaszczenie nomenklatury. Oznacza to, że doszło do prywatyzacji i przejmowania majątku publicznego przez niektórych działaczy partyjnych i państwowych, wywodzących z elit komunistycznych. Proces ten jednak rozpoczął się jeszcze przed upadkiem komunizmu, kiedy to komunistyczne elity polityczne zaczęły przekształcać się w elity ekonomiczne. Za pierwszą spółkę nomenklaturową, zajmującą się handlem artykułami spożywczymi i sprzętem komputerowym, można uznać powstałe w 1984 r. Zespoły Usługowo-Wytwórcze ZK ZMW „Agrotechnika”. Swoje zyski ta spółka osiągnęła, wykorzystując przeznaczony na modernizację mleczarstwa kredyt z Banku Światowego oraz kanały prywatnego importu wysokiej klasy komputerów. Przejmowanie majątku państwowego przez tzw. spółki nomenklaturowe miało charakter żywiołowy i akcelerowało (czyli przyspieszało i skracало czas trwania) procesy rozpadu nomenklatury (aparatu partyjno-państwowego). Tym samym byli „aparaczczyki” nie utrzymywali poprzedniego statusu społecznego, ale mogli bardzo szybko zwiększać swój poziom zamożności materialnej.

Zmiana władzy politycznej dotychczasowych elit państw komunistycznych na własność ekonomiczną jest rozpatrywana jako proces budowy **„kapitalizmu politycznego”**. Ludziom z uprzywilejowanych warstw starego reżimu udało się zagwarantować sobie utrzymanie wcześniejszego statusu społecznego. Sytuacja zmieniła się dopiero wtedy, gdy okrzepł już nowy mechanizm reprodukcji starej hierarchii (kapitalizm polityczny).

Zasadnicza zmiana procesów postkomunistycznych w Polsce nastąpiła po przystąpieniu do NATO, a potem do Unii Europejskiej. Jednak nie we wszystkich państwach postkomunistycznych procesy zmian zmierzały w kierunku demokracji. Przykładami takich krajów są Rosja oraz Białoruś. Postkomunizm doprowadził do powstania w tych państwach nowej formy rządów autorytarnych, które nie są utożsamiane z kontynuacją komunizmu. W przypadku Rosji można mówić o wykrystalizowaniu się elit oligarchicznych. To one, w powiązaniu z nową władzą wywodzącą się ze struktur komunistycznych, mają wpływ na funkcjonowanie państwa na wszystkich płaszczyznach. Przykładem niedemokratycznych rozwiązań w Rosji są zmiany konstytucyjne, które zapewniły Władimirowi Putinowi (dawnemu funkcjonariuszowi KGB) możliwość sprawowania władzy poza dotychczas przyjętymi standardami. Pluralizm polityczny w Rosji to w zasadzie fikcja, ponieważ przedstawiciele opozycji, krytykujący prezydenta i partię rządzącą, są prześladowani oraz zamykani w koloniach karnych. Taki los spotkał lidera opozycji Aleksieja Nawalnego.

Ćwiczenie

„Chcąc uczynić reformy gospodarcze głębokimi i nieodwracalnymi, warto uwikłać ludzi nomenklatury w działalność gospodarczą tak, by osobiście byli zainteresowani w powodzeniu i trwałości reform. W dodatku, gdyby udało się energię i niewątpliwie zdolności tkwiące w nomenklaturze zaprząć do uruchomienia martwych lub półżywych składników majątku narodowego, mogłoby się to opłacić także materialnie. Nie rozpaczam z powodu zaniżonych wycen majątku przechodzącego w ręce spółek nomenklaturowych. Zawsze można przecież oszacować. Że będzie to forma kredytowania? Będzie. Potraktujmy to jako odprawę nomen-

klatury, która społeczeństwu służyła, nie zasłużyła się, ale tracąc przywileje zaszczyty czuje się wywłaszczona z dorobku dwóch pokoleń. Opowiadam się za odczepnym”.

Źródło: J. Szperkowicz, *Uwłaszczać i nie żałować*, „Gazeta Wyborcza” z 25 września 1989 r.; załącznik C.

Na podstawie tekstu źródłowego wyjaśnij, jaki był stosunek autora do przejmowania majątku narodowego przez byłych komunistów.

Rządy postkomunistyczne w Polsce

Jesienią 1991 r. odbyły się w Polsce pierwsze w pełni **wolne wybory parlamentarne** po II wojnie światowej. W ich wyniku wyłoniono parlament, w którym ze względu na duże rozdrobnienie polityczne pojawiły się problemy z powołaniem rządu. Ostatecznie premierem został **Jan Olszewski**, ale po kilku miesiącach został odwołany w związku z próbą ujawnienia tajnych współpracowników Służby Bezpieczeństwa PRL. Sejm I kadencji przetrwał tylko do 1993 r., kiedy to prezydent **Lech Wałęsa**, korzystając ze swoich konstytucyjnych uprawnień, nie przyjął **dymisji premier Hanny Suchockiej i rozwiązał parlament**.

◀ rządy postkomunistyczne

Wybory z 1993 r. doprowadziły do zwycięstwa ugrupowań politycznych będących bezpośrednimi spadkobiercami poprzedniego systemu. Było to między innymi następstwem złej sytuacji gospodarczej, za którą społeczeństwo obwiniło obóz posolidarnościowy. Najwięcej głosów uzyskał **Sojusz Lewicy Demokratycznej**. Jego politycy wywodzili się przede wszystkim ze środowisk związanych z Polską Zjednoczoną Partią Robotniczą. Ugrupowanie to w celu stworzenia rządu weszło w koalicję z **Polskim Stronnictwem Ludowym**, a premierem został **Waldemar Pawlak**. Rząd spowolnił tempo reform, między innymi procesy decentralizacji państwa i prywatyzacji, oraz zaproponował uchwaloną przez Sejm ustawę przewidującą nowe, wyższe stawki podatku dochodowego od osób fizycznych (21, 33 i 45%).

◀ Sojusz Lewicy Demokratycznej

W 1995 r. doszło do **rekonstrukcji rządu**. Premierem został **Józef Oleksy**, a następnie – **Włodzimierz Cimoszewicz**. W 1995 r. **wybory prezydenckie** wygrał także kandydat SLD – **Aleksander Kwaśniewski**. W tym okresie wprowadzono ustawę o prywatyzacji i komercjalizacji przedsiębiorstw państwowych. Przewidywała ona między innymi, że w przypadku strategicznych branż decyzje prywatyzacyjne będą należeć do Sejmu. Ponadto pracownicy skomercjalizowanych przedsiębiorstw za darmo mogli otrzymać 15% akcji. Wprowadzono także otwarte fundusze emerytalne oraz uchwalono a następnie przyjęto na drodze referendum obowiązującą do dziś **Konstytucję RP**. W 1997 r. doszło to tzw. **powodzi tysiąclecia**. W jej czasie ujawniła się nieudolność i nieprzygotowanie służb państwa. Ten fakt, wraz z nieprzemyślanymi wypowiedziami premiera Włodzimierza Cimoszewicza, odbił się na wyniku wyborów parlamentarnych, które SLD przegrało.

Do władzy **SLD** powróciła w **2001 r.** – **wygrała wybory parlamentarne** w koalicji z **Unią Pracy**. Rząd koalicyjny został stworzony przez trzy ugrupowania: SLD, UP i PSL, a tekę premiera otrzymał **Leszek Miller**. W tym czasie ukończono negocjacje akcesyjne do **Unii Europejskiej**. Polska **wstąpiła w struktury UE**. Ten sukces

afery Rywina ▶

nie zapobiegł jednak upadkowi rządu, a w dalszej perspektywie – wpływów politycznych SLD. Przyczyniły się do tego afery, które wybuchły w czasie rządów Leszka Millera. Jedną z największych i do dziś niewyjaśnionych do końca była **afera korupcyjna Rywina** – producenta filmowego. Jej podłożem stały się prowadzone przez rząd prace nad projektem ustawy o radiofonii i telewizji. Lew Rywin w trakcie tych prac złożył ofertę korupcyjną, której celem były zapisy w projekcie korzystne dla spółki Agora – właściciela „Gazety Wyborczej”. Ostatecznie okazało się, że rząd przyjął projekt ustawy korzystny dla Agory. W wydarzeniu był zamieszany Leszek Miller, ale żadnych jego związków z propozycją korupcyjną nie udowodniono. Powołana przez Sejm komisja śledcza, głosami członków z SLD i Samoobrony, przyjęła raport stwierdzający, że Lew Rywin działał sam. Później Sejm przyjął mniejszościowy raport, w którym wysunięto oskarżenia wobec czołowych osób w państwie, ale żadnych zarzutów nigdy nikomu nie postawiono. Jedyną osobą skazaną w tej afery był Lew Rywin. Kolejnym zdarzeniem osłabiającym rządy SLD była **afera starachowicka**. Wiceszefa MSWiA Zbigniewa Sobotkę z SLD podejrzewano o ujawnienie informacji o akcji policji wobec działaczy tej partii w Starachowicach. Ostatecznie Zbigniew Sobotka został skazany na 3,5 roku pozbawienia wolności, a następnie ułaskawiony przez prezydenta Aleksandra Kwaśniewskiego.

Aleksander Kwaśniewski w okresie PRL był członkiem PZPR i ministrem w rządzie Zbigniewa Messnera i Mieczysława Rakowskiego. W styczniu 1990 r. wraz z Leszkiem Millerem i Józefem Oleksym założyli partię Socjaldemokracja Rzeczypospolitej Polskiej. Kwaśniewski współtworzył także koalicję wyborczą pod nazwą Sojusz Lewicy Demokratycznej, która w 1993 r. wygrała wybory. W 1995 r. jako kandydat SLD został wybrany przez naród na Prezydenta RP. Pełnił tę funkcję przez dwie kadencje.

Podsumowanie lekcji

- s. 32 ▶ ■ Rządy komunistyczne w Polsce charakteryzowały się cenzurą i propagandą w kulturze, niedemokratycznym charakterem państwa, prześladowaniami politycznymi, nietrafionymi inwestycjami gospodarczymi i reglamentacją towarów oraz przyzwyczajaniem społeczeństwa do rozwiązywania ich problemów przez państwo.
- s. 33 ▶ ■ Postkomunizm to zjawisko, które nastąpiło po upadku komunizmu w państwach tzw. demokracji ludowej. Rozpoczęły one działania zmierzające do demokratyzacji państwa, stworzenia wolnego rynku i społeczeństwa obywatelskiego.
- s. 35 ▶ ■ Postkomuniści to politycy i partie wywodzące się z partii komunistycznej sprawującej władzę przed okresem transformacji.
- s. 35 ▶ ■ Pod pojęciem rządów postkomunistycznych w Polsce należy rozumieć okres sprawowania władzy przez Sojusz Lewicy Demokratycznej w latach 1993–1997 i 2001–2005.
- s. 36 ▶ ■ W okresie rządów postkomunistycznych w Polsce doszło do największych afer korupcyjnych, do których zalicza się aferę Rywina.

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Oceń skutki rządów komunistycznych w Polsce.
2. Porównaj zjawisko postkomunizmu w Polsce i w innych krajach postkomunistycznych.
3. Wyjaśnij, na czym polegało zjawisko uwłaszczenia nomenklatury.
4. Scharakteryzuj przemiany, jakie nastąpiły w Polsce w okresie rządów postkomunistycznych.
5. Wytłumacz, jaki wpływ na kulturę polityczną i gospodarkę ma korupcja.

6. Patologie życia publicznego

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, jakie są zagrożenia współczesnej demokracji;
- poznasz przejawy patologii życia publicznego;
- przeanalizujesz mechanizmy korupcji;
- wykażesz negatywny wpływ patologii na życie publiczne.

Ćwiczenie

„By zachować prestiż władzy, trzeba się trzymać w bezpiecznym oddaleniu od poddanych”
(Antoni Kępiński).

Wyjaśnijcie, jakie niebezpieczeństwo tkwi w spostrzeżeniu polskiego filozofa.

Zagrożenia demokracji

Powszechnie uznaje się, że demokracja nie jest idealnym systemem ustrojowym. Sama jej istota niesie poważne zagrożenie. Jest nim **dyktatura większości**. Jedną z zasad demokracji jest podejmowanie decyzji większością głosów. Problem pojawia się wtedy, gdy należy ustalić, czy większość ma rzeczywiście rację. Historia pokazuje, że często tak nie jest (przykładem może być polityka rasistowska w III Rzeszy realizowana przez Hitlera, który przejął władzę zgodnie z zasadami demokracji). Z tego powodu demokracja musiała wypracować odpowiednie mechanizmy zabezpieczające przed dyktaturą większości. Temu celowi służą podpisane i ratyfikowane przez państwa konwencje i umowy międzynarodowe dotyczące ochrony praw człowieka oraz międzypaństwowe umowy dwustronne na temat praw mniejszości narodowych. Najważniejszym mechanizmem jest konstytucyjna gwarancja praw mniejszości i funkcjonowanie niezależnych organów czuwających nad procesem legislacyjnym w celu zapewnienia zgodności aktów prawnych z ustawą zasadniczą (w Polsce jest to Trybunał Konstytucyjny).

◀ zagrożenia demokracji

Zagrożeniem dla demokracji może być również sposób jej ustanowienia. **Demokracja narzucona siłą** może spowodować odrzucenie tego systemu przez społeczeństwo właśnie ze względu na sposób jego wprowadzenia. Kolejny problem demokracji wynika z bezsilności władzy państwowej, która nie potrafi zapanować nad demokratycznymi formami dezaprobaty, takimi jak strajki i zgromadzenia. Przybierają one czasami charakter gwałtowny i niekontrolowany, co może skutkować **anarchią**, czyli stanem chaosu i dezorganizacji życia publicznego. Z tym rodzajem zagrożenia często wiąże się **problem ekonomiczny**. Trudności ekono-

Problemy ekonomiczne wywołują niezadowolenie społeczne, czego przykładem mogą być strajki w służbie zdrowia. W 2011 r. pielęgniarki prowadziły w Sejmie protest przeciwko zatrudnianiu ich w szpitalach na podstawie kontraktów.

miczne państwa i bezsilność sprawujących władzę w tym zakresie powodują spadek zaufania do elit rządzących i instytucji państwowych. Efektem tego mogą być strajki i radykalizacja nastrojów społecznych.

Anarchizm – ideologia, która ukształtowała się w XIX w. Zakłada ona likwidację organizacji państwowej, aparatu władzy i zastąpienie jej ustrojem opartym na wolnych związkach producentów i konsumentów. Wśród jej twórców czołowe miejsce zajmują Michał Bakunin, Pierre Proudhon (czyt. pier pruda) i Piotr Kropotkin.

Patologie życia publicznego

Ćwiczenie

Sonda klasowa: Która z patologii władzy jest w Polsce najbardziej odczuwalna?

- patologie władzy ▶ Poważnym zagrożeniem dla demokracji są patologie władzy. Na pierwszym miejscu należy przede wszystkim wymienić **alienację władzy** (łac. *alieno* – obcy), czyli izolowanie się polityków sprawujących władzę od społeczeństwa. Skutkuje
- bierność polityczna ▶ ona brakiem zaufania obywateli do przedstawicieli władzy i przyczynia się do powstawania podziałów społecznych („my” – społeczeństwo, „oni” – władza). Do innych rodzajów patologii zaliczamy biurokratyzację, partykularyzm, korupcję, nepotyzm oraz klientelizm.

W przypadku **biurokratyzacji władzy** (franc. *bureau* – urząd, gr. *kratos* – władza) mamy do czynienia z nagromadzeniem przepisów i procedur prawnych, które

ułatwiają urzędnikom unikanie odpowiedzialności za podejmowane decyzje, a zarazem zwiększają ich władzę nad potencjalnym petentem. Konsekwencją takiej sytuacji jest między innymi sztywne trzymanie się przepisów bez brania pod uwagę interesu obywateli.

Ćwiczenie

Jaką patologię władzy przedstawił autor rysunku satyrycznego? Odpowiedź uzasadnij, odwołując się do poszczególnych elementów rysunku.

Partykularyzm (łac. *particularis* – oddzielny, szczególny) – patologia władzy polegająca na kierowaniu się przedstawicieli organów decyzyjnych w kraju tylko własnym interesem lub interesem swojego środowiska, bez przejmowania się problemami ogółu. W takiej sytuacji tylko niektórzy obywatele korzystają z pomocy polityków sprawujących władzę, a problemy pozostałych są odsuwane na dalszy plan.

Destrukcyjny wpływ na życie publiczne ma **korupcja** (łac. *corruptio* – zepsucie). Polega ona na przyjmowaniu korzyści majątkowych lub osobistych w zamian za wykonanie określonych czynności urzędniczych lub naruszenie prawa. Konsekwencją tego jest wykorzystanie stanowiska publicznego dla realizacji własnych interesów. Przez pojęcie korupcji rozumiemy łapówkę, która przeważnie polega na wręczeniu pieniędzy w zamian za pozytywne załatwienie jakiejś sprawy. Charakter korupcyjny ma także **nepotyzm** (łac. *nepos* – wnuk, bratanek), czyli obsadzanie stanowisk publicznych krewnymi lub znajomymi. Nie musi się on jednak wiązać z przyjmowaniem korzyści majątkowych, ale polega na wykorzystaniu stanowiska do realizacji prywatnych interesów. Podobny charakter ma **klientelizm** – wzajemny układ, w którym osoby wpływowe popierają swoich popleczników. Prowadzi to do oparcia władzy na wzajemnych powiązaniach politycznych i różnego rodzaju układach.

Zjawisko klientelizmu

Przejrzawszy się bliżej dziewiętnastowiecznej polityce amerykańskiej, z pewnością odkryjemy mnóstwo rasizmu, ksenofobii, bigoterii, przemocy, brutalnej rywalizacji i korupcji. Zgodnie z diagnozą Cleary'ego i Stokes klientka polityka amerykańska opierała się w wielkiej mierze na znajomościach osobistych, składała odpowiedzialność na ołtarzu lojalności i poważnie ograniczała zakres politycznie ugruntowanych działań zbiorowych. Opierała się również na wykluczeniu, często siłą, nie-klientów. W konkluzji znakomitego omówienia antagonistycznych wyborów w drugiej połowie XIX wieku Richard Benseł wskazuje surowe ograniczenia uczestnictwa politycznego w Ameryce [...].

Benseł wyciąga wniosek, że stosowanie przemocy fizycznej w celu niedopuszczenia rywali i pariasów do urn zaprzeczało swobodom obywatelskim [...]. Zarazem jednak głęboko antagonistyczny charakter opisanego przezeń procesu paradoksalnie zwiększał stawkę, o którą chodziło w wyborach, co pobudzało do zorganizowanych działań na rzecz grup wykluczonych i tworzenia się więzi między sieciami zaufania tych grup i polityką publiczną.

Źródło: C. Tilly, *Demokracja*, Warszawa 2008, s. 122–123.

Ćwiczenie

1. Na podstawie zamieszczonego tekstu wykaż znaczenie klientelizmu w sprawowaniu władzy.
2. Wyjaśnij, w jaki sposób klientelizm wpływa na budowanie społeczeństwa demokratycznego.

Powyższa sytuacja stwarza możliwość przejęcia władzy przez ludzi głoszących hasła radykalne i populistyczne, a nawet wprowadzenia „rządów silnej ręki”. Popularność tego typu rządów może prowadzić do największych zagrożeń demokracji, jakimi są **autorytaryzm** i **totalitaryzm**. Wprowadzenie tych systemów doprowadziłoby do zniszczenia wszystkich fundamentalnych zasad demokracji. Takie zagrożenie jest przede wszystkim niebezpieczne dla młodych i nieustabilizowanych demokracji. Natomiast w państwach, w których demokracja jest już ugruntowana, wydaje się mało prawdopodobne, ale niewykluczone.

Cechy państw	
Państwo totalitarne	Państwo autorytarne
monopartyjność	ograniczony pluralizm polityczny, ale gwarantujący sprawowanie władzy jednej partii lub ugrupowaniu politycznemu
rozbudowany aparat policyjny sprawujący pełną kontrolę nad wszystkimi przejawami życia społeczeństwa	rozbudowany aparat policyjny, ale niekontrolujący wszystkich przejawów życia społeczeństwa
scentralizowana gospodarka	scentralizowana gospodarka
ideokracja	brak ideologii państwowej lub statokratyzm
propaganda	propaganda
militaryzm	militaryzm
dyktatura	dyktatura

Ćwiczenie

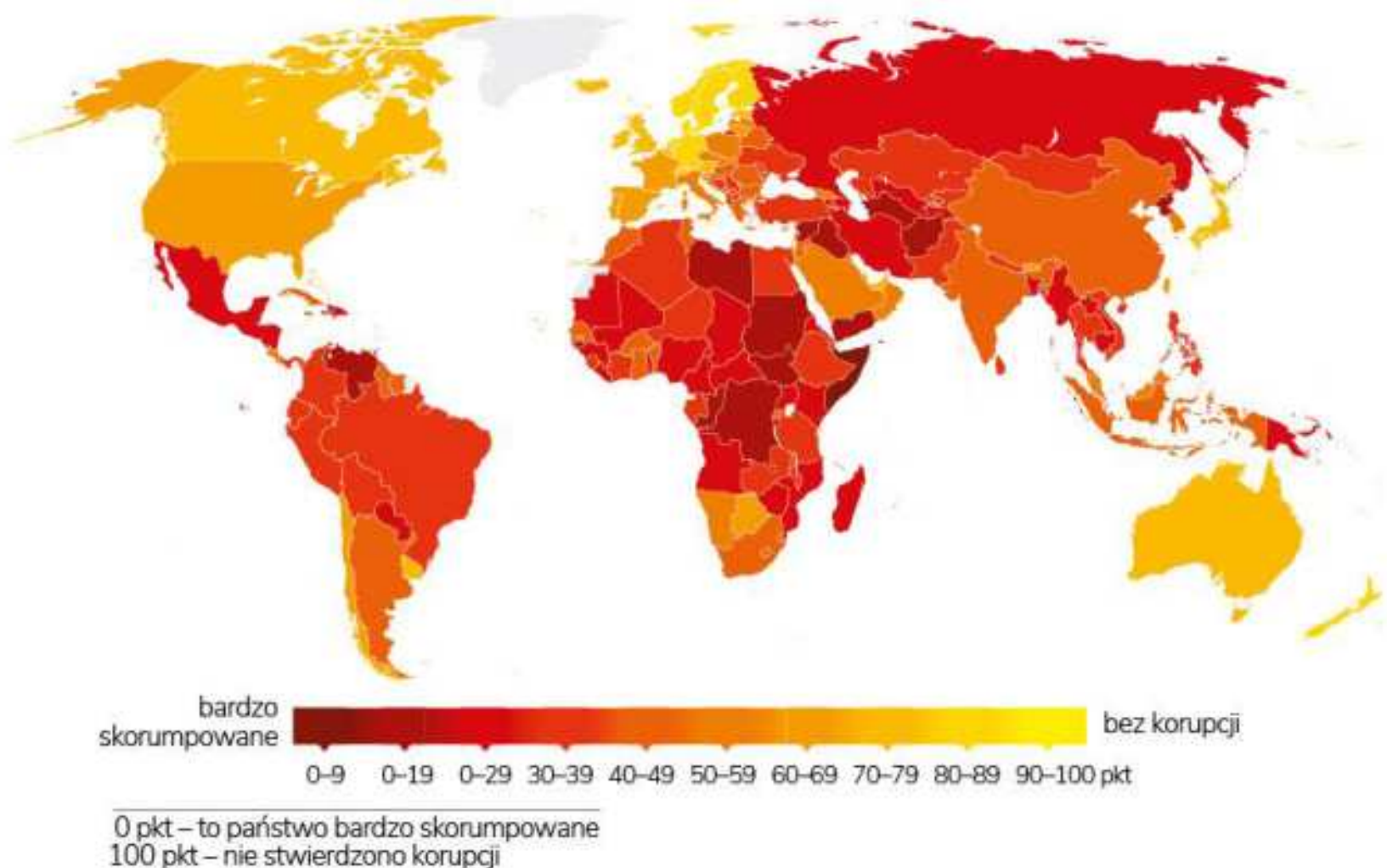
Na podstawie powyższej tabeli porównaj specyfikę państwa autorytarne i totalitarne.

W celu zwalczania korupcji w naszym kraju działa od 2006 r. **Centralne Biuro Antykorupcyjne**, a w 2018 r. Rada Ministrów ustanowiła Rządowy Program Przeciwdziałania Korupcji na lata 2018–2020. Celem programu było ograniczenie przestępczości korupcyjnej w kraju i podniesienie świadomości społecznej w zakresie przeciwdziałania zachowaniom korupcyjnym między innymi za pośrednictwem działań prewencyjnych i edukacyjnych.

Od 2006 r. działa w Polsce Centralne Biuro Antykorupcyjne. Jest to służba specjalna do spraw zwalczania korupcji w życiu publicznym i gospodarczym, w szczególności w instytucjach państwowych i samorządowych, a także do zwalczania działalności godzącej w interesy ekonomiczne państwa.

Poziom korupcji na świecie w 2019 r.

Źródło: Transparency International 2019.

Ćwiczenie

1. Na podstawie mapy porównaj, jak na tle krajów europejskich wygląda problem korupcji w Polsce.
2. Wymień pięć państw o najniższym współczynniku korupcji.

Podsumowanie lekcji

- Zagroženiem dla demokracji są m.in. dyktatura większości, anarchia, narzucenie demokracji, autorytaryzm, totalitaryzm i problemy ekonomiczne. ◀ s. 37–38
- Do patologii władzy można zaliczyć biurokratyzację i alienację władzy, partykularyzm, korupcję, nepotyzm i klientelizm. ◀ s. 38
- Patologie władzy prowadzą do spadku zaufania wobec przedstawicieli władzy, bierności politycznej. Ponadto ich rezultatem może być aktywizacja społeczeństwa. ◀ s. 38

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Wyjaśnij, dlaczego podejmowanie decyzji przez większość obywateli może stanowić zagrożenie dla demokracji.
2. Dokonaj analizy porównawczej państw autorytarnych i demokratycznych.
3. Scharakteryzuj skutki alienacji.
4. Przedstaw najbardziej zauważalne zagrożenia demokracji w Polsce.
5. Wyjaśnij, na czym polega destrukcyjny wpływ patologii władzy na życie publiczne.

Propozycje projektów edukacyjnych

1. Przeprowadźcie wśród uczniów wywiad w formie ankiety, w którym ustalicie problemy nurtujące społeczność szkolną związane z funkcjonowaniem szkoły. Na podstawie ankiety wskażcie, który z problemów jest najczęściej wymieniany. W uzgodnieniu z dyrektorem szkoły zaproponujcie rozwiązania.
2. Zbierzcie informacje na temat patologii władzy. Napiszcie scenariusz do inscenizacji poszczególnych patologii. Podzielcie się rolami. Ustalcie z dyrektorem miejsce i czas, w którym moglibyście przedstawić inscenizację koleżankom i kolegom z waszej szkoły.

Chcesz wiedzieć więcej – przeczytaj

- J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *Historia państwa i prawa polskiego*, Warszawa 2003.
- P. Braud, *Rozkosze demokracji*, tłum. A. Matusiak, Warszawa 1995.
- N. Davies, *Boże igrzysko: historia Polski*, tłum. E. Tabakowska, Kraków 2010.
- M. Eckert, *Historia Polski 1914–1939*, Warszawa 1990.
- K. Kamińska, A. Gaca, *Historia powszechna ustrojów państwowych*, Toruń 2002.
- T. Maciejewski, *Historia ustroju Polski*, Koszalin 1998.
- I. Shapiro, *Stan teorii demokracji*, tłum. I. Kisilowska, Warszawa 2006.
- *Słownik myśli społeczno-politycznej*, red. J. Derek, Bielsko-Biała 2004.
- P. Śpiewak, *Obietnice demokracji*, Warszawa 2004.
- www.eiu.com – Economist Intelligence Unit [dostęp: 11.07.2023].
- www.systemicpeace.org – The Center for Systemic Peace [dostęp: 11.07.2023].
- www.fip.org.pl – Stowarzyszenie na rzecz Forum Inicjatyw Pozarządowych [dostęp: 11.07.2023].

7. Budowa III RP

NA TEJ LEKCJI:

- wyjaśnisz, na czym polegała wizja budowy „trzeciej niepodległości” św. Jana Pawła II;
- poznasz najważniejsze etapy częściowych zmian w Konstytucji w latach 1989–1997;
- scharakteryzujesz tło polityczne towarzyszące uchwaleniu Konstytucji RP z dnia 2 kwietnia 1997 r.;
- wytłumaczysz, na czym polegała transformacja gospodarcza w Polsce po 1989 r.;
- przedstawisz kierunki przemian w Polsce w latach 2005–2015.

Ćwiczenie

Stwórz mapę myśli zawierającą rozwiązania ustrojowe, społeczne, gospodarcze i polityczne, które uznasz za idealne dla naszego państwa.

Wizja budowy „trzeciej niepodległości” według Jana Pawła II

Jan Paweł II doceniał wszelkie działania państwowotwórcze służące umacnianiu politycznej suwerenności narodu. Podczas pielgrzymki w 1991 r. dużo uwagi poświęcił kwestii odzyskania suwerenności państwa i podmiotowości społeczeństwa, zniszczonych przez panujący od końca II wojny światowej w Polsce system komunistyczny. Papież nie wskazywał, jak należy rozwiązać instytucjonalne problemy Polski w okresie transformacji, a jedynie skupił się na moralnym fundamencie państwa. Myślą przewodnią jego nauczania stał się **Dekalog** jako trwały fundament życia społecznego. Zwrócił uwagę na aktualność tradycji judeochrześcijańskiej w dziejowym momencie transformacji systemu totalitarnego w nowoczesną demokrację. Odrzucał tym samym liberalną koncepcję demokracji bez wartości. W sporze o współczesną demokrację opowiadał się za aksjologicznymi podstawami państwa, a także odwoływał się do nadrzędności porządku moralnego w stosunku do polityki.

Stanowisko Jana Pawła II w sprawie relacji między wartościami a polityką nie mieści się ani w postawie konserwatywnej, ani w progresywnej. Teza o nadrzędnej roli kultury nad polityką zakłada również przekonanie, że polityka nie ustanawia wartości, lecz je respektuje. Jest to pogląd wyraźnie antyprogresywny, jednak różni się od konserwatyzmu. Zamiast powrotu do utraconego ładu społecznego i politycznego z przeszłości głosi wierność podstawom, na których ów ład powinien się opierać. Według papieża postęp należało odczytywać najpierw w kategoriach etycznych dobra i zła, a dopiero później w kategoriach politycznych, ekonomicznych i technologicznych.

Znaczek pocztowy upamiętniający IV pielgrzymkę Jana Pawła II do Polski w 1991 r.

Przemiany konstytucyjne w Polsce w latach 1989–1997

Porozumienie zawarte przez komunistów z opozycją podczas obrad Okrągłego Stołu zapoczątkowało proces zmian konstytucyjnych w Polsce. Już **7 kwietnia** nastąpiła **nowelizacja Konstytucji PRL** w celu dostosowania jej do ustaleń wynikających z zawartego kontraktu. Wprowadzała ona do ustroju elementy pluralizmu politycznego, co umożliwiło opozycji udział w życiu publicznym. Zlikwidowano monopol partii na zgłaszanie kandydatów do parlamentu poprzez przyznanie takich praw także niezrzeszonym wyborcom. Oprócz tego przywrócono dwie instytucje ustrojowe funkcjonujące w okresie II RP: izbę wyższą parlamentu, czyli Senat, i urząd Prezydenta RP.

Konsekwencją przywrócenia urzędu głowy państwa było zlikwidowanie Rady Państwa. Wprowadzenie dwuizbowości parlamentu oraz wzmocnienie pozycji ustrojowej Prezydenta RP, który otrzymał między innymi uprawnienie do rozwiązywania Sejmu i zarządzenia przedterminowych wyborów parlamentarnych, ograniczyły zakres zwierzchnictwa izby niższej nad innymi organami państwa.

etapy zmiany konstytucji

Kolejna **nowelizacja** nastąpiła **29 grudnia 1989 r.** W jej efekcie przywrócono historyczną nazwę państwa Rzeczpospolita Polska. Ponadto uchylono w całości dwa pierwsze rozdziały konstytucji, regulujące całokształt zasad ustrojowych charakterystycznych dla państwa socjalistycznego. Wprowadzono zupełnie nowy rozdział 1. *Podstawy ustroju politycznego i gospodarczego*, który zawierał zasady wzorowane na rozwiązaniach powszechnie przyjętych w konstytucjonalizmie państw demokratycznych. Znalazły się wśród tych zasad: suwerenność narodu, praworządność, pluralizm polityczny i wolność prowadzenia działalności gospodarczej. Oprócz tego w 1990 r. stworzono konstytucyjne podstawy samorządu terytorialnego oraz przyjęto zasadę powszechnych wyborów prezydenckich.

W związku z przedłużającymi się pracami nad nowym aktem konstytucyjnym w **1992 r.** podjęto decyzję o uchwaleniu tzw. **małej konstytucji**. Była nią uchwalona 17 października 1992 r. ustawa konstytucyjna o wzajemnych stosunkach między władzą ustawodawczą i wykonawczą oraz o samorządzie terytorialnym. Mała konstytucja określała w zasadzie całokształt stosunków między organami władzy ustawodawczej a organami władzy wykonawczej. Składała się z preambuły i sześciu rozdziałów. Zgodnie z zapisami rozdziału 1. wprowadzała zasadę podziału władzy, likwidując w ten sposób jednolitość władzy wynikającą z formalnego zwierzchnictwa Sejmu w systemie organów państwowych. Rozdział 2. poświęcono Sejmowi i Senatowi, który ze względu na ograniczoną rolę w procesie ustawodawczym zaczęto określać mianem „izby refleksji i rozwagi”. Rozdziały 3. i 4. dotyczą władzy wykonawczej. Pozycja prezydenta w stosunku do poprzednich regulacji nie uległa zmianie. Wzmocniono natomiast kompetencje rady ministrów, która stała się centralnym ośrodkiem władzy wykonawczej. Samorządowi terytorialnemu poświęcono rozdział 5., w którym określono podstawowe zasady organizacji i działalności tego samorządu. Rozdział 6. zawierał przepisy przejściowe i końcowe. W tym rozdziale na uwagę zasługuje artykuł 77 – na jego podstawie utrzymano w mocy większość obowiązujących przepisów Konstytucji z 1952 r. W ten sposób przepisy z czasów PRL stały się integralną częścią porządku prawnego III RP, obowiązującego do uchwalenia konstytucji w 1997 r.

Ćwiczenie

Rozstrzygnij, czy przedstawiony poniżej fragment pochodzi z Konstytucji z 1997 r. Swoją odpowiedź uzasadnij.

Artykuł 2.

1. Prezydent Rzeczypospolitej sprawuje urząd w granicach dotychczasowych uprawnień aż do wyboru Rady Państwa przez nowo obrany Sejm Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej.
2. Z dniem dokonania tego wyboru funkcje Prezydenta Rzeczypospolitej, przewidziane w dotychczasowych ustawach – o ile w myśl Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej albo przepisów niniejszej ustawy nie należą do zakresu działania Rady Państwa – przechodzą na Radę Ministrów.

Źródło: [http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/kpol/\[...\].html](http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/kpol/[...].html) [dostęp: 18.07.2023].

Tło polityczne towarzyszące uchwaleniu Konstytucji RP z 1997 r.

Pilną potrzebę uchwalenia nowej konstytucji dostrzegano już w 1989 r. Dlatego też w grudniu tego roku obie izby parlamentu powołały odrębne **Komisje Konstytucyjne**, których zadaniem było przygotowanie projektów przyszłej ustawy zasadniczej. Projekty przygotowane przez te komisje nie zostały jednak zgłoszone jako formalne inicjatywy ustawodawcze. Uznano, że sejm kontraktowy wyłoniony na mocy porozumienia Okrągłego Stołu nie ma politycznego i moralnego prawa do uchwalenia nowej konstytucji. Prace nad ustawą zasadniczą odłożono do czasu wyboru w pełni demokratycznego parlamentu (wybrany w 1991 r.). Okazało się jednak, że rozbity politycznie parlament nie jest w stanie dojść do porozumienia. Z tego powodu skoncentrowano się nad opracowaniem małej konstytucji, a na późniejszy okres odsunięto uchwalenie nowej ustawy zasadniczej.

◀ Konstytucja RP
z 2 kwietnia 1997 r.

Uchwalona 17 października 1992 r. ustawa konstytucyjna o wzajemnych stosunkach między władzą ustawodawczą i wykonawczą oraz o samorządzie terytorialnym określiła szczegółowo tryb przygotowania oraz procedurę uchwalenia przyszłej konstytucji. Zgodnie z jej zapisami konstytucja miała zostać uchwalona przez **Zgromadzenie Narodowe**, czyli na wspólnym posiedzeniu Sejmu i Senatu. Podjęcie ostatecznej decyzji w sprawie przyjęcia lub odrzucenia konstytucji przyznano narodowi – przewidziano przeprowadzenie w tej sprawie **referendum konstytucyjnego**.

Do prac nad projektem nowej konstytucji powołano Komisję Konstytucyjną Zgromadzenia Narodowego, której przewodniczącym został Walerian Piotrowski z Chrześcijańskiej Demokracji. Działalność tej komisji została jednak przerwana w momencie rozwiązania parlamentu przez prezydenta Lecha Wałęsę. Po przedterminowych wyborach w 1993 r., które wygrał Sojusz Lewicy Demokratycznej, powołano do życia nową komisję. Jej pracami do końca uchwalenia ustawy zasadniczej w 1997 r. kierowali przedstawiciele postkomunistycznego SLD: Aleksander Kwaśniewski, Włodzimierz Cimoszewicz i Marek Mazurkiewicz.

Transformacja gospodarcza Polski

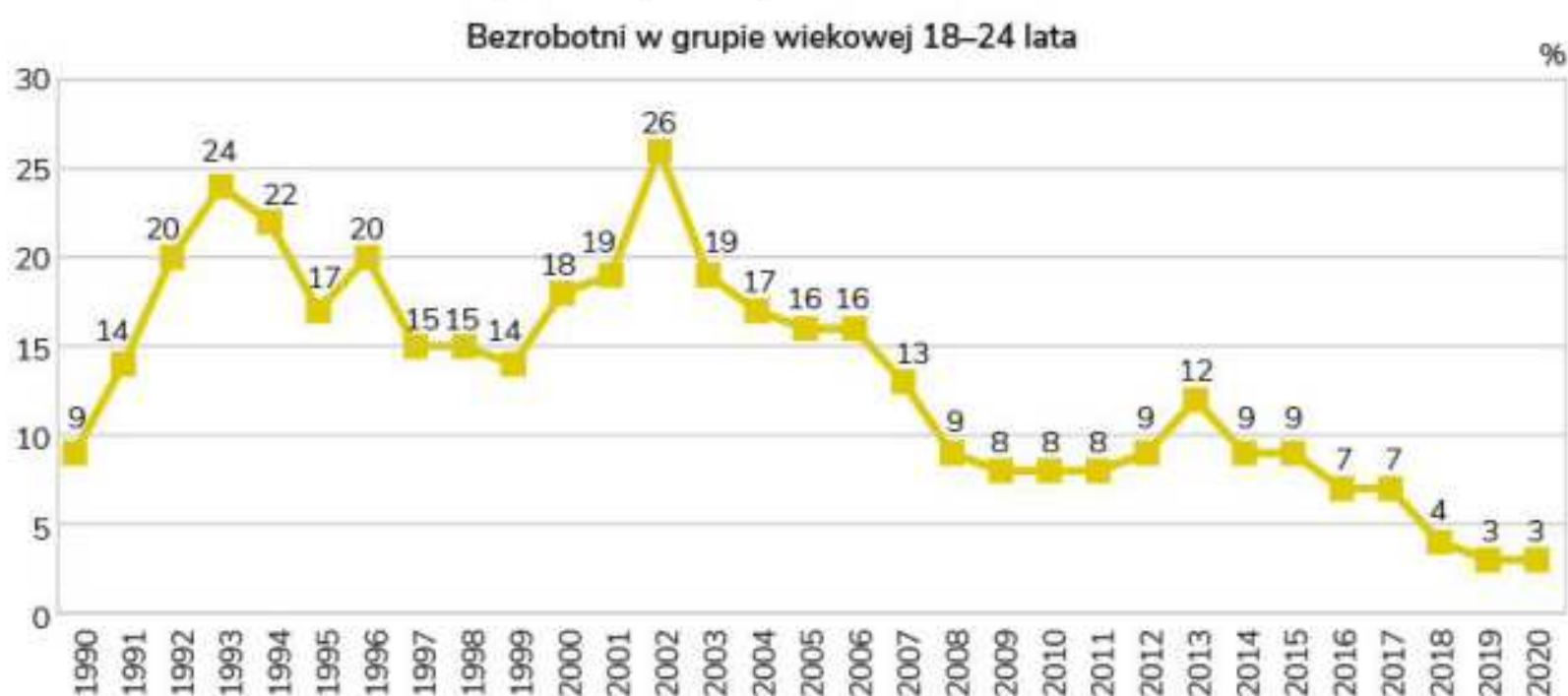
Ostatnie lata rządów komunistów w Polsce charakteryzowały się poważnym **kryzysem gospodarczym**. Problemem jego rozwiązania zajął się wyłoniony w efekcie obrad Okrągłego Stołu **sejm kontraktowy**, który misję stworzenia rządu powierzył **Tadeuszowi Mazowieckiemu**. Realizację programu gospodarczego polecono **Leszkowi Balcerowiczowi**. Jego zadaniem było między innymi zlikwidowanie hiperinflacji, dokonanie uwłaszczenia oraz przeprowadzenie prywatyzacji.

Aby zrealizować swój **plan**, Leszek Balcerowicz zaproponował szereg ustaw, które dotyczyły między innymi gospodarki finansowej, podatków, prawa bankowego, celnego i dewizowego, przedsiębiorstw, podmiotów zagranicznych, zatrudnienia oraz wzrostu wynagrodzeń. Z uwagi na kilkudziesięcioprocentową stopę inflacji w skali miesiąca Leszek Balcerowicz proponował radykalne posunięcia (nazwane terapią radykalną lub terapią szokową). Polegały one na ograniczeniu ilości pieniądza dopływającego do gospodarki, obniżeniu pułapu wzrostu płac i ustaleniu stałego (na kilka miesięcy) kursu waluty. W celu ograniczenia hiperinflacji wprowadzono **system indeksacji płac**, który zahamował wzrost płac poprzez dosto-

◀ plan Balcerowicza

sowanie poziomu wynagrodzeń do wzrostu cen i kosztów utrzymania. Ponadto w tym samym celu nałożono na przedsiębiorstwa podatek od ponadnormatywnego wzrostu płac, tzw. popiwek. Poza tym zwiększono dochody państwa dzięki ograniczeniu ulg podatkowych, dotacji i zwiększeniu cen. W efekcie tych zmian nastąpił gwałtowny wzrost cen energii elektrycznej, węgla i gazu. Mimo że w wyniku reform udało się opanować inflację, należy zwrócić jednak uwagę na jej negatywne skutki: wysokie bezrobocie i spadek możliwości nabywczych Polaków.

Kolejnym ważnym krokiem było przeprowadzenie prywatyzacji, czyli zrezygnowanie z prowadzenia działalności gospodarczej przez państwo i przekazywanie majątku państwowego podmiotom prywatnym. Proces ten przybrał charakter prywatyzacji kapitałowej i bezpośredniej. **Prywatyzacja kapitałowa** polega na przekształceniu przedsiębiorstwa państwowego w spółkę handlową Skarbu Państwa, która następnie wyzbywa się akcji danej spółki. **Prywatyzacja bezpośrednia** to natomiast sprzedaż, wniesienie do spółki lub oddanie przedsiębiorstwa do odpłatnego korzystania. Elementem przekształceń własnościowych było też uwłaszczenie, czyli nieodpłatne lub częściowo odpłatne przekazanie osobie prawnej bądź fizycznej prawa własności do mienia skarbu państwa, komunalnego lub spółdzielczego. Niestety, proces ten wiązał się z dużą niedbałością przy stanowieniu praw. Wiązało się ono z szeregiem afer gospodarczych. Równoległe z prywatyzacją prowadzony był proces reprivatyzacji polegający na zwrocie uprzednim właścicielom lub ich spadkobiercom mienia przejętego przez państwo w drodze nacjonalizacji lub wywłaszczenia.

Źródło: CBOS 2021, <https://link.operon.pl/rk> [dostęp: 18.07.2023].

Ćwiczenie

1. Wyjaśnij, jak wyglądała aktywność zawodowa młodych ludzi w okresie realizacji planu Balcerowicza.
2. Rozstrzygnij, czy największy odsetek bezrobotnych w Polsce w grupie wiekowej 18–24 lata jest bezpośrednim skutkiem transformacji gospodarczej w Polsce, przeprowadzonej przez Leszka Balcerowicza. Swoją odpowiedź uzasadnij.

Kierunek przemian politycznych, społecznych i gospodarczych w latach 2005–2015

Afery korupcyjne, do których doszło w Polsce na przełomie XX i XXI w., miały szkodliwy wpływ na kulturę polityczną i gospodarczą. Jedną z najbardziej znanych afer była tzw. afera Rywina (zobacz rozdz. I.5.). W jej efekcie doszło do zwołania pierwszej w dziejach III RP **sejmowej komisji śledczej**. Taka komisja posiada uprawnienia prokuratorskie, a jej członkowie mogą przesłuchiwać świadków zgodnie z zasadami Kodeksu postępowania karnego. Zakończeniem pracy komisji sejmowej jest sprawozdanie, które może skutkować postawieniem wskazanych w nim osób przed Trybunałem Stanu. W przypadku afery Rywina nikogo nie pociągnięto do odpowiedzialności. Doprowadziła ona jednak do zmian na scenie politycznej. Przed wszystkim zmalała popularność rządzącego w tym czasie Sojuszu Lewicy Demokratycznej, który nie odzyskał już potem silnej pozycji politycznej.

Prawo i Sprawiedliwość w swojej **kampanii wyborczej z 2005 r.** ogłosiło program „IV Rzeczypospolitej”. Przewidziano w nim zasadnicze zmiany ustroju Polski. W programie znalazło się hasło rewolucji moralnej w życiu publicznym, polegającej na walce z korupcją oraz nierozliczonymi agentami komunistycznych służb specjalnych. Po wygranych wyborach parlamentarnych PiS stworzyło rząd koalicyjny z Samoobroną RP i Ligą Polskich Rodzin. Rząd w tej formie, mimo krótkiego kryzysu, który miał miejsce jesienią 2006 r., przetrwał do sierpnia 2007 r. Efektem rządów tej koalicji były między innymi: powołanie do życia Centralnego Biura Antykorupcyjnego i sądów 24-godzinnych oraz likwidacja Wojskowych Służb Informacyjnych.

◀ Prawo i Sprawiedliwość

W wymiarze historycznym IV RP miała być państwem zdekomunizowanym, w wymiarze ekonomicznym – państwem solidarnym, przeciwstawiającym się liberalizacji gospodarczej, w sferze kulturowej – państwem kierującym się chrześcijańskim systemem wartości, opozycyjnym wobec postmaterializmu, a w wymiarze politycznym państwem o znacznym stopniu scentralizowanej władzy. Rządy PiS trwały **do 2007 r.**, kiedy to w efekcie przedterminowych wyborów władzę przejęła **Platforma Obywatelska**, która stworzyła koalicję z Polskim Stronnictwem Ludowym. Do wyborów w 2007 r. PO przystępowała pod hasłem „By żyło się lepiej. Wszystkim!”. Według tej partii podstawowym zadaniem państwa wobec jednostki, w okresie sprawowania przez nią rządów, było zagwarantowanie bezpieczeństwa i wolności zarówno w zakresie ekonomicznym, jak i w wymiarze światopoglądowym.

◀ Platforma Obywatelska

W 2007 r. PO przedstawiła wizję „Polski zdrowych finansów i niskich podatków”. W jej ramach wyróżniono między innymi następujące postulaty: maksymalne uproszczenie podatków i zwiększenie jednoznaczności przepisów podatkowych, wprowadzenie w miejsce PIT i CIT podatku „od dochodów osobistych” i „od działalności gospodarczej”, z równą dla obu stawką opodatkowania (15%), a także ustalenie na tym poziomie podstawowej stawki VAT (3 x 15%). W ciągu 8 lat rządów PO podstawową stawkę VAT podniesiono z 22 do 23%. Obniżono natomiast podstawowe stawki PIT z 19 do 18%, oraz z 40 do 32%.

W 2007 r. PO przyciągnęła do siebie wielu wyborców, którzy oczekiwali wolnościowych reform w dziedzinie gospodarki. W okresie funkcjonowania w opozycji partia akcentowała potrzebę liberalnych gospodarczo zmian. Ich wprowadzenie ugrupowanie postulowało zresztą od samego początku. Zarówno rząd **Donalda Tuska**, jak i **Ewy Kopacz** dążył do poszerzenia dostępności do **świadczeń** opieki zdrowotnej. Pomimo akcentowanego wcześniej ideału „państwa minimum” rosła jednak liczba urzędników oraz tworzonych aktów prawnych. Priorytetami w ostatnich latach rządów PO-PSL w dziedzinie edukacji były wysłanie sześciolatków do szkół oraz wprowadzenie darmowych podręczników. W polityce zagranicznej partia stawiała na pogłębioną współpracę z NATO i Unią Europejską oraz dobre stosunki z krajami sąsiadującymi z Polską. W **2015 r.** PO nie przekonała do swojego programu obywateli. Po przegranych przez nią wyborach władzę objęło PiS.

Podsumowanie lekcji

- s. 43 ▶ ■ Według Jana Pawła II w państwie, opartym na wartościach, porządek moralny powinien odgrywać nadrzędną rolę nad polityką.
- s. 43 ▶ ■ Do częściowych etapów zmiany Konstytucji w latach 1989–1997 należy zaliczyć:
 - przywrócenie urzędu prezydenta, senatu, pluralizmu politycznego w kwietniu 1989 r.;
 - przywrócenie w grudniu 1989 r. historycznej nazwy państwa Rzeczpospolita Polska oraz zastąpienie rozwiązań ustrojowych PRL zupełnie nowym rozdziałem 1. *Podstawy ustroju politycznego i gospodarczego*, który zawierał zasady wzorowane na rozwiązaniach powszechnie przyjętych w konstytucjonalizmie państw demokratycznych;
 - uchwalenie 17 października 1992 r. tzw. małej konstytucji, czyli ustawy konstytucyjnej o wzajemnych stosunkach między władzą ustawodawczą i wykonawczą oraz o samorządzie terytorialnym.
- s. 45 ▶ ■ Uchwalenie Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 r. nastąpiło w okresie powrotu do władzy ugrupowań postkomunistycznych, które wygrały wybory do parlamentu w 1993 r.
- s. 45–46 ▶ ■ Transformacja gospodarcza po 1989 r. została przeprowadzona na podstawie planu Leszka Balcerowicza. Plan przewidywał m.in. zlikwidowanie hiperinflacji, dokonanie uwłaszczenia oraz przeprowadzenie prywatyzacji.
- s. 47–48 ▶ ■ W latach 2005–2015 spadło poparcie dla ugrupowań lewicowych w Polsce. Kierunek zmian w początkowym okresie nakreśliła partia Prawo i Sprawiedliwość, a od 2007 r. – Platforma Obywatelska.

Zadania (wykonuj w zeszycie)

- 1. Wyjaśnij, na czym polega związek między wizją państwa Jana Pawła II a dobrem jednostki.
- 2. Przedstaw zmiany konstytucyjne w Polsce w okresie od 1989 r. do 1997 r.
- 3. Oceń skutki transformacji gospodarczej w Polsce po 1989 r.
- 4. Scharakteryzuj kierunki przemian politycznych, społecznych i gospodarczych w Polsce w latach 2005–2015.

8. Istota demokracji

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, jakie są podstawowe wartości demokracji;
- poznasz i scharakteryzujesz fundamentalne zasady demokracji;
- przeanalizujesz kwestię pojmowania równości, wolności i sprawiedliwości w różnych nurtach myśli politycznej.

Ćwiczenie

„Stwierdzono, że demokracja jest najgorszą formą rządu, jeśli nie liczyć wszystkich innych form, których próbowano od czasu do czasu” (Winston Churchill, przemówienie w Izbie Gmin w 1947 r.).

Porównajcie demokrację z innymi formami rządów, które mógł mieć na myśli premier Wielkiej Brytanii.

Warto obejrzeć

Popieluszko. Wolność jest w nas, reż. R. Wieczyński, Polska 2009.

Film biograficzny, którego bohater kierował się w życiu podstawowymi wartościami demokracji: wolnością, równością i sprawiedliwością. W państwie komunistycznym przyszło mu za to zapłacić najwyższą cenę – własnym życiem. Na zdjęciu kadr z filmu.

Podstawowe wartości demokracji

Za podstawowe wartości demokracji uznaje się wolność, równość i sprawiedliwość. Interpretacja tych wartości jest jednak wieloznaczna. **Wolność** przeważnie postrzegamy jako prawo człowieka do postępowania zgodnie ze swoją wolą, co w konsekwencji przekłada się na cały zestaw wolności demokratycznych, takich jak wolność wyznania i słowa. Oprócz tego możemy mówić o **wolności pozytywnej**, która daje człowiekowi prawo do podejmowania niczym nieskrępowanych decyzji, oraz o **wolności negatywnej** oznaczającej brak narzucanych jednostce ograniczeń.

Równość także może być rozpatrywana pod różnymi kątami. W demokracji rozumiemy ją jako równość naturalną wobec prawa i szans. To nic innego jak przekonanie, że wszyscy ludzie bez względu na płeć, rasę czy pochodzenie są sobie równi z natury. Równość wobec prawa ściśle wiąże się z równością naturalną i oznacza, że każdemu obywatelowi muszą być zagwarantowane takie same uprawnienia.

◀ podstawowe wartości demokracji

Idea **sprawiedliwości** także nie jest wartością jednoznaczną. W demokracji rozpatruje się ją w kontekście ekonomicznym – jako właściwy podział dóbr – oraz prawnym – jako bezstronne wymierzenie kary za czyny zabronione.

Ćwiczenie

Przypomnij sobie, na czym polega równość szans.

Rodzaje wolności	wolność pozytywna („wolność do...”)	wolność negatywna („wolność od...”)
Przykłady	wolność (prawo) do udziału w wyborach i referendach, wolność zgromadzeń, wolność słowa, wolność wyznania, wolność zgromadzeń	wolność od tortur, zakaz pracy niewolniczej, wolność od ingerencji sprawujących władzę
Propagatorzy	John Stuart Mill	Alexis de Tocqueville, Herbert Spencer, Isaiah Berlin

Ćwiczenie

1. Dyskusja: Czy demokracja gwarantuje pokojowe rozwiązywanie konfliktów?
2. Przypomnij sobie, czym jest konflikt społeczny i w jaki sposób można go rozwiązać.
3. Przedstawcie w grupach pantomimy prezentujące wybrane zasady demokracji.

pokojowe
rozwiązywanie
konfliktów

Wolność, równość i sprawiedliwość zapewniają obywatelowi udział w życiu społecznym oraz pozwalają mu uznawać własne wartości, które niejednokrotnie są ze sobą sprzeczne. Konflikty wartości występują także w życiu publicznym. Ważne jest, aby były rozstrzygane na drodze porozumienia i bez użycia siły. Siłowa próba rozwiązywania konfliktów może przerodzić się w otwartą walkę i doprowadzić do destabilizacji życia politycznego, a nawet rozpadu państwa. Przykładem takich działań mogą być walki w byłej Jugosławii. Wzajemne ustępstwa prowadzą natomiast do osiągnięcia konsensusu, jak podczas obrad Okrągłego Stołu w Polsce. Porozumienie ma na ogół kształt umowy zawierającej zgodę na podporządkowanie się woli społecznej. Warto jednak pamiętać, że przy jej podpisywaniu należy się kierować podstawowymi wartościami demokracji, które zapewniają wszystkim podmiotom równe szanse udziału w dyskusji i wyrażenia swojej woli. W państwach demokratycznych odbywa się to między innymi na drodze wolnych wyborów i referendów. Podjęte w ten sposób decyzje muszą być wiążące dla wszystkich stron. Dzięki takim rozwiązaniom zażegn timer się konflikty.

Fundamentalne zasady demokracji

fundamentalne
zasady demokracji

Demokracja, inaczej nazywana ludowładztwem, to forma rządów, w której władza jest sprawowana przez ogół obywateli w sposób bezpośredni lub pośredni. Jej prawidłowe funkcjonowanie zależy od przestrzegania w państwie fundamentalnych zasad demokracji. Należą do nich: suwerenność narodu, podział i równowaga władz, konstytucjonalizm, praworządność, pluralizm oraz poszanowanie praw człowieka i praw mniejszości.

Zasada suwerenności narodu

Pojęcie **suwerenności narodu** wykształciło się na przełomie średnio-wieczna i czasów nowożytnych. Na przestrzeni wieków treść i podmiot tego pojęcia się zmieniały. Początkowo podmiotem był władca sprawujący rządy (suweren), obecnie jest to naród, od którego pochodzi pełnia władzy. Współczesne rozumienie suwerenności narodu wywodzi się z koncepcji umowy społecznej **Jana Jakuba Rousseau**. Zgodnie z nią suwerenność ludu to najwyższa władza narodu, który jako jedyny ma prawo do podejmowania ostatecznych decyzji. W tym ujęciu naród jest postrzegany jako wspólnota polityczna, a nie etniczna, a jedyną legitymizacją władzy są wyniki wyborów. Przestrzeganie suwerenności narodu prowadzi do demokracji, czyli władzy ludu.

Jan Jakub Rousseau (1712–1778) – jeden z czołowych myślicieli francuskiego oświecenia. Jego rozważania skupiały się przede wszystkim wokół kwestii wolności i równości. Koncepcje Rousseau dały teoretyczne podstawy do najistotniejszej zasady demokracji mówiącej, że ludem rządzi sam lud.

Teoria umowy społecznej

Jedyna tylko ustawa z natury swojej wymaga zgody jednomyślnej; jest nią umowa społeczna; zrzeczenie społeczne jest bowiem aktem najzupełniej dobrowolnym, gdyż każdy człowiek rodzi się wolny i jest panem siebie, nikt pod żadnym pozorem nie może go zrobić poddanym bez jego zezwolenia. Postanowić, że syn niewolnika rodzi się niewolnikiem, znaczy tyle, co postanowić, że nie rodzi się człowiekiem. Jeżeli więc w chwili zawarcia umowy społecznej znajdują się jej przeciwnicy, opozycja ich nie odbiera mocy samej umowie, przeszkadza tylko zaliczeniu ich do grona uczestników; są cudzoziemcami wśród obywateli. Skoro państwo jest już utworzone, stały pobyt w nim równa się wyrażonej zgodzie; zamieszkiwać na pewnym terytorium znaczy poddać się zwierzchnictwu.

Źródło: J.J. Rousseau, *Umowa społeczna* [w:] *Słownik myśli społeczno-politycznej*, red. J. Derek, Bielsko-Biała 2004, s. 312.

Ćwiczenie

1. Wyjaśnij, jak należy rozumieć teorię umowy społecznej J.J. Rousseau w dzisiejszych czasach.
2. Rozstrzygnij, czy umowa społeczna może prowadzić do totalitaryzmu. Odpowiedź uzasadnij.

Zasada podziału i równowagi władz

Warto wiedzieć

Przeciwieństwem trójpodziału władzy jest zasada jednolitości władzy, typowa dla państw niedemokratycznych. Oznacza ona, że w aparacie państwowym istnieje jeden najważniejszy organ, któremu są podporządkowane wszystkie inne. Jedyne państwo demokratyczne, w którym obowiązuje zasada jednolitości władzy, to Szwajcaria. Tam naczelną pozycję zajmuje parlament, który realizuje zadania zgodnie z zapisami konstytucji i przy zachowaniu szerokiej autonomii kantonów. Część środowiska naukowego neguje jednak jednolitość władzy w Szwajcarii, m.in. ze względu na funkcjonowanie niezależnych sądów.

Karol Monteskiusz (1659–1755) na obrazie nieznanego artysty, 1728 r.

Zasada podziału i równowagi władz przejawia się w trójpodziale władzy na wykonawczą, ustawodawczą i sądowniczą. Są one od siebie niezależne. Do jej cech należą także niezawisłość sędziów, opozycja parlamentarna oraz rola mass mediów, popularnie określanych jako **czwarta władza**. Za twórcę klasycznego trójpodziału władzy uznaje się **Karola Monteskiusza**. Warto jednak pamiętać, że wcześniej zasadę jej podziału sformułował także **John Locke**. We współczesnych państwach kluczowe znaczenie mają relacje między władzą ustawodawczą a wykonawczą. Obecnie do realizacji idei trójpodziału władzy stosuje się dwa rozwiązania. Pierwsze z nich to tzw. **system kooperacji** polegający na współdziałaniu i wzajemnym hamowaniu się władz. Występuje przeważnie w krajach europejskich (model parlamentarny). Drugie rozwiązanie to **system separacji władz** wykorzystywany między innymi w USA (model prezydencki).

Zasada konstytucjonalizmu

Konstytucjonalizm (łac. *constituere* – urządzać, ustanawiać) zakłada funkcjonowanie państwa zgodnie z ustawą zasadniczą, czyli konstytucją, która określa podmiot władzy państwowej, sposób jej sprawowania, zasady ustroju społeczno-gospodarczego oraz pozycję prawną obywatela w państwie. Zasada konstytucjonalizmu jest ściśle związana z praworządnością.

Zasada praworządności (państwa prawa)

Państwo prawa to takie, które działa na podstawie konstytucji, a wszystkie zachodzące relacje są określane przez **normy prawne**. Urzędnicy i instytucje publiczne mogą działać jedynie w zakresie i w ramach określonych przez prawo. Natomiast obywatele mogą czynić to wszystko, czego prawo im nie zakazuje. Najwyższą pozycję w hierarchii aktów prawnych zajmuje **ustawa** regulująca między innymi sytuację prawną obywateli, kompetencje i zasady działania organów państwowych oraz sprawy budżetowe państwa. Granicą działania takiego państwa są prawa człowieka, a administracja podlega kontroli sądowej. Rządy prawa mają prawne gwarancje, które można podzielić

na **ustrojowe** (podział władz, niezawisłość sądów, legalna działalność opozycji, niezbywalność wolności obywatelskich), **legislacyjne** (nadrzędność konstytucji, hierarchiczność aktów prawnych) i **proceduralne** (domniemanie niewinności, prawa oskarżonego, odpowiedzialność indywidualna, wieloinstancyjność trybu rozstrzygania spraw).

Zasada pluralizmu pozwala głosić swoje poglądy polityczne i umożliwia rywalizację o władzę w państwie. Przed wyborami prezydenckimi politycy decydują się na debatę publiczną, aby dzięki niej przekonać elektorat do swojej kandydatury.

Zasada pluralizmu

Pluralizmem (łac. *pluralis* – mnogi) nazywamy zasadę poszanowania odrębności poglądów politycznych, społecznych, ekonomicznych i ideowych różnych grup społecznych oraz prawo do ich wyrażania. Zasada ta naj-

częściej kojarzy się z **pluralizmem politycznym**, który gwarantuje w państwie istnienie różnych partii politycznych rywalizujących o władzę. Oprócz pluralizmu politycznego mamy do czynienia z **pluralizmem społecznym, ekonomicznym i ideowym**. Ten pierwszy zakłada istnienie i rywalizowanie wielu zróżnicowanych grup społecznych. Pluralizm ekonomiczny zapewnia swobodę funkcjonowania mechanizmów rynkowych i działania podmiotów gospodarczych, natomiast ideowy akceptuje różnorodność konkurujących ze sobą idei.

Ćwiczenie

Burza mózgów: Podajcie przykłady przejawów łamania zasad i procedur demokratycznych w życiu publicznym – w państwie, społeczności klasowej i życiu szkoły.

Rzeczywisty pluralizm i szerokie spektrum głoszonych poglądów wymagają licznych i powszechnie dostępnych kanałów komunikacji publicznej, na przykład niezależnej prasy różnych orientacji. Ich wartość dla budowy demokratycznego społeczeństwa jest na tyle istotna, że wolny rynek nie może stanowić jedyne go mechanizmu regulującego sferę mediów – państwo powinno wspierać niezależne inicjatywy i funkcjonowanie silnych mediów publicznych. Z drugiej strony aktywne uczestnictwo w życiu publicznym kraju wymaga **rozwiniętej edukacji obywatelskiej**, która stałaby się źródłem wiedzy, ale także przekaznikiem wartości fundamentalnych dla państwa demokratycznego. Chodzi przede wszystkim o **refleksyjny krytycyzm** wobec zastanego świata, otwartość na inność, tolerancję, społeczną solidarność z osobami i grupami marginalizowanymi i wykluczonymi, a także o rozdział instytucji państwowych i wyznaniowych.

Zasada poszanowania praw człowieka i praw mniejszości

Demokracja bierze pod ochronę każdą jednostkę, nawet jeżeli nie jest obywatelem danego państwa. Prawa człowieka i obywatela najczęściej są zawarte w **ustawach zasadniczych**. Gwarantowanie praw mniejszości wynika z obawy ograniczenia ich praw na drodze tzw. dyktatury większości. Dlatego **wiele praw mniejszości jest potwierdzanych przez umowy międzynarodowe i przepisy wewnętrzne**. Zapobiega się w ten sposób, na drodze demokratycznych decyzji, dyskryminacji mniejszości. Sprzyjanie mniejszościom ma je chronić przed dominacją silniejszej większości – skoro celem demokracji powinna być równość ludzi, i to równość więcej niż tylko formalna, to czasem nawet należy przyznać mniejszościom dodatkowe prawa. W Stanach Zjednoczonych na przykład podjęto akcję afirmatywną polegającą na przyznawaniu dodatkowych punktów przy egzaminach na studia dla młodzieży z gett. W Polsce zrezygnowano z progu wyborczego w wyborach do Sejmu dla partii mniejszości narodowych.

Ćwiczenie

Wyjaśnij, na jaki problem zwraca uwagę autor rysunku satyrycznego.

Podsumowanie lekcji

- s. 49–50 ▶ ■ Podstawowymi wartościami demokracji są wolność, równość i sprawiedliwość.
s. 50 ▶ ■ Demokracja ułatwia pokojowe rozwiązywanie konfliktów w życiu publicznym.
s. 50–53 ▶ ■ Do fundamentalnych zasad demokracji należą: suwerenność narodu, podział i równowaga władz, konstytucjonalizm, praworządność, pluralizm oraz poszanowanie praw człowieka i praw mniejszości.

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Omów różnice w interpretacji wolności.
2. Uzasadnij, dlaczego wolność, równość i sprawiedliwość są uznawane za podstawowe wartości demokracji.
3. Przedstaw fundamentalne zasady demokracji.
4. Wyjaśnij, dlaczego zasadę konstytucjonalizmu możemy powiązać z zasadą praworządności.
5. Scharakteryzuj różne odmiany pluralizmu.
6. Odszukaj informacje o aferze Rywina i uzasadnij, czy można ją uznać za przejaw łamania zasad i procedur demokratycznych w życiu publicznym.

9. Formy demokracji

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, jakie są formy demokracji bezpośredniej;
- przeanalizujesz specyfikę referendum ogólnokrajowego i rodzajów referendum lokalnych;
- wyjaśnisz różnice między czynnym a biernym prawem wyborczym.

Ćwiczenie

Wymieńcie kwestie dotyczące życia klasowego i szkolnego, na które chcielibyście mieć bezpośredni wpływ (poprzez możliwość zagłosowania), i takie, które powierzylibyście swoim przedstawicielom (samorządowi klasowemu i szkolnemu).

Demokracja bezpośrednia

rodzaje demokracji
bezpośredniej ▶

Państwo demokratyczne stwarza swoim obywatelom wiele możliwości uczestniczenia w życiu publicznym. Do najważniejszych zalicza się formy bezpośredniego sprawowania władzy. Bezpośredniość oznacza, że wola większości obywateli wywołuje określone skutki prawne. Wśród nich znajduje się **referendum**, czyli głosowanie ludowe wszystkich obywateli z czynnym prawem wyborczym. Dotyczy ono przeważnie opowiedzenia się obywateli za jakimś kluczowym rozstrzygnięciem politycznym lub przeciw niemu. W Polsce takie referendum może mieć charakter ogólnokrajowy lub lokalny. Prawo do zarządzenia referendum ogólnokrajowego przysługuje Sejmowi, który może je zarządzić bezwzględną większością głosów, lub Prezydentowi RP, który musi jednak uzyskać zgodę Senatu wyrażaną taką samą większością, jak w przypadku izby niższej.

Zarówno w Sejmie, jak i w Senacie podczas głosowania nad referendum musi być obecna co najmniej połowa ustawowej liczby członków tych izb. Ważność takiego referendum stwierdza Sąd Najwyższy, a moc wiążącą ma ono, jeżeli weźmie w nim udział co najmniej 50% uprawnionych do głosowania. W Polsce do 2023 r. takie referendum zorganizowano sześciokrotnie, z czego wiążące były tylko te w sprawie przyjęcia Konstytucji RP oraz przystąpienia naszego kraju do Unii Europejskiej.

Inicjatywa przeprowadzenia **referendum lokalnego** leży w gestii organu stanowiącego lub mieszkańców danej jednostki samorządu terytorialnego. W przypadku inicjatywy mieszkańców gminy lub powiatu za jego przeprowadzeniem musi opowiedzieć się co najmniej 10% osób uprawnionych do głosowania, a w przypadku województwa – 5%. Przedmiotem referendum może być rozstrzygnięcie ważnych spraw dla wspólnoty, odwołanie organu stanowiącego, a referendum organizowane w gminie może dotyczyć także organu wykonawczego, jakim jest wójt, burmistrz lub prezydent miasta. Takie referendum uznaje się za ważne, jeżeli weźmie w nim udział co najmniej 30% mieszkańców uprawnionych do głosowania, a w przypadku odwołania organów pochodzących z wyborów bezpośrednich – 3/5 liczby biorących udział w wyborze odwoływanego organu. Jest to forma bardzo rzadko stosowana – wyjątkiem jest Szwajcaria, gdzie referendum to podstawa systemu politycznego.

Za rodzaj referendum uznaje się również **plebiscyt**. Jest to pojęcie coraz rzadziej stosowane i różnorodnie definiowane. Oznacza ono przede wszystkim głosowanie ludności na temat przynależności państwowej danego terytorium. Plebiscyt może także oznaczać głosowanie mieszkańców w sprawie wyrażenia poparcia lub dezaprobaty dla aparatu władzy.

Inną formą bezpośredniego uczestnictwa obywateli w sprawowaniu władzy jest **inicjatywa ludowa**. Jest to przyznanie określonej liczbie obywateli prawa do wszczęcia postępowania ustawodawczego lub referendalnego. W Polsce prawo zgłoszenia projektu ustawy przysługuje co najmniej 100 tys. obywateli. W przypadku inicjatywy referendalnej takie prawo w naszym kraju przysługuje co najmniej 500 tys. obywateli.

Odmianą inicjatywy ludowej jest **weto ludowe** (tzw. referendum abrogacyjne), czyli prawo określonej liczby obywateli do zgłoszenia sprzeciwu wobec uchwalonej przez parlament ustawy. Po zgłoszeniu weta ludowego przeważnie przeprowadza się referendum. Takie rozwiązanie jest we współczesnym świecie rzadkością, stosuje się je jednak w Szwajcarii, Norwegii, Islandii i we Włoszech.

Abrogacyjny (łac. *abrogatio* – uchylenie) – uchylający, znoszący, odwołujący.

Ćwiczenie

Analiza SWOT: Przeanalizujcie rozstrzyganie sporów za pomocą referendów.

REFERENDUM

**NIE BĄDŹ BIERNY
IDŹ I ZAGŁOSUJ!**

28 maja 2017

Sejm i Senat Rzeczypospolitej Polskiej

NIC o NAS bez NAS

Rodzaje referendów

ze względu na przedmiot głosowania

- konstytucyjne (dotyczące aprobaty lub zmiany konstytucji)
- ustawodawcze (dotyczące aprobaty dla uchwalanej ustawy)
- problemowe (inaczej administracyjne, w celu rozstrzygnięcia problemu)
- arbitrażowe (rozwiązujące spór między podmiotami politycznymi)

ze względu na konieczność przeprowadzenia

- obligatoryjne (niezbędne do podjęcia decyzji)
- fakultatywne (niewymagane dla podjęcia decyzji, chyba że podmioty uprawnione do jego zainicjowania uznają taką konieczność)

ze względu na zasięg terytorialny

- ogólnokrajowe (na terenie całego państwa)
- lokalne (na części terytorium państwa)

ze względu na moc wiążącą

- referendum ratyfikacyjne (tzw. stanowiące, mające moc prawnie wiążącą)
- referendum konsultacyjne (tzw. konsultacje ludowe, mające charakter opiniotwórczy)

Czy wyraża Pan/Pani zgodę na przystąpienie Rzeczypospolitej Polskiej do Unii Europejskiej?

referendum
z 7–8 czerwca 2003 r.

Czy jest Pan/Pani za utrzymaniem lokalizacji przebiegu obwodnicy Augustowa w ciągu drogi krajowej S8, określonej w planie zagospodarowania przestrzennego województwa podlaskiego [...], zgodnie z projektem zatwierdzonym decyzją wojewody podlaskiego?

referendum
z 20 maja 2007 r.

Czy jesteś za przyjęciem Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej uchwalonej przez Zgromadzenie Narodowe w dniu 2 kwietnia 1997 r.?

referendum
z 25 maja 1997 r.

Ćwiczenie

Przyporządkuj podane wyżej przykłady referendów do poszczególnych klasyfikacji.

Ćwiczenie

W 2011 r. w południowym Sudanie zostało przeprowadzone referendum na temat podziału terytorialnego kraju. Mieszkańcy w ten sposób zadecydowali o oderwaniu się od mużulmańskiej północy. Wyjaśnij, dlaczego widoczna na zdjęciu karta do głosowania miała taką formę.

Sposoby inicjacji referendum ogólnokrajowego w Polsce

Ćwiczenie

Dowiedz się, w jaki sposób w Polsce jest inicjowane referendum w sprawie zmian w konstytucji oraz wyrażenia zgody na ratyfikację umowy międzynarodowej.

Rodzajem demokracji bezpośredniej jest także *recall*, czyli możliwość odwołania przez obywateli urzędników wybranych przez nich w wyborach powszechnych. Podobnie jak weto ludowe *recall* jest zjawiskiem bardzo rzadko występującym i dotyczy najczęściej urzędników na poziomie lokalnym. Tego rodzaju instytucja występuje obecnie w niektórych stanach USA. W Polsce za *recall* można natomiast uznać możliwość odwołania w drodze referendum wójta, burmistrza lub prezydenta miasta.

Innym rodzajem demokracji bezpośredniej spotykanym obecnie przede wszystkim na poziomie lokalnym jest zwoływanie **zgromadzenia ludowego**. Obywatele biorą udział w zgromadzeniu, na którym podejmują decyzje poprzez głosowanie. Takie zgromadzenia są zwoływane w Szwajcarii, lecz tylko w niektórych kantonach. W Polsce za jego odmianę możemy uznać zgromadzenia mieszkańców pomocniczych jednostek samorządu terytorialnego (sołectwa i osiedla), którzy decydują w sprawach lokalnych.

Ustawa o referendum lokalnym z 15 września 2000 r.

Art. 4.

Referendum przeprowadza się, zastrzeżeniem art 5 ust.1, z inicjatywy organu stanowiącego danej jednostki samorządu terytorialnego lub na wniosek co najmniej: 10% uprawnionych do głosowania mieszkańców gminy albo powiatu, 5% uprawnionych do głosowania mieszkańców województwa.

Art. 5.

1. W sprawach odwołania organu stanowiącego jednostki samorządu terytorialnego przed upływem kadencji rozstrzyga się wyłącznie w drodze referendum przeprowadzonego na wniosek mieszkańców, o którym mowa w art. 4.

1a. Wniosek mieszkańców gminy, o którym mowa w ust. 1, może dotyczyć odwołania rady gminy i wójta (burmistrza, prezydenta miasta) albo odwołania jednego z tych organów.

1b. Referendum w sprawie odwołania wójta (burmistrza, prezydenta miasta) może być przeprowadzone także z inicjatywy rady gminy.

2. Wniosek mieszkańców, o którym mowa w ust. 1 i 1a, może zostać złożony po upływie 10 miesięcy od dnia wyboru organu albo 10 miesięcy od dnia ostatniego referendum w sprawie jego odwołania i nie później niż na 8 miesięcy przed zakończeniem jego kadencji.

Art. 55.

1. Referendum jest ważne, jeżeli wzięło w nim udział co najmniej 30% uprawnionych do głosowania, z zastrzeżeniem ust. 2.

2. Referendum w sprawie odwołania organu jednostki samorządu terytorialnego pochodzącego z wyborów bezpośrednich jest ważne w przypadku, gdy udział w nim wzięło nie mniej niż 3/5 liczby biorących udział w wyborze odwoływanego organu.

Źródło: Ustawa o referendum lokalnym z 15 września 2000 r.
Dz.U. z 2000 r., nr 88, poz. 985, z późn. zm.

Ćwiczenie

Przeczytaj fragment Ustawy o referendum lokalnym i wykonaj polecenia:

1. Mieszkańcy gminy Koluszek chcą odwołać w referendum swojego wójta. Kadencję wójta pełnił od 2 lat i obywatele uznali, że należy go zmienić, bo nie spełnia obietnic wyborczych. W gminie uprawnionych do głosowania jest 10 tys. osób, a w ostatnich wyborach samorządowych brało udział 6 tys. Oblicz, ilu mieszkańców musi podpisać się pod wnioskiem o przeprowadzenie referendum, aby mogło do niego dojść. Oblicz, ile osób musi wziąć udział w referendum, żeby było ono wiążące.
2. Wyjaśnij, czy istnieje inna możliwość podjęcia decyzji o odwołaniu wójta niż zbieranie podpisów wśród mieszkańców.

Demokracja pośrednia

demokracja
pośrednia

- **Demokracja pośrednia** to rodzaj demokracji, gdzie decyzje podejmują przedstawiciele społeczeństwa wybrani w wyborach. Jest ona inaczej nazywana demokracją przedstawicielską, do której prowadzi forma demokracji bezpośredniej jaką jest akt wyborczy, w którego wyniku obywatele sprawują władzę pośrednio – dzięki wybranym przez siebie przedstawicielom organów władzy. Decyzja wyborcy o wyborze polityków danej opcji, z określonym programem politycznym, nie będzie równoznaczna z realizacją tego programu. Po pierwsze dlatego, że dana partia nie musi wcale wygrać wyborów, a nawet jeżeli będzie współtworzyła rząd, to nie zawsze koalicjant zgodzi się na realizację wszystkich postulatów. Po drugie, partie zwyciężające wybory nie realizują wszystkich swoich obietnic albo ze względów obiektywnych (np. kryzys ekonomiczny), albo subiektywnych (np. postulat był z założenia tylko hasłem wyborczym).

Ćwiczenie

Praca w grupach: Przygotujcie tekst petycji dotyczącej konieczności rozwiązania jakiegoś problemu w waszej szkole.

Ćwiczenie

Przeanalizuj rysunki satyryczne, a następnie nazwij problemy, które zostały na nich ukazane.

Uczestnictwo obywatela w procesie wyborczym

- akt głosowania (czynne prawo wyborcze)
- wola kandydowania (bierne prawo wyborcze)
- udział w zbieraniu podpisów pod listami kandydatów (sejm, Parlament Europejski, organy kolegialne samorządu terytorialnego) lub dla poszczególnych kandydatów (senat, Prezydent RP, wóldarze gmin)
- wspieranie finansowe kampanii wyborczej przez określone prawem wpłaty na fundusz komitetu wyborczego
- zaangażowanie w kampanię wyborczą po to, by zwiększyć poparcie dla określonego ugrupowania lub kandydata

Czynne i bierne prawo wyborcze w Polsce	
Wiek wyborczy	Rodzaj prawa wyborczego
od 18 lat	czynne prawo wyborcze i bierne prawo wyborcze w wyborach do organów kolegialnych samorządu terytorialnego
od 21 lat	biernie prawo wyborcze do Sejmu RP i Parlamentu Europejskiego
od 25 lat	biernie prawo wyborcze w wyborach na wójta, burmistrza i prezydenta miasta
od 30 lat	biernie prawo wyborcze do Senatu RP
od 35 lat	biernie prawo wyborcze na urząd Prezydenta RP

W Polsce w wyniku aktu wyborczego wybiera się głowę państwa (Prezydenta RP), parlament (Sejm i Senat), przedstawicieli do Parlamentu Europejskiego oraz samorząd terytorialny (wójta, burmistrza, prezydenta miasta, radę gminy, miasta, powiatu i sejmik wojewódzki). Prawo wyborcze, które umożliwia obywatelom udział w wyborach, ma charakter podmiotowy i przedmiotowy. **Podmiotowość prawa wyborczego** polega na określeniu uprawnień obywateli biorących udział w akcie wyborczym. Ujęcie przedmiotowe natomiast dotyczy ogółu norm, które regulują sposób wybierania organów przedstawicielskich. W każdym demokratycznym państwie obywatele mogą korzystać z czynnego i biernego prawa wyborczego. **Czynne prawo wyborcze** to prawo wybierania własnych kandydatów do organów przedstawicielskich. We współczesnych demokracjach jest ono oparte tylko na cenzusie wiekowym. **Bierne prawo wyborcze** to inaczej prawo wybieralności, a więc do ubiegania się o wybór (kandydowania). W większości krajów prawo wysuwania kandydatów do organów przedstawicielskich przysługuje obywatelom, w praktyce przeważnie czynią to partie polityczne. Prawa wyborcze w poszczególnych krajach przysługują ich obywatelom, jednak w określonych przypadkach mogą z nich skorzystać także cudzoziemcy. Przykładem takiego rozwiązania są wybory do Parlamentu Europejskiego obejmujące obywateli Unii Europejskiej niezależnie od miejsca ich zamieszkania.

cechy państw demokratycznych

Obywatel w państwie demokratycznym ma prawo działać w organizacjach społecznych i partiach politycznych. Dzięki temu może mieć większy wpływ na program polityczny partii oraz dobór kandydatów na parlamentarzystów i radnych. Jedną z form uczestnictwa w życiu publicznym są także **inicjatywy obywatelskie** (np. komitety społeczne), dzięki którym między innymi powstają propozycje ufundowania pomników i są organizowane różne obchody rocznicowe. Obywatelom przysługuje także prawo zwoływania zgromadzeń, strajków, blokad, pikiet i manifestacji oraz wyrażania swoich poglądów w formie listów otwartych i petycji. Warto pamiętać, że pośrednim wpływem na decyzje rządzących jest opinia publiczna wyrażana za pośrednictwem mass mediów i sondaży.

uczestnictwo w życiu publicznym

Podsumowanie lekcji

- s. 54–57 ▶ ■ Rodzaje demokracji bezpośredniej to: referendum, plebiscyt, inicjatywa i weto ludowe, *recall* oraz zgromadzenie ludowe.
- s. 58 ▶ ■ Demokracja pośrednia polega na podejmowaniu decyzji za pośrednictwem wybranych przez obywateli przedstawicieli do organów władzy lub przez oddziaływanie na nich manifestacją potrzeb i poglądów.
- s. 59 ▶ ■ Cechą państw demokratycznych jest możliwość korzystania przez obywateli z czynnego i biernego prawa wyborczego.
- s. 59 ▶ ■ Obywatel może uczestniczyć w życiu publicznym dzięki angażowaniu się w organizacje społeczne, partie polityczne, manifestacje, zgromadzenia, a także za sprawą inicjatyw obywatelskich i wyrażania poglądów w formie listów otwartych i petycji.

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Wyjaśnij, na czym polega referendum. Przedstaw różne rodzaje referendów.
2. Omów, jak przebiegają demokratyczne wybory.
3. Przedstaw zalety i wady demokracji bezpośredniej i pośredniej na przykładzie referendum, inicjatywy ludowej i wyborów do organów przedstawicielskich.

I. DEMOKRATYZACJA – POWTÓRZENIE

1. Geneza demokracji

Korzenie demokracji sięgają **starożytnej Grecji**. Państwem, które zapoczątkowało rozwiązania uznawane dzisiaj za standard demokracji, były Ateny. **Republika rzymska** to starożytne państwo, które podobnie jak Ateny przyczyniło się do rozwoju demokracji, dając podstawy pod funkcjonowanie instytucji publicznych działających w ramach poszczególnego prawa. Współczesna demokracja ukształtowała się także pod wpływem **wydarzeń rewolucyjnych w Anglii, wojny o niepodległość Stanów Zjednoczonych oraz rewolucji burżuazyjnej we Francji**. Jednym z ostatnich osiągnięć demokracji było upowszechnienie **praw wyborczych** oraz stworzenie **katalogu praw człowieka** dla wszystkich ludzi bez względu na płeć, narodowość, rasę, wyznanie czy status społeczny.

2. Polskie tradycje demokratyczne

Powstanie **demokracji szlacheckiej** było efektem uzyskania przez szlachtę przywilejów, które ograniczały monarchę. Podstawą ustroju I RP stały się **konstytucja Nihil novi** oraz **artykuły henrykowskie**. **Konstytucja 3 maja** była pierwszą ustawą zasadniczą w Polsce. W okresie II RP zasady ustroju państwa polskiego zostały unormowane najpierw **Konstytucją marcową z 1921 r.**, a następnie **Konstytucją kwietniową z 1935 r.**

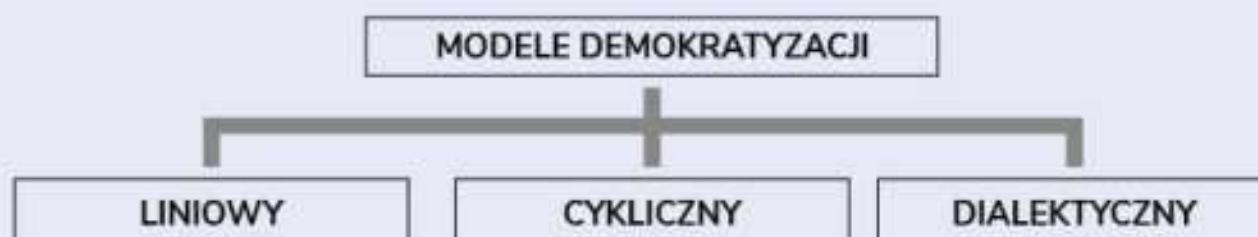
W okresie PRL-u polska demokracja miała charakter fasadowy i została dostosowana do standardów radzieckich. **Obrady Okrągłego Stołu z 1989 r.** przyczyniły się do demokratyzacji naszej ojczyzny i w dalszej perspektywie do uchwalenia obecnie obowiązującej Konstytucji z **2 kwietnia 1997 r.**

3. Rozwiązania polityczno-ustrojowe PRL-u

Po II wojnie światowej **władzę w Polsce przejęli komuniści**, którzy sfalszowali w **1946 r. referendum**, a w **1947 r. wybory do Sejmu Ustawodawczego**. Uchwalona przez nich **mała konstytucja** wprowadzała organ wzorowany na ustroju radzieckim – **Radę Państwa**. W 1948 r. komuniści powołali do życia **PZPR**, która powstała z połączenia PPR z PPS. Wraz z przejęciem przez nich władzy zaczęła obowiązywać w kraju **zasada nomenklatury**, która oznaczała, że obsadzanie stanowisk kierowniczych w kraju jest zatwierdzane przez gremia decyzyjne partii. W **1952 r.** komuniści uchwalili **nową konstytucję**, która wprowadzała nazwę państwa **Polska Rzeczpospolita Ludowa**. W 1976 r. dodano do niej zapis, który mówił, że przewodnią siłą w państwie jest PZPR.

4. Polska w okresie transformacji systemowej

Jesień Narodów to okres zmian ustrojowych w krajach socjalistycznych, który objął Polskę, NRD, Czechosłowację, Bułgarię, Rumunię i Węgry. We wspomnianych państwach doszło do **demokratyzacji**, którą określamy głębokie i radykalne zmiany prowadzące do zbudowania w państwie demokracji.

Demokratyzacja państwa może nastąpić na drodze **zastąpienia, transformacji, przemieszczenia i interwencji**. Jesień Narodów została zapoczątkowana **obradami Okrągłego Stołu** w Polsce. Pierwszym niekomunistycznym premierem w całym bloku socjalistycznym był **Tadeusz Mazowiecki**. Wszystkie kraje, które weszły na drogę demokratyzacji, stanęły przed problemem dekomunizacji i lustracji. **Dekomunizacja** to proces mający doprowadzić do wyeliminowania z życia publicznego wszelkich przejawów komunizmu. **Lustracja** służy do weryfikacji osób sprawujących kluczowe funkcje w państwie pod kątem ich współpracy ze służbami bezpieczeństwa reżimu komunistycznego.

5. Bilans rządów komunistycznych w Polsce

Rządy komunistyczne w Polsce należy ocenić negatywnie. Charakteryzowały się **cenzurą, propagandą w kulturze, niedemokratycznym charakterem państwa, prześladowaniami politycznymi, nietrafionymi**

- s. 33 mi inwestycjami gospodarczymi i reglamentacją towarów oraz przyzwyczajaniem społeczeństwa do
- s. 35 rozwiązywania ich problemów przez państwo. Po upadku komunizmu w państwach tzw. demokracji ludowej rozpoczął się okres **postkomunizmu**, czyli działań zmierzających do demokratyzacji państwa, stworzenia wolnego rynku i społeczeństwa obywatelskiego. Problemy transformacji przyczyniły się do **wzrostu popularności postkomunistów**, czyli polityków i partii wywodzących się z partii komunistycznej sprawującej władzę przed okresem transformacji. Takim ugrupowaniem był **Sojusz Lewicy Demokratycznej**, który rządził w latach 1993–1997 i 2001–2005. W okresie rządów postkomunistycznych w Polsce doszło do
- s. 36 największych afer korupcyjnych, do których zalicza się **aferę Rywina**.

6. Patologie życia publicznego

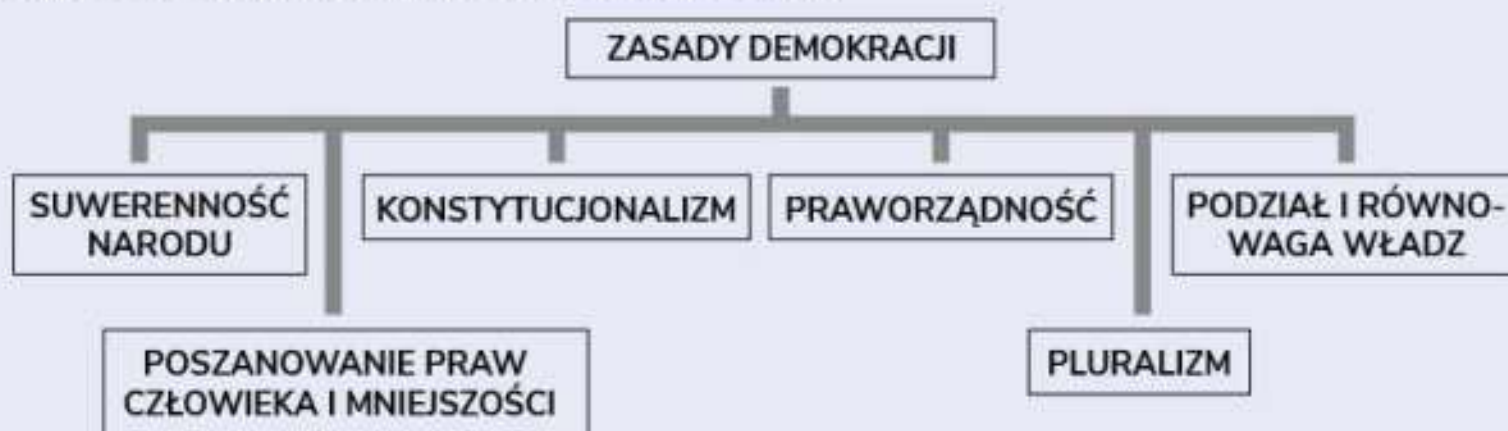
- s. 37–38 **Zagrożeniem dla demokracji** są m.in.: dyktatura większości, anarchia, narzucenie demokracji, autorytaryzm, totalitaryzm i problemy ekonomiczne. Do **patologii władzy** można zaliczyć biurokratyzację i alienację władzy, partykularyzm, korupcję, nepotyzm i klientelizm. Patologie władzy prowadzą do **spadku zaufania wobec przedstawicieli władzy oraz bierności politycznej**.

7. Budowa III RP

- s. 43 Do **etapów zmian konstytucji w latach 1989–1997** należy zaliczyć:
- przywrócenie urzędu Prezydenta RP, Senatu, pluralizmu politycznego w kwietniu 1989 r.;
 - przywrócenie w grudniu 1989 r. historycznej nazwy państwa Rzeczpospolita Polska oraz zastąpienie rozwiązań ustrojowych PRL zupełnie nowym rozdziałem 1. *Podstawy ustroju politycznego i gospodarczego*, który zawierał zasady wzorowane na rozwiązaniach powszechnie przyjętych w konstytucjonalizmie państw demokratycznych;
 - uchwalenie 17 października 1992 r. tzw. małej konstytucji, czyli ustawy konstytucyjnej o wzajemnych stosunkach między władzą ustawodawczą i wykonawczą oraz o samorządzie terytorialnym.
- s. 45 Uchwalenie **Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 r.** nastąpiło w okresie powrotu do władzy ugrupowań postkomunistycznych, które wygrały wybory do parlamentu w 1993 r. Transformacja gospodarcza po
- s. 45–46 1989 r. została przeprowadzona na podstawie **planu Leszka Balcerowicza**. Plan przewidywał między innymi zlikwidowanie hiperinflacji, dokonanie uwłaszczenia oraz przeprowadzenie prywatyzacji. W latach
- s. 47–48 2005–2015 spadło poparcie dla ugrupowań lewicowych w Polsce. Kierunek zmian w początkowym okresie nakreśliła partia **Prawo i Sprawiedliwość**, a od 2007 r. – **Platforma Obywatelska**.

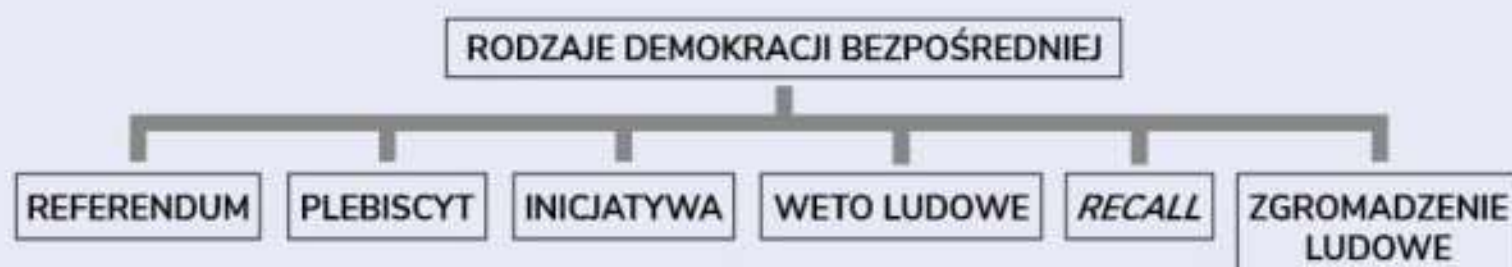
8. Istota demokracji

- s. 49 **Podstawowymi wartościami demokracji** są wolność, równość i sprawiedliwość. Demokracja ułatwia pokojowe
- s. 50 **rozwiązywanie konfliktów w życiu publicznym**.

9. Formy demokracji

- s. 58 **Demokracja pośrednia** polega na podejmowaniu decyzji za pośrednictwem wybranych przez obywateli przedstawicieli do organów władzy lub przez oddziaływanie na władzę manifestacją potrzeb i poglądów.
- s. 59 Cechą państw demokratycznych jest możliwość korzystania przez obywateli z **czynnego i biernego prawa wyborczego**. Obywatel może uczestniczyć w życiu publicznym dzięki angażowaniu się w organizacje społeczne, partie polityczne, manifestacje, zgromadzenia, a także za sprawą inicjatyw obywatelskich i dzięki wyrażaniu poglądów w formie listów otwartych i petycji.

SPRAWDŹ, CZY UMIESZ! (wykonuj w zeszycie)

1. Na podstawie badań przeprowadzonych przez CBOS na temat korupcji udziel odpowiedzi na pytania.

Co jakiś czas mówi się o korupcji w różnych dziedzinach naszego życia społecznego. W których z wymienionych dziedzin, Pana(i) zdaniem, korupcja występuje najczęściej?	WSKAZANIA RESPONDENTÓW WEDŁUG TERMINÓW BADAŃ								
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2009	2010
	W PROCENTACH								
wśród polityków – działaczy partyjnych, radnych, posłów, senatorów	54	52	60	64	61	35	44	55	60
w służbie zdrowia	47	42	43	37	50	53	58	54	58
w urzędach gminnych, powiatowych, wojewódzkich	29	25	29	30	21	28	25	28	31
w sądach i prokuraturze	37	33	33	42	37	32	30	29	29
w urzędach centralnych i ministerstwach	38	29	37	39	34	22	32	27	26
w policji	31	23	25	21	34	31	28	16	15
w firmach państwowych	13	12	11	11	11	9	15	14	13
w firmach prywatnych	13	9	11	9	12	8	9	10	8
w bankach	6	3	5	4	4	3	2	4	3
w szkolnictwie i nauce	7	8	4	5	4	8	3	3	3
gdzie indziej	1	0	1	1	1	2	0	4	1
trudno powiedzieć	1	12	8	7	6	15	10	8	7

Źródło: <http://www.cbos.pl> [dostęp: 11.07.2023].

- a) Kogo Polacy najczęściej posądzają o korupcję?
- b) Które trzy dziedziny życia społecznego Polacy uznali za najbardziej skorumpowane w 2004 r.?
- c) Które dwie dziedziny cieszą się największym zaufaniem Polaków?
- d) Która dziedzina w latach 2001–2010 zanotowała największy spadek zaufania Polaków?
- e) Która dziedzina w okresie 2001–2010 zanotowała największy wzrost zaufania Polaków?
- f) O ile wzrosło zaufanie w latach 2001–2010 do dziedziny, o której mowa w podpunkcie e?

2. Na podstawie artykułu Agaty Dąbskiej rozstrzygnij, czy podane poniżej informacje są prawdziwe, czy fałszywe.

O biurokracji

Zjawisko biurokracji, którego przejawem jest m.in. sporządzanie tysięcy raportów i dokumentów, nikogo już właściwie nie dziwi. Przyjmujemy za oczywistość, że załatwianie dowolnej sprawy wymaga wypełniania stosów formularzy. Tymczasem rzecz jest o tyle groźna, że ogrom takich często zupełnie zbędnych czynności wykonują pracownicy publiczni za nasze, podatników pieniądze. [...] Konkretnym przykładem ukazującym ten problem są sprawozdania budżetowe. Forum Od-nowa zweryfikowało ich liczbę na poziomie jednostek organizacyjnych we wspólnotach lokalnych: każde większe miasto rocznie otrzymuje od swych jednostek organizacyjnych pomiędzy 7,5 a 10 tys. sprawozdań budżetowych. W mniejszych jednostkach jest to liczba niższa, ponieważ w ich skład wchodzi jedynie kilka jednostek organizacyjnych (w dużych miastach ok. 200–300, czasem więcej). Jednostek samorządu terytorialnego jest w Polsce ponad 2,8 tys. Produkuje się w nich 1,5 mln sprawozdań w ciągu roku. Jeśli dodać do tego, że w sektorze samorządowym jest zatrudnionych 1,8 mln osób, na jednego pracownika przypada jedno sprawozdanie. Co gorsza, przygotowanie tych raportów może pochłoniąć równowartość od 1 do 3 etatów w urzędzie. Czy istnieje sposób, aby uniknąć takiego marnotrawstwa pieniędzy, pracy i czasu? Przecież te godziny, jakie urzędnik musi poświęcić na raportowanie, mógłby spożytkować bardziej racjonalnie. Należy skoncentrować się nie na wyrugowaniu dokumentowania w ogóle, ale zmniejszeniu całkowitej liczby sprawozdań: jakieś raporty muszą być tworzone, ale dlaczego ma ich być średnio ponad 100 tys. miesięcznie?

Skala zjawiska bierze się z faktu istnienia jednostki organizacyjnej i tu spoczywa klucz do rozwiązania problemu. Gdyby każdy samorząd stanowił jedność, a nie był „spinaczem” dla swoich instytucji, z których każda posiada daleko posuniętą samodzielność, mielibyśmy jedynie 2,8 tys. raportów miesięcznie. A tak każda z 59 tys. jednostek organizacyjnych sprawozdaje oddzielnie. Docelowo należałoby więc dążyć do uspoijnienia architektury samorządu i zrezygnować z utrzymywania kosztownej instytucji jednostki organizacyjnej.

To decyzja trudna, bo zmieniająca cały model struktur JST. Najwyższy jednak czas, by zacząć korzystać ze sprawdzonych w Europie – szczególnie w Skandynawii – wzorców, gdzie wspólnota lokalna jest jednym sprawozdawcą, jak również jednym podatnikiem VAT i zatrudniającym. Samorząd uzyskuje wówczas spójność i realną możliwość kształtowania własnych struktur, a cały sektor publiczny – oszczędności.

Źródło: <http://www.forbes.pl/>, <https://link.operon.pl/qz> [dostęp: 11.07.2023].

- a) Autorka uważa, że biurokrację sprawozdawczą można zmniejszyć poprzez likwidację samodzielności budżetowej jednostek organizacyjnych samorządów terytorialnych.
- b) Proponowane przez autorkę rozwiązanie doprowadziłoby do ograniczenia sprawozdań budżetowych do jednego na każdą jednostkę organizacyjną samorządu terytorialnego.
- c) Zastosowanie wzorców skandynawskich dałoby możliwość redukcji zbędnych etatów.

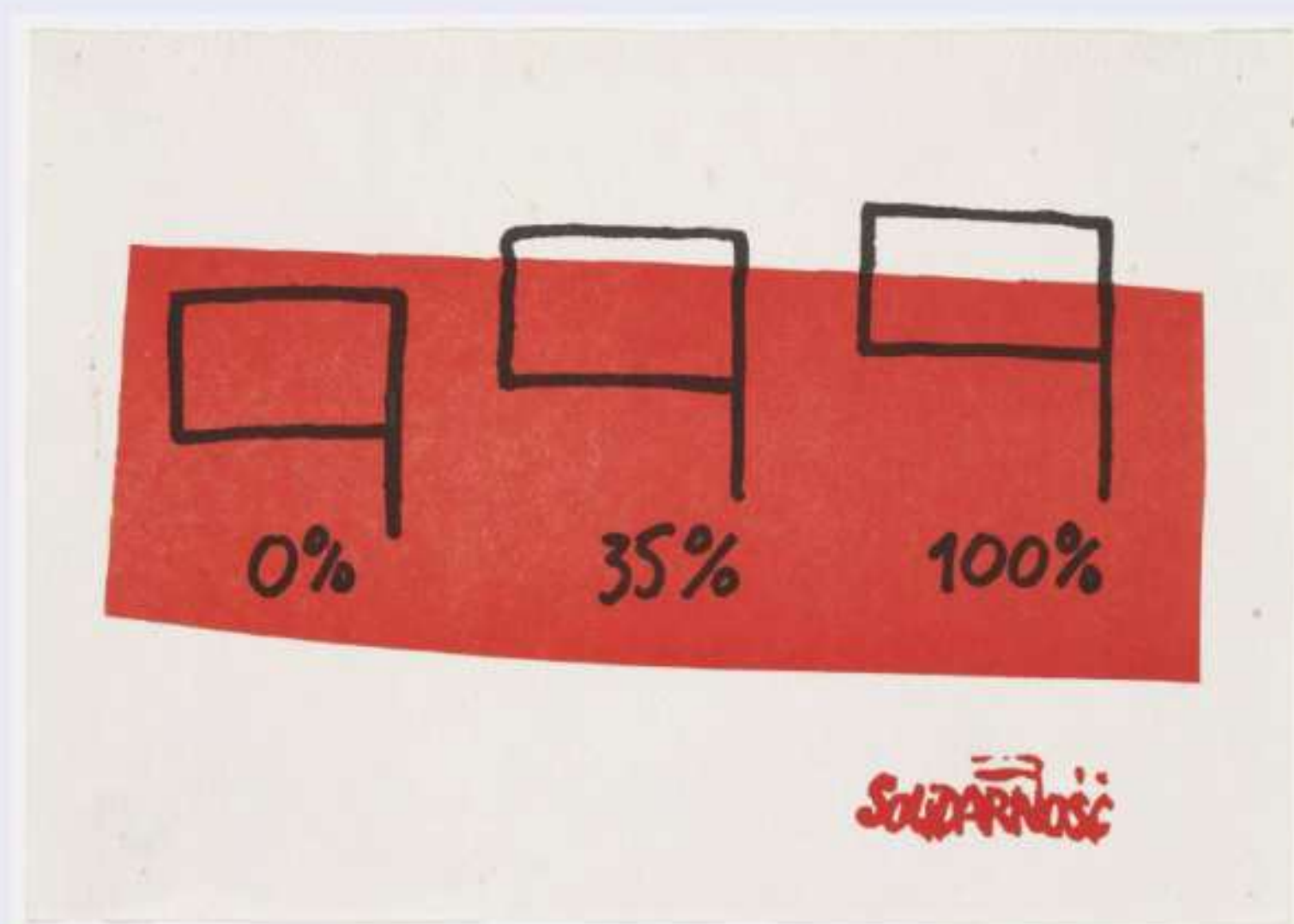
3. Rozstrzygnij, czy przedstawiony poniżej tekst pochodzi z aktualnej Konstytucji RP. Uzasadnij swoją odpowiedź dwoma argumentami.

Art 17.

Sejm obraduje na sesjach. Sesje Sejmu zwołuje Rada Państwa co najmniej dwa razy do roku. Rada Państwa obowiązana jest zwołać sesję również na pisemny wniosek jednej trzeciej ogólnej liczby posłów.

Źródło: <http://libr.sejm.gov.pl> [dostęp: 11.07.2023].

4. Wyjaśnij znaczenie symboli umieszczonych na ulotce „Solidarności” podczas wyborów z 1989 r.

Źródło: <https://link.operon.pl/nA> [dostęp: 11.07.2023].

5. Na podstawie art. 29 Ustawy z dnia 18 października 2006 r. o ujawnianiu informacji o dokumentach organów bezpieczeństwa państwa z lat 1944–1990 oraz treści tych dokumentów rozstrzygnij, czy podane poniżej zdania są fałszywe, czy prawdziwe.

Odpowiedzialność karna za składanie fałszywych zeznań lub zatajanie prawdy w postępowaniu lustracyjnym

Art. 29.

1. Kto, składając zeznanie mające służyć za dowód w postępowaniu lustracyjnym, zeznaje nieprawdę lub zataja prawdę, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.
2. Warunkiem odpowiedzialności jest, aby przyjmujący zeznanie, działając w zakresie swoich uprawnień, uprzedził osobę, o której mowa w ust. 1, o odpowiedzialności karnej za fałszywe zeznania lub odebrał od niej przyrzeczenie.
3. Nie podlega karze, kto nie wiedząc o prawie odmowy zeznania lub odpowiedzi na pytania, zeznaje nieprawdę lub zataja prawdę z obawy przed odpowiedzialnością karną grożącą jemu samemu lub jego najbliższemu.
4. Jeżeli czyn, określony w ust. 1, został popełniony przez osobę, która pełniła służbę zawodową lub pracowała w organach bezpieczeństwa państwa, o których mowa w art. 2, sprawca podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8.
5. Skazując sprawcę, który popełnił przestępstwo określone w ust. 1 lub 4, sąd orzeka środek karny w postaci zakazu pełnienia funkcji publicznych, o których mowa w art. 4, na okres 10 lat.

Źródło: <https://www.lexlege.pl>, <https://link.operon.pl/r0> [dostęp: 11.07.2023].

- a) Osoba składająca fałszywe oświadczenie lustracyjne podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do 10 lat.
- b) Osoby, którym udowodniono pracę w organach bezpieczeństwa państwa, podlegają karze pozbawienia wolności do lat 8.
- c) Wobec osób składających fałszywe zeznania w postępowaniu lustracyjnym stosuje się karę pozbawienia wolności oraz środek karny w postaci zakazu pełnienia funkcji publicznych.

PUBLICYSTYCZNYM OKIEM – MATERIAŁ DO DYSKUSJI

Czy chciałbyś/chciałabyś żyć w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej?

Tekst 1.

Aleksander Mazur, *Prześladowania ze strony władzy w czasach PRL-u*

W czasie PRL-u to ja na pół prawa żyłem, prześladowany byłem bez przerwy. Ubowcy przychodzili, rewizje robili, po nich zawsze coś zginęło. A to przyczepili się do książki Piłsudskiego, a to do portretu Rydza-Śmigłego i zawsze coś było nie tak. Byłem obserwowany, byłem prześladowany. Do urzędów jak szedłem to też mnie wrogo przyjmowano, partia wszystkich powiadomiła, kim jestem, gdzie poszedłem i tak dalej. Mówiłem im: „Byłem Polakiem i jestem Polakiem. Trudno, zaryzykuję więcej, bo Boga matki, ojczyzny to się nie wyrzeknę. Ojczyzny nie zdradzę, bo zdrada jest niewybaczalna”. Cisza zapadła i dali mi później wypić i popalić, długo mnie pamiętali. W SKR-rze korzystałem z usług rolniczych, wypożyczałem kombajn czy plugi to zawsze dla mnie nie było. Marny żywot miałem.

Źródło: A. Mazur, *Prześladowania ze strony władzy w czasach PRL-u* (Archiwum Programu Historia Mówiona), <https://link.operon.pl/r3> [dostęp: 11.07.2023].

Tekst 2.

Sentyment Polaków do PRL-u

Skąd bierze się u nas sentyment do PRL-u? Czy rzeczywiście były to lepsze czasy dla Polaków? Rozmowa z dr Agnieszką Jeran, socjologiem z Wyższej Szkoły Gospodarki w Bydgoszczy.

- Skąd w Polakach tak silny sentyment do PRL-u?
- Sprecyzujmy: on jest u części Polaków, którzy część dorosłości przeżyli w PRL-u. Najprostszym wyjaśnieniem jest psychologiczny mechanizm: to, co zapamiętaliśmy, jest zawsze lepsze niż to, co mamy na co dzień. Zapamiętane jest bardziej jednoznaczne. Albo przeszłość jest jednoznacznie negatywna, wtedy nie ma za czym tęsknić, albo jednoznacznie pozytywna.
- Jeśli część z nas uważa przeszłość za jednoznacznie pozytywną, to czy dobre były tygodniowe, jeśli nie miesięczne kolejki po meblościankę, pralkę lub telewizor? Dziś tych sprzętów są pełne sklepy!
- Ale mamy więcej do kupienia. Wtedy cała rodzina intensywnie myślała i marzyła o jednej pralce. I jak ją po dwóch tygodniach wystala, bo akurat „rzucili” pralki do sklepu, to człowiek był szczęśliwy. Dziś lista zakupów jest zdecydowanie dłuższa. Trzeba zmienić telewizor, żeby miał nie 20 cali, a 32 cale i jeszcze więcej. Trzeba zmieniać komputer, kupić nowy model komórki, bo dwuletnia jest przecież zabytkiem. Mogę dalej wymieniać. Teoretycznie możemy dziś więcej kupić, ale rzeczy, na które rozkłada się nasza siła nabywcza, też jest coraz więcej!

- Ludzie wspominają, że wtedy wszyscy mogli jechać do zakładowego ośrodka na wczasy i na plaży spotykał się robotnik z dyrektorem. Chyba że dyrektor pojechał na wczasy do Bułgarii. Dziś jednych w ogóle nie stać na wypoczynek, a inni podróżują po świecie, co powoduje uczucie zazdrości.
- Zawsze zazdrościmy, to naturalny mechanizm, który sprzyja rozwojowi społecznemu i przemianom. To nas motywuje. W PRL wszyscy byliśmy do siebie bardzo podobni. Rozpiętość między dyrektorem a załogą była mniejsza. Dziś robotnik od kilku lat nie może wysłać dziecka na kolonie, bo go nie stać, a dyrektor co pół roku jest na Malediwach. Mamy dziś więcej do zazdrośczenia. To boli.

Źródło: <https://pomorska.pl>, <https://link.operon.pl/r4> [dostęp: 11.07.2023].

The background of the slide features a vertical split. The left side is white and contains two thick, braided ropes. The top rope is composed of red, blue, and green strands, while the bottom rope is composed of grey, blue, and yellow strands. The right side of the slide is a solid teal color. The title 'II. Myśl polityczna' is centered horizontally across the white section.

II. Myśl polityczna

- ▶ Istota państwa
- ▶ Funkcje państwa i legitymizacji władzy
- ▶ Formy państwa
- ▶ Status obywatela w państwie
- ▶ Aspekt historyczny i współczesny polityki
- ▶ Ideologie i doktryny polityczne
- ▶ Współczesne ideologie
- ▶ Ideologie totalitarne
- ▶ Ideowe ruchy narodowe, regionalne i separatystyczne

1. Istota państwa

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, co to jest państwo i czym się cechuje;
- scharakteryzujesz atrybuty państwa;
- przedstawiś cechy władzy państwowej;
- przeanalizujesz teorie genezy państwa.

Ćwiczenie

Burza mózgów: Opracujcie przepis na „idealne państwo”. Wymieńcie składniki niezbędne do jego powstania.

Państwo i jego geneza

definicja państwa ► Państwo to twór towarzyszący człowiekowi od tysięcy lat. Terminologia określająca nasze współczesne wyobrażenie o państwie bywała różna. Grecy

Immanuel Kant
(1724–1804) –
niemiecki filozof,
autor jednej z kon-
cepcji państwa

koncepty istoty
państwa ►

określali państwo jako *polis*, Rzymianie – *res publica*, w czasach cesarstwa – *imperium*, a w średniowieczu posługiwano się terminem *regnum* (królestwo) lub *terra* (ziemia). Ogólne znaczenie państwa zostało wprowadzone przez **Niccola Machiavellego** (czyt. nikola makiawellego), który dokonał między innymi jego rozgraniczenia ze względu na formę rządów (królestwo, republika). Twórcą klasycznej definicji państwa jest natomiast **Georg Jellinek**, który określił jego trójelementowy charakter. Według niego państwo to jedna całość składająca się z ludności, terytorium i władzy zwierzchniej. Taka definicja obowiązuje do dzisiaj i zgodnie z nią **państwo** to trwała, polityczna wspólnota ludzi, zamieszkująca określone terytorium i wyposażona w suwerenną władzę. Na przestrzeni tysiącleci państwo poważnie ewoluowało. Przyjęło ono formę wspólnoty klasowej i narodowej, nastąpiła zmiana źródeł legitymizacji władzy publicznej i zrównanie w prawach obywateli. Na ten temat powstało wiele koncepcji naukowych, które próbują wyjaśnić tajniki państwa. Wśród nich znajdują się koncepcje dotyczące genezy państwa.

Koncepcje państwa	
Autor	Poglądy na państwo
Arystoteles (384–322 p.n.e.)	Państwo to wspólnota różnych grup ludzi niezbędna dla jego funkcjonowania oraz dążąca do doskonałego życia.
św. Tomasz z Akwinu (1225–1274)	Państwo to samowystarczalna, niezależna i samorządna społeczność akceptująca określony porządek prawny chroniony przez sprawujących władzę, którzy zapewniają obywatelom realizację ich potrzeb i bezpieczeństwo zewnętrzne.

Koncepcje państwa	
Autor	Poglądy na państwo
Immanuel Kant (1724–1804)	Państwo to zbiorowość ludzi żyjących według określonego porządku prawnego.
Georg Friedrich Hegel (1770–1831)	Państwo jest wartością absolutną, mającą pełną władzę nad jednostką. Obowiązkiem jednostki jest bycie członkiem państwa i posłuszeństwo, gdyż tylko w taki sposób może czuć się wolna.
Karol Marks (1818–1883)	Państwo to organizacja przymusowa będąca narzędziem klasy panującej.
Georg Jellinek (1851–1911)	Państwo to korporacja ludzi osiadłych na określonym terenie oraz wyposażonych w samorodną władzę zwierzchnią.
Włodzimierz Iljicz Lenin (1870–1924)	Państwo to maszyna służąca do utrzymania panowania jednej klasy nad drugą.
Czesław Znamierowski (1888–1967)	Państwo to unormowana konstytucyjnie grupa ludzi żyjących na określonym terytorium i dążąca do zapewnienia sobie bezpieczeństwa wewnętrznego i zewnętrznego.

- **Koncepcja teistyczna** – zgodnie z nią państwo jest wynikiem działania istoty nadprzyrodzonej. W cywilizacjach starożytnego Wschodu jej elementem było także boskie pochodzenie samego władcy. Chrześcijaństwo stworzyło dwie teorie tej koncepcji. Święty Augustyn twierdził, że każda władza pochodzi od Boga, a święty Tomasz z Akwinu uznał, że tylko sama zasada władzy, a konkretne państwo jest wynikiem działania ludzi.
- **Koncepcja umowy społecznej** – rozwój tej teorii przypadł na XVIII w., a za jej twórcę powszechnie uznaje się Jana Jakuba Rousseau. Jej początki sięgają starożytności i myśli takich filozofów, jak Epikur, Platon i Ciceron. Wśród jej późniejszych zwolenników znaleźli się także Hugo Grotius, Thomas Hobbes (czyt. tomas hobs), John Locke i Hugo Kołłątaj. Według tej koncepcji państwo jest wynikiem umowy zawartej między członkami społeczeństwa lub między nimi a władcą. Teoria umowy społecznej ma różne warianty. Jeden z nich mówi, że państwo i społeczeństwo są wynikiem porozumienia jednostek, które poprzednio funkcjonowały w formie naturalnej (pierwotnej). Według innej wersji państwo powstało dwuetapowo. Pierwszy krok to umowa o zjednoczenie między jednostkami, w wyniku której powstało społeczeństwo. Drugi etap to umowa o podporządkowanie zawarta między społeczeństwem i władcą, której efektem było powstanie państwa.
- **Koncepcja marksistowska** – zgodnie z nią państwo powstało jako wynik rozpadu społeczeństw rodowo-plemiennych z racji pojawienia się: specjalizacji i podziału pracy, powstania własności prywatnej, wyodrębnienia się posiadaczy środków produkcji i ludzi ich pozbawionych. Klasa posiadaczy dążąca do zabezpieczenia swoich interesów powołała do życia państwo. Ta koncepcja została stworzona przez Fryderyka Engelsa, a rozwinięta przez Karola Marksa.

- **Koncepcja podboju i przemocy** – wśród czołowych reprezentantów tego kierunku znajduje się polski socjolog Ludwik Gumplowicz. Według niego państwo powstało w wyniku podboju ludów słabszych przez silniejsze. W konsekwencji doszło do podziału społecznego na rządzących i rządzonych.

Definicja państwa według Arystotelesa

Państwo to nie przypadkowa zbieranina ludzi, ale wspólnota zdolna do samowystarczalności życia. [...] Do swego istnienia państwo potrzebuje zatem koniecznie współdziałania wszystkich składników, czyli musi posiadać rzeszę rolników, którzy zaopatrzą je w żywność, i rzemieślników, i siłę zbrojną, zasobnych obywateli, kapłanów i ludzi orzekających, co sprawiedliwe i pożyteczne. Po rozgraniczeniu tych zadań pozostaje jeszcze rozważyć, czy wszyscy obywatele powinni brać udział w ich pełnieniu (bo możliwą jest rzecz, że ci sami ludzie byłiby i rolnikami, i rzemieślnikami, i członkami rady, i sędziami), czy do pełnienia każdego zadania inni ludzie winni być pociągani, czy też jedne winny być przez wszystkich spełniane, a inne tylko przez pewnych ludzi.

Źródło: Arystoteles, *Polityka*, tłum. L. Piotrowicz, Warszawa 2001, s. 171.

Ćwiczenie

1. Porównaj współczesne pojęcie państwa z definicją Arystotelesa.
2. Określ, na jaki problem związany z funkcjonowaniem państwa zwraca uwagę Arystoteles. Scharakteryzuj, jak jest on współcześnie rozwiązywany.

Cechy państwa

podstawowe cechy
państwa

Analizując definicję państwa, możemy ustalić jego cechy. Zalicza się do nich suwerenność, terytorialność, władzę publiczną i przymusowość.

- a) **Suwerenność** państwa jest rozpatrywana w dwóch aspektach: wewnętrznym i zewnętrznym. **Suwerenność wewnętrzna** oznacza, że władza państwowa na danym obszarze jest najwyższym organem decyzyjnym, który podejmuje ostateczne decyzje dla dobra państwa i jego obywateli, a nie w interesie grup nacisku. **Suwerenność zewnętrzna** to niezależność państwa w podejmowaniu decyzji od innych państw. Wyraża się to między innymi samodzielnością decydowania o przystąpieniu do organizacji międzynarodowych lub dobrowolnym nawiązywaniu stosunków z innymi krajami.
- b) **Terytorium państwa** to obszar lądowy określony granicami oraz teren sięgający w głąb ziemi, a także strefa powietrzna i przybrzeżna. W skład terytorium wchodzi również placówki dyplomatyczne oraz samoloty i statki znajdujące się pod banderą państwa.

Warto wiedzieć

Największym państwem świata jest obecnie Federacja Rosyjska. Jej terytorium obejmuje ponad 17 mln km². Z kolei najmniejszym państwem jest Watykan mieszczący się zaledwie na 44 ha.

- c) **Władza publiczna** to oparta na normach prawnych relacja społeczna będąca efektem działania organów powołanych do rządzenia w państwie. Władzę państwową sprawują instytucje ustawodawcze, wykonawcze i sądownicze, a władzę lokalną – samorząd terytorialny.
- d) **Przymusowość** to sformalizowana przynależność jednostki do państwa, nakładająca na nią obowiązek przestrzegania określonego porządku prawnego i dająca mu pewne uprawnienia ustalone przez prawo obowiązujące w kraju. Taki prawny związek jednostki z państwem nazywamy obywatelstwem.

Ćwiczenie

Praca w grupach: Wyobraźcie sobie, jak wyglądałoby życie w Polsce, gdyby nagle przestała funkcjonować władza państwowa. Opiszcie pierwszy, dziesiąty i setny dzień funkcjonowania takiego społeczeństwa.

Wyrok Trybunału Konstytucyjnego w sprawie zgodności z polską ustawą zasadniczą traktatu lizbońskiego ogranicza suwerenność Polski?

Dr hab. Ryszard Piotrowski: – Odnosząc się do tej części traktatu, którą zakwestionowali senatorowie, TK stwierdził, że w procesie integracji europejskiej należy respektować zasadę poszanowania suwerenności państwa. Tego traktat w żadnym stopniu nie wyklucza. Orzekł, że możliwe jest przekazanie niektórych kompetencji na rzecz UE, ale każdy taki przypadek wymaga zgody udzielanej na takich samych zasadach, jakie zastosowano przy zawarciu samego traktatu lizbońskiego, jak i traktatu akcesyjnego. TK w żadnym razie nie opowiedział się po stronie ograniczenia suwerenności państwa, podobnie jak inne sądy konstytucyjne w Europie, które oceniały traktat. Taka interpretacja jego wyroku byłaby w zasadniczej sprzeczności z samym wyrokiem.

- Jak zatem rozumieć opinię TK, że „pojęcie suwerenności jako władzy najwyższej i nieograniczonej podlega zmianom wynikającym z przeobrażeń na świecie”?
 - TK wypowiedział tezę odzwierciedlającą rzeczywisty stan współczesnego świata. Musimy rozumieć, że wyjąwszy skrajne przypadki krajów, które nie uczestniczą w globalnej polityce, każdy podmiot prawa międzynarodowego w jakimś stopniu oddaje część swojej suwerenności na rzecz organizacji międzynarodowych, których jest członkiem. Pamiętajmy, że staliśmy się częścią Unii na podstawie traktatu akcesyjnego ratyfikowanego w ogólnopolskim referendum. Mamy sytuację ustrojową, która w żadnym stopniu nie uzasadnia poglądu o utracie suwerenności, ponieważ to naród zdecydował o przystąpieniu do UE. Wydaje się, że nasze członkostwo w jej strukturach dobrze służy sprawie suwerenności Polski, która rozwija się dzięki unijnym pieniądзом i której pozycja na arenie międzynarodowej znacznie wzrosła. Teza, że bycie w Unii nie służy suwerenności, jest w świetle faktów trudna do obronienia.
- Źródło: <http://www.se.pl>, <https://link.operon.pl/r5> [dostęp: 11.07.2023].

Ćwiczenie

Przeczytaj tekst źródłowy i wyjaśnij, dlaczego zdaniem dr hab. Ryszarda Piotrowskiego Polska jest krajem suwerennym mimo ograniczeń wynikających z przestrzegania postanowień traktatu lizbońskiego.

Podsumowanie lekcji

- s. 70 ▶ ■ Państwo to polityczna wspólnota ludzi, zamieszkująca określone terytorium i mająca suwerenną władzę.
- s. 70–72 ▶ ■ Do koncepcji dotyczących genezy państwa zaliczamy teorie: teistyczną, umowy społecznej, marksistowską, podboju i przemocy.
- s. 72–73 ▶ ■ Do cech państwa zaliczamy suwerenność, terytorialność, władzę i przymusowość.

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Znajdź podobieństwa i różnice w poglądach na państwo.
2. Scharakteryzuj różne koncepcje genezy państwa.
3. Uzasadnij swój pogląd na temat genezy państwa.
4. Wyjaśnij różnicę między suwerennością wewnętrzną a zewnętrzną.
5. Przedstaw cechy państwa.
6. Rozstrzygnij, czy poniższe zdania są prawdziwe, czy fałszywe.
 - a) Twórcą klasycznej definicji państwa jest Czesław Znamierowski.
 - b) System sprawowania władzy we współczesnej Polsce opiera się na koncepcji umowy społecznej.
 - c) Terytorium Słowacji stanowi obszar lądowy określony granicami oraz teren sięgający w głąb ziemi, a także strefa powietrzna i przybrzeżna.

2. Funkcje państwa i legitymizacji władzy

NA TEJ LEKCJI:

- wyjaśnisz, na czym polega narodotwórcza rola państwa i państwowotwórcza rola narodu;
- dowiesz się, jakie są funkcje państwa;
- nauczysz się rozróżniać rodzaje władzy;
- scharakteryzujesz zjawisko legitymizacji władzy państwowej.

Ćwiczenie

„Państwo demokratyczne nie jest narzędziem narodu, ale wspólnoty obywateli” (Leszek Kołakowski, *Mini-wykłady o maxi-sprawach*, Kraków 2003).

Wyjaśnijcie, jak należy rozumieć słowa polskiego filozofa.

Naród a państwo

Zastanawiając się nad relacjami między narodem a państwem, warto zdać sobie sprawę z podstawowej różnicy między tymi dwoma pojęciami. Naród należy przede wszystkim rozpatrywać jako społeczność opartą na wspólnocie kulturowej, a państwo – jako społeczność polityczno-administracyjną. Oznacza to, że nie każdy obywatel państwa będzie zarazem członkiem narodu dominującego w danym państwie. Nie zmienia to jednak faktu, że relacje między narodem a państwem są bardzo bliskie. Wynika to przede wszystkim z narodotwórczej roli państwa i państwowotwórczej roli narodu.

Mówiąc o **narodotwórczej roli państwa**, trzeba przede wszystkim odnieść się do historii. Najlepszym przykładem potwierdzającym taką zależność między państwem a narodem jest nasza ojczyzna. Początki państwowości polskiej wiążą się z podbiciem różnych plemion słowiańskich przez dynastię Piastów. W wyniku kilkusetletnich działań o charakterze religijnym, politycznym, oświatowym i ekonomicznym doszło do wykształcenia się narodu polskiego, który na przełomie XV/XVI w. przybrał formę narodu szlacheckiego, a w XIX w. nowoczesnego. Jugosławia, Czechosłowacja czy ZSRR nie przetrwały próby czasu i nie były w stanie wykształcić jednego wspólnego narodu. Dzisiaj przykładem narodotwórczej roli państwa może być Kosowo. Jednak czy państwo to, zamieszkane w ponad 90% przez Albańczyków, przyczyni się do powstania nowego narodu, dopiero czas pokaże.

Państwowotwórcza rola narodu to odwrotna sytuacja – w tym przypadku naród za pomocą różnych środków dąży do stworzenia własnej państwowości. Aby to unaocznić, ponownie możemy się podeprzeć przykładem związanym z dziejami Polski. Naród polski, który utracił swoją państwowość w XVIII w., podejmował różne działania, aby ją odzyskać. Państwowość polska odrodziła się dopiero po 123 latach. Dowodem państwowotwórczej roli narodu są państwa, które powstały z końcem XX w., takie jak: Białoruś, Chorwacja czy Ukraina. We współczesnym świecie przede wszystkim mamy do czynienia z państwowotwórczą rolą narodu.

- ◀ pojęcie narodu i państwa
- ◀ narodotwórcza rola państwa
- ◀ państwowotwórcza rola narodu

Józef Piłsudski (1867–1935) zwolniony z twierdzy w Magdeburgu przybył do Warszawy 10 listopada 1918 r. Datę 11 listopada 1918 r. uznano za dzień odzyskania niepodległości przez nasze państwo.

Funkcje państwa

funkcje państwa ►

Każde państwo bez względu na to, w jaki sposób powstało, spełnia określone funkcje. Funkcją państwa nazywamy całokształt działań podejmowanych przez nie w określonej sferze życia społecznego. Stanowią one przedmiot sporów między poszczególnymi partiami politycznymi, które w swoich programach kierują się określonymi ideologiami. Liberałowie dążą do ograniczenia funkcji państwa do minimum (do ochrony granic i porządku wewnętrznego), a socjaldemokraci stoją na stanowisku, że należy je poszerzyć, szczególnie w zakresie gospodarczym i socjalnym. Bez względu na opcję polityczną każde państwo musi realizować dwie podstawowe funkcje. Pierwszą z nich jest **funkcja wewnętrzna**, która polega na zapewnieniu porządku i bezpieczeństwa publicznego oraz regulowaniu stosunków wewnątrzpaństwowych dzięki działaniom prawodawczym, porządkowym i administracyjnym. Drugą jest natomiast **funkcja zewnętrzna** obejmująca działania zmierzające do utrzymania stosunków z innymi państwami i organizacjami międzynarodowymi w taki sposób, aby zabezpieczyć interes państwa i jego obywateli. W zależności od przyjętych kryteriów możemy mówić o różnych funkcjach państwa.

Warto wiedzieć

Nie wszystkie państwa są w pełni suwerenne. Wiele tzw. minipaństw przekazało część swoich funkcji innym, silniejszym krajom. Na przykład Andora złożyła sprawę swojej obrony w ręce Hiszpanii i Francji, a Nauru – Australii. Nie można również mówić o pełnej suwerenności państw okupowanych przez obce wojska, np. pod okupacją Maroka znajduje się znaczna część Sahary Zachodniej.

Funkcje wewnętrzne państwa	
Rodzaje funkcji	Przykłady
prawodawcza	tworzenie systemu prawnego obowiązującego na jego terytorium
porządkowa	zapewnienie ładu i porządku publicznego
administracyjna	zarządzanie dziedzinami życia publicznego przez określone organy państwowe
gospodarczo-organizatorska	prowadzenie określonej polityki gospodarczej
socjalna	zapewnienie obywatelom minimum socjalnego
kulturalna	wspieranie działań naukowych, oświatowych i kulturalnych

Biorąc pod uwagę dziedziny działania państwa, możemy jeszcze wyróżnić funkcje gospodarczo-organizatorską, socjalną i kulturalną. **Funkcja gospodarczo-organizatorska** polega na organizowaniu gospodarki i oddziaływaniu na nią. Jest źródłem największych sporów między liberałami i socjaldemokratami. **Funkcja socjalna** wyraża się działaniami zmierzającymi do zapewnienia minimum egzystencji obywatelom. To ona wpływa na inicjatywy mające na celu zwalczanie bezrobocia, polepszenie bezpieczeństwa i higieny pracy oraz ochronę środowiska naturalnego. **Funkcja kulturalna** to między innymi ochrona dziedzictwa narodowego oraz zapewnienie sprawnie działającego systemu oświaty.

Ze względu na cele działania państwa możemy wyróżnić **funkcję adaptacyjną**, przystosowującą państwo do zmian cywilizacyjnych, **regulacyjną**, oddziałującą na różne procesy społeczne, oraz **innowacyjną** mającą na celu inicjowanie nowych procesów społecznych.

Ćwiczenie

Debata: Jak państwo polskie wypełnia swoje funkcje wobec obywateli?

Legitymizacja władzy państwowej

Sprawne funkcjonowanie państwa w dużej mierze jest uzależnione od sprawujących władzę polityczną, którzy potrafią w taki sposób podejmować, narzucać i egzekwować decyzje, aby obywatele zachowywali się w pożądanym sposób. Trwałość władzy, a przede wszystkim autorytet, zależy od jej legitymizacji. Według Maksa Webera istnieją trzy typy legitymizacji władzy: przez tradycję, charyzmę i prawo. **Władza tradycyjna** opiera się na przekonaniu, że osoba ją sprawująca ma do niej niepodważalne prawa, utrwalone przez tradycję i boskie pochodzenie. Cechą charakterystyczną jest także jej dziedziczność (np. rządy dynastii Windsorów, czyt. tindsorów, w Wielkiej Brytanii czy Burbonów w Hiszpanii). **Legitymizacja przez charyzmę** wiąże się z przekonaniem, że osoba może sprawować władzę dzięki swoim wyjątkowym predyspozycjom. Przywództwo charyzmatyczne nie zawsze wiąże się z formalnym sprawowaniem władzy, czego przykładem są Józef Piłsudski czy Mahatma Gandhi.

◀ legitymizacja władzy

Legitymizacja władzy – uznanie przez społeczeństwo prawa do podejmowania decyzji przez władcę.

Charyzma – nadzwyczajne właściwości przypisywane jednostce, tworzące i utrzymujące jej niekwestionowany autorytet u innych.

Trzecim rodzajem legitymizacji władzy jest **władza legalna**, czyli sprawowana **z mocy obowiązującego prawa**. Jej legitymizacja wynika z wyboru dokonanego przez obywateli na podstawie odpowiednich procedur obowiązujących w państwie. Przykładem tego jest Sejm RP.

Władza i jej rodzaje		
Władza – pojęcie wieloznaczne oznaczające m.in. rodzaj asymetrycznej relacji społecznej, organy władzy państwowej, sposób rządzenia lub upoważnienie do wymuszania określonego postępowania przez osoby i jednostki nadrzędne wobec podmiotów podrzędnych.	Władza polityczna	władza, która nie musi opierać się na normach prawnych, ponieważ może być realizowana w zbiorowościach na podstawie władztwa opartego na normach pozaprawnych.
	Władza publiczna	władza oparta na normach prawnych, która niekoniecznie musi mieć charakter państwowy, ponieważ do jej sprawowania są uprawnione także organy samorządowe.
	Władza państwowa	rodzaj władzy publicznej i politycznej realizowanej na podstawie norm prawnych w strukturze organizacyjnej, jaką jest państwo.

Nelson Mandela (1918–2013) – charyzmatyczny przywódca ruchu sprzeciwiającego się apartheidowi w RPA. Stał na czele Afrykańskiego Kongresu Narodowego. Działacz na rzecz praw człowieka, laureat Pokojowej Nagrody Nobla w 1993 r. Po obaleniu systemu rasistowskiego został wybrany na prezydenta RPA (1994–1999).

W Japonii mamy do czynienia z władzą tradycyjną. Obecny cesarz Naruhito jest uważany za potomka legendarnego władcy o imieniu Jimmu (czyt. dżimmu), który miał objąć rządy w 660 r. p.n.e. W późniejszym okresie ustalono, że Jimmu przyjął godność cesarza 11 lutego i ten dzień do dziś jest świętem narodowym w Japonii. Na zdjęciu „emerytowany cesarz” Akihito z małżonką cesarzową Michiko. Był on pierwszym władcą Japonii od 200 lat, który abdykował na rzecz swojego syna.

Przywódca charyzmatyczny

Wizerunek charyzmatycznego przywódcy politycznego może nam się kojarzyć z obrazem polityka populisty. Te dwie jakości mogą się czasem pokrywać, nie są jednak tym samym. Polityk populistą to taki, który nie tylko w tym czy innym idiomie powtarza hasło „dajcie mi władzę, a ja was urządzę”, ale którego jedyne zainteresowanie polega na tym, by się wsłuchiwać w najbardziej prostackie i najmniej rozumem podbudowane marzenia tzw. ludu i pokazywać, że się z tymi marzeniami utożsamia, nie myśląc o tym, co jest możliwe i co jest realnym interesem społeczeństwa lub państwa. Obiecuje więc wszystko, o czym, jak sądzi, znaczne masy ludzi marzą. Może, jeśli ma nieco zręczności, choćby chamstwem podszytej, zyskać liczące się poparcie, na ogół jednak mało ma szans, by dzięki temu zdobyć sobie na długo władzę w demokratycznym ustroju, bo jego obietnice są puste. Nie staje się dzięki tym obietnicom przywódcą charyzmatycznym, bo nie ma umiejętności duchowego przeobrażania ludzi tak, by im otworzyć pewną wizję przyszłości – prawdziwą czy fałszywą, ale natchnioną wiarą, zdolną do wzniecania ofiarności i poświęcenia. Populizm i działanie charyzmy nie są tym samym.

Źródło: L. Kołakowski, *Wykład z 9 maja 2006 r. w Auditorium Maximum UW*, <https://link.operon.pl/rm> [dostęp: 11.07.2023].

Ćwiczenie

Przeczytaj tekst źródłowy i wyjaśnij, na czym polega różnica między przywódcą populistycznym a charyzmatycznym.

Podsumowanie lekcji

- Naród to społeczność kulturowa, a państwo – społeczność polityczno-administracyjna. ◀ s. 75
- Naród może pełnić funkcję państwowotwórczą, a państwo – narodowotwórczą. ◀ s. 75
- Państwo spełnia funkcje wewnętrzne i zewnętrzne. ◀ s. 76
- Legitymizacja władzy może nastąpić na drodze tradycji, charyzmy i prawa. ◀ s. 77

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Uzasadnij na wybranym przykładzie, że państwo odgrywa rolę narodowotwórczą.
2. Uzasadnij na wybranym przykładzie, że naród odgrywa rolę państwowotwórczą.
3. Omów funkcje państwa.
4. Wyjaśnij, na czym polegają różnice pomiędzy poszczególnymi rodzajami legitymizacji.
5. Scharakteryzuj zjawisko legitymizacji władzy państwowej, odnosząc teorię Maksa Webera do współczesnych przykładów.

3. Formy państwa

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz, się jakie są współczesne formy państwa;
- scharakteryzujesz państwa ze względu na formę rządów, system polityczny, strukturę terytorialno-administracyjną i reżim polityczny.

Ćwiczenie

Oceńcie w skali od 1 do 10 poziom swojej satysfakcji z ustroju, w jakim żyjecie. Określcie te jego aspekty, które według was wymagają zmiany.

Współczesne formy państw

Forma państwa to sposób organizacji życia politycznego i społecznego. Przy jej ustalaniu bierze się pod uwagę cztery podstawowe kryteria: formę rządów, system polityczny, strukturę terytorialno-administracyjną i reżim polityczny.

KRYTERIA PODZIAŁU SYSTEMÓW PAŃSTWOWYCH (PODZIAŁ OGÓLNY)

Warto wiedzieć

Watykan jest zaliczany do monarchii elekcyjnej. Wyboru papieża dokonuje konklawe (łac. *conclave* – zamknięte pomieszczenie), czyli zgromadzenie kardynałów Kościoła katolickiego. Watykan oraz Iran to współczesne państwa teokratyczne, czyli takie, w których władza należy do przywódców religijnych.

Ćwiczenie

Analiza SWOT: Przeanalizuj zagadnienie przywrócenia monarchii w Polsce.

podział państwa
ze względu
na formę rządów

- Formę rządów można rozpatrywać, odpowiadając na pytanie, kto rządzi, czyli określając charakter głowy państwa. Ze względu na to kryterium wyróżniamy monarchie i republiki.

Monarchia to forma rządów, w której reprezentantem władzy jest monarcha rządzący samodzielnie lub z innymi organami państwowymi. Władzę można zdobyć przez dziedziczenie (monarchia dziedziczna) lub na drodze elekcji (monarchia elekcyjna). Najczęściej władza jest sprawowana dożywotnio, a następcę tronu przejmuje władzę według określonego porządku sukcesji. We współczesnych europejskich monarchiach dziedzicznych stosuje się przeważnie zasadę primogenitury męskiej lub równorzędnej. Pierwszy porządek sukcesji, charakterystyczny między innymi dla Hiszpanii i Monako, polega na przejściu tronu przez najstarszego z synów panującego monarchy, a w dalszej kolejności przez jego potomka. Kobiety w tym porządku sukcesji mogą dziedziczyć jedynie w przypadku braku męskich potomków. To rozwiązanie do niedawna obowiązywało także w Wielkiej Brytanii, jednak w 2013 r. zostało zmienione na primogeniturę równorzędną, nazywaną inaczej absolutną. Występuje ona także w Danii, Niderlandach, Norwegii i Szwecji. Zgodnie z tym porządkiem sukcesji płeć nie ma znaczenia i tron przejmuje najstarsze dziecko władcy. W Liechtensteinie funkcjonuje natomiast prawo salickie, które całkowicie wyklucza kobiety z dziedziczenia i ogranicza sukcesję tylko do mężczyzn. Współcześnie dominującymi formami są **monarchie parlamentarne**, w których władca panuje, ale nie rządzi, czyli pełni funkcje reprezentacyjne. Jego kompetencje zostały przejęte przez inne organy państwa (np. w Wielkiej Brytanii, Szwecji). W **monarchiach konstytucyjnych** (np. Maroko, Jordania) panujący dzieli władzę z organami przedstawicielskimi, a jego uprawnienia określa ustawa zasadnicza. Oprócz tego istnieją **monarchie absolutne**, w których władca skupia w swoich rękach całą władzę (np. Arabia Saudyjska, Katar).

Prawo salickie – prawo zwyczajowe Franków salickich określające m.in. przepisy karne, procesowe, rodzinne i spadkowe.

Republika to taka forma rządów, w której głowa państwa (prezydent lub organ kolegialny) jest wybierana na czas określony przez ogół uprawnionych do tego obywateli lub przez specjalne kolegium elektorskie. Sposób jego wyboru, kadencję i kompetencje określa konstytucja. Ze względu na uprawnienia głowy państwa wyróżniamy **republiki prezydenckie** z dużymi uprawnieniami głowy państwa (np. USA, Meksyk) oraz **republiki parlamentarne**, gdzie prezydent pełni funkcje reprezentacyjne (np. Austria, Polska).

Monarchie europejskie		
Państwo	Monarcha	Typ monarchii
Belgia	Filip I	monarchia parlamentarna
Dania	Fryderyk X	monarchia parlamentarna
Hiszpania	Filip VI	monarchia parlamentarna
Niderlandy	Wilhelm Aleksander	monarchia konstytucyjna
Liechtenstein	Jan Adam II	monarchia parlamentarna
Luksemburg	Henryk	monarchia konstytucyjna
Monako	Albert II	monarchia konstytucyjna
Norwegia	Harald V	monarchia konstytucyjna
Szwecja	Karol XVI Gustaw	monarchia parlamentarna
Watykan	Franciszek	monarchia absolutna
Wielka Brytania	Karol III	monarchia parlamentarna

Warto wiedzieć

W komunistycznej Polsce (PRL) w latach 1952–1989 obowiązki kolegiatnej głowy państwa pełniła kilkunastoosobowa Rada Państwa. Zapewniała ona również ciągłość najwyższego kierownictwa państwowego w związku z sesyjnym trybem pracy sejmu. Taki model republiki był charakterystyczny dla państw socjalistycznych.

Struktura terytorialno-administracyjna państwa

Kryterium terytorialno-administracyjne określa formę podziału terytorialnego i rodzaj relacji między organami centralnymi a terenowymi. Dzieli ono państwa na unitarne i złożone. **Państwa unitarne** mają charakter jednolity. Poszczególne jednostki podziału terytorialno-administracyjnego funkcjonują na identycznych zasadach i są podporządkowane organom centralnym. Oznacza to, że na całym obszarze państwa obowiązuje ten sam system prawny i społeczny, a jednostki podziału terytorialno-administracyjnego nie mają autonomii politycznej. Państwa unitarne mogą mieć jednak dwojaki charakter: **scentralizowany** lub **zdecentralizowany**. Wynika to ze stosunków między centralnymi a terenowymi organami państwa. W systemie scentralizowanym organy terenowe są w pełni podporządkowane organom centralnym przez wyznaczonych przez nich urzędników (np. Niderlandy, Finlandia). W państwie zdecentralizowanym natomiast tylko najważniejsze decyzje podejmują organy centralne, a pozostałe sprawy są przekazane organom samorządowym (jak w Polsce i Wielkiej Brytanii). Specyficznym rozwiązaniem występującym w niektórych państwach unitarnych jest funkcjonowanie terytoriów autonomicznych. W Wielkiej Brytanii fakt ten jest ugruntowany historycznie ze względu na wspólnotę czterech krain historycznych: Anglii, Walii, Szkocji i Irlandii Północnej. W Hiszpanii natomiast autonomię poszczególnym obszarom nadano w celu utrzymania jedności terytorialnej państwa i przezwyciężenia dążeń niepodległościowych poszczególnych narodowości zamieszkujących ten kraj. W jednym i drugim przypadku istotą autonomii jest decentralizacja

◀ państwa unitarne

◀ charakter państwa unitarnego

władzy ustawodawczej pomiędzy parlamentem państwowym i autonomicznymi jednostkami. To rozwiązanie można określić rodzajem decentralizacji kwalifikowanej, w której oprócz samodzielności w zakresie wykonywania prawa mają one także samodzielność w zakresie jego tworzenia. Konsekwencją funkcjonowania takich terytoriów autonomicznych jest ich szerszy zakres uprawnień od pozostałych jednostek administracyjno-terytorialnego podziału kraju przy równoczesnym zachowaniu jego jedności państwowej.

Ćwiczenie

Debata: Jakim zakresem władzy powinien dysponować Prezydent RP?

Podział państw na regiony		
Rodzaje regionów	Przykłady państw	Charakterystyka
Regiony państw federalnych	Niemcy, Austria, Rosja, Belgia, Szwajcaria, USA	Władza ustawodawcza jest rozdzielona na centralną i regionalną. W decyzjach ogólnopolitycznych mają udział przedstawiciele regionów.
Regiony autonomiczne	Hiszpania, Włochy	Tylko regiony autonomiczne mają uprawnienia ustawodawcze.
Regiony samorządowe	Polska, Francja	Ustawodawstwo jest na poziomie centralnym, samorząd wybierany przez obywateli przejmuje część obowiązków władzy centralnej.
Regiony administracyjne	Białoruś, Ukraina	Region jest jednostką administracyjną administracji rządowej, brakuje samorządu i autonomii w powoływaniu własnych władz.

państwa złożone ► **Państwa złożone** to takie, których części składowe mają pełną lub ograniczoną suwerenność, dzięki czemu mogą posiadać własny system organów prawodawczych, wykonawczych i sądowniczych. Ze względu na doświadczenia historyczne i współczesne możemy wyróżnić cztery postacie takiego państwa: unię personalną, realną, konfederację i federację.

- **Unia personalna** to związek dwóch lub kilku państw połączonych ze sobą głową państwa przy zachowaniu odrębności organów państwowych (np. unia polsko-węgierska za rządów Ludwika Andegaweńskiego).
- **Unia realna** to związek dwóch lub więcej państw połączonych głową państwa i przynajmniej jednym organem państwowym, a przeważnie także wspólną polityką zagraniczną, finansami i sprawami wojskowymi. Przykładem jest unia lubelska z 1569 r. Polskę i Litwę łączyły: monarcha, sejm i senat, polityka zagraniczna i wewnętrzna oraz monetarna. Została zachowana odrębność sądowicza, budżetowa, wojskowa i urzędnicza.

Warto wiedzieć

Australia, Nowa Zelandia i Kanada są połączone z Wielką Brytanią unią personalną. Poza osobą króla (obecnie Karola III) każde z tych państw zachowuje odrębność i suwerenność.

■ **Konfederacja** to związek państw powołany do realizacji wspólnych zamierzeń. W takim związku państwa zachowują pełną suwerenność, a jedynie niektóre funkcje decydują się realizować wspólnie. Stosunki między nimi reguluje prawo międzynarodowe. Organy konfederacji sprawują władzę za pośrednictwem organów państw członkowskich. Wspólny organ ma przeważnie charakter uchwałodawczy, w którym wszystkie państwa są równoprawne w głosowaniu (1 głos), bez względu na wielkość kraju i liczbę mieszkańców. Przykładem konfederacji jest Unia Europejska.

■ **Federacja** to państwo związkowe, którego części składowe (stany, landy, kantony, prowincje) mają samodzielność prawną i określoną autonomię polityczną. Podmioty federacji nie mogą nawiązywać stosunków międzynarodowych i secesji. Rozporządzają natomiast prawem do tworzenia własnych konstytucji i wydawania ustaw, które jednak powinny być zgodne z ustawodawstwem federalnym. Mogą również tworzyć własny system prawny i sądowy. W takich państwach przeważnie obywatele mają podwójne obywatelstwo – związkowe i części składowej. Federacja ma dwuizbowy parlament, w którym izba wyższa jest wyrazicielem interesu jej podmiotów.

Wybór przedstawicieli do tej izby następuje na podstawie tzw. zasady równego przedstawicielstwa (np. w USA, gdzie każdy stan ma taką samą liczbę reprezentantów) i zasady zróżnicowanego przedstawicielstwa (np. w Kanadzie, gdzie liczba reprezentantów zależy od liczby ludności w danej części składowej). Wśród państw o charakterze federacyjnym znajdują się oprócz wymienionych już Stanów Zjednoczonych i Kanady także Szwajcaria, RFN, Austria, Brazylia, Belgia i Indie.

Przykładem współczesnego państwa federalnego jest Republika Federalna Niemiec. Jest podzielona na landy, które niegdyś stanowiły odrębne państwa. Każdy z landów ma własny rząd i parlament, a ustroj jest regulowany przez osobną konstytucję. Jednak na mocy zasady państwa federalnego przepisy prawne poszczególnych landów muszą być zgodne z konstytucją RFN.

Wspólnota Niepodległych Państw powstała w 1991 r. Tworzy ją obecnie 10 państw byłego ZSRR z wyjątkiem Ukrainy, Litwy, Łotwy, Estonii i Gruzji. Siedzibą sekretariatu Wspólnoty jest Mińsk.

Reżim polityczny

Reżim polityczny jest określany jako sposób lub styl sprawowania władzy i egzekwowania posłuszeństwa wobec niej. Reżim polityczny wyznacza granice działania obywateli, organizacji pośredniczących oraz organów państwa. Ponieważ słowo „reżim” ma negatywne zabarwienie emocjonalne – jako rygor, dyscyplina, przemoc – stosuje się również określenie „styl rządzenia”.

Ćwiczenie

Wyjaśnij, jakiego ustroju państwowego może dotyczyć sytuacja prezentowana na rysunku.

podział państw
ze względu na reżim
polityczny

Ze względu na reżim polityczny wyróżniamy **państwa demokratyczne**, w których istnieje pluralizm, a naród polityczny (ogół obywateli) decyduje o sposobie działania i składzie organów państwowych, **autorytarne**, charakteryzujące się ograniczonym pluralizmem i wpływem społeczeństwa na rządzących, oraz **totalitarne**, w których państwo kontroluje wszystkie przejawy życia publicznego, a wobec przeciwników może stosować terror fizyczny i psychiczny, nie ma w nim pluralizmu.

Korzeni totalitaryzmu można doszukiwać się w różnych źródłach historycznych. Jedną z pierwszych myśli politycznych związanych z tą ideologią był absolutyzm polityczny, według którego władza należąca do jednego człowieka lub grupy ludzi sprawujących ją w państwie przysługiwała im bez ograniczeń. Klasycznym przykładem tego rozwiązania stała się **monarchia absolutna** funkcjonująca we Francji od XVI do XVIII w. Należy jednak pamiętać, że władzę absolutną można sprawować w ramach rozmaitych ustrojów. Niezadowolone z absolutyzmu we Francji było jedną z przyczyn wybuchu rewolucji w 1789 r. Powstanie republiki we Francji nie zapobiegło nowej formie władzy totalitarnej. Tym razem jakobini, którzy przejęli władzę i opowiadali się za republiką, stosowali terror wobec ich przeciwników. Wprowadzili **rewolucyjną dyktaturę** i dopuścili się wielu zbrodni, co skutkowało spadkiem popularności ugrupowania. Ostatecznie krwawa dyktatura jakobinów została obalona, a jej przywódca – Maksymilian Robespierre – stracony.

Na kształtowanie się totalitaryzmu wpływały także umasowienie i ideologizacja życia społecznego. W XIX w. nastąpił rozkwit szeregu ideologii politycznych oraz środków masowego przekazu, za których pośrednictwem można było łatwiej rozprzestrzeniać poglądy. Jedną z pierwszych ideologii dających podwaliny pod rozwój totalitaryzmu stał się **komunizm**, stworzony przez Karola Marksa i Fryderyka Engelsa. Komunizm zakładał, że zmiany społeczne można przeprowadzić tylko na drodze przemocy, czyli za pomocą rewolucji. Zmodyfikowany potem przez Lenina i Stalina stał się podstawą funkcjonowania państwa totalitarnego, które miało opierać się na dyktaturze proletariatu, a faktycznie była to dyktatura aparatu partyjno-państwowego.

W tym samym kierunku podążył **faszizm** – ideologia stworzona przez Benito Mussoliniego. Na tej podstawie powstały dwa państwa totalitarne – Włochy i III Rzesza (w której faszyzm ewoluował w **nazizm**). Czynnikiem ułatwiającym

cym powstanie takich państw okazała się „ucieczka od wolności”. Twórcą tego poglądu był Erich Fromm, który przeprowadził analizę nazizmu. Fromm dostrzegł źródło nazizmu w ludzkim lęku przed wolnością, która znalazła się w zasięgu ręki nawet przeciętnego człowieka w epoce kapitalizmu. Argumentował, że kapitalizm, w którym człowiek ma sobie sam radzić, wtrąca go w poczucie braku bezpieczeństwa i samotność. Te odczucia należą do najsilniejszych lęków, od których ludzie pragną uwolnić się bez względu na cenę. Osoby obawiające się wolności chętnie podkreślają nierówność istot ludzkich, potrzebę hierarchii, a także ślełą wiarę w autorytet.

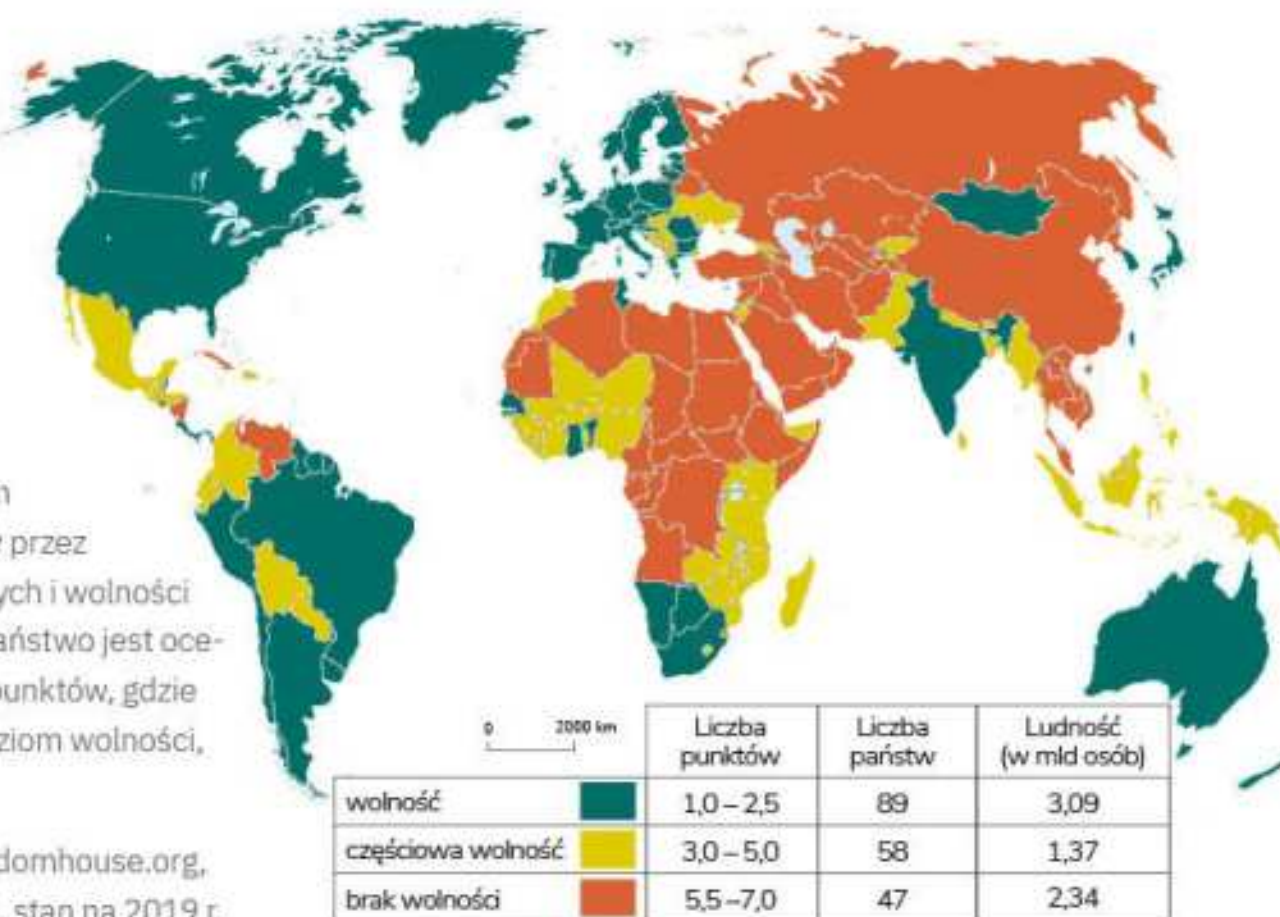
Do totalitaryzmu prowadzi także zjawisko **religii politycznej** (zwanej też świecką religią), w której politykę traktuje się jak substytut funkcjonalny religii. Zostaje ona wręcz zsakralizowana. Taka polityka dąży do urzeczywistnienia wyłącznie religijnej wizji doskonałości oraz wieczności tu i teraz na ziemi. Charakterystycznym rysem religii politycznej jest nadawanie sakralnego charakteru grupom społecznym, na przykład rasie, narodowi, klasie, ludzkości. Z tego względu stają się one przedmiotem czci i oddania, a ich członkowie są uważani za wybraną społeczność. Polityczne działanie postrzega się jako wypełnianie mesjańskiej misji.

Porównanie systemów politycznych ze względu na reżim polityczny		
Reżim demokratyczny	Reżim autorytarny	Reżim totalitarny
podział i równowaga się władz	dominacja władzy wykonawczej przy zachowaniu pozorów trójpodziału władz	jednolitość władzy (monopol jednej partii)
pluralizm polityczny	ograniczony pluralizm polityczny (prześladowanie opozycji)	brak pluralizmu politycznego (nielegalność opozycji, obowiązywanie jednej ideologii)
respektowane i zagwarantowane w najwyższych aktach (konstytucja) wszystkie prawa człowieka	w ograniczonym stopniu represje wobec przeciwników politycznych i ich ugrupowań, fałszerstwa wyborcze; przestrzeganie niektórych praw i pozostawienie swobód ekonomicznych, socjalnych i kulturalnych obywateli, którzy nie ingerują w życie polityczne	powszechne represje i terror, kontrola wszystkich dziedzin życia obywateli przez państwo, nieprzestrzeganie praw człowieka zapisanych w konstytucji
gospodarka wolnorynkowa	gospodarka rynkowa ograniczona ingerencją władzy autorytarnej ze względu na interes państwa lub narodu	gospodarka centralnie kontrolowana
wolne związki zawodowe	związki zawodowe pod kontrolą państwa	związki zawodowe zastąpione organizacjami korporacyjnymi
zapewniona możliwość swobodnej aktywności politycznej obywateli	pożądana apatia i bierność polityczna obywateli	popieranie i nagradzanie aktywności obywateli skierowanej na realizację celów wyznaczonych przez monopartię

Poziom wolności wg Freedom House na świecie w 2019 r.

Organizacja Freedom House została założona w 1941 r. przez Wendella Wilkiego i Eleonorę Roosevelt, aby działać na rzecz demokracji i wolności na świecie. Freedom House rokrocznie publikuje raporty, w których przedstawia poziom respektowania i ochrony przez państwa praw politycznych i wolności obywatelskich. Każde państwo jest oceniane w skali od 1 do 7 punktów, gdzie 1 oznacza najwyższy poziom wolności, a 7 – najniższy.

Źródło: <http://www.freedomhouse.org>, <https://link.operon.pl/r6>, stan na 2019 r. [dostęp: 15.08.2024].

Ćwiczenie

1. Podaj, na którym kontynencie jest najmniej państw gwarantujących wolność swoim obywatelom.
2. Wymień państwa w Ameryce Południowej uznane za częściowo wolne.

Podsumowanie lekcji

- s. 80 ▶ ■ Państwa ze względu na formę rządów dzielimy na monarchie i republiki.
- s. 81–83 ▶ ■ Pod względem struktury terytorialno-administracyjnej państwa dzielimy na unitarne i złożone.
- s. 81 ▶ ■ Państwo unitarne może mieć formę scentralizowaną lub zdecentralizowaną.
- s. 83 ▶ ■ Dominującym współcześnie typem państwa złożonego jest federacja.
- s. 84–85 ▶ ■ Państwa ze względu na reżim polityczny dzielimy na demokratyczne, autorytarne i totalitarne.

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Porównaj pozycję władcy w poszczególnych rodzajach monarchii.
2. Wyjaśnij, czym się charakteryzuje państwo unitarne.
3. Przedstaw różnice między państwem scentralizowanym a zdecentralizowanym.
4. Scharakteryzuj rodzaje państw złożonych.
5. Wyjaśnij, czym się różni federacja od konfederacji.
6. Podaj cechy państw ze względu na reżim polityczny.
7. Ustal, jakim państwami pod względem formy rządów, struktury terytorialno-administracyjnej oraz reżimu politycznego są: Wielka Brytania, Francja, USA, RFN, Białoruś, Korea Północna.

4. Status obywatela w państwie

NA TEJ LEKCJI:

- przedstawisz zasady nabywania obywatelstwa;
- poznasz procedury uzyskania obywatelstwa w RP;
- dowiesz się, kim jest apatryda;
- wyjaśnisz, na czym polega kwestia posiadania podwójnego obywatelstwa.

Ćwiczenie

Zastanów się, czy obywatelstwo polskie jest równoznaczne z byciem Polakiem.

Obywatelstwo polskie

Jeden z dokumentów potwierdzających obywatelstwo konkretnego państwa to paszport. Dokument jest wydawany obywatelowi zainteresowanemu zagranicznymi podróżami. W kontaktach między krajami Unii Europejskiej jest on jednak zbyteczny, ponieważ przy przekraczaniu granic należących do niej krajów wystarczy dowód osobisty.

W Polsce mieszka ponad 38 mln osób, a zdecydowana większość z nich (ok. 98,1%) ma polskie obywatelstwo. Przepisy regulujące kwestie obywatelstwa znajdują się w:

- Ustawie o obywatelstwie polskim z dnia 2 kwietnia 2009 r.,
- Rozporządzeniach Prezydenta RP z dnia 7 sierpnia 2012 r. w sprawie wzoru formularzy wniosku o nadanie lub wyrażenie zgody na zrzeczenie się obywatelstwa polskiego.

Obywatelstwo polskie nabywamy na kilka sposobów. Przede wszystkim otrzymujemy je z mocy prawa, gdy urodzimy się z rodziców, z których przynajmniej jedno jest obywatelem polskim. Obowiązuje wtedy tzw. **zasada krwi** (łac. *ius sanguinis*).

◀ zasada krwi

Z mocy prawa obywatelstwo polskie nabywają też dzieci urodzone bądź znalezione na terytorium naszego państwa, jeśli oboje rodzice są nieznani lub nie posiadają żadnego obywatelstwa. Obowiązuje wtedy **zasada ziemi** (łac. *ius soli*).

◀ zasada ziemi

Trzecim sposobem otrzymania obywatelstwa jest nadanie go cudzoziemcowi przez Prezydenta RP lub jego uznanie na mocy decyzji wojewody. Taki proces nosi nazwę **naturalizacji**.

◀ proces naturalizacji

Warto wiedzieć

Obywatelstwo to prawny związek człowieka z danym państwem, z którego wynikają prawa i obowiązki obu stron.

Nadanie obywatelstwa przez Prezydenta RP nie zależy od okresu zamieszkania na terytorium Polski. Wojewodowie uznają za obywateli cudzoziemców, którzy od co najmniej 3 lat mieszkają w Polsce na podstawie zezwolenia na osiedlenie się,

◀ nadanie
obywatelstwa
w Polsce

zezwolenia na pobyt rezydenta długoterminowego Wspólnot Europejskich lub prawa stałego pobytu. Już po 2 latach nieprzerwanego pobytu w Polsce wniosek o obywatelstwo może złożyć cudzoziemiec nieposiadający żadnego obywatelstwa, posiadający status uchodźcy w naszym kraju albo pozostający co najmniej 3 lata w związku małżeńskim zawartym z obywatelem polskim. Wojewoda także po 2 latach wyraża zgodę na uzyskanie obywatelstwa cudzoziemcom, którzy mają polskie pochodzenie i nieprzerwanie przebywają na terytorium naszego kraju na podstawie zezwolenia na osiedlenie się. Cudzoziemcy ubiegający się o obywatelstwo polskie muszą się także wykazać znajomością języka polskiego potwierdzoną urzędowym poświadczeniem.

Ćwiczenie

Dyskusja: W jaki podstawowy sposób powinno się w Polsce nadawać obywatelstwo – prawem krwi czy prawem ziemi? Debata zwolenników i przeciwników każdej z opcji.

Statystyka rozpatrzonych spraw dotyczących obywatelstwa polskiego w 2017 r.

RODZAJ SPRAWY	LICZBA OSÓB
nadanie obywatelstwa polskiego	1640
uznanie za obywateli polskich	2634
przywrócenie obywatelstwa polskiego	325
odmowa nadania obywatelstwa polskiego	1563
odmowa uznania za obywateli polskich	47
odmowa przywrócenia obywatelstwa polskiego	15

Opracowane na podstawie: <http://sejm.gov.pl> [dostęp: 12.07.2023].

Ćwiczenie

Rozstrzygnij na podstawie tabeli, do kogo jest kierowanych więcej wniosków w sprawie uzyskania obywatelstwa polskiego. Uzasadnij swoją odpowiedź, odwołując się do danych.

Tryb uzyskania obywatelstwa

Minister właściwy do spraw wewnętrznych wydaje decyzję administracyjną o odzyskaniu obywatelstwa polskiego. Taka procedura jest nazywana prawem do tzw. **reintegracji**. Obywatelstwo polskie uznane lub nadane rodzicom rozciąga się na ich małoletnie dzieci, lecz po ukończeniu 16 lat muszą one wyrazić na to zgodę. W szczególnej sytuacji prawnej są Polacy represjonowani, którzy w przeszłości musieli opuścić ziemię polskie. Jeżeli postanowią przyjechać do ojczyzny i udokumentują polskie korzenie, mogą uzyskać **wizę repatriacyjną**. Dzięki niej po przybyciu do naszego kraju nabywają obywatelstwo polskie z mocy prawa z dniem przekroczenia granicy Rzeczypospolitej Polskiej.

◀ prawo do reintegracji

Repatriant – osoba (jeniec wojenny, uchodźca, przesiedleńca) powracająca do kraju po długim pobycie na obczyźnie.

Obywatelstwo z jednej strony stanowi formę przymusu wobec jednostki, z drugiej jest jednak jej niepodważalnym prawem, którego nikt nie może jej odebrać. Są jednak na świecie bezpaństwowcy, czyli tzw. **apatrydzi**, którzy nie mają swojego państwa i żadne państwo nie uznaje ich za swoich obywateli. Takie sytuacje są przeważnie efektem wojen i zmian terytorialnych. Apatrydą zostaje również dziecko obywateli państwa uznającego zasadę ziemi, które urodziło się na terytorium państwa uznającego tylko zasadę krwi. Należy także pamiętać, że obywatelstwo nie ma nic wspólnego z narodowością. Jest ono tylko związkiem z państwem, a nie narodem w nim dominującym. Oznacza to, że mniejszości narodowe w danym państwie są zarazem jego obywatelami. Oczywiście pod warunkiem, że uzyskali obywatelstwo zgodnie z zasadami obowiązującymi w danym kraju.

Bezpaństwowiec (apatryda) – osoba, która nie nabyła obywatelstwa państwa przez urodzenie albo utraciła dotychczasowe obywatelstwo i nie nabyła obywatelstwa innego państwa.

Karta Polaka jest dokumentem potwierdzającym przynależność do narodu polskiego. Wydaje się ją osobom, które nie mają obywatelstwa naszego kraju. Posiadacz takiej karty może m.in. otrzymać bez opłat długoterminową wizę pobytową na terenie Polski, podjąć legalną pracę bez zezwolenia lub korzystać z bezpłatnego systemu oświaty w naszym kraju.

Utrata obywatelstwa

Zgodnie z art. 34 ust. 2. Konstytucji RP „obywatel polski nie może utracić obywatelstwa polskiego, chyba że sam się go zrzeknie”. Zagadnienie utraty obywatelstwa polskiego reguluje w szczególności Ustawa z dnia 2 kwietnia 2009 r. o obywatelstwie polskim. Zgodnie z art. 46 i 47 obywatel polski traci obywatelstwo polskie na swój wniosek po uzyskaniu zgody Prezydenta RP.

◀ utrata obywatelstwa

Zgoda na zrzeczenie się obywatelstwa polskiego udzielona rodzicom rozciąga się na dzieci pozostające pod ich władzą. Dopiero po ukończeniu 16 lat dziecko musi na to wyrazić zgodę. Wniosek o wyrażenie zgody na zrzeczenie się oby-

◀ zrzeczenie się obywatelstwa polskiego

watelstwa polskiego osoby zamieszkałe w Polsce wnoszą do Prezydenta RP za pośrednictwem wojewody, a osoby zamieszkałe za granicą – za pośrednictwem konsula. Szczegółowy tryb postępowania w sprawach o wyrażenie zgody na zrzeczenie się obywatelstwa polskiego określa ustawa o obywatelstwie polskim, a wzory zaświadczeń i wniosków zawiera rozporządzenie Prezydenta RP z dnia 7 sierpnia 2012 r.

Warto wiedzieć

Poprzednia ustawa o obywatelstwie polskim przewidywała tzw. prawo opcji. Dzięki niemu każdy potencjalny obywatel Polski, który został pozbawiony obywatelstwa wskutek decyzji rodziców, miał prawo starać się o jego odzyskanie, od uzyskania 16 lat do 6 miesięcy od ukończenia 18. roku życia.

Podwójne obywatelstwo

Zasadniczo każdy człowiek ma obywatelstwo tylko jednego państwa. Zdarzają się jednak sytuacje nadawania **podwójnego obywatelstwa** – przede wszystkim na skutek przepisów obowiązujących w państwie, które nadaje drugie obywatelstwo, lub specyficznych sytuacji, takich jak urodzenie się dziecka na terytorium państwa uznającego zasadę ziemi z rodziców będących obywatelami kraju z obowiązującą tam zasadą krwi.

Zgodnie z naszym prawem obywatel Polski może być równocześnie uznawany za obywatela innego państwa. Przed polskimi organami władzy nie może się posługiwać paszportem innego kraju, gdyż nawet jeżeli mieszka za granicą, będzie traktowany jak obywatel RP. Osoby z podwójnym obywatelstwem nie mogą służyć jako zawodowi żołnierze i funkcjonariusze służb mundurowych, takich jak Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Biuro Ochrony Rządu czy Straż Graniczna.

Warto wiedzieć

W związku z przynależnością Polski do Unii Europejskiej każdy obywatel naszego kraju ma obywatelstwo UE. Posiadanie takiego obywatelstwa nie wymaga ze strony naszych rodaków podejmowania żadnych działań w celu jego uzyskania, a ewentualna jego utrata wiąże się z wystąpieniem państwa z Unii Europejskiej lub zrzeczeniem się obywatelstwa polskiego oraz obywatelstwa każdego państwa członkowskiego.

Ćwiczenie

Zastanów się i odpowiedz, dlaczego osoba posiadająca podwójne obywatelstwo nie może podjąć służby wojskowej.

Ustawa o obywatelstwie polskim z 2 kwietnia 2009 r.

Art. 47.

Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej może wyrazić obywatelowi polskiemu, na jego wniosek, zgodę na zrzeczenie się obywatelstwa polskiego.

Wyrażenie zgody na zrzeczenie się obywatelstwa polskiego przez małoletniego pozostającego pod wyłączną władzą rodzicielską osoby lub osób nieposiadających obywatelstwa polskiego następuje na wniosek jego przedstawicieli ustawowych. W przypadku braku porozumienia między przedstawicielami ustawowymi każdy z nich może zwrócić się o rozstrzygnięcie do sądu.

Art. 48. [...]

Do wniosku dołącza się:

- 1) dokumenty potwierdzające dane i informacje zawarte we wniosku, o których mowa w ust. 1 pkt 2 i 4 lub ust. 2;
- 2) posiadane dokumenty potwierdzające, że wnioskodawca jest obywatelem polskim;
- 3) dokument potwierdzający posiadanie obywatelstwa innego państwa lub przyrzeczenie jego nadania;
- 4) fotografie osób objętych wnioskiem.

Źródło: <https://www.arslege.pl/> [dostęp: 11.07.2023].

Ćwiczenie

1. Na podstawie ustawy wyjaśnij, kiedy Prezydent RP nie wyrazi zgody na zrzeczenie się obywatelstwa polskiego.
2. Odpowiedz, w jakim przypadku zrzeczenie się obywatelstwa nie zostanie rozciągnięte na małoletnie dziecko znajdujące się pod opieką osoby wnioskującej.

Podsumowanie lekcji

- Obywatelstwo z mocy prawa można uzyskać na drodze zasady krwi lub zasady ziemi. ◀ s. 87
- Przepisy prawne poszczególnych państw przewidują także nadanie obywatelstwa cudzoziemcom lub bezpaństwowcom na drodze decyzji odpowiedniego organu państwowego. ◀ s. 87–88
- Polskie prawo przewiduje możliwość nadania obywatelstwa cudzoziemcom oraz osobom, które z różnych powodów je utraciły. ◀ s. 88–89
- Polskie prawo przewiduje możliwość zrzeczenia się polskiego obywatelstwa, ale pod warunkiem posiadania dokumentu potwierdzającego inne obywatelstwo lub przyrzeczenie jego nadania. Wobec wnioskodawcy nie może się toczyć postępowanie sądowe. ◀ s. 89–90

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Wyjaśnij, w jaki sposób człowiek może zostać bezpaństwowcem.
2. Przedstaw warunki uzyskiwania obywatelstwa polskiego.
3. Wytlumacz, w jakich przypadkach obywatel Polski może uzyskać podwójne obywatelstwo.
4. Omów warunki umożliwiające zrzeczenie się obywatelstwa polskiego.

5. Aspekt historyczny i współczesny polityki

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, czym są polityka, ideologia i doktryna;
- nauczysz się rozróżniać koncepcje polityki;
- przeanalizujesz zjawisko konfliktu i kompromisu politycznego.

Ćwiczenie

Dokończcie wypowiedź: Interesuję / Nie interesuję się polityką, ponieważ...

Ogólna charakterystyka polityki i ideologii

definicja polityki ▶

Życie człowieka jest od wieków związane z polityką. Pochodzenie tego terminu i jego definicję jednak trudno wyjaśnić. Przeważnie przy tłumaczeniu tego zagadnienia odwołujemy się do dzieł filozofów starożytnych, takich jak **Politeia** (Państwo) Platona i **Politika** (Polityka) Arystotelesa. Obu tych filozofów łączyło przekonanie o konieczności poszukiwania sensu polityki, której istotą jest realizacja potrzeb obywateli. Ich poglądy stanowiły odniesienie dla takich myślicieli, jak św. Tomasz z Akwinu, św. Tomasz More (czyt. mor), Niccolò Machiavelli, Karol Monteskiusz czy Jan Jakub Rousseau. Termin „**polityka**” został przez nich wszystkich ściśle powiązany z powstaniem i rozwojem państwa, dlatego osoby uczestniczące w funkcjonowaniu państwa określamy obecnie mianem **polityków**.

polityka jako sztuka rządzenia państwem ▶

Który z polityków wybranych przez „Wprost” ludźmi roku wywarł największy wpływ na polską rzeczywistość po 1989 r.?

Źródło: wprost.pl, luty 2020 r.

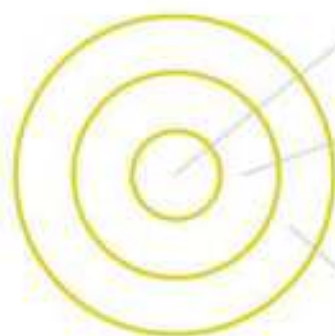
Polityk trzydziestolecia 1989–2019 musi się liczyć z tym, że to, co robi, zostanie ocenione przez społeczeństwo i może mu przysporzyć zarówno zwolenników, jak i przeciwników. Sukcesem polityka nie jest jednak jego chwilowa popularność, ale ocena pracy, którą wystawi mu naród polityczny po kilku latach.

Ćwiczenie

Zinterpretuj podane na wykresie wyniki badań sondażu przeprowadzonego dla „Wprost” i podaj przyczyny takich wskazań respondentów.

Zadaniem polityków jest angażowanie się w działania polityczne i realizowanie określonej myśli politycznej. Myśl polityczna, która obejmuje całość zagadnień związanych z działalnością polityczną, nosi nazwę **ideologii**.

Ideologia polityczna w praktyce jest realizowana przez **doktrynę**, przybierając konkretną formę **programu politycznego** danego ugrupowania.

program polityczny – rozmieszczenie w czasie i przestrzeni celów, działań i zamierzeń politycznych, podanych do publicznej wiadomości przez partie lub ruchy społeczne

doktryna – uporządkowany zbiór poglądów wyznaczających cele i przebieg działań politycznych w ściśle określonym miejscu i czasie, stanowiących wykładnię działania partii politycznych lub masowych ruchów społecznych

ideologia – zbiór ogólnych poglądów, przekonań i hierarchicznie uporządkowanych wartości, m.in. z zakresu polityki, prawa, ekonomii, na temat rzeczywistości społecznej

Do głównych ideologii zaliczamy konserwatyzm, liberalizm, naukę społeczną Kościoła katolickiego, nacjonalizm, faszyzm i nazizm, agraryzm, socjalizm (myśl socjaldemokratyczną) oraz komunizm. Ideologii oraz polityki nie można utożsamiać z pojęciami ideologizacji i politykierstwa. W przypadku ideologizacji mamy do czynienia z działaniami prowadzącymi do podporządkowania czegoś lub kogoś jakiejś ideologii. Z kolei politykierstwo to zachowanie polityków mające na celu tylko zdobycie popularności.

Politologia – zespół nauk, których przedmiotem jest polityka i sposoby sprawowania władzy w państwie.

Koncepcje polityki

Polityka jest zjawiskiem niezwykle złożonym i wielowymiarowym. Najczęściej myśli się o polityce jako o sztuce rządzenia. Niemiecki socjolog **Max Weber** uważał, że polityka to dążenie do udziału we władzy lub do wywierania wpływu na podział władzy zarówno między państwami, jak i w obrębie państwa – między grupami ludzi. Rozwój politologii przyniósł wiele znaczeń terminu „polityka” i koncepcji, w których autorzy zwracają uwagę na jeden lub kilka aspektów życia politycznego. Politolodzy nie wypracowali jednak do dziś jednej, powszechnie obowiązującej definicji polityki.

◀ koncepcje polityki

- **Klasyczna koncepcja polityki** stanowi punkt odniesienia politologów, w którym najważniejszymi zagadnieniami są państwo, jego ustrój, instytucje i rola w życiu społecznym. Ta koncepcja zakłada, że celem polityki jest dobro wspólne wszystkich obywateli, a jego osiągnięcie wymaga odpowiedzialnego zarządzania państwem. To zarządzanie musi wynikać z odpowiedniej wiedzy, umiejętności i predyspozycji polityków. Wśród innych koncepcji polityki możemy wymienić konsensualną, koercyjną, konfliktową i pozbawioną ideologii.
- **Koncepcja konsensualna**, podobnie jak klasyczna, zakłada, że polityka to dążenie do wspólnego dobra i można je osiągnąć przez konsensus. Dlatego polityka jest również definiowana jako umiejętność dojścia do porozumienia, które umożliwia wyeliminowanie przemocy w stosunkach między obywatelami.
- **Koncepcja koercyjna** zwraca natomiast szczególną uwagę na utrzymanie bezpieczeństwa i porządku publicznego. Dlatego też państwo musi być wy-

posażone w odpowiednie mechanizmy, funkcjonujące na podstawie zasad praworządności, zezwalające na realizację tego zadania. Polityka w tej koncepcji jest postrzegana jako rodzaj stosowania prawomocnych środków regulacji życia publicznego.

- **Koncepcja konfliktowa** polityki opiera się na rywalizacji wyływającej ze sprzeczności interesów. Zgodnie z założeniami marksistowskimi polityka to obszar nieustannej walki między klasami, które dążąc do zdobycia lub utrzymania władzy, wykorzystują różnorodne formy przemocy. Marksistowskiej koncepcji polityki konfliktowej przeciwstawiana jest polityka *non-violence*. Zakłada ona co prawda walkę, ale prowadzoną metodami pokojowymi – za pomocą środków nacisku społecznego.

Marketing polityczny

Marketing polityczny oznacza [...] umiejętność wypracowania przez partie/kandydatów społecznie racjonalnej strategii politycznej i następnie doboru repertuaru technik promocyjnych, w celu zapewnienia zwycięstwa partii/kandydatowi w procedurach rywalizacji o głosy wyborców. Zgodnie z koncepcją marketingu politycznego zwycięstwo powinni odnieść ci kandydaci lub partie, którzy najlepiej rozpoznają aktualne preferencje elektoratu, potrafią sformułować na tej podstawie najbardziej przekonującą strategię działania politycznego oraz zapewnić jej (za pomocą skutecznej taktyki promocyjnej, zawartej w repertuarze marketingu politycznego) uznanie w oczach wyborców, które w konsekwencji przełoży się na głosy poparcia podczas elekcji.

Źródło: A.W. Jabłoński, *Marketing polityczny w USA: koncepcja i zastosowanie w kampaniach prezydenckich* [w:] *Marketing polityczny w teorii i praktyce*, red. A.W. Jabłoński, L. Sobkowiak, Wrocław 2002, s. 71.

Ćwiczenie

1. Na podstawie tekstu wyjaśnij, jaki jest cel marketingu politycznego.
2. Odpowiedz, z jaką koncepcją polityki wiąże się stosowanie marketingu politycznego.

CYTAT	AUTOR
„Belum omnium contra omnes” [wojna wszystkich ze wszystkimi].	Thomas Hobbes
„Pierwszym obowiązkiem prezydenta jest zostać wybranym”.	Anatol Rapoport
„Mądry kompromis jest wart więcej niż tysiąc zwycięstw”.	Gichin Funakoshi
„Zwyciężajcie nienawiść miłością, nieprawdę – prawdą, przemoc – cierpieniem”.	Mahatma Gandhi
„Wojna jest kontynuacją polityki – tylko innymi środkami”.	Carl von Clausewitz

Ćwiczenie

Przeczytaj powyższe cytaty i przyporządkuj je do właściwych koncepcji polityki.

Popularna jest także koncepcja **polityki bez ideologii**. W tym ujęciu polityka zostaje sprowadzona do rywalizacji o rynek polityczny oparty na mechanizmach popytu i podaży. W takiej sytuacji polityka staje się przede wszystkim sztuką bycia wybranym, a nie środkiem realizacji konkretnych celów politycznych.

Biorąc pod uwagę przedmiot polityki, możemy mówić, że jest to **sprawowanie władzy**: w państwie, partii politycznej, gminie, szkole lub przedsiębiorstwie. Zadajmy sobie również pytanie, kto tę politykę realizuje. W każdym z wymienionych przykładów podmiot polityczny będzie inny. Bieżącą politykę państwa uprawiają przede wszystkim Prezydent RP i Rada Ministrów. Na politykę partii politycznej ma największy wpływ jej kierownictwo z prezesem partii (liderem) na czele. Samorządem lokalnym, na przykład gminą wiejską, kierują wybierani bezpośrednio wójt oraz radni gminy. W szkole taką rolę odgrywa dyrektor we współpracy z radą rodziców, radą pedagogiczną czy samorządem uczniowskim. Przedsiębiorstwem zarządzają prezes i rada nadzorcza. Są to podmioty bezpośrednie polityki.

Podmioty bezpośrednie (wtórne) polityki – instytucje i organizacje reprezentujące interesy wielkich grup społecznych.

◀ podmioty bezpośrednie

Podmiot polityczny – jednostka, grupa, organizacja lub instytucja zdolna do podejmowania decyzji w sferze polityki.

Kształtowanie polityki jest wypadkową zachowań wszystkich członków społeczności, w której funkcjonują. Od stopnia zaangażowania i przyjętej postawy każdego z nich zależy, w jakim zakresie będą wpływać na życie publiczne. Pełnoletni obywatel Rzeczypospolitej Polskiej ma prawo wybierania polityków, manifestowania swoich przekonań i oczekiwań. Uczeń może pisać skargi czy petycje do władz szkoły, a konsument wpływa na politykę sprzedaży danej korporacji. Razem z innymi obywatelami, uczniami czy konsumentami tworzymy wspólnotę. Właśnie takie wspólnoty, jak narody, grupy religijne, społeczności lokalne, zawodowe stanowią podmiot ostateczny polityki. Ze względu jednak na odmiennosc poglądów, celów i oczekiwań jednostek i grup składających się na ten podmiot polityki bardzo często dochodzi między nimi do konfliktu będącego efektem zaistniałych między nimi sprzeczności. W polityce umiejętność rozwiązywania takich konfliktów jest trudną sztuką, a osiągnięcie kompromisu politycznego nie zawsze zadowala wszystkie skonfliktowane strony. Wynika to między innymi z tego powodu, że zawarty kompromis stanowi rozwiązanie będące formą rezygnacji z części swoich interesów każdej ze stron konfliktu. W skrajnych przypadkach kompromis polityczny może przyjąć formę oportunistyczną, kiedy to dla jego zawarcia zrezygnujemy z wartości nadrzędnych, aby tylko uzyskać porozumienie.

Podmioty ostateczne (pierwotne) polityki – wspólnoty narodowe, wyznaniowe, lokalne, klasy lub warstwy społeczne będące głównym źródłem polityki.

◀ podmioty ostateczne

Współczesny świat stawia przed polityką nowe wyzwania, które mogą zrewolucjonizować poglądy na jej temat. Istotne znaczenie może w tym odegrać internet, wykorzystany w bezpośrednim sprawowaniu władzy przez obywateli. Sieć, umożliwiając chociażby udział w referendum, sprawi, że ich organizacja nie będzie już tak kosztowna.

Podsumowanie lekcji

- s. 92 ▶ ■ Pojęcie „polityka” sięga starożytnej Grecji i myśli takich filozofów, jak Arystoteles i Platon.
- s. 92 ▶ ■ Polityka to sztuka rządzenia państwem.
- s. 93–94 ▶ ■ Wśród różnych definicji polityki wyróżniamy koncepcję klasyczną, konsensualną, koercyjną, konfliktową i pozbawioną ideologii.
- s. 95 ▶ ■ Podmiotami bezpośrednimi polityki są organizacje i instytucje polityczne reprezentujące interesy zbiorowości.
- s. 95 ▶ ■ Podmiotami ostatecznymi polityki są duże zbiorowości, jak naród, klasa czy warstwa społeczna.

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Uzasadnij związek polityki z państwem.
2. Wymień wszystkie możliwe sposoby wpływania podmiotów bezpośrednich i ostatecznych na politykę.
- 3. Napisz wypracowanie na temat tego, czym jest polityka. Na podstawie przykładów historycznych oraz współczesnych z Polski i świata omów pięć koncepcji rozumienia polityki. Oceń i uzasadnij, która z nich dominuje w praktyce życia publicznego w naszym kraju. Wykorzystaj informacje z literatury przedmiotu, prasy lub oficjalnych stron internetowych.
- 4. Przeanalizuj wybrane aktualne wydarzenia polityczne w Polsce pod kątem towarzyszącego im zjawiska konfliktu i kompromisu politycznego. Wyjaśnij, do jakiej sytuacji w państwie może doprowadzić brak porozumienia obu stron.

6. Ideologie i doktryny polityczne

NA TEJ LEKCJI:

- nauczysz się odróżniać ideologię od doktryny;
- dowiesz się, jaki jest historyczny podział doktryn politycznych;
- rozpoznasz doktryny polityczne po ich stosunku do rzeczywistości społecznej;
- sklasyfikujesz doktryny ze względu na kryterium ideału społecznego.

Ćwiczenie

Scharakteryzujcie własne poglądy polityczne.

Ideologia a doktryna polityczna

Pojęcie „ideologia” pojawiło się w 1796 r., kiedy francuski filozof **Antoine Destutt de Tracy** (czyt. antuan destut du trasi) zaproponował stworzenie nauki (ideologii) zajmującej się ideami. Kilka lat później to określenie nabrało negatywnego znaczenia, gdyż zaczęto nim nazywać abstrakcyjne i oderwane od rzeczywistości poglądy. Ideologia to uporządkowany hierarchicznie zbiór wartości traktowanych aksjomatycznie, jest definiowana jako zbiór ogólnych poglądów, przekonań i wartości,

między innymi z zakresu polityki, prawa, ekonomii i rzeczywistości społecznej. Ideologie polityczne zawierają ogólne poglądy na temat funkcjonowania państwa, jednak nie określają czasu i kolejności ich realizacji.

Model powstania ideologii politycznej

Antoine Destutt de Tracy (1754–1836) – francuski filozof, ekonomista i polityk. Jest uważany za prekursora liberalizmu.

Funkcje myśli politycznej

FUNKCJA	WYJAŚNIENIE
uprawniająca	Określa racje nadające sens zaangażowaniu politycznemu danego ugrupowania, daje moralne prawo do uczestnictwa w walce o władzę.
programowo-polityczna	Ma wpływ na kształt programów partii politycznych, a także dróg realizacji celów. Postulaty programowe niezgodne z założeniami ideowymi danej partii politycznej są krytykowane przez opinię publiczną.
poznawcza	Tworzy i upowszechnia określony obraz świata, odwołuje się do nauki, co pozwala uzasadnić stanowisko w jakiejś sprawie. Nie jest jednak tożsama z nauką. Jest dostępna tylko niewielkiej elicie politycznej lub intelektualnej.
integrująca	Łączy ludzi opowiadających się za podobnymi wartościami, rodzi więzi emocjonalne i organizacyjne.

Źródło: *Spółeczeństwo i polityka*, red. K.A. Wojtaszczyk, W. Jakubowski, Warszawa 2007, s. 713.

Doktryna polityczna to zbiór poglądów odnoszących się do różnych przejawów życia politycznego społeczeństwa, wynikających z określonej ideologii. Zawiera wskazania teoretyczne i praktyczne na temat ich realizacji w danym czasie i przestrzeni. Powszechnie przyjmuje się, że doktryna jest konkretyzacją ideologii, a realne kształty przybiera w formie programów politycznych. Konkretyzacja ideologii zawartej w doktrynie to określenie zespołu działań, które powinny być podjęte, aby osiągnąć cele ideologiczne na danym obszarze (państwo, kontynent) i w konkretnym czasie. Na podłożu jednej ideologii mogą wyrastać różne doktryny. Rzadkością jest natomiast nawiązywanie jednej doktryny do kilku ideologii. Zdarza się także, że doktryna powstała na bazie jednej ideologii zostaje zaadaptowana przez inny nurt polityczny. Pojęcie „doktryna” używa się w szerszym i węższym znaczeniu. W tym pierwszym doktryna jest uznawana za synonim ideologii – i tak mamy do czynienia na przykład z doktryną liberalną lub komunistyczną. W węższym znaczeniu określa natomiast wyodrębniony zakres problemów, jak doktryna ekonomiczna lub polityczna. Klasyfikacja doktryn politycznych to złożony problem, między innymi dlatego, że w obrębie partii realizującej określony program polityczny

◀ doktryna polityczna

występują podziały doktrynalne dotyczące różnych zagadnień społecznych. Prowadzi to do takich sytuacji, że jedna partia realizuje w swoim programie różne doktryny związane na przykład z konserwatyzmem, nacjonalizmem czy socjaldemokracją.

Lewica, prawica i centrum

Warto wiedzieć

W okresie rewolucji francuskiej ugrupowania zasiadające w centrum określano jako bagno (franc. *marais*). Wynikało to z faktu, że bardzo trudno było przeciągnąć lewicy lub prawicy na swoją stronę deputowanych zasiadających pomiędzy nimi.

Naczelnym hasłem ruchów rewolucyjnych i lewicowych było i jest hasło rewolucji francuskiej „Wolność, równość, braterstwo”. Obraz Eugène'a Delacroixa (czyt. eżena delakrua) *Wolność wiodąca lud na barykady* z 1830 r. dotyczy rewolucji lipcowej we Francji, lecz nawiązuje także do rewolucji francuskiej w 1789 r.

Ćwiczenie

Zastanów się, jaka doktryna polityczna została wykorzystana przez postacie widoczne na obrazie. Swoją odpowiedź uzasadnij.

podział doktryn
ze względów
historycznych

► Jednym z kryteriów klasyfikacji doktryn jest podział historyczny pochodzący z okresu rewolucji francuskiej. Nazwy poszczególnych doktryn odnoszą się do miejsc zajmowanych przez ówczesne ugrupowania polityczne we francuskim parlamencie (Zgromadzenie Prawodawcze). Na prawicy zasiadali przeciwnicy rewolucji i zwolennicy monarchii oraz feudalizmu, czyli zwolennicy dawnego porządku. Miejsca w centrum były zajęte przez osoby akceptujące nowy ustój państwa i nowe stosunki społeczne, ale nieprzejawiające woli do dalszych zmian. Na lewicy zasiadali zaś ci, którzy uważali, że nowy porządek społeczny nie jest dostatecznie sprawiedliwy i należy kontynuować rewolucję. Od tamtego czasu sytuacja polityczna we Francji zmieniła się, ale podział na lewicę, prawicę i centrum pozostał. Dzisiaj jednak rozumiemy go inaczej.

Ćwiczenie

Praca w grupach: Opracujcie test, na podstawie którego będzie można określić preferencje polityczne każdego człowieka, bez pytania go wprost o wyznawane przez niego poglądy polityczne.

- **Doktryny lewicowe** – odrzucają teorie mówiące o stworzeniu człowieka przez Boga, a w zamian proponują koncepcje antropocentryczne, ateistyczne i materialistyczne. Własność prywatna była uważana przez ideologów lewicowych za źródło niesprawiedliwości społecznej, dlatego wszelkie wizje zmiany rzeczywistości zaczynali od zmiany struktur własności. Współczesna lewica opowiada się za realizacją zasady sprawiedliwości społecznej i równością wszystkich ludzi, domagając się zniesienia wszystkich przejawów dyskryminacji i dążąc do demokratyzacji życia politycznego. Bierze w obronę ludzi gorzej sytuowanych pod względem ekonomicznym, postulując prowadzenie programów społecznych niwelujących różnice między jednostkami. Uznaje kontrolę państwa nad gospodarką oraz domaga się wyższych obciążeń podatkowych dla najbogatszych (podatek progresywny). Lewica głosi liberalizm światopoglądowy, popiera prawo do formalizacji związków homoseksualnych, aborcję, eutanazję. Doktryny te są realizowane przede wszystkim przez ugrupowania socjaldemokratyczne, socjalistyczne i komunistyczne, anarchistyczne, ekologiczne i feministyczne.

- **Doktryny centrowe** – dążą do utrzymania równowagi między interesami różnych grup społecznych. Centrum uznaje istnienie nierówności społecznych, które powinny być łagodzone przez działalność różnych organizacji społecznych, stowarzyszeń oraz fundacji nastawionych na działalność charytatywną. Nie oznacza to jednak, że państwo jest całkowicie zwolnione z przeciwdziałania negatywnym skutkom wolnej gry rynkowej. Centrum dąży do osiągnięcia tzw. złotego środka między różnymi wartościami, na przykład tradycją i postępem. Na miano partii realizujących doktryny centrowe współcześnie najbardziej zasługują ugrupowania liberalne.

Do prawicowych pism w Polsce można zaliczyć ukazujący się od 1990 r. tygodnik „Najwyższy Czas” pod redakcją Tomasza Sommera. Dla tygodnika piszą artykuły m.in. Janusz Korwin-Mikke i Stanisław Michalkiewicz. Dominującym kolorem w szacie graficznej jest niebieski – symbolicznie nawiązujący do prezentowanej w nim ideologii liberalnej.

- **Doktryny prawicowe** – wyznają teistyczną teorię pochodzenia człowieka i z tego wywodzą cały porządek społeczny. Prawica jest niechętna zmianom i reprezentuje interesy osób zadowolonych z obecnego porządku społecznego lub tych, którzy są lepiej sytuowani. Opowiada się za utrzymaniem zhierarchizowanej struktury społecznej. Do fundamentalnych zasad ładu społecznego i gospodarczego prawica zalicza własność prywatną i wychodzi z założenia, że majątek człowieka zależy od jego pracowitości. Partie prawicowe przywiązują dużą wagę do tradycyjnych wartości, takich jak: religia, tradycja, kultura i rodzina, głoszą konserwatyzm światopoglądowy, akceptację tylko heteroseksualnego modelu rodziny, sprzeciw wobec aborcji i eutanazji. Negują natomiast nacjonalizację i kontrolę państwa w sprawach gospodarczych, przeciwstawiają się również redystrybucji dochodów i postulują niskie podatki oraz podatek liniowy. Założenia prawicowe przeważnie są realizowane przez partie konserwatywne oraz chadeckie.

Podział doktryn ze względu na stosunek do rzeczywistości społecznej

podział doktryn ze względu na stosunek do rzeczywistości społecznej

Doktryny przede wszystkim zawierają poglądy dotyczące funkcjonowania społeczeństwa. Określają między innymi relacje łączące obywateli oraz sposób przeprowadzania zmian. Biorąc pod uwagę stosunek do rzeczywistości społecznej, możemy wyodrębnić doktryny rewolucyjne i reformistyczne, konserwatywne i reakcyjne.

- **Doktryny rewolucyjne** – głoszą obalenie istniejącego porządku społeczno-politycznego na drodze rewolucji. Ich przykładami są marksizm i leninizm oraz maoizm. Te dwie pierwsze doktryny zaowocowały rewolucją październikową w Rosji (1917), a ostatnia – rewolucją kulturalną w Chinach (1966–1976). Obecnie zalicza się do nich doktryny polityczne wywodzące się z islamskiej doktryny religijnej.
- **Doktryny reformistyczne** – postulują konieczność przeprowadzania stopniowych reform społeczno-politycznych. Przykładem jest reformizm i rewizjonizm w ruchu robotniczym, stojący w opozycji do nurtu rewolucyjnego. Również w szeregach PZPR w latach osiemdziesiątych XX w. przewagę uzyskały poglądy reformistyczne. Współcześnie większość demokratycznych ugrupowań dąży do stopniowych i zgodnych z prawem zmian wynikających z nieustannego postępu.

Reformizm – kierunek w ruchu robotniczym uznający możliwość przeprowadzenia zmian socjalistycznych na drodze reform.

Rewizjonizm – kierunek w ruchu robotniczym głoszący konieczność weryfikacji poglądów marksistowskich szczególnie w zakresie rewolucji i dyktatury proletariatu.

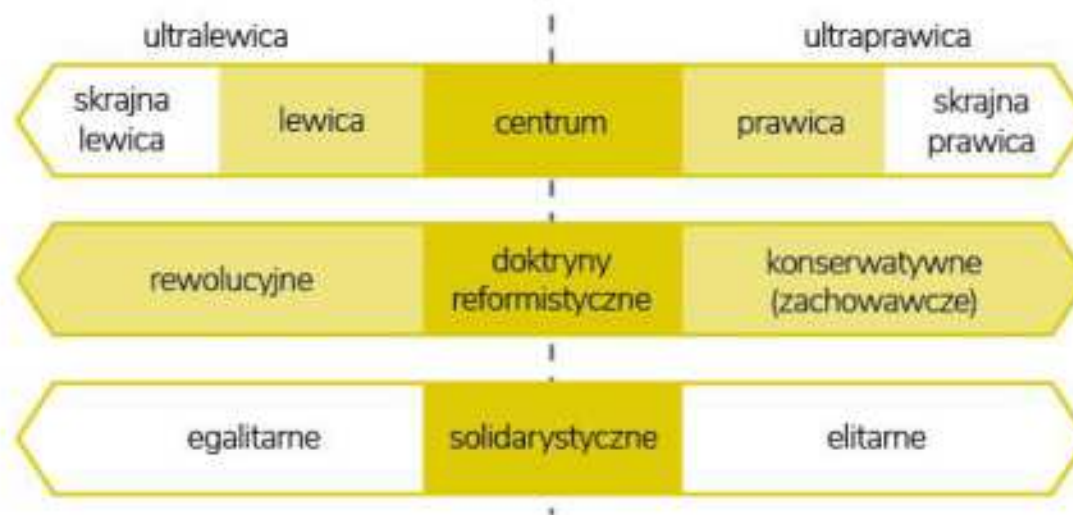
Ilustracja do pierwszego wydania dzieła Tomasza More'a *Utopia*

- **Doktryny konserwatywne** – nazywane także zachowawczymi – domagają się utrzymania istniejących stosunków społeczno-politycznych i wyrastają z doświadczeń przeszłości. Występują niemal we wszystkich ugrupowaniach politycznych. W przeszłości były widoczne między innymi w PZPR, kiedy w roku 1956 tzw. natolińczycy nie widzieli potrzeby zmian w systemie politycznym i stopniu zależności PRL od ZSRR oraz gdy w latach osiemdziesiątych XX w. tzw. beton partyjny sprzeciwiał się podjęciu dialogu z opozycją.
- **Doktryny reakcyjne** – opowiadają się za przywróceniem starego porządku społeczno-politycznego, powszechnie uznawanego za przestarzały. Były one popularne w latach dziewięćdziesiątych XX w. w krajach Europy Środkowo-Wschodniej, wśród ugrupowań nawołujących do powrotu do ustroju realnego socjalizmu.

Warto wiedzieć

Doktryny utopijne to takie, które są niemożliwe do zrealizowania. Ich określenie wywodzi się od wyspy Utopia (gr. *utopos* – miejsce, którego nie ma) opisanej w XVI w. przez angielskiego pisarza Tomasza More'a. Na tej wyspie miał panować idealny ład społeczny, nie było nierówności między ludźmi.

Poglądowe ujęcie różnych doktryn politycznych

Podział doktryn ze względu na kryterium ideału społecznego

- **Doktryny egalitarne (równościowe)** – propagują egalitaryzm, czyli równość wszystkich ludzi jako podstawową wartość w życiu politycznym (brak cenzusów wyborczych z wyjątkiem wieku lub zamieszkania) i ekonomicznym (większe obciążenia dla najbogatszych albo w skrajnej postaci realizacja założeń komunizmu).
- **Doktryny solidarystyczne** – uznają konieczność zachowania zróżnicowanego ekonomicznie społeczeństwa, głosząc jednak zasadę solidaryzmu. Solidaryzm ma się przejawiać w harmonijnej współpracy wszystkich klas i grup społecznych dla wspólnego dobra.
- **Doktryny elitarne** – głoszą wymóg istnienia w każdym społeczeństwie elit, czyli grup dominujących w różnych dziedzinach życia społecznego. Elitom przypisuje się większe prawa, ale również więcej się od nich wymaga. Konsekwencją istnienia elitaryzmu jest akceptacja nierówności politycznych (np. cenzusy majątkowe w wyborach w XIX w.) i ekonomicznych w społeczeństwie.

podział doktryn ze względu na kryterium ideału społecznego

O rewolucji we Francji

Wy sądzicie, że zwalczacie przesady, lecz w rzeczywistości wydaliście wojnę naturze [...] Do rządzenia predestynują wyłącznie cnota i mądrość. [...] Wszędzie, gdzie można je rzeczywiście znaleźć, w każdym stanie, kondycji, profesji czy fachu, zawsze mają przez Niebiosa otwarte drzwi do stanowisk i zaszczytów. [...] Wszystko powinno być dostępne. Lecz nie dla każdego, bez różnicy. Żadnej rotacji, żadnego wyboru przez losowanie.

Źródło: E. Burke, *Rozważania o rewolucji we Francji* [w:] *Słownik myśli społeczno-politycznej*, red. J. Derek, Bielsko-Biała 2004, s. 321.

Ćwiczenie

Określ, do jakiej doktryny ze względu na jej stosunek do jednostki i społeczeństwa można zaliczyć poglądy Edmunda Burke'a (czyt. berka). Odpowiedź uzasadnij.

Podsumowanie lekcji

- s. 96–97 ▶ ■ Ideologia to zbiór ogólnych poglądów, przekonań i hierarchicznie uporządkowanych wartości, m.in. z zakresu polityki, prawa, ekonomii, na temat rzeczywistości społecznej.
- s. 97–98 ▶ ■ Doktryna to poglądy z określonej dziedziny na temat różnych przejawów życia społecznego, wyznaczające teoretyczne i praktyczne metody realizacji tych poglądów w określonym czasie i przestrzeni.
- s. 98–99 ▶ ■ Doktryny ze względów historycznych dzielimy na lewicowe, centrowe i prawicowe.
- s. 100 ▶ ■ Biorąc pod uwagę stosunek do rzeczywistości społecznej, wyodrębnia się doktryny konserwatywne, reakcyjne, rewolucyjne i reformistyczne.
- s. 101 ▶ ■ Ze względu na kryterium ideału społecznego wyróżniamy doktryny: egalitarne, solidarystyczne oraz elitarne.

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Wyjaśnij, czym różni się ideologia od doktryny.
2. Omów, kiedy nie należy utożsamiać doktryny z ideologią.
3. Uzasadnij, dlaczego doktryny centrowe stwarzają największą możliwość współpracy zarówno z ugrupowaniami lewicowymi, jak i prawicowymi.
4. Scharakteryzuj doktryny ze względu na stosunek do rzeczywistości społecznej.
5. Przedstawcie po dwie bieżące zmiany społeczne i gospodarcze w kraju oraz na świecie. Wskażcie doktryny polityczne, na których zostały one oparte. Swoje odpowiedzi uzasadnijcie, odwołując się do założeń doktrynalnych.

7. Współczesne ideologie

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, jakie są założenia konserwatyzmu, liberalizmu, socjaldemokracji i nauki społecznej Kościoła katolickiego;
- porównasz założenia myśli liberalnej i konserwatywnej;
- porównasz założenia myśli socjaldemokratycznej i katolickiej nauki społecznej;
- przeanalizujesz kwestię pojmowania równości, wolności i sprawiedliwości w różnych nurtach myśli politycznej.

Ćwiczenie

„Kiedy zaczniesz patrzeć na świat przez pryzmat ideologii, jesteś skończony. Żadna rzeczywistość nie wpasuje się w żadną ideologię. Życie jest bogatsze” (Anthony de Mello). Przedstaw argumenty „za” i „przeciw” tezie hinduskiego jezuity.

Konserwatyzm

Nowoczesny konserwatyzm (łac. *conservare* – zachowywać, utrzymywać w świeżości) rozwinął się i ukształtował w XIX i XX w. Korzeniami sięga natomiast wieku XVIII, roku 1790, kiedy **Edmund Burke** w swojej pracy *Rozważania*

o rewolucji francuskiej dokonał krytyki rewolucji jako działania prowadzącego do zachwiania ładu społecznego wypracowanego przez pokolenia. Od tamtego czasu myśl konserwatywna wielokrotnie się zmieniała: jedne wątki zostały zarzucone, a inne rozwinięte i funkcjonują do dzisiaj. Ta ideologia miała wielu wybitnych przedstawicieli, między innymi Ottona von Bismarcka (czyt. fon bismarka), Margaret Thatcher (czyt. margaret taczer) i Ronalda Reagana (czyt. regana), a wśród Polaków: księcia Adama Jerzego Czartoryskiego, Władysława Leopolda Jaworskiego oraz Stanisława Cata-Mackiewicza.

Fundamentalnym założeniem konserwatyzmu jest pogląd, że człowiek powinien dążyć do zachowania istniejącego ładu społecznego, który został zbudowany na religii, tradycji i historii. Z tego powodu jego zwolennicy popierają **integryzm**, czyli prąd zachowawczy przeciwny zmianom i kompromisom, które naruszałby tradycyjny porządek. Według konserwatystów **religia** musi zajmować należyte miejsce w życiu społecznym, gdyż stanowi zbiór zasad dobrego i moralnego postępowania oraz jest źródłem systemu wartości. Istotne znaczenie w tej ideologii mają także **tradycja** i **historia**, traktowane jako wskazówki na temat bezpiecznego i rozsądnego postępowania. Ta idea polityczna przywiązuje też dużą wagę do **rodziny** – jako wzoru dla społeczeństwa hierarchicznego oraz podstawowego ogniwa kształtującego człowieka. Zdaniem konserwatystów społeczeństwo ma strukturę organiczną, w której poszczególne elementy są zróżnicowane. Wynika z niej **hierarchiczny układ społeczeństwa**, w którym ludzie się nawzajem uzupełniają w zależności od zajmowanej pozycji i wykonywanych zadań. Z miejscem w drabinie społecznej wiążą się określone prawa i obowiązki, które należy respektować, aby społeczeństwo mogło harmonijnie funkcjonować. Jednym z podstawowych jest **prawo do własności prywatnej**, a jego gwarantem – jak i wszystkich praw obywateli – jest **silne państwo**. Może ono naruszyć któreś z nich, gdyby zaszła konieczność ochrony istniejącego porządku. Konserwatyści opowiadają się za **demokracją przedstawicielską** opartą na rządach prawa. Występują przeciwko centralizmowi, gdyż według nich nadmiernie rozbudowana administracja rozbija więzi społeczne i naturalne grupy społeczne. Istotną rolę ideologia konserwatywna przypisuje stowarzyszeniom, które bronią jednostki przed samowolą biurokracji i atomizacją społeczeństwa oraz zapewniają jej udział w życiu publicznym.

fundamentalne
założenia
konserwatyzmu

Warto wiedzieć

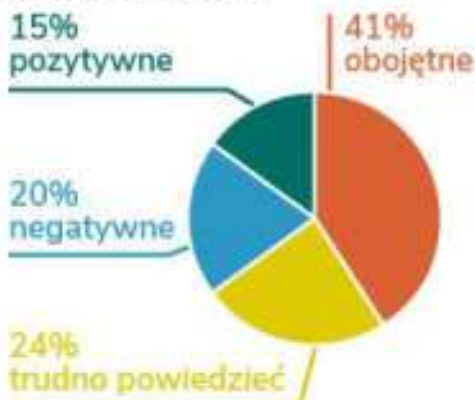
Neokonserwatyzm to określenie ruchów i doktryn odwołujących się do XIX-wiecznego konserwatyzmu. Powstał w USA, Wielkiej Brytanii i RFN w latach sześćdziesiątych XX w. Neokonserwatyzm łączy wartości konserwatywne z elementami liberalizmu.

Liberalizm

Myśl liberalna pojawiła się w XVII–XVIII w. Wśród wielu twórców tej ideologii wymieniana się przede wszystkim **Johna Locke’a** i **Adama Smitha** (czyt. smifa). Pierwszego z nich uznaje się za ojca liberalizmu klasycznego, a drugiego – za autora liberalizmu gospodarczego. Wśród XX-wiecznych przedstawicieli tej myśli można wymienić Hansa Kelsena oraz Karla Poppera. Polski liberalizm był reprezentowany przez Adama Krzyżanowskiego, Mirosława Dzielskiego i Stefana Kisielewskiego.

► **Fundamentem liberalizmu** (łac. *liber* – wolny) jest **wolność** człowieka. Podstawowymi wartościami dla jednostki, oprócz **wolności**, jest **indywidualizm** i **racjonalizm**. Zgodnie z założeniem indywiduizmu człowiek jest samodzielny, oryginalny i неповtarzalny, a jego byt zależy od zdolności i umiejętności. Racjonalizm zakłada natomiast, że człowiek z natury jest istotą rozumną, która potrafi ocenić swoje potrzeby. Każdy powinien mieć więc zapewnioną swobodę podejmowania działań oraz prawo do decydowania o swoim losie. Nie może jej ograniczać ani religia, ani państwo, lecz tylko wolność drugiego człowieka. Korzystanie z wolności pociąga jednak za sobą konsekwencje, które obywatel musi w pełni ponosić. Do podstawowych praw człowieka liberałowie zaliczają: prawo do rozporządzania własnością, wolność osobistą, sumienia, zrzeszeń i zgromadzeń, słowa i druku. Ideologia ta opowiada się za równością ludzi rozumianą jako równość wobec praw naturalnych. Natomiast umiejętność wykorzystania tych wolności powoduje, że społeczeństwo różnicuje się pod względem posiadanych dóbr. Według liberałów jest to sprawiedliwe, a urzeczywistnianie zasady równości społecznej to zamach na wolność, równość i sprawiedliwość. Zgodnie z założeniami tej ideologii społeczeństwo jest **zatomizowane** i naturalną rzeczą jest podział ludzi na bogatych i biednych. Wszelkie formy pomocy społecznej ze strony państwa liberałowie postrzegają jako niesprawiedliwość, nagradzanie nieudaczników i rozleniwianie innych możliwością otrzymania darmowego wsparcia. Rola państwa powinna się

Jakie skojarzenia – pozytywne czy też negatywne – wzbudza w Panu(i) określenie „konserwatysta”?

Źródło: CBOS, 2007 r.

ograniczać do zapewnienia bezpieczeństwa wewnętrznego i zewnętrznego, stworzenia obywatelom warunków gwarantujących ich wolności i nietykalność własności prywatnej. Z tego założenia wynika, że państwo powinno być praworządne, ale o niewielkich, ściśle określonych kompetencjach – silne państwo stanowiłoby zagrożenie dla jednostki i jej interesów. Idealnym modelem ustrojowym jest demokracja oparta na trójpodziale władzy, w której rozgraniczenie uprawnień gwarantuje wolności obywatelskie. Podstawą gospodarki w ujęciu liberalnym jest wolny rynek i konkurencja. Kluczową ideą w tej dziedzinie jest **leseferyzm** (franc. *laissez faire* – pozwólcie czynić). Zgodnie z jego założeniami mechanizmy i prawa rynku najlepiej stymulują gospodarkę, a państwo nie powinno bezpośrednio brać udziału w życiu gospodarczym. Jego zadaniem w tej dziedzinie jest jedynie stworzenie warunków dla **wolnej konkurencji**.

Ćwiczenie

Przeanalizuj dane z diagramu i wykonaj polecenia.

1. Podaj, jakie skojarzenia wywołało w naszym społeczeństwie określenie „konserwatysta”.
2. Wskaż różnicę między pozytywnymi i negatywnymi skojarzeniami związanymi z określeniem „konserwatysta”.

Atomizacja – w polityce to zjawisko rozdrobnienia struktur politycznych.

Warto wiedzieć

Neoliberalizm to kierunek we współczesnej ekonomii przyjmujący za podstawę funkcjonowania gospodarki wolną grę sił rynkowych, lecz dopuszczający ingerencję państwa w określonym zakresie.

Socjalizm i socjaldemokracja

Współczesna myśl socjaldemokratyczna ukształtowała się na bazie XIX-wiecznego socjalizmu (łac. *societas* – wspólnota) utopijnego i naukowego. **Socjalizm utopijny** proponował stworzenie bezklasowego społeczeństwa, w którym doszłoby do likwidacji nierówności społecznych za sprawą ograniczenia własności prywatnej i wprowadzenia własności wspólnotowej. Ideology tego nurtu: **Claude Henri Saint-Simon** (czyt. kłod ąri sę-simą), **Charles Fourier** (czyt. szarl furje) czy **Robert Owen** (czyt. oten), próbowali swoje poglądy wprowadzać w życie, jednak podejmowane przez nich eksperymenty zakończyły się niepowodzeniem. W połowie XIX w. w ideologii socjalistycznej przewagę uzyskały poglądy głoszone przez **Karola Marksa** i **Fryderyka Engelsa**. Ich tzw. socjalizm naukowy został wyłożony w *Manifestie komunistycznym* z 1848 r. Mówił między innymi o dyktaturze proletariatu, potrzebie uspołecznienia środków produkcji oraz wprowadzeniu równości społecznej. Według Marksa i Engelsa można to było osiągnąć tylko na drodze rewolucji. Te poglądy stały się podstawą nowej ideologii – **komunizmu**. W drugiej połowie XIX w. część zwolenników ruchu socjalistycznego zaczęła odsuwać myśl rewolucyjną na dalszy plan, uważając, że zmiana sytuacji robotników może nastąpić dzięki reformie kapitalizmu (reformizm). Z kolei **Eduard Bernstein** (czyt. idłard bernsztajn) w swojej pracy *Zasady socjalizmu i zadania socjaldemokracji* krytycznie ocenił główne założenia marksizmu, między innymi odrzucił poglądy na temat nieuchronnego zaostrzania się konfliktu klasowego (**rewizjonizm**). Jego idea zapoczątkowała przemianę programową partii socjalistycznych w socjaldemokratyczne. Wśród wybitnych socjaldemokratów znaleźli się prezydent Francji (1981–1995) Francois Mitterand (czyt. franśla miterą) i kanclerz RFN (1969–1974) Willy Brandt.

Myśl socjaldemokratyczna za najwyższą wartość uznaje człowieka, który z natury jest dobry, a nie pozbawiony wad. Wszystkie niepowodzenia wynikają przede wszystkim z porządku społecznego, a nie z winy ludzi. W takim porządku socjalizm doszukuje się niesprawiedliwości społecznej związanej z nierównym startem poszczególnych ludzi. Socjaldemokraci uważają, że każda jednostka się rozwinie, jeżeli zostaną jej zapewnione odpowiednie warunki materialne. Stąd w tej ideologii zwraca się szczególną uwagę na **prawa socjalne**, takie jak: bezpłatna nauka, ubezpieczenia społeczne, powszechny dostęp do usług medycznych, prawo do wypoczynku oraz godziwe zarobki. Wśród najważniejszych idei socjaldemokratycznych znajduje się **wolność, równość i sprawiedliwość**. **Egalitaryzm** stanowi podstawowy warunek właściwie funkcjonującego społeczeństwa. Socjaldemokraci opowiadają się za państwem demokratycznym opartym na parlamentarystyce, pluralizmie politycznym i samorządności. Według nich najważniejszym zadaniem państwa jest **interwencjonizm w gospodarce**, który ma prowadzić do realizacji zasady równości i sprawiedliwości społecznej.

Egalitaryzm (franc. *égalitaire* – dążący do równouprawnienia) – pogląd domagający się równości społecznej, w którym wszystkim ludziom należy się od społeczeństwa i państwa tyle samo.

Gospodarka, zgodnie ze współczesnymi założeniami myśli socjaldemokratycznej, wiąże się z zasadami kapitalistycznymi, które lepiej generują zyski

Adam Smith (1723–1790) – brytyjski ekonomista, z pochodzenia Szkot, twórca liberalizmu ekonomicznego. Napisał pracę *Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów*, w której sformułował zasady funkcjonowania mechanizmów rynkowych (tzw. niewidzialna ręka rynku).

◀ założenia socjaldemokratyczne

Eduard Bernstein (1850–1932) – niemiecki działacz polityczny, ideolog socjaldemokracji, teoretyk rewizjonizmu w ruchu robotniczym.

niż wcześniejsze propozycje socjalistów. Podział wytworzonych w ten sposób dóbr ma się natomiast opierać na zasadach socjalistycznych, między innymi poprzez utrzymanie instytucji bezpieczeństwa socjalnego (opieka zdrowotna, edukacja, system emerytalny).

Nauka społeczna Kościoła katolickiego (chrześcijańska demokracja)

Nauka społeczna Kościoła ukształtowała się w XIX w. i dotyczyła przede wszystkim zasad postępowania katolików w życiu społecznym. Trzeba jednak pamiętać, że Kościół katolicki od samego początku istnienia wskazywał wiernym wzory postępowania również w życiu publicznym. Za moment przełomu w nauce społecznej Kościoła uznaje się wydaną w 1891 r. encyklikę **Rerum novarum** Leona XIII. Papież wyznaczył państwu rolę pomocniczą w stosunku do swoich obywateli na zasadzie subsydiarności. Na rozwój nauki społecznej Kościoła wpływ miały też encykliki innych papieży i dokumenty **Soboru Watykańskiego II** (1962–1965).

Subsydiarność – zasada pomocniczości uznająca, że każdy szczebel administracji publicznej powinien realizować tylko te zadania, które nie mogą być wykonane na wcześniejszym etapie.

myśl katolicka ► **Myśl katolicka** za najwyższą wartość uznaje człowieka. Stosowany przez Kościół **personalizm** ukazuje człowieka w wymiarze społecznym, biologicznym, psychologicznym i nadprzyrodzonym. W myśl tej koncepcji życie człowieka dzieli się na wieczne i doczesne. W życiu doczesnym najwyższą wartością jest człowiek i jego prawa, które wynikają z godności ludzkiej i nie mogą być ograniczane w żaden sposób. W związku z tym do podstawowych praw człowieka zalicza się: prawo do życia, do nieskrępowanych praktyk religijnych, do swobody życia rodzinnego i do korzystania z wartości moralnych i materialnych. Wśród praw ekonomicznych kluczowe miejsce zajmują: prawo do odpowiednich warunków pracy i sprawiedliwej płacy oraz do posiadania własności dóbr konsumpcyjnych i produkcyjnych. Oprócz tego Kościół w swoich naukach podkreśla prawo do zrzeszania się oraz udziału w życiu publicznym. Gospodarka powinna być budowana na własności prywatnej. Państwo natomiast powinno się kierować zasadą pomocniczości i solidarności. **Subsydiarność** ma polegać na stworzeniu podstawowych warunków dla wolnej ekonomii oraz na organizowaniu i koordynowaniu działań społecznych. Kiedy człowiek, rodzina lub społeczność, dbająca o swoje dobro, trafi na obiektywne przeszkody, których nie będzie w stanie pokonać, państwo powinno wesprzeć ich starania o osiągnięcie wspólnego dobra. Ustrój społeczny natomiast ma być efektem **solidaryzmu społecznego**, co oznacza, że w obrębie państwa i narodu istnieje wspólnota interesów wszystkich ludzi, którzy dla spokoju społecznego i harmonii powinni ze sobą współdziałać. Myśl społeczna Kościoła jest realizowana w praktyce przez **partie chadeckie** (chrześcijańsko-demokratyczne).

Personalizm – nurt filozoficzny uznający wyjątkową doskonałość człowieka wśród bytów i postulująca podporządkowanie jej dobru całego życia społecznego.

Leon XIII (1810–1903) – papież od 1878 r., twórca nowożytnej doktryny Kościoła katolickiego. Zapoczątkował rozwój neotomizmu, stawiając św. Tomasza z Akwinu za wzór dla studiujących teologię i filozofię.

Nauka społeczna Kościoła katolickiego w wybranych encyklikach papieskich

Papież	Encyklika	Rok ogłoszenia
Leon XIII	<i>Rerum novarum</i>	1891
Pius XI	<i>Quadrogesimo anno</i>	1931
Jan XXIII	<i>Mater et magistra</i>	1961
Jan XXIII	<i>Pacem in terris</i>	1963
Paweł VI	<i>Populorum progressio</i>	1967
Jan Paweł II	<i>Redemptor hominis</i>	1979
Jan Paweł II	<i>Laborem exercens</i>	1981
Jan Paweł II	<i>Sollicitudo rei socialis</i>	1987
Jan Paweł II	<i>Centesimus annus</i>	1991

Ćwiczenie

Dyskusja: Która z ideologii wyznacza jednostce najkorzystniejszą pozycję w społeczeństwie?

Podsumowanie lekcji

- Fundamentalnym założeniem konserwatyzmu jest pogląd, że człowiek powinien dążyć do zachowania istniejącego ładu społecznego, który został zbudowany na bazie religii, tradycji i historii. ◀ s. 103
- Podstawową wartością liberalizmu jest wolność człowieka traktowanego jako indywidualna i racjonalna jednostka, która ma mieć zagwarantowane prawo do podejmowania decyzji ekonomicznych bez ingerencji państwa w tę dziedzinę. ◀ s. 104–105
- Socjaldemokracja przykładą dużą wagę do egalitaryzmu i gwarancji praw socjalnych. ◀ s. 105–106
- Myśl katolicka za najwyższą wartość uznaje człowieka, względem którego państwo powinno kierować się zasadą pomocniczości i solidarności. ◀ s. 106

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Przeanalizuj poszczególne ideologie i znajdź ich wspólne cechy.
2. Porównaj założenia ekonomiczne ideologii opisanych w rozdziale.
3. Przedstaw stosunek wymienionych ideologii do państwa.
4. Uzasadnij, których założeń poszczególnych ideologii nie jesteś w stanie zaakceptować.
5. Napisz wypracowanie na temat: „Równość, wolność, sprawiedliwość – analiza porównawcza pojmowania tych kwestii w różnych nurtach myśli politycznej”.
6. Przedstaw rolę jednostki w społeczeństwie i gospodarce w świetle ideologii konserwatywnej i nauki społecznej Kościoła katolickiego.
7. Porównaj założenia myśli socjaldemokratycznej i katolickiej nauki społecznej w zakresie ich stosunku do państwa, człowieka i gospodarki.

8. Ideologie totalitarne

NA TEJ LEKCJI:

- poznasz cechy totalitaryzmu;
- przedstawisz założenia faszyzmu, nazizmu i komunizmu;
- krytycznie przeanalizujesz założenia ideologii totalitarnych z punktu widzenia praw człowieka i demokracji;
- przeanalizujesz kwestię pojmowania równości, wolności i sprawiedliwości w różnych nurtach myśli politycznej.

Ćwiczenie

Zastanówcie się, co mogło skłonić ludzi do poparcia zbrodniczych ideologii, takich jak faszyzm czy komunizm.

Totalitaryzm

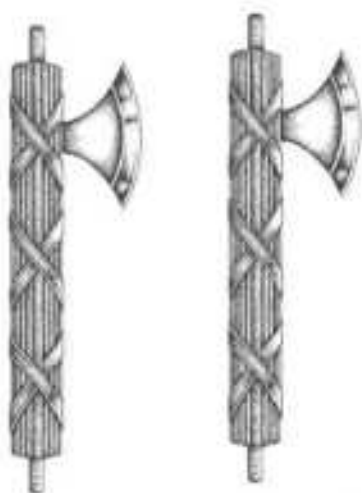
Warto obejrzeć

Folwark zwierzęcy, reż. J. Stephenson, USA 1999.

Film opowiada o zwierzętach hodowlanych, które wygnały ludzi z folwarku i same zaczęły nim rządzić. Jest to alegoryczny obraz manipulacji językiem państwa totalitarnego.

Rok 1984, reż. M. Radford, Wielka Brytania 1984.

Film przedstawia antyutopię, wizję państwa totalitarnego, w którym obywatele są wciąż inwigilowani i śledzeni przez Wielkiego Brata. Obydwa filmy powstały na podstawie głośnych powieści G. Orwella o tych samych tytułach.

Symbolem faszystów włoskich były *fasces* (łac. pęki), czyli wiązki różg liktorskich noszonych przed najważniejszymi urzędnikami w starożytnym Rzymie jako symbol władzy.

W XX w. dwie totalitarne ideologie: komunizm i faszyzm odcisnęły tragiczne piętno na dziejach ludzkości. Dziś ich propagowanie jest w wielu krajach niedozwolone. Termin „totalitaryzm” (wł. *totalitario*; łac. *totalis* – całkowity) stworzył na początku lat dwudziestych XX w. **Benito Mussolini** na określenie systemu państwowego dążącego do zdobycia całkowitej władzy nad społeczeństwem. W państwach totalitarnych władza spoczywała w ręku partii lub masowego ruchu politycznego, które były podporządkowane decyzjom stojącego na ich czele wodza. Jednopartyjność lub pozorna wielopartyjność oznaczała represyjne eliminowanie opozycji politycznej i kontrolę postaw obywatelskich. Rozbudowany aparat przemocy, aparat partyjny inwigilujący wszystko i monopol informacyjny posługujący się cenzurą stanowiły podstawę takiego państwa.

Faszyzm i nazizm

narodziny ideologii
faszystowskiej

- Faszyzm powstał we Włoszech na skutek kryzysu i sytuacji społeczno-politycznej po I wojnie światowej. Jego korzenie wiążą się z założonymi przez Benito Mussoliniego w 1919 r. **Fasci di Combattimento** (Związki Kombatanckie) oraz powołaną przez niego w 1921 r. **Narodową Partią Faszystowską**. Formę nazizmu faszyzm przyjął w odmianie niemieckiej. Jego twórcą był **Adolf Hitler**,

który opowiadał się za narodowym socjalizmem. Taką koncepcję przedstawił w *Mein Kampf*. Założenia faszyzmu i nazizmu są podobne, ale ze względu na szczególne nasilenie niektórych pierwiastków (np. antysemityzmu i rasizmu) dokonuje się ich podziału.

Doktryna faszyzmu

12. Państwo faszystowskie, najwyższa i najpotężniejsza forma osobowości, jest siłą, ale siłą duchową. Skupia ona wszystkie formy moralnego i intelektualnego życia człowieka. Nie może się więc ograniczać do zwykłych czynności utrzymywania porządku i sprawowania opieki, jak tego chciał liberalizm. Nie jest prostym mechanizmem, który ograniczałby sferę domniemanych swobód indywidualnych. Jest formą i normą wewnętrzną, jest ujęciem w karby dyscypliny całego człowieka; przenika tak wolę, jak i rozum. Jego zasada, ożywiająca go centralna idea, najistotniejsze natchnienie osobowości ludzkiej, żyjącej we wspólnocie obywatelskiej, zstępuje do głębi i zagnieżdża się tak w sercu człowieka czynu, jak i myśliciela, tak artysty, jak i uczonego: ona, co jest duszą duszy.

Źródło: B. Mussolini, *Doktryna faszyzmu* [w:] *Wiek XX w źródłach*, oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S.B. Lenard, Warszawa 1998, s. 96.

Ćwiczenie

Wyjaśnij, na czym miał polegać totalitarny charakter faszyzmu.

Obydwie ideologie opowiadały się za całkowitym odrzuceniem wartości liberalnych i demokratycznych oraz dążyły do realizacji idei **nadczłowieka**. Jego wielkość miała się przejawiać w zdolności do walki oraz pogardzie wobec liberalnego tłumu. Cechą tych ideologii był kult wódza, wojny, militarystyka i ekspansja. Ogromne znaczenie miał **kolektywizm**, który uznawał naród za naturalną wspólnotę, a urzeczywistnieniem bytu narodowego było państwo, któremu jednostka miała być całkowicie podporządkowana. Wiązała się z tym nienawiść do pluralizmu politycznego, systemu parlamentarnego i innych narodowości. W państwie mogła funkcjonować jedynie jedna partia reprezentująca interes narodowy. Każdy, kto się przeciwstawiał tym założeniom, stawał się wrogiem całego narodu. Mimo tragicznych skutków, jakie dla ludzkości miały te ideologie w praktyce, wciąż istnieją ruchy o charakterze **neofaszystowskim**.

Warto przeczytać

J. Lutes, *Berlin – miasto dymu*, 2011. Komiks – druga część trylogii poświęcona historii Berlina. Zostało w nim ukazane dojście A. Hitlera do władzy oraz okres panowania w Niemczech faszyzmu.

Wrogiem narodu niemieckiego mógł być każdy, nawet dzieci. Naziści bez skrupułów zsyłali tysiące ludzi do obozów koncentracyjnych i zagłady, m.in. Auschwitz-Birkenau. Za głównego wroga uznawali narody „obce rasowo”, np. Żydów czy Romów.

III Rzesza Niemiecka

Symbolami nazizmu były swastyka, nazistowska gapa i pozdrowienie wzorowane na pozdrowieniu legionistów rzymskich.

ideokracja

– w państwie totalitarnym obowiązywała tylko jedna ideologia, głoszenie innej było zabronione

NSDAP – działająca od lat dwudziestych XX w. partia Adolfa Hitlera; w 1933 r. wygrała w Niemczech wybory, zdobywając i stopniowo umacniając władzę. Zrzeszała kilka milionów Niemców.

W III Rzeszy organem bezpieczeństwa było Gestapo – Tajna Policja Państwowa działająca w latach 1933–1945 pod kierownictwem Heinricha Himmlera. Przed atakiem Niemiec na ZSRR współpracowała z radzieckim NKWD. Inną organizacją policyjną było SS – formacja podległa NSDAP utworzona w 1924 r.

Werhmacht, Luftwaffe, Kriegsmarine, Waffen-SS

Przykładem gigantycznej inwestycji była budowa „Wilczego Szańca” – Kwatery Główniej Hitlera w latach 1941–1944. Był to jeden z największych tego typu obiektów w III Rzeszy.

Wrogowie ludu – Żydzi, Romowie, Słowianie, komuniści, homoseksualiści, chorzy psychicznie, upośledzeni. Konieczność separacji Żydów tłumaczono za pomocą plakatów mających wzbudzić odrazę do tej narodowości.

Ministrem propagandy i oświecenia publicznego III Rzeszy był Joseph Goebbels, autor słynnych słów: Kłamstwo powtórzone tysiąc razy staje się prawdą.

Hitlerjugend – Młodzież Hitlera, paramilitarna organizacja młodzieżowa działająca przy NSDAP. Zrzeszała miliony chłopców i dziewcząt w wieku 10–21 lat.

Adolf Hitler przyjmuje paradę wojska w Norymberdze w 1935 r.

Cechy państw totalitarnych

ZSRR

Symbolami komunizmu były kolor czerwony oraz sierp i młot symbolizujące sojusz robotniczo-chłopski.

KPZR – wywodzi się od bolszewickiej frakcji SDPRR działającej nielegalnie od początków XX w.; w wyniku rewolucji w 1917 r. rozpoczęła przejmowanie władzy w Rosji. Zrzeszała kilkanaście milionów obywateli ZSRR.

monopartia

– legalna była tylko jedna partia

państwo policyjne

– tajne służby inwigilowały obywateli (wroga wewnętrznego), ponieważ państwo totalitarne dążyło do pełnej kontroli nad społeczeństwem, zarówno w wymiarze politycznym, ekonomicznym, jak i prywatnym

Pierwszym organem bezpieczeństwa ZSRR była Nadzwyczajna Komisja do Walki z Kontrewolucją i Sabotażem (CzeKa). W kolejnych latach zmieniały się nazwy, ale tajna policja pozostała aż do rozpadu ZSRR (GPU/NKWD/KGB).

militaryzm

– państwo totalitarne głosiło kult siły, konieczność zbrojeń wynikała z chęci ekspansji, czasem skrywanej pod hasłami konieczności obrony przed wrogami (wrogi zewnętrzny)

Armia Czerwona podczas parady zwycięstwa nad hitlerowskim faszyzmem w 1962 r.

scentralizowana gospodarka

– gospodarka podporządkowana była państwu nastawionemu na manifestowanie swojej wielkości (gigantyczne inwestycje) i podporządkowującemu przemysł produkcji zbrojeniowej

W latach 1930–1933 wybudowano na rozkaz J. Stalina Kanał Białomorsko-Bałtycki. Propaganda radziecka przedstawiała tę inwestycję jako sukces pierwszego planu pięcioletniego. Przy jego budowie zginęło nawet do 100 tys. więźniów łagrów.

ideologiczny wróg

– wrogiem ideologicznym mógł się stać każdy, kto w danym momencie był w jakikolwiek sposób niewygodny

Wrogowie ludu – kapitaliści (przedsiębiorcy), wierzący, kulacy, tajni agenci obcych państw. Plakat propagandowy: „Nie plotkuj!” miał stwarzać atmosferę nieustannego zagrożenia i donosicielstwa.

propaganda

– wszelkie działania państwa totalitarnego zmierzały do ukształtowania społeczeństwa w duchu ideologii i kultu wodza; mass media były pod pełną kontrolą cenzury

Propagowanie kultu herosów pracy miało na celu podniesienie norm produkcyjnych. Wzorowych przodowników pracy (tzw. stachanowców) wyróżniano publicznie i nagradzano.

uniformizm

– społeczeństwo, szczególnie młodzież, poddawano wychowaniu państwowemu w paramilitarnych formacjach, młodzi ludzie nosili uniformy na wzór ich wodza

Komsomol – Komunistyczny Związek Młodzieży był zapleczem KPZR, mającym indoktrynować młodzież Kraju Rad. Do Komsomolu należały dziesiątki milionów obywateli ZSRR będących w wieku 14–28 lat.

kult wodza

– dyktator traktowany był jako nieomylny przywódca narodu, któremu należało bezgranicznie ufać

Józef Stalin sportretowany jako Chorąży Pokoju

Komunizm

Ideologia komunistyczna, podobnie jak myśl socjaldemokratyczna, wyłoniła się z XIX-wiecznego socjalizmu. Jej założenia zawiera *Manifest komunistyczny* **Karola Marksa i Fryderyka Engelsa**. Podstawą komunizmu stał się sformułowany przez Marksa materializm dialektyczny, a jednym z najważniejszych dzieł – napisany przez niego *Kapitał*. Ideologia komunistyczna została zmodyfikowana przez **Włodzimierza Lenina** i z tego powodu jest często określana mianem **marksizmu-leninizmu**. Według komunistów człowiek jest częścią przyrody, a świadomość i uspołecznienie w procesie pracy przyczyniły się do jego wyższego rozwoju. Naczelna wartość tej ideologii to **komuna** postrzegana jako grupa ludzi połączonych pracą, konsumpcją i wspólną majątkową. Tylko taki kolektyw przyczyni się do harmonijnego współżycia i współpracy w społeczeństwie. Najważniejszą grupą społeczną w koncepcji komunistycznej była **klasa robotnicza**, której została przypisana rola głównego nośnika rewolucji – ze względu na upośledzenie polityczne, społeczne i ekonomiczne. W przyszłym egalitarnym społeczeństwie ta właśnie klasa miała stanowić rządzącą elitę. Poglądy komunistów zostały ujęte w teorii **dyktatury proletariatu**. Zakłada ona, że społeczeństwo powinno funkcjonować zgodnie z zasadą „od każdego według jego zdolności i każdemu według jego potrzeb”. Zagrożeniem dla harmonii społecznej jest własność prywatna, dlatego powinna być znacjonalizowana i zastąpiona własnością kolektywną. Takie rozwiązanie można było osiągnąć tylko na drodze rewolucji, w czasie której miało nastąpić powszechne wywłaszczenie. Miała potem zapanować równość między ludźmi w powstałym społeczeństwie bezklasowym.

Materializm dialektyczny – pogląd filozoficzny zakładający, że rozwój świata następuje na drodze wzajemnych powiązań i walki przeciwieństw.

Ćwiczenie

1. Podaj, jaka zasada państwa demokratycznego została zakwestionowana przez Stalina.
2. Wymień wydarzenia historyczne, które są potwierdzeniem słów przywódcy ZSRR.

Państwo w koncepcji komunistycznej jest tylko tworem przejściowym między kapitalizmem a komunizmem. W okresie kształtowania się komunizmu powinno ono reprezentować interesy robotników, a w dalszej perspektywie, w chwili zwycięstwa ogólnoświatowej rewolucji proletariackiej, straci sens. Gospodarka w takim państwie ma się opierać na kolektywnej własności środków produkcji i centralnym planowaniu.

Ideologia komunistyczna była rozwijana przede wszystkim w **Związku Radzieckim** przez **Józefa Stalina**. Uzasadniał on totalitaryzm potrzebą walki klasowej w imię budowania socjalizmu i wprowadzenia dyktatury proletariatu. Ten system poglądów ideologicznych nazywamy **stalinizmem**. Inną odmianą komunizmu był **maoizm**, stworzony przez **Mao Tse-tunga** w Chinach. Za główną siłę uznawał chłopstwo i dlatego zyskał wielu zwolenników w krajach Trzeciego Świata.

◀ ideologia komunistyczna

◀ założenia komunizmu

Nie ważne jest kto i jak głosuje, ale kto liczy głosy.

Ćwiczenie

Dyskusja: Dlaczego zakazuje się rozpowszechniania ideologii totalitarnych we współczesnym świecie?

Reżim komunistyczny w Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich nie różnił się zasadniczo od faszystowskiego. Zbrodnie stalinowskie dotyczyły zarówno samych Rosjan, jak i inne narody. Dla naszego państwa ich symbolem stał się Katyń, gdzie wiosną 1940 r. Rosjanie wymordowali ponad 21 000 obywateli polskich – w tym polskich oficerów.

Podsumowanie lekcji

- s. 108–110 ▶ ■ Faszizm odrzucał zasady demokracji i stał na stanowisku, że jednostka powinna być w pełni podporządkowana państwu.
- s. 111 ▶ ■ Ideologia komunistyczna była wielokrotnie modyfikowana, przyjmując formę marksizmu, marksizmu-leninizmu, stalinizmu i maoizmu.
- s. 111 ▶ ■ Celem komunizmu było stworzenie bezklasowego społeczeństwa, w którym nie byłoby własności prywatnej, a wszyscy ludzie staliby się równi.

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Przeanalizuj totalitarne ideologie (faszyzm, nazizm i komunizm) i podaj podobieństwa oraz różnice między nimi.
2. Wyjaśnij, na czym polegają różnice w poszczególnych odmianach komunizmu.
3. Uzasadnij, dlaczego wymienione ideologie nie są akceptowane w państwach demokratycznych – dokonaj ich krytyki z punktu widzenia praw człowieka i demokracji.
4. Na podstawie tekstu źródłowego wyjaśnij, jakie techniki wykorzystali naziści i komuniści dla szerzenia swoich ideologii.

Marketing polityczny w USA

Na płaszczyźnie praktyki politycznej rozmaite formy marketingu dla kupowania poparcia politycznego były szeroko stosowane przez aparaty władzy państw totalitarnych, zmierzające za pomocą propagandy i manipulacji do narzucania rządzonym swych racji ideologicznych i politycznych. W okresie międzywojennym złą sławę zdobyły w Europie pierwowzory terminologii marketingowej: propaganda, perswazja, ideologia. W latach 30. i podczas okupacji Europy reżimy faszystowskie w Niemczech i we Włoszech, a następnie przez ponad pół wieku reżim bolszewicki w Rosji stosowały na ogromną skalę rozmaite formy socjotechniki w celu zaszczepiania masom idei faszystowskich, rasistowskich i bolszewickich.

Źródło: A.W. Jabłoński, *Marketing polityczny w USA: koncepcja i zastosowanie w kampaniach prezydenckich* [w:] *Marketing polityczny w teorii i praktyce*, red. A.W. Jabłoński, L. Sobkowiak, Wrocław 2002, s. 68.

9. Ideowe ruchy narodowe, regionalne i separatystyczne

NA TEJ LEKCJI:

- poznasz założenia nacjonalizmu;
- dowiesz się, czym się charakteryzuje regionalizm i separatyzm;
- przeanalizujesz założenia myśli propaństwowej i antypaństwowej w różnych ideologiach;
- przeanalizujesz kwestie pojmowania równości, wolności i sprawiedliwości w różnych nurtach myśli politycznej.

Myśl propaństwowa – poglądy charakteryzujące się pozytywnym stosunkiem do państwa, głoszące konieczność podejmowania działań dla jego dobra.

Ćwiczenie

Przeprowadź w klasie dyskusję na temat występowania elementów propaństwowych w znanych ci ideologiach politycznych.

Nacjonalizm (ruch narodowy)

Nowoczesny nacjonalizm (łac. *natio* – naród) pojawił się w XIX w. Jego korzenie sięgają rewolucji francuskiej 1789 r., która głosiła prymat narodu i jego suwerenność. Ideologia ta jest zjawiskiem złożonym, z jednej strony może służyć narodom w ich dążeniach niepodległościowych, a z drugiej – kieruje naród ku separatyzmowi. Za twórcę ideologii nacjonalistycznej uznaje się **Giuseppe Mazziniego** (czyt. dziuzeppe macciniego). Jej najwybitniejszym przedstawicielem w Polsce był **Roman Dmowski**. W koncepcji narodowej interes własnego narodu stoi ponad wszelkimi innymi wartościami. **Naród** jest uznawany za najdoskonalszą formę życia zbiorowego, którą cementują tradycja, język, kultura i religia. W ideologii nacjonalistycznej naród może funkcjonować bez państwa, ale żeby mógł się w pełni rozwijać i zabezpieczać swoje interesy, potrzebuje struktur państwowych. Wynika z tego, że państwo ma służyć narodowi, dlatego też musi być silne, a rządzący kompetentni. **Interes narodowy** stanowi najwyższą wartość dla jednostki, a zasada egoizmu narodowego stanowi podstawę działań politycznych. Nacjonałści są zwolennikami **solidaryzmu społecznego**, rozumianego jako współpraca różnych grup społecznych i zawodowych w imię wspólnej wartości, jaką jest naród. Z tego powodu dużą popularnością wśród zwolenników tej ideologii cieszy się **ustrój korporacyjny**. Demokrację postrzega się jako udział całego narodu w życiu publicznym, a władza powinna należeć do elit narodowych. Mniejszości narodowe powinny podlegać ograniczeniom, w życiu publicznym jednak mają prawo do zachowania odrębności etnicznej na poziomie lokalnym. Tej odrębności może towarzy-

◀ ideologia
nacjonalistyczna

Giuseppe Mazzini (1805–1872) – włoski dziennikarz, prawnik i demokrat. Założył organizację Młode Włochy (1831) i Młoda Europa (1834). Całe życie poświęcił idei wyzwolenia narodów Europy.

szyc prawo do zrzeszania się w celach organizowania życia kulturalnego, ale nie może prowadzić do uzyskania przez mniejszości autonomii politycznej. Narodowcy stoją na stanowisku, że poszanowanie odrębności etnicznej powinno się odbywać przy równoczesnym wtapianiu się mniejszości we wspólnotę narodową. W dziedzinie ekonomicznej opowiadają się za własnością prywatną. Gospodarka narodowa ma być tworzona na zasadach moralnych, jednak podporządkowana interesowi narodowemu, który ma prymat nad interesem jednostki. Skrajną postacią nacjonalizmu jest **szowinizm**, który w pewnych sytuacjach może przybrać postać **rasizmu**. Ideologia nacjonalistyczna stała się także podstawą faszyzmu i nazizmu.

Flaga nacjonalistycznej partii politycznej Narodowego Odrodzenia Polski (NOP) z widocznym symbolem falangi.

Regionalizm

Korzenie regionalizmu, podobnie jak nacjonalizmu, sięgają XIX-wiecznej Francji, a jego kluczowym przedstawicielem był **Jean Charles-Brun** (czyt. żą szarl-brun). Ruchy regionalne poza Francją stały się także popularne w zjednoczonych Niemczech i we Włoszech. Na ziemiach polskich, znajdujących się w tym okresie pod zaborami, idea ta przejawiała się w pielęgnowaniu tradycji regionu, która ułatwiała podtrzymanie polskości.

założenia ruchów regionalnych

► Zgodnie z założeniami regionalizmu należy dążyć do **ograniczenia centralizacji państwa**, a zaistniałe problemy rozwiązywać na szczeblu lokalnym. Ruchy

Popiersie Jeana Charles'a Bruna (1870–1946)

tego typu mają przede wszystkim charakter społeczno-kulturalny i dążą do **ochrony wartości regionalnych**, takich jak tożsamość etniczna oraz dziedzictwo kulturowe. Stanowią one formę opozycji wobec unifikacji, globalizacji i alienacji współczesnych zurbanizowanych społeczeństw. Ważną cechą tej myśli ideowej jest **terytorializm**, czyli związek z określoną przestrzenią, którą należy chronić przed zajęciem jej przez inną społeczność. Jej zwolennicy podkreślają także znaczenie tradycji historyczno-kulturowej, która wpływa na kształtowanie społeczeństwa obywatelskiego oraz na tworzenie tożsamości regionalnej. Ruchy regionalne mają także charakter polityczny. W tym zakresie ich zwolennicy dążą do społecznej, kulturowej i politycznej autonomii regionu. Konsekwencją tego typu działań jest powoływanie autonomicznych instytucji politycznych, takich jak samorządy regionalne, oraz powstawanie regionalnych stolic. Takie rozwiązania ułatwiają kultywowanie odrębności kulturowej oraz stwarzają szersze możliwości wyrażania sprzeciwu wobec ewentualnego marginalizowania tej odrębności przez władze

państwowe. Ruchy regionalne zajmują się także problemami ekonomicznymi. Przejawia się to między innymi w aktywacji regionu do podejmowania inicjatyw gospodarczych prowadzących do jego rozwoju oraz poprzez wspieranie działań mających na celu polepszanie warunków pracy.

Regionalizm, podobnie jak nacjonalizm, może przybrać skrajną postać. W takim przypadku może się on przerodzić w **brak tolerancji**, **szowinizm** i **separatyzm**.

Regionalizm i jego cechy według Krzysztofa Kwaśniewskiego

Regionalizm – prąd kulturowy i polityczny dążący do ochrony, popierania rdzennej kultury, promowania autonomicznych instytucji politycznych w poszczególnych regionach.

- region jako obszar jest ukształtowany historycznie, kulturowo oraz tożsamościowo
- istnieje grupa ludzi przywiązanych do swojego terytorium
- istnieje pewna zbiorowość żyjąca na danym terenie, która utożsamia się z kulturą powstałą na tym terenie
- występuje grupa dbająca o interesy danego regionu oraz o jego rozwój
- region jest odrębną terytorialnie częścią kraju
- następuje rozwój samoświadomości regionalnej

Separatyzm

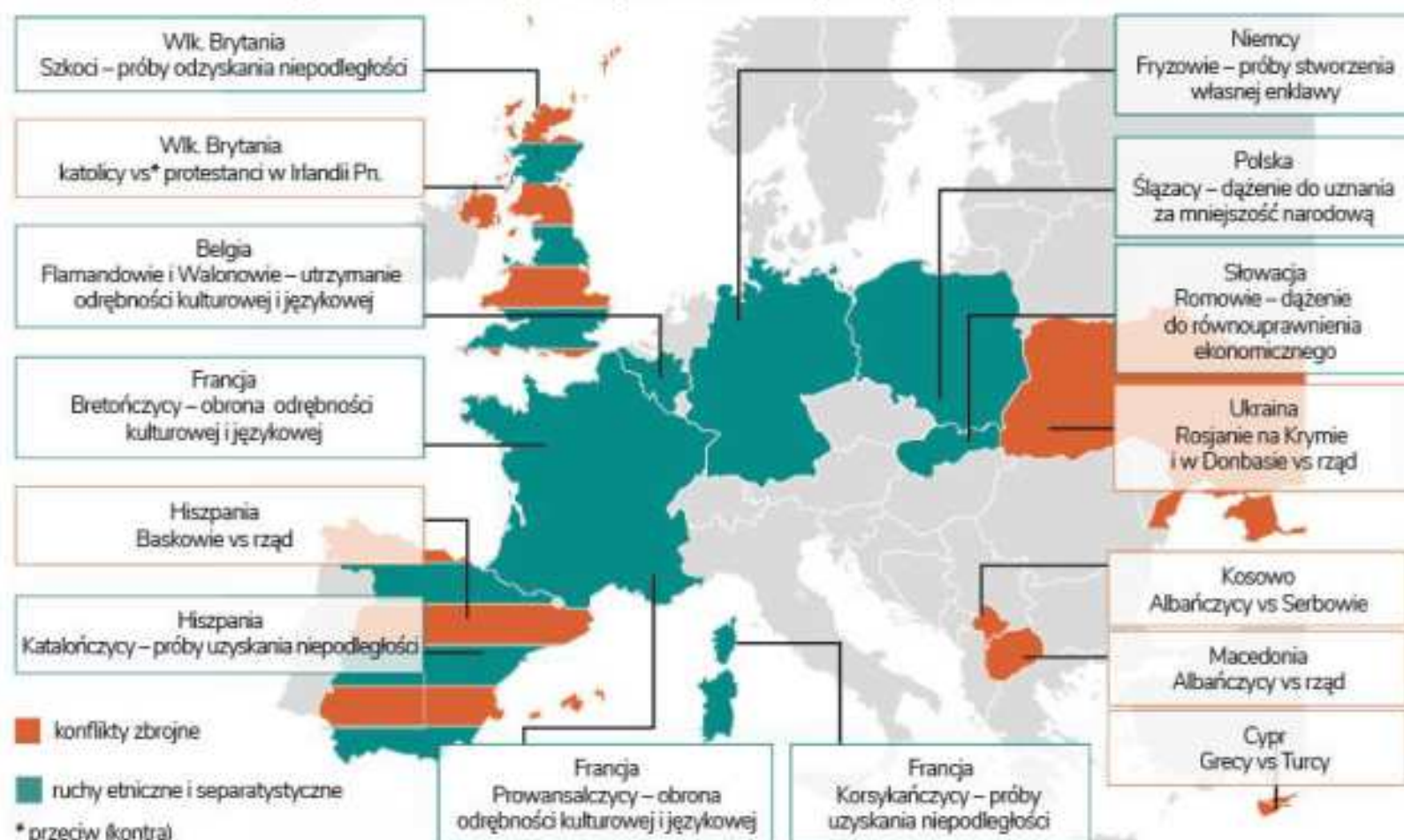
Separatyzm określa się jako doktrynę polityczną lub działanie mające na celu oderwanie określonego terytorium od danego państwa. Nie należy jednak utożsamiać go z nacjonalizmem, który jest zjawiskiem szerszym i nie dotyczy tylko działań mających na celu uzyskanie niepodległości, ale występuje także w państwach i narodach posiadających suwerenność. W przypadku separatyzmu mamy do czynienia z dążeniami do **usamodzielnienia się politycznego** określonych grup społecznych, mających świadomość odrębności narodowej, kulturowej i religijnej. Takie grupy metodami pokojowymi, terrorystycznymi lub za pomocą wojny dążą do stworzenia własnej państwowości lub oderwania się od kraju, w którym funkcjonują, i przyłączenia się do innego podmiotu. Przykładem pokojowego sposobu realizacji dążeń separatystycznych jest Czechosłowacja, gdzie dwa narody postanowiły stworzyć odrębne państwa, jakimi są dzisiaj Czechy i Słowacja. Inaczej sytuacja wygląda w Ukrainie, gdzie działania separatystyczne zostały zainspirowane przez Rosję oraz przy nieoficjalnym udziale jej wojsk. W efekcie tych działań doszło do oderwania i nielegalnego przyłączenia Krymu do Rosji w 2014 r., wybuchu konfliktu w Donbasie, a także do trwającej od 24 lutego 2022 r. wojny. Działania separatystyczne zachodzą także na zachodzie Europy. Wymiar historyczny ma już w zasadzie działalność terrorystyczna **Irlandzkiej Armii Republikańskiej (IRA)** w Irlandii Północnej, będącej częścią Wielkiej Brytanii, czy **ETA** w Kraju Basków należącym do Hiszpanii. W tych państwach działania separatystyczne trwają nadal, czego przykładem jest Szkocja, gdzie pod wpływem **Szkockiej Partii Narodowej** doprowadzono do referendum na temat niepodległości tego kraju, oraz **Katalonia** w Hiszpanii, gdzie doszło do konfliktu w związku z próbą przeprowadzenia referendum niepodległościowego. Działania separatystyczne, bez względu na stosowane metody, zawsze są wymierzone w państwo i zmierzają do podważenia jego systemu politycznego i terytorialnego. Na działalność ruchów separatystycznych mają również wpływ czynniki ekonomiczne, takie jak kryzys w rolnictwie (Korsyka) oraz świadomość pozycji ekonomicznej w państwie (Katalonia).

◀ separatyzm

NIESPOKOJNA EUROPA

wybrane konflikty, ruchy etniczne i separatystyczne w XXI w.

Ćwiczenie

Na podstawie powyższej mapy oceń prawdziwość podanych zdań.

- Najwięcej ruchów separatystycznych występuje w państwach, które uzyskały niepodległość po 1989 r.
- W Polsce nie występują ruchy separatystyczne.
- Cechą ruchów separatystycznych i etnicznych w Europie Zachodniej jest ich pokojowy charakter.

Podsumowanie lekcji

- Ideologia nacjonalistyczna stawia interes własnego narodu ponad wszelkie inne wartości. ▶ s. 113
- Ruchy regionalne dążą do ochrony rodzimych wartości, takich jak: tożsamość etniczna, odrębność kulturowa i świadomość historyczna. ▶ s. 114
- Ruchy separatystyczne głoszą konieczność uniezależnienia się określonych grup społecznych od państwa, w którym żyją. ▶ s. 115

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Dokonaj analizy porównawczej ruchów narodowych, regionalnych i separatystycznych.
2. Przedstaw założenia ideowe wybranego przez siebie ruchu regionalnego.
3. Scharakteryzuj elementy myśli propaństwowej i antypaństwowej w założeniach ideowych ruchów narodowych, regionalnych i separatystycznych.
4. Rozstrzygnij, czy poniższe zdania są prawdziwe, czy fałszywe.
 - a) Polskim ideologiem nacjonalizmu był Roman Dmowski.
 - b) Regionalizm Kaszubów charakteryzuje się dążeniami niepodległościowymi.
 - c) Referendum niepodległościowe w Katalonii to przejaw separatyzmu.
5. Na podstawie wiedzy własnej i zamieszczonej powyżej mapy napisz wypracowanie pod tytułem: „Europa – kontynent państw narodowych czy sporów niepodległościowych?”.

Propozycja projektu edukacyjnego

Przygotujcie losy zawierające nazwy współczesnych ideologii: konserwatyzm, liberalizm, nauka społeczna, kościół katolicki, socjalizm, nacjonalizm. Podzielcie się w klasie na 5 grup. Każda grupa niech wylosuje jedną ideologię, do której przygotuje plakat zawierający kluczowe cechy tej ideologii.

CHCESZ WIEDZIEĆ WIĘCEJ – PRZECZYTAJ

- M. Chmaj, M. Żmigrodzki, *Wprowadzenie do teorii polityki*, Lublin 1996.
- Doktryny polityczne XIX i XX wieku*, red. K. Chojnicka, W. Kozub-Ciembroniewicz, Kraków 2000.
- A. Heywood, *Ideologie polityczne. Wprowadzenie*, tłum. M. Habura, N. Orlowska, D. Stasiak, Warszawa 2007.
- A. Heywood, *Politologia*, Warszawa 2006.
- A. Heywood, *Teoria polityki: wprowadzenie*, Warszawa 2009.
- K. Kamińska, A. Gaca, *Historia powszechna ustrojów państwowych*, Toruń 2002.
- I. Shapiro, *Stan teorii demokracji*, tłum. I. Kisilowska, Warszawa 2006.
- Słownik myśli społeczno-politycznej*, red. J. Derek, Bielsko-Biała 2004.
- Spółczesność i polityka. Podstawy nauk politycznych*, red. K.A. Wojtaszczyk, W. Jakubowski, Warszawa 2007.
- R. Tokarczuk, *Współczesne doktryny polityczne*, Kraków 2003.

II. MYŚL POLITYCZNA – POWTÓRZENIE

1. Istota państwa

- s. 70 **Państwo** to polityczna **wspólnota ludzi**, zamieszkująca określone terytorium i mająca suwerenną władzę.
s. 70–**Autorami koncepcji państwa** są m.in.: Arystoteles, św. Tomasz z Akwinu, Georg Friedrich Hegel, Karol
72 Marks, Georg Jellinek, Czesław Znamierowski. Do koncepcji dotyczących **genezy państwa** zaliczamy teo-
s. 72–rie: teistyczną, umowy społecznej, marksistowską, podboju i przemocy.
73

2. Funkcje państwa i legitymizacji władzy

- s. 75 Naród to społeczność kulturowo-ideologiczna, a państwo – społeczność polityczno-administracyjna. Na-
s. 75 ród może pełnić funkcję **państwowotwórczą**, a państwo – **narodowotwórczą**. Państwo spełnia funkcje
s. 76 wewnętrzne i zewnętrzne. Do **funkcji wewnętrznych** zaliczamy funkcje: prawodawczą, porządkową, ad-
s. 76 ministracyjną, gospodarczo-organizatorską, socjalną i kulturalną. **Funkcja zewnętrzna** polega na działa-
niach mających na celu utrzymanie stosunków z innymi państwami i organizacjami międzynarodowymi
w celu zabezpieczenia interesu państwa i jego obywateli. **Legitymizacja** władzy może nastąpić na drodze
s. 77 tradycji, charyzmy i prawa.

3. Formy państwa

- s. 80 Państwa ze względu na formę rządów dzielimy na **monarchie** i **republiki**. Pod względem struktury teryto-
s. 81 rialno-administracyjnej państwa dzielimy na unitarne i złożone. **Państwo unitarne** może mieć formę scen-
s. 82 tralizowaną lub zdecentralizowaną. **Państwa złożone** ze względu na doświadczenia historyczne i współ-
czesne mogą przyjąć formę unii personalnej, realnej, konfederacji i federacji. Dominującym współcześnie
s. 83 typem państwa złożonego jest federacja.

4. Status obywatela w państwie

- s. 87 **Obywatelstwo** z mocy prawa można uzyskać na drodze **zasady krwi** lub **zasady ziemi**. Przepisy prawne
s. 87–poszczególnych państw przewidują także nadanie obywatelstwa **cudzoziemcom** lub **bezpaństwowcom**
88 na drodze decyzji odpowiedniego organu państwowego. Polskie prawo przewiduje możliwość **zrzeczenia**
s. 89–**się polskiego obywatelstwa**, ale pod warunkiem posiadania dokumentu potwierdzającego inne obywa-
90 telstwo lub przyrzeczenie jego nadania.

5. Aspekt historyczny i współczesny polityki

- s. 92 Pojęcie „**polityka**” sięga starożytnej Grecji i myśli takich filozofów, jak Arystoteles i Platon. Polityka to sztuka
s. 95 rządzenia państwem. **Podmiotami bezpośrednimi** polityki są organizacje i instytucje polityczne reprezen-
s. 95 tujące interesy zbiorowości. Podmiotami ostatecznymi polityki są duże zbiorowości, jak naród, klasa czy war-
stwa społeczna.

6. Ideologie i doktryny polityczne

Ideologia to zbiór ogólnych poglądów, przekonań i hierarchicznie uporządkowanych wartości, m.in. z zakresu polityki, prawa, ekonomii, na temat rzeczywistości społecznej. **Doktryna** to poglądy z określonej dziedziny na temat różnych przejawów życia społecznego, wyznaczające teoretyczne i praktyczne metody realizacji tych poglądów w określonym czasie i przestrzeni. Doktryny ze względu historycznych dzielimy na **lewicowe**, **centrowe** i **prawicowe**. Ze względu na **kryterium ideału społecznego** wyróżniamy doktryny: egalitarne, solidarystyczne, elitarne.

s. 96–97
s. 97–99
s. 98–99
s. 101

7. Współczesne ideologie

Fundamentalnym założeniem **konserwatyzmu** jest pogląd, że człowiek powinien dążyć do zachowania istniejącego ładu społecznego, który został zbudowany na bazie religii, tradycji i historii. Podstawową wartością **liberalizmu** jest wolność człowieka traktowanego jako indywidualna i racjonalna jednostka, która ma mieć zagwarantowane prawo do podejmowania decyzji ekonomicznych bez ingerencji państwa w tę dziedzinę. **Socjaldemokracja** przykład dużą wagę do egalitaryzmu i gwarancji praw socjalnych. **Myśl katolicka** za najwyższą wartość uznaje człowieka, względem którego państwo powinno kierować się zasadą pomocniczości i solidarności.

s. 103
s. 104
s. 105–106
s. 106

8. Ideologie totalitarne

Faszyzm odrzucał zasady demokracji i stał na stanowisku, że jednostka powinna być w pełni podporządkowana państwu. Odmianą faszyzmu jest **nazizm**, który cechował się dodatkowo silnym antysemityzmem i rasizmem. Celem **komunizmu** było stworzenie bezklasowego społeczeństwa, w którym nie ma własności prywatnej, a wszyscy ludzie są równi.

s. 108–109
s. 111
s. 111

9. Ideowe ruchy narodowe, regionalne i separatystyczne

Ideologia nacjonalistyczna stawia interes własnego narodu ponad wszelkie inne wartości. **Ruchy regionalne** dążą do ochrony rodzimych wartości, takich jak: tożsamość etniczna, odrębność kulturowa i świadomość historyczna. **Ruchy separatystyczne** głoszą konieczność uniezależnienia się określonych grup społecznych od państwa, w którym żyją.

s. 113
s. 114
s. 115

SPRAWDŹ, CZY UMIESZ! (wykonuj w zeszycie)

1. Rozstrzygnij, które z podanych zdań są prawdziwe, a które fałszywe.

- Zasada krwi polega na nadaniu obywatelstwa dzieciom, których rodzice są obywatelami danego kraju.
- Zasada ziemi polega na nadaniu obywatelstwa dzieciom, które urodziły się na terytorium danego państwa.
- Urodzone w Polsce dziecko może uzyskać obywatelstwo tylko na zasadzie krwi.
- Prawo opcji polega na możliwości uzyskania obywatelstwa przez cudzoziemców.
- Zrzeczenie się obywatelstwa przez rodziców nie ma wpływu na obywatelstwo dzieci, które znajdują się pod ich opieką.

2. Na podstawie przeczytanego fragmentu tekstu wskaż rodzaj doktryn, których on dotyczy.

„Doktryny te domagają się zniesienia wszystkich przejawów dyskryminacji i dążą do demokratyzacji życia politycznego. Biorą w obronę ludzi „słabszych” pod względem ekonomicznym, postulując prowadzenie programów społecznych, które niwelowałyby różnice między jednostkami. Uznają kontrolę państwa nad gospodarką oraz domagają się wyższych obciążeń podatkowych dla najbogatszych”.

a) doktryny lewicowe

b) doktryny centrowe

c) doktryny prawicowe

3. Do podanych definicji państwa przyporządkuj ich twórców.

Arystoteles, Immanuel Kant, Georg Friedrich Hegel, Karol Marks, Czesław Znamierowski

- a) Państwo to unormowana konstytucyjnie grupa ludzi żyjących na określonym terytorium, dążąca do zapewnienia sobie bezpieczeństwa wewnętrznego i zewnętrznego.
- b) Państwo to wspólnota różnych grup ludzi niezbędna dla jego funkcjonowania oraz dążąca do doskonałego życia.
- c) Państwo jest wartością absolutną. Ma pełną władzę nad jednostką, której obowiązkiem jest bycie jego członkiem i posłuszeństwo, ponieważ tylko w taki sposób może czuć się wolna.
- d) Państwo to organizacja przymusowa będąca narzędziem klasy panującej.

4. Wymień nazwy wymienionych koncepcji genezy państwa.

- a) Według tej koncepcji państwo powstało w wyniku podboju ludów słabszych przez silniejsze. Konsekwencją tego podboju był podział społeczny na rządzących i rządzonych.
- b) Według tej koncepcji państwo jest wynikiem umowy zawartej między członkami społeczeństwa lub między nimi a władcą.
- c) Zgodnie z tą teorią państwo powstało jako wynik przeobrażeń społeczeństw rodowo-plemiennych, w wyniku których klasa posiadaczy dążąca do zabezpieczenia swoich interesów powołała do życia państwo.
- d) Zgodnie z tą teorią państwo jest wynikiem działania istoty nadprzyrodzonej. W cywilizacjach starożytnego Wschodu jej elementem było także boskie pochodzenie samego władcy.

5. Zapoznaj się z art. 30 Ustawy o obywatelstwie polskim i na jego podstawie odpowiedz na poniższe pytania.

Przesłanki uznania za obywatela polskiego

Art. 30.

1. Za obywatela polskiego uznaje się:

1) cudzoziemca przebywającego nieprzerwanie na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej co najmniej od 3 lat na podstawie zezwolenia na pobyt stały, zezwolenia na pobyt rezydenta długoterminowego Unii Europejskiej lub prawa stałego pobytu, który posiada w Rzeczypospolitej Polskiej stabilne i regularne źródło dochodu oraz tytuł prawny do zajmowania lokalu mieszkalnego;

2) cudzoziemca przebywającego nieprzerwanie na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej co najmniej od 2 lat na podstawie zezwolenia na pobyt stały, zezwolenia na pobyt rezydenta długoterminowego Unii Europejskiej lub prawa stałego pobytu, który:

- a) pozostaje co najmniej od 3 lat w związku małżeńskim zawartym z obywatelem polskim lub
- b) nie posiada żadnego obywatelstwa [...].

Źródło: <https://www.gov.pl> [dostęp: 11.07.2023].

- 1. Rozstrzygnij, czy Prezydent RP uznaje cudzoziemca za obywatela polskiego. Uzasadnij swoją odpowiedź.
- 2. Wyjaśnij, jakie warunki w świetle powyższego artykułu musi spełnić apatryda, aby uzyskać obywatelstwo polskie.

6. Zapoznaj się z fragmentami konstytucji Niderlandów i rozstrzygnij, jaki typ monarchii występuje w tym państwie. Uzasadnij swoją odpowiedź.

Konstytucja Królestwa Niderlandów (fragmenty)

Art. 42.

1. Rząd składa się z Króla i ministrów. 2. Król jest nietykalny; odpowiedzialni są ministrowie.

Art. 43.

Premiera i pozostałych ministrów powołuje się i odwołuje dekretem królewskim.

Art. 47.

Wszystkie ustawy i dekrety królewskie podpisuje Król i jeden lub więcej ministrów czy sekretarzy stanu.

Art. 48.

Dekret królewski powołujący premiera powinien być przezeń kontrasygnowany. Dekrety królewskie powołujące lub odwołujące pozostałych ministrów i sekretarzy stanu kontrasygnuje premier.

Źródło: <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/holandia.html> [dostęp: 11.07.2023].

7. Zapoznaj się z encykliką Leona XIII *Rerum novarum* i rozstrzygnij, którą ideologię skrytykował papież. Uzasadnij swoją odpowiedź.

Encyklika *Rerum novarum*

Jest zasadniczym błędem w sprawie, o której mówimy, ulegać pogładowi, że dwie klasy są sobie z natury przeciwne, jak gdyby już sama natura uzbroiła bogatych i proletariata do walki ostatecznej z sobą. Sprzeciwia się tak dalece rozumowi i rzeczywistości, że prawdą jest wprost przeciwne twierdzenie; jak bowiem poszczególne członki w ciele ludzkim zestrzajają się mimo swej różnorodności między sobą, tworząc w ten sposób harmonijny zespół, tak również w społeczeństwie ludzkim dwie te klasy przez naturę skazane są na to, by się z sobą łączyły w zgodzie i by sobie odpowiadały w równowadze. Jedna drugiej bezwzględnie potrzebuje i ani kapitał bez pracy, ani bez kapitału praca istnieć nie może. Zgoda nadaje rzeczom piękno i rodzi ład, a przeciwnie, z walki nieprzerwanej powstaje zawsze zamieszanie dzikich konfliktów.

Źródło: <https://www.teologiapolityczna.pl>, <https://link.operon.pl/r8> [dostęp: 11.07.2023].

8. Zapoznaj się z tekstem źródłowym i na jego podstawie rozstrzygnij, czy podane informacje są prawdziwe, czy fałszywe.

O rewolucji francuskiej

W okresie Rewolucji, chcieliśmy i chcemy nadal, wywodzić wszystko, co posiadamy, z dziedzictwa naszych przodków. [...] W słynnym dziele pochodzącym z trzeciego roku panowania Karola I, nazwanym Petycją Praw, parlament mówi królowi: „Twoi poddani odziedziczyli tę wolność, utwierdzając swoje roszczenia do praw obywatelskich nie przez odwołanie się do abstrakcyjnych zasad, takich jak „prawa człowieka”, lecz do praw Anglików, do dziedzictwa otrzymanego w spadku po przodkach. [...] W akcie pierwszego roku panowania Wilhelma i Marii, słynnym statucie nazwanym Deklaracją Praw, obie izby nie powiedziały słowa o „prawie kształtowania rządów wedle własnych życzeń”. Przekona się pan, że główną ich troską było uchronienie religii, praw i swobód tak długo posiadanych, a w owym momencie zagrożonych. [...] Wy, Francuzi, mogliście, gdybyście tylko chcieli, skorzystać z naszego przykładu i nadać swojej odzyskanej wolności taką samą godność. Pamięć o waszych przywilejach, choć nie cieszyliście się nimi stale, nie zanikła. [...] Zaczęliście źle, bo zaczęliście od lekceważenia tego wszystkiego, co posiadaliście. Zaczęliście handel bez kapitału. [...] Szanując przodków, nauczylibyście się szanować samych siebie.

Źródło: E. Burke, *Rozważania o rewolucji francuskiej*, Kraków 1994, s. 50–54.

- a) Autor tekstu jest zwolennikiem konserwatyzmu.
b) Według autora tekstu źródłowego rewolucja w Anglii została przeprowadzona zgodnie z prawem, bez

- naruszania istniejącego porządku.
c) Autor krytykuje Francuzów za odrzucenie swojej historii i tradycji.

PUBLICYSTYCZNYM OKIEM – MATERIAŁ DO DYSKUSJI

W jaki sposób ideologie kształtują stosunki międzynarodowe?

Tekst 1.

Wiele prędkości w jednym kierunku – realny pomysł na ratowanie europejskiej jedności?

Od ponad dekady Europa straciła impet, przytłoczona skalą rosnących wyzwań. Ostro nas dotyka kryzys migracyjny i akty międzynarodowego terroryzmu. W polityce kwitnie populizm, przynoszący oplakane skutki, co najostreż widać na przykładzie Brexitu. Zaczynamy się głęboko zastanawiać, jaka będzie nasza przyszłość i czy integracja europejska ma jeszcze sens. [...]

Czy unia „wielu prędkości” będzie w stanie zachować jedność?

Zwolennicy głębszej integracji chcą wykorzystać te kryzysy do zrobienia „skoku do przodu” i stworzenia na bazie strefy euro zwartej konstrukcji polityczno-gospodarczej a docelowo – wspólnego państwa. Przeciwnicy mają nadzieję na wzmocnienie koncepcji „Europy ojczyzn” i wypracowanie takiego modelu relacji pomiędzy unijnymi instytucjami a państwami członkowskimi, który zachowa współpracę i koordynację, ale bez integracji. [...] Z tego właśnie powodu słowami kluczowymi dla Europy powinny być dzisiaj adaptacja i elastyczność. Należy jak najszybciej odnaleźć alternatywę dla „federalizmu europejskiego”, którego obywatele krajów europejskich najzwyczajniej nie chcą. Wizja przyszłości Europy zostanie wypracowana międzyrządowo, a nie tylko w unijnych instytucjach. Członkowie UE są dziś rozdarci między euroentuzjazmem a eurosceptycyzmem. Nie brak głosów, że ostatnie rozszerzenie UE było błędem, bo powstał organizm zbyt duży do zarządzania i zbyt różnorodny, aby udało się go rozwijać w jednym kierunku. [...] Największe zagrożenie dla przyszłości zjednoczonej Europy związane są z podważaniem europejskiej solidarności – zarówno w sferze wartości, jak i kwestii funkcjonalnych. [...] Na plan pierwszy wychodzą egoizmy i negatywne emocje, którym wielu łatwo się poddaje. Największym testem na europejską solidarność jest kwestia migracji. Koncepcja Europy „otwartych drzwi” lansowana przez Niemcy jest powszechnie krytykowana przez przeciwników przyjmowania obcych. Zwolennicy otwartości podkreślają, że nie oznacza ona zgody na niekontrolowane migracje i umożliwienie swobodnego przekraczania naszych granic także przez osoby niepożądane, ale że jednocześnie musimy pozostać przy naszych wartościach, nakazujących przyjmowanie tych, którzy uciekają przed wojną i głodem. [...]

Kolejnym wyzwaniem dla Europy są tendencje dezintegracyjne w państwach członkowskich. Skrajnym przykładem rosnącego sceptycyzmu do UE jest Brexit. Przez lata brytyjscy politycy obwiniali Brukselę za wszelkie niedostatki ich własnej polityki, co tylko utwierdziło społeczeństwo w przekonaniu, że w czasach trudnych lepiej od kontynentu się trzymać z daleka. Najważniejszymi argumentami podnoszonymi przez zwolenników wyjścia z UE była nadmierna liczba imigrantów, zagrożenie miejsc pracy i niechęć do narzucania przez unię swojej woli i praw. [...]

Czy Brexit pomoże Europie wykrzesać nową energię i znaleźć sposób na wspólne funkcjonowanie zjednoczonej Unii Europejskiej w nowych czasach, czy też przyczyni się do jej dezintegracji? Pewne jest, że Europa nie może dalej czekać na wprowadzenie niezbędnych reform, gdyż idee eurosceptyczne rosną w siłę w wielu krajach członkowskich. Odwlekanie nieuniknionych zmian doprowadzi nie tylko do pogłębienia się kryzysu euro, ale może mieć dużo bardziej poważne konsekwencje.

Źródło: M. Bonikowska, <http://www.csm.org.pl>, <https://link.operon.pl/r9> [dostęp: 11.07.2023].

Tekst 2.

Problemem Europy są złe ideologie i populizm

W wykładzie wygłoszonym we wtorek na forum Niemieckiego Towarzystwa Polityki Zagranicznej (DGAP) w Berlinie Szef Gabinetu Prezydenta RP Krzysztof Szczerski wyraził opinię, że Europa cierpi na „brak efektywności”, a to oznacza „niezdolność do sprostania oczekiwaniom obywateli państw Unii Europejskiej”.

– Europa musi na powrót stać się odpowiedzią, a nie znakiem zapytania – dodał. Jak zaznaczył, błędy popełniane przez europejskich polityków wynikają z dwóch źródeł: złych ideologii i populizmu.

– Złe ideologie i populizm – każde z tych zjawisk dotyka dziś także politykę europejską, zniekształcając obraz rzeczywistości i skłaniając decydentów ku błędnym rozwiązaniom – mówił minister Szczerski.

Jak podkreślił, za ideologiami i populizmem stoją „konkretne interesy” i cele polityczne i gospodarcze. – Nie możemy sobie pozwolić, by zejść z drogi wartości i rozumu w kierunku ideologii i populizmu – zaapelował.

– W Europie nie wolno szukać przeciwników tam, gdzie ich nie ma. Nie wolno dzielić tych, którzy powinni działać razem, nie wolno odbudowywać stereotypów, które niszczą szacunek dla innych narodów. Nie wolno uważać, że wie się lepiej bez wysłuchania opinii innych. Nie można uznawać siebie za lepszych wobec innych, których uznajemy za gorszych – mówił szef gabinetu prezydenta Andrzeja Dudy.

– Problemem współczesnej Europy nie są pracownicy z Europy Środkowej, którzy chcą po prostu pracować na wspólnym rynku. Nie są problemem narody, które chcą działać w ramach własnych państw, we własnej kulturze i własnym porządku społecznym – powiedział Szczerski.

– Pragnienie zachowania tego, co własne i swoiste, nie jest wrogiem nacjonalizmem. Wrogi Europie jest natomiast protekcyjizm, który można nazwać wrogiem nacjonalizmem – mówił Szczerski.

Zdaniem polskiego polityka Europejczycy mają obecnie prawo wątpić w to, że Unia Europejska jest dla nich źródłem bezpieczeństwa i wolności, zarówno osobistej, jak i ekonomicznej.

Wśród przyczyn tej sytuacji wymienił wspólną walutę euro. Szczerski powiedział, że Polska uznaje potrzebę reformy strefy euro i będzie jej sprzyjać. Zaznaczył, że taka reforma nie może tworzyć dodatkowych barier wewnątrz UE i „trwale instytucjonalnie podzielić Europy”. Drugim powodem braku poczucia bezpieczeństwa jest kryzys migracyjny. – To jest dziś główne źródło niepokoju europejskich społeczeństw – podkreślił. Działania Unii powinny jego zdaniem koncentrować się na terenach poza UE – tam, gdzie są źródła imigracji. Krzysztof Szczerski skrytykował skrajne uproszczenia pojawiające się w poglądach na Europę Środkową. Za „nieuprawnione” uznał oceny, pojawiające się także w Niemczech, że „po wschodniej stronie Odry” demokracja jest zagrożona.

Ostrzegł przed propozycją kilku prędkości opartą na modelu hierarchicznym, która szkodzi jego zdaniem jedności Europy. – Nie chodzi o sam fakt istnienia podsystemów w polityce europejskiej. To jest rzecz naturalna – zastrzegł. Błędem jest „porządek hierarchiczny” – prędkości, z których „jedna ma być lepsza, a druga gorsza”.

Szef gabinetu prezydenta skrytykował bliskie związki niemieckich polityków z rosyjskim biznesem. Za wielki błąd uznał pogodzenie się poprzedniego rządu z wykluczeniem Polski z rozmów o Ukrainie.

W części spotkania przeznaczonych na pytania Szczerski polemizował z w większości krytycznymi ocenami sytuacji wewnętrznej w Polsce, dotyczącymi sytuacji w wymiarze sprawiedliwości i mediach, a także polityki historycznej.

Tłumaczył, że w Polsce w 2015 roku doszło do „zasadniczej zmiany”, która dokonała się w sposób demokratyczny, „za pomocą kartki wyborczej”. W Polsce „wszystko dzieje się zgodnie z porządkiem prawnym” – zapewnił. Podkreślił, że narody europejskie mają prawo „wzajemnie się oceniać”.

Źródło: [autor nieznany], <http://www.prezydent.pl>, <https://link.operon.pl/rb> [dostęp: 11.07.2023].

III. Rywalizacja o władzę

▶ Partie polityczne

▶ Systemy partyjne

▶ Partie polityczne w Polsce

▶ Ordynacje wyborcze

1. Partie polityczne

NA TEJ LEKCJI:

- poznasz genezę partii politycznych;
- scharakteryzujesz funkcje partii politycznych;
- przedstawisz cechy partii;
- dowiesz się, jakie wyróżnia się typy partii.

Ćwiczenie

Podajcie, w jaki sposób partia polityczna powinna zabiegać o poparcie społeczne. Oceńcie, czy podane przez was sposoby mieszczą się w granicach prawa oraz moralności.

Geneza partii politycznych

definicja partii
politycznych

Współczesne systemy polityczne opierają się na działalności **partii politycznych** – dobrowolnych organizacji dążących do zdobycia lub utrzymania władzy po to, by zrealizować własny program. Ich korzeni możemy szukać w starożytnym Rzymie, gdzie mianem partii określano zwolenników określonego polityka lub też grupę osób sprawujących władzę. Proces kształtowania się partii politycznych został opracowany przez **Maksa Webera**, który przedstawił jego trzy etapy. Pierwszy z nich, **tzw. koterii arystokratycznych**, przypada na XVII i XVIII w., kiedy powstawały ugrupowania kierowane przez potężne rody. Ich celem było zdobycie i sprawowanie władzy dzięki poparciu uzależnionej od nich klienteli politycznej. Przykładami takich koterii arystokratycznych w Polsce były rywalizujące ze sobą stronnictwo Potockich i Familia Czartoryskich. Obie miały zbliżony program polityczny, lecz ich głównym celem nie była jego realizacja, ale zdobycie władzy. Drugi etap kształtowania się partii przypada na drugą połowę XVIII i pierwszą XIX w. Jest określany mianem **klubów politycznych** ze względu na powstawanie ugrupowań skupiających zwolenników pewnego programu politycznego. Kluby te miały strukturę organizacyjną oraz sprecyzowany program, który próbowały urzeczywistniać na forum parlamentu. Przykładem takich ugrupowań były stronnictwa: patriotyczne, królewskie i hetmańskie podczas obrad Sejmu Czteroletniego w Polsce lub klub kordylierów oraz jakobinów w rewolucyjnej Francji. W drugiej połowie XIX w. rozpoczął się trzeci etap formowania się ugrupowań politycznych, nazywany okresem **partii masowych**. Był on uwarunkowany między innymi rozwojem parlamentaryzmu i demokratyzacją instytucji państwowych oraz narastającymi sprzecznościami społeczno-ekonomicznymi. Dużą rolę na tym etapie odegrały powstające partie robotnicze – z programem politycznym, przywódcami oraz szeregowymi członkami zobowiązanymi do popierania własnej partii. Partie robotnicze miały ścisłe kontakty z takimi organizacjami społecznymi, jak związki zawodowe, przez co wpływały między innymi na wychowanie nowych zwolenników. Rozwój partii według Webera jest obecnie często uzupełniany o czwarty etap – **tzw. partie wyborcze**. Wynika to ze zmian, które nastąpiły pod koniec XX w., kiedy osłabły tradycyjne podziały społeczne, a partie zaczęły się starać o poparcie szerokich kręgów wyborców. We współczesnych partiach wzrasta rola liderów i partyjnych ekspertów.

proces kształtowania
się partii

Geneza ideologicznych rodzin w europejskich partiach politycznych

Typ partii	Czynnik sprawczy
partie liberalne i konserwatywne	konflikt między systemem feudalnym a kapitalistycznym
partie robotnicze	konflikt między kapitalistami a proletariatem
partie chadeckie	odpowiedź na ideologię socjalistyczną
partie nacjonalistyczne	walka o własne państwo narodowe
partie faszystowskie	opozycja wobec systemu demokratycznego
partie regionalne	opozycja w związku ze scentralizowaniem władzy
ruchy ekologiczne	zagrożenie płynące z rozwoju cywilizacyjnego społeczeństw

Pragmatyzm – postawa polegająca na obiektywnym spojrzeniu na rzeczywistość i podejmowaniu tylko takich działań, które gwarantują realne rozwiązanie problemu.

Ćwiczenie

Dyskusja: Czy współcześnie partie polityczne powinny realizować założenia ideologiczne, czy też kierować się pragmatyzmem?

Partie polityczne, realizując swoje zadania, odgrywają rolę pośrednika między obywatelami a państwem. W systemach niedemokratycznych dążą do podporządkowania społeczeństwa elicie rządzącej, natomiast w państwach demokratycznych mają zapewnić obywatelom udział we władzy. Ważne jest dla nich uzyskanie poparcia elektoratu za pomocą **programu politycznego**. Program stanowi konkretyzację jakiejś doktryny politycznej, dostosowując ją do sytuacji społeczno-politycznej. Zawiera opis celów i rozwiązań, jakie partia zamierza zrealizować po dojściu do władzy. Dotyczą one ustroju państwa, gospodarki, problemów społecznych i stosunków międzynarodowych. Współczesne partie chcą mieć poparcie wielu grup społecznych, dlatego w swoich programach muszą uwzględniać ich interesy i odwoływać się do różnych ideologii i doktryn politycznych. W związku z tym programy przeważnie charakteryzują się uniwersalnością, pragmatyzmem, umiarkowanymi treściami i brakiem konkretyzacji, a partie koncentrują się na procesie wyborczym, formułując kilka haseł wyborczych, aby osiągnąć jak największe poparcie elektoratu.

Cechy partii politycznej

funkcje partii politycznych

Funkcje partii politycznych

Rodzaj funkcji	Przykłady
kształtowanie opinii publicznej	– prowadzenie działalności propagandowej, rozpowszechnianie ideologii (doktryny) – wpływ na podniesienie frekwencji wyborczej – pozyskiwanie niezdecydowanych wyborców
wyborcza	– tworzenie programu, dostosowywanie doktryny do aktualnych możliwości i potrzeb – wskazywanie kandydatów na listy wyborcze – uczestniczenie w wyborach
rządzenia	– obsadzanie najważniejszych stanowisk rządowych i samorządowych – wyznaczanie priorytetów politycznych, realizacja własnego programu – kontrolowanie aparatu władzy w państwie

Marketing polityczny

W drugiej połowie XX w. kampanie prezydenckie w Stanach Zjednoczonych ewoluowały od strategii partyjnych w kierunku strategii skupiających się na bezpośredniej rywalizacji najważniejszych kandydatów do prezydentury (marketing wizerunku kandydata). W pierwszych dekadach ubiegłego stulecia partie polityczne były głównymi organizatorami kampanii prezydenckich. Partie trzymały rękę na politycznym pulsie dnia, wybierały kandydatów, organizowały imprezy wyborcze, redagowały i rozprowadzały materiały propagandowe. Ważną rolę w lansowaniu kandydatów odgrywały lokalne organizacje partyjne, które troszczyły się o zapewnienie frekwencji i poparcia kandydatom wśród członków i sympatyków partii w lokalnych okręgach wyborczych. Począwszy od lat pięćdziesiątych, znaczenie partii w wyborach prezydenckich zaczęło się zmniejszać na rzecz kampanii organizowanych przez samych kandydatów i ich sztaby wyborcze. Partie w roli źródeł informacji zaczęły zastępować wyspecjalizowane ośrodki badania opinii publicznej, ich rolę – jako autorów strategii wyborczych – pełnią eksperci i konsultanci polityczni, natomiast ich rolę w komunikacji z elektoratem przejęły w znacznej części media elektroniczne i prasa.

Źródło: A.W. Jabłoński, *Marketing polityczny i kampanie wyborcze w USA* [w:] *Marketing polityczny w teorii i praktyce*, red. A.W. Jabłoński, L. Sobkowiak, Wrocław 2009, s. 71.

Ćwiczenie

1. Podaj, jaką rolę odgrywały partie polityczne w USA w kampaniach prezydenckich do pierwszej połowy XX w.
2. Omów zmiany, które nastąpiły w kampaniach prezydenckich w USA w drugiej połowie XX w.
3. Wyjaśnij zmiany w zakresie funkcji partii politycznych w USA.

Typy partii politycznych

typy partii
politycznych

- ▶ W zależności od przyjętych kryteriów możemy wyróżnić kilka typów partii politycznych. Potencjalnego wyborcę najbardziej interesuje program społeczno-polityczny. Ze względu na to kryterium wyróżniamy partie:
 - **konserwatywne**, np. Partia Konserwatywna w Wielkiej Brytanii – opowiadające się za państwem silnym wewnątrz i zewnątrz, w którym funkcjonuje system parlamentarny z silną władzą wykonawczą; w sprawach ekonomicznych konserwatyści postulują gospodarkę wolnorynkową i interwencjonizm państwowy ograniczony tylko do wspierania indywidualnej przedsiębiorczości, występują przeciwko partiom lewicowym oraz promują takie wartości, jak: religia, rodzina i naród;
 - **chrześcijańsko-demokratyczne (chadeckie)**, np. Unia Chrześcijańsko-Demokratyczna (CDU), Unia Chrześcijańsko-Społeczna (CSU) w Niemczech – opierające swoją działalność na nauce społecznej Kościoła katolickiego; chrześcijańscy demokraci opowiadają się za gospodarką wolnorynkową budowaną na

szeroko pojętym interesie społecznym; według nich polityka społeczna powinna zabezpieczać interesy tych grup, które nie są w stanie udźwignąć kosztów funkcjonowania gospodarki rynkowej, zatem dopuszczają interwencjonizm państwowy; podkreślają rolę tradycyjnych wartości, takich jak religia i rodzina, zwalczają ideologię komunistyczną;

- **liberalne**, np. Partia Liberalna w Wielkiej Brytanii, Partia Wolnych Demokratów (FDP) w Niemczech – kierujące się w swoim programie przede wszystkim obroną własności prywatnej oraz gospodarki wolnorynkowej, domagające się ograniczenia interwencjonizmu państwowego, opowiadające się za pełną wolnością jednostki, którą może ograniczać jedynie wolność drugiego człowieka;
- **socjaldemokratyczne**, np. Partia Pracy w Wielkiej Brytanii, Socjaldemokratyczna Partia Niemiec (SPD) – głoszące hasła równego udziału obywateli w życiu społecznym przez rozbudowanie programów socjalnych; dążą do zwiększenia interwencjonizmu państwowego w gospodarce, opowiadają się za demokratycznym modelem państwa opartym na pluralizmie społecznym;
- **chłopskie**, np. Polskie Stronnictwo Ludowe (PSL) – reprezentujące interesy mieszkańców wsi; ludowcy są zwolennikami agraryzmu oraz domagają się wyrównania standardów życia mieszkańców miast i wsi we wszystkich przejawach życia społecznego;
- **ekologiczne**, np. Partia Zielonych w Niemczech – domagające się większego wpływu obywateli na władzę poprzez decentralizację politycznych procesów decyzyjnych, ograniczenia rozwoju gospodarczego, który odbywa się kosztem środowiska naturalnego, głoszące hasła pacyfistyczne, ochrony środowiska i rezygnacji z energii jądrowej.

Ćwiczenie

Praca w grupach: Określcie, do których typów partii ze względu na program polityczno-społeczny można zaliczyć poszczególne ugrupowania na polskiej scenie politycznej.

Logo Partii Konserwatywnej w Wielkiej Brytanii

Logo Unii Chrześcijańsko-Demokratycznej (CDU) w Niemczech

Logo niemieckiej Unii Chrześcijańsko-Społecznej (CSU)

Logo Partii Wolnych Demokratów (FDP) w Niemczech

Logo Partii Liberalnej w Wielkiej Brytanii

Logo niemieckiej Socjaldemokratycznej Partii Niemiec (SPD)

Logo Partii Pracy w Wielkiej Brytanii

Logo Partii Zielonych w Niemczech

Podział partii politycznych ze względu na cechy organizacji i funkcjonowania			
Kryteria podziału	Typ partii	Podstawowe cechy	Przykład partii
Stopień upartyjnienia wyborów	kadrowe	niewielka liczba członków	partie liberalne
	masowe (masowej integracji)	setki tysięcy członków	socjalistyczne, komunistyczne, socjaldemokratyczne, chadeckie, chłopskie
Struktura organizacyjna	komitetowe (parlamentarno-wyborcze)	istnienie tylko w czasie wyborów	partie w USA (republikanie i demokraci)
	rozwinęte (pozaparlamentarne)	rozwinęta struktura organizacyjna	socjalistyczne, komunistyczne, socjaldemokratyczne, chadeckie
Sposób powoływania władz	demokratyczne	powoływanie i kontrolowanie organów władzy przez członków partii	chadeckie, socjaldemokratyczne, liberalne, ekologiczne
	niedemokratyczne	organy władzy z mianowania, zasada wodzostwa	faszystowskie, nazistowskie, komunistyczne
Stosunek do zasad konstytucyjnych państwa	prosystemowe	popieranie przez partie istniejącego systemu społeczno-politycznego	liberalne, konserwatywne, socjaldemokratyczne, chłopskie, chadeckie
	antysystemowe	zwalczanie istniejącego porządku społeczno-politycznego przez partie	komunistyczne, faszystowskie, nazistowskie

Podsumowanie lekcji

- s. 126 ▶ ■ Partia polityczna to dobrowolna organizacja dążąca do zdobycia lub utrzymania władzy po to, aby zrealizować własny program polityczny.
- s. 126 ▶ ■ Partie polityczne na przestrzeni dziejów ewoluowały od koterii arystokratycznych przez kluby polityczne, partie masowe do dzisiejszych partii wyborczych.
- s. 127 ▶ ■ Partie spełniają trzy podstawowe funkcje: kształtowania opinii społecznej, wyborczą i rządzenia.
- s. 128 –129 ▶ ■ Partie ze względu na program społeczno-polityczny możemy podzielić na konserwatywne, chadeckie, liberalne, socjaldemokratyczne, chłopskie i ekologiczne.

Zadania (wykonuj w zeszycie)

- Wyjaśnij, jakimi cechami powinna się wyróżniać organizacja społeczna, aby można ją uznać za partię polityczną.
- Przedstaw proces kształtowania się partii politycznych.
- Omów, na czym polega różnica w funkcjach partii politycznych w państwach demokratycznych i niedemokratycznych.
- Uzasadnij związek programu politycznego z doktryną i ideologią polityczną.
- Przeprowadź w klasie debatę na temat zasadności stosowania we współczesnych programach politycznych uniwersalnych i pragmatycznych treści.
- Porównaj programy społeczno-polityczne, które mogą być realizowane przez partie polityczne.
- Rozstrzygnij, które z podanych zdań są prawdziwe, a które fałszywe.
 - Proces kształtowania się partii politycznych został opracowany przez Maksa Webera.
 - Partie masowe charakteryzują się dużym stopniem upartyjnienia wyborów.
 - Przykładem partii liberalnej jest Unia Chrześcijańsko-Demokratyczna w Niemczech.
 - Partie chłopskie przede wszystkim reprezentują interesy mieszkańców wsi.
 - Partie socjaldemokratyczne skupiają się tylko na obronie interesów robotników.

2. Systemy partyjne

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, jakie systemy partyjne występują w państwach niedemokratycznych;
- poznasz systemy partyjne państw demokratycznych;
- przeanalizujesz systemy partyjne Francji, Niemiec, USA, Szwajcarii, Wielkiej Brytanii, Włoch.

Ćwiczenie

Sondaż: Ustalcie w poufnym głosowaniu, która partia polityczna cieszy się waszym największym poparciem. Porównajcie uzyskany wynik z aktualnym poparciem partii politycznych. Wskażcie, z czego mogą wynikać ewentualne podobieństwa lub różnice.

Pojęcie systemu partyjnego

Systemem partyjnym nazywamy działające w kraju partie polityczne, relacje i normy między nimi, powiązania na linii partie – organy państwowe. System partyjny w każdym państwie spełnia określone funkcje. Służy do wyłaniania oraz zmiany ekip rządzących, stanowi potwierdzenie legitymizacji aparatu władzy, jest także miejscem ścierania się poglądów oraz konfrontacji programów politycznych. System partyjny wpływa na kształtowanie się kultury politycznej i opinii publicznej. We współczesnym świecie możemy wyróżnić różnorodne kryteria podziału systemów partyjnych. Ze względu na liczbę partii rządzących i działających w życiu publicznym możemy wyróżnić systemy: monopartyjny, dwupartyjny i wielopartyjny.

◀ system partyjny

Legitymizacja – proces polegający na nadaniu określonemu zjawisku mocy prawnej, usankcjonowanie go prawem.

System monopartyjny i partii hegemonicznej w państwach niedemokratycznych

Analizując definicję systemu partyjnego, warto się zastanowić, czy istnieje coś takiego jak **system monopartyjny**. Biorąc pod uwagę opinię **Maksa Webera**, który twierdzi, że tam, gdzie mamy do czynienia z monopolizacją władzy i nie ma swobody wyrażania własnych opinii oraz rywalizacji politycznej, nie istnieje nawet partia, to nie istnieje także system monopartyjny. Jednak o ile z istnieniem samej partii można dyskutować, choćby z punktu widzenia jej struktur organizacyjnych, nad funkcjonowaniem systemu warto się zastanowić, ponieważ nie mamy w tym przypadku do czynienia z interakcjami między partiami, ale jest partia rządząca państwem. Zwolennikiem takiego podejścia był między innymi włoski teoretyk polityki **Giovanni Sartori**, który z tego powodu negował określanie systemu partyjnego na podstawie liczby partii funkcjonujących w państwie. Niemniej jednak powszechnie uznaje się istnienie systemu jednopartyjnego, który opiera się na zakazie działania innych partii oprócz rządzącej.

◀ system jednopartyjny

Karl Emil Maximilian „Max” Weber (1864–1920) – niemiecki prawnik, historyk i ekonomista, socjolog.

W systemach jednopartyjnych przeważnie mamy do czynienia z silną jednostką, która sprawuje władzę nad partią i państwem. Przykładem był Mao Tse-tung, przewodniczący Komunistycznej Partii Chin w latach 1943–1976.

Jednopartyjność miała miejsce w państwach faszystowskich, komunistycznych i postkolonialnych (np. ZSRR, III Rzesza Niemiecka, Kuba). Systemem zbliżonym do jednopartyjnego jest system partii hegemonicznej. Oprócz partii rządzącej działają w niej inne mniejsze ugrupowania polityczne, których nie można nazwać partiami, gdyż w rzeczywistości wspierają partię dominującą, bez szans na przejęcie władzy (np. PRL, Niemiecka Republika Demokratyczna, Czechosłowacja, Chińska Republika Ludowa).

Rozwiązanie to ma stworzyć pozory demokracji i pluralizmu politycznego, przy jednoczesnym zagwarantowaniu władzy partii hegemonicznej. Gwarantem tego rozwiązania są między innymi przepisy prawne, o czym świadczy art. 2a Konstytucji PRL, który określał Polską Zjednoczoną Partię Robotniczą jako przewodnią siłę polityczną społeczeństwa w budowaniu socjalizmu.

System dwupartyjny

system dwupartyjny ▶ **System dwupartyjny** to taki, w którym działa wiele partii politycznych, ale tylko dwie mają szansę na zdobycie władzy publicznej. Pozostałe uczestniczą w wyborach, ale mają marginalne znaczenie. Odmianą systemu dwupartyjnego jest system dwuipółpartyjny. Z takim rozwiązaniem mamy do czynienia wtedy, gdy do parlamentu dostanie się trzecie, znacznie mniejsze ugrupowanie. Odgrywa ono rolę języczka u wagi, kiedy żadna z dwóch dominujących partii nie uzyska większości parlamentarnej potrzebnej do sprawowania władzy. System dwupartyjny stwarza korzystne warunki dla stabilizacji i równowagi systemu politycznego. Jego funkcjonowanie jest w dużym stopniu uwarunkowane prawem wyborczym (ordynacja większościowa).

System wielopartyjny

Ćwiczenie

Dyskusja: Który system partyjny jest lepszy dla demokracji – dwupartyjny czy wielopartyjny?

system wielopartyjny

▶ **System wielopartyjny** daje szansę na zdobycie władzy trzem lub więcej partiom. Występuje on obecnie w większości państw demokratycznych, w których obowiązuje proporcjonalny system wyborczy. Świadczy o dużym rozbiciu i zróżnicowaniu politycznym społeczeństwa, może też zapowiadać niestabilność i zmiany w polityce. Najczęściej opiera się na umowach koalicyjnych, które w każdej chwili mogą być zerwane. System wielopartyjny ma kilka wariantów, które w różny sposób wpływają na tryb rządzenia państwem.

- a) **System partii dominującej** to wiele partii politycznych, z których tylko jedna jest w stanie zdobyć większość w parlamencie i samodzielnie utworzyć rząd. Opozycja w takim systemie jest tak słaba, że nie może się przeciwstawić partii dominującej. Działacze partii rządzącej obsadzają najważniejsze stanowiska w kraju, łącząc w ten sposób funkcje partyjne z państwowymi. Taki system obowiązywał między innymi w Szwecji, gdzie dominującą rolę przed 1945 r. odgrywała Szwedzka Socjaldemokratyczna Partia Robotnicza. Powszechnie przyjmuje się, że z takim systemem mamy do czynienia wtedy, kiedy zwycięska partia uzyska dominującą pozycję trzykrotnie z rzędu.
- b) **System dwublokowy**, uznawany także za odmianę systemu dwupartyjnego, cechuje występowanie wielu partii zgrupowanych w dwa bloki polityczne. Rywalizują one ze sobą o podział mandatów parlamentarnych. Partie wchodzące w skład bloku prowadzą skoordynowaną kampanię wyborczą. W razie przegranej w wyborach przechodzą wspólnie do opozycji, a po zwycięstwie tworzą rząd koalicyjny, który uzyskuje przewagę w parlamencie. Zapewnia to stabilność rządu i gwarantuje realizację założeń politycznych oraz zanikanie mechanizmów kontroli rządu przez parlament. Przykładem takiego systemu była na przełomie XX i XXI w. RFN, gdzie jeden blok tworzyła CDU/CSU w koalicji z FDP, a blokiem opozycyjnym była SPD wraz z Zielonymi.
- c) **System kooperacji partii** charakteryzuje się tym, że wszystkie partie polityczne prowadzą odrębną kampanię wyborczą do parlamentu, a po zakończeniu kampanii rezygnują z rywalizacji i przystępują do współpracy. Kluczowe decyzje polityczne są podejmowane przez rząd koalicyjny lub na drodze uzgodnień międzypartyjnych. Państwem, w którym funkcjonuje system kooperacji, jest Szwajcaria.

Szwedzka Socjaldemokratyczna Partia Robotnicza, potocznie zwana Socialdemokraterna, została założona w 1889 r. Skupia ponad 100 tys. członków, a w wyborach parlamentarnych w 2010 r. uzyskała najslabszy wynik od prawie 100 lat – 30%.

Warto wiedzieć

W 1991 r. odbyły się w Polsce pierwsze w pełni wolne wybory do parlamentu od zakończenia II wojny światowej. Ordynacja nie przewidywała wtedy żadnych progów wyborczych dla partii politycznych i koalicji. Doprowadziło to w konsekwencji do bardzo dużego rozdrobnienia politycznego, ponieważ aż 29 komitetów wyborczych wprowadziło swoich kandydatów do Sejmu. Kolorytu parlamentowi tej kadencji dodawała Polska Partia Przyjaciół Piwa, która została powołana do życia jako rodzaj żartu z ówczesnej sceny politycznej.

- d) **System rozbitcia partyjnego** polega na braku partii politycznej, która uzyskałaby większość parlamentarną. Ponieważ nie ma możliwości utworzenia samodzielnego rządu przez partię, która wygrała wybory, należy powołać koalicję.

aby móc efektywnie sprawować władzę. Porozumienia koalicyjne najczęściej są zawierane z ugrupowaniami centrowymi. Stwarza to zagrożenie destabilizacji życia politycznego i obniżenia autorytetu władzy państwowej, gdyż może prowadzić do kryzysów i przesileń gabinetowych, a co za tym idzie – do powstania rządów niedemokratycznych. Przykładem tego były w okresie międzywojennym Włochy, Hiszpania i Republika Weimarska. System rozbicia partyjnego współcześnie obowiązuje między innymi w Belgii, Finlandii, na Węgrzech, a także w Polsce.

Systemy partyjne wybranych państw demokratycznych

■ Stany Zjednoczone Ameryki

W USA występuje typowy **system dwupartyjny**. Dwie liczące się partie to Partia Republikańska i Partia Demokratyczna. Można w uproszczeniu przyjąć, że republikanie, których nieoficjalnym symbolem jest słoń, są konserwatystami, natomiast demokraci utożsamiani z osłem – liberałami, chociaż obie partie mają szerokie spektrum poglądów, a lokalne różnice mogą modyfikować, a nieraz i odwracać orientację obu partii. Zasady przynależności partyjnej określa ustawodawstwo stanowe, a nie statut partii. Przynależność do partii sprowadza się do uczestnictwa w prawyborach. Struktura organizacyjna jest nieco odmienna niż w innych partiach na świecie. Nie ma w niej kół zrzeszających masy członkowskie. Na czele partii stoją komitety ogólnokrajowe, którym przewodniczy kandydat na prezydenta lub urzędujący prezydent.

■ Zjednoczone Królestwo Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej

Wielka Brytania przez wiele lat była podawana wraz z USA jako klasyczny przykład systemu dwupartyjnego. Wynika to między innymi z tego, że zawsze rządzi jedna z dwóch głównych partii: Partia Konserwatywna (CP) albo Partia Pracy (LP). Na przełomie XX i XXI w. system brytyjski przyjął formę **dwuipółpartyjnego**, ponieważ od 1997 r. CP i LP osiągały w wyborach łączny odsetek głosów poniżej 75%, a w wyborach z 2017 r. żadnej z nich nie udało się uzyskać bezwzględnej większości umożliwiającej samodzielne sprawowanie władzy. Przedterminowe wybory w 2019 r. pokazały jednak, że system może w dalszym ciągu ewoluować, ponieważ wybory wygrała ponownie Partia Konserwatywna, uzyskując tym razem bezwzględną większość w parlamencie, umożliwiającą jej samodzielne sprawowanie władzy. Jest to najlepszy wynik tej partii od zwycięstwa Margaret Thatcher w 1987 r.

■ Republika Francuska

Francja ma **system wielopartyjny blokowy**. Wynika on z większościowej ordynacji wyborczej dzielącej kraj na 577 jednomandatowych okręgów wyborczych. Wybory odbywają się w dwóch turach. W pierwszej trzeba zdobyć bezwzględną większość, dlatego w drugiej turze poszczególne partie łączą się w bloki (lewica i prawica) i wystawiają wspólnego kandydata. W 2016 r. na scenie politycznej Francji pojawiła się nowa partia La République en marche (czyt. la republik a marsz; tłum. Republika Naprzód), założona przez Emmanuela Macrona (czyt. makrona). Ugrupowanie to ma charakter proprezydencyjny i w 2017 r. wraz z Ruchem Demokratycznym

wygrało wybory parlamentarne, zdobywając większość bezwzględna. Na listach wyborczych tego bloku znaleźli się zarówno przedstawiciele lewicy, jak i prawicy. Drugą siłą polityczną w parlamencie został blok prawicowy, w którym dominuje założona przez Nicolasa Sarkozy'ego (czyt. niolasa sarkozjego) partia Les Républicains (czyt. lez republika; tłum. Republikanie), a trzecią blok lewicowy na czele z Parti Socialiste (czyt. parti sosjalist; tłum. Partią Socjalistyczną). W 2022 r. wybory parlamentarne wygrała proprezydenccka koalicja Razem, a drugie miejsce zdobyła lewicowa koalicja Nepus. Na trzecim miejscu uplasowało się prawicowe Zjednoczenie Narodowe Marine Le Pen, a Republikanie zajęli dopiero czwartą pozycję.

LA RÉPUBLIQUE
En Marche !

Logo francuskiej partii La République en marche

■ Republika Federalna Niemiec

W parlamencie związkowym i parlamentach krajowych zasiadają przedstawiciele różnych ugrupowań politycznych, dlatego system partyjny tego kraju określamy mianem **wielopartyjnego**. Wielkimi partiami są koalicja Unii Chrześcijańsko-Demokratycznej (CDU) z Unią Chrześcijańsko-Społeczną (CSU) oraz Socjaldemokratyczna Partia Niemiec (SPD). Te dwa ugrupowania od wielu lat na zmianę sprawują władzę, co daje podstawę do określenia funkcjonującego systemu mianem **dwublokowego**. System niemiecki określa się też czasami mianem **dwuipółpartyjnego**, ponieważ w parlamencie zasiadają też w niewielkiej liczbie przedstawiciele Wolnej Partii Demokratycznej (FDP) oraz Zieloni, którzy jako małe partie zapewniają koalicję CDU/CSU i SPD. W 2017 r. wybory parlamentarne wygrała chadecka koalicja CDU/CSU, jednak aby skutecznie sprawować władzę, musiała zawiązać koalicję z SPD. W parlamencie związkowym zasiedli oprócz tego przedstawiciele FDP, Zielonych, Lewicy i Alternatywy dla Niemiec (AfD). Ta ostatnia partia o zabarwieniu konserwatywnym i eurosceptycznym stała się trzecią siłą parlamentu niemieckiego po CDU/CSU i SPD.

■ Konfederacja Szwajcarska

W Szwajcarii funkcjonuje **system wielopartyjny**. Na scenie politycznej dominują cztery główne partie: Socjaldemokratyczna Partia Szwajcarii (SPS), Szwajcarska Partia Ludowa (SVP), Szwajcarska Partia Radykalno-Demokratyczna (FDP) i Chrześcijańsko-Demokratyczna Partia Ludowa Szwajcarii (CVP). Rywalizacja polityczna w tym państwie ma tylko charakter przedwyborczy. Wynika to między innymi z zawartego w 1959 r. porozumienia o współzrządzeniu przez cztery partie, które uzyskały najwyższy wynik według tzw. **złotej reguły 2+2+2+1**, dotyczącej obsadzenia miejsc w rządzie Szwajcarii. Doprowadziło to do powstania specyficznego systemu kooperacji polegającego na współpracy partii zasiadających w parlamencie.

■ Republika Włoska

We Włoszech funkcjonuje **system wielopartyjny**, który do lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku miał charakter rozbicia partyjnego. W parlamencie swoich przedstawicieli miało zawsze co najmniej osiem partii. W 1992 r. kraj wszedł na drogę zmian idących w kierunku stworzenia systemu blokowego. Przemiany te były efektem kryzysu związanego z finansowaniem partii, który doprowadził do spadku poparcia społecz-

Logo włoskiej partii politycznej Ruchu Pięciu Gwiazd (wł. Movimento 5 Stelle, M5S)

nego i upadku ugrupowań o wieloletniej tradycji. Drugim czynnikiem mającym wpływ na przebudowę systemu partyjnego była zmiana ordynacji wyborczej z proporcjonalnej na mieszaną. Mimo iż obecnie dalej są tworzone bloki, które wspólnie startują do wyborów, to ponownie możemy mówić o funkcjonowaniu we Włoszech **systemu rozbicia partyjnego** i konieczności tworzenia koalicji rządzących. W 2018 r. wygrał Ruch Pięciu Gwiazd, który stworzył rząd z Ligą Północną. Poza tym w parlamencie znalazły się Partia Demokratyczna, Forza Italia i Bracia Włosi. Koalicja Ruchu Pięciu Gwiazd z Ligą Północną przetrwała do sierpnia 2019 r. Po jej rozpadzie Ruch Pięciu Gwiazd wszedł w porozumienie z Partią Demokratyczną. W 2022 r. w wyniku przedterminowych wyborów zwycięstwo odniosła koalicja centroprawicowa, z której najwięcej mandatów uzyskało ugrupowanie Bracia Włosi.

Podsumowanie lekcji

- s. 131 ▶ ■ Systemem partyjnym nazywamy działające w kraju partie polityczne, relacje i normy między nimi, powiązania na linii partie–organy państwowe.
- s. 131 ▶ ■ System jednopartyjny występuje w państwach niedemokratycznych i przeważnie łączy się z zakazem funkcjonowania innych partii.
- s. 132 ▶ ■ Największą stabilność polityczną daje system dwupartyjny. Może w nim, co prawda, działać więcej partii, ale tylko dwie mają realne szanse na zdobycie władzy.
- s. 132 –134 ▶ ■ Cechą systemu wielopartyjnego jest możliwość sięgnięcia po władzę przez przynajmniej trzy ugrupowania polityczne.

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Uzasadnij, który z wariantów systemu wielopartyjnego uznajesz za najbardziej korzystny.

2. Wykaż na wybranych przykładach, że w państwach niedemokratycznych mogą istnieć systemy charakteryzujące się pozornym pluralizmem oraz takie, w których partie nie mają realnego znaczenia.

3. Dokonaj analizy porównawczej systemów partyjnych w państwach demokratycznych. Za pomocą metody SWOT przedstaw ich mocne i słabe strony.

4. Napisz wypracowanie na temat: „Systemy partyjne państw demokratycznych na przykładzie Wielkiej Brytanii, Niemiec, Francji, Stanów Zjednoczonych, Szwajcarii i Włoch”.

5. Rozstrzygnij, czy przedstawiona ilustracja odwołuje się do systemu partyjnego. Swoją odpowiedź uzasadnij.

3. Partie polityczne w Polsce

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, jakie partie zasiadają w polskim parlamencie;
- poznasz związek między partiami politycznymi a społeczeństwem;
- rozważysz zjawisko kryzysu partii politycznych;
- scharakteryzujesz partie polskiej sceny politycznej;
- nauczysz się stosować „kompas polityczny”;
- scharakteryzujesz etapy rozwoju systemu partyjnego w RP;
- przeanalizujesz materiały kampanii wyborczych;
- przeanalizujesz zjawisko populizmu;
- wyjaśnisz cele i przedstawisz formy marketingu politycznego.

Partie polityczne w świetle przepisów prawa obowiązującego w Polsce

Obecną sytuację partii politycznych reguluje Konstytucja RP z 1997 r. i Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o partiach politycznych. Artykuł 11 Konstytucji zawiera zasadę pluralizmu politycznego, a artykuł 13 wytycza jego granice. Zgodnie z tymi przepisami państwo polskie zapewnia wolność tworzenia i działania partii politycznych. Nie mogą one jednak w swoich programach odwoływać się do metod i praktyk działania faszyzmu, nazizmu i komunizmu, głosić nienawiści rasowej i narodowościowej, stosować przemoc, aby zdobyć władzę lub wpływ na politykę państwa, mieć utajnionego członkostwa lub struktur. Ustawa o partiach politycznych zawiera definicję partii politycznej w świetle prawa polskiego.

Ustawa o partiach politycznych z dnia 27 czerwca 1997 r.

Art. 1. ust. 1.

Partia polityczna jest dobrowolną organizacją, występującą pod określoną nazwą, stawiającą sobie za cel udział w życiu publicznym poprzez wywieranie metodami demokratycznymi wpływu na kształtowanie polityki państwa lub sprawowania władzy publicznej.

Źródło: <http://www.sejm.gov.pl> [dostęp: 12.07.2023].

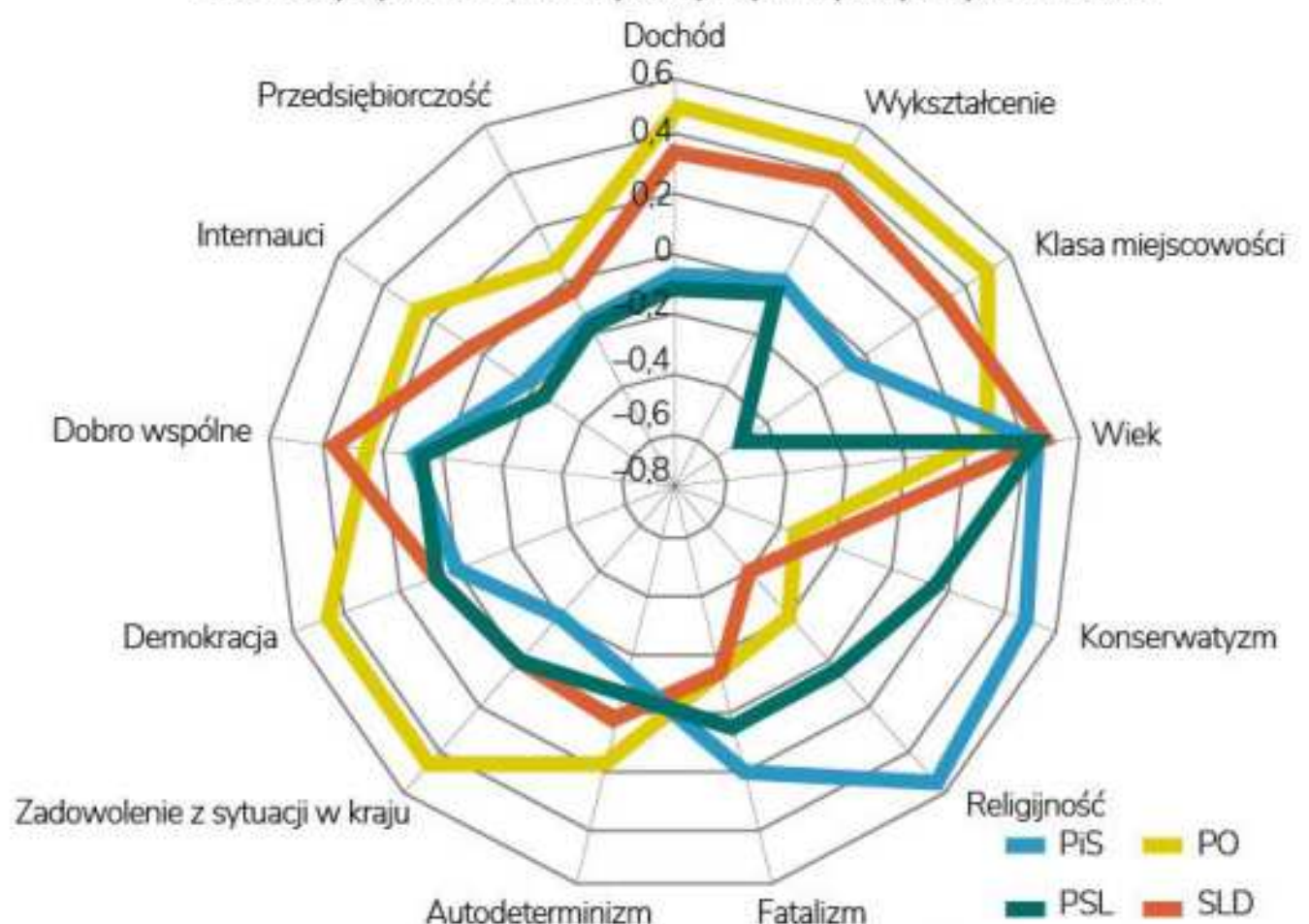
Ćwiczenie

Na podstawie fragmentu ustawy określ, jakie funkcje pełni partia polityczna. Wskaż, które sformułowania zawarte w tekście potwierdzają wymienione przez ciebie funkcje.

Ustawa określa także zasady tworzenia partii politycznych. Organem odpowiedzialnym za prowadzenie ewidencji partii jest Sąd Okręgowy w Warszawie, który rejestruje partie na podstawie przedstawionego statutu i poparcia co najmniej 1000 obywateli (ustawa z 1990 r. przewidywała poparcie tylko 15 obywateli). W ewidencji prowadzonej przez Wydział VII Sądu Okręgowego w Warszawie w 2022 r. znajdowało się 99 partii politycznych. Tylko niektóre z nich znajdują się w polskim parlamencie.

◀ zasady tworzenia partii politycznych

Charakterystyka elektoratu wybranych partii politycznych w Polsce

Źródło: Diagnoza społeczna 2015 r., s. 365, <http://www.diagnoza.com> [dostęp: 12.07.2023].

Ćwiczenie

Przeanalizuj dane zawarte na wykresie i wykonaj polecenia.

1. Podaj kryteria klasyfikujące elektorat partii, w których różnice są największe i najmniejsze.
2. Podaj dwie partie o najbardziej zróżnicowanym elektoracie. Określ trzy kryteria, w których te różnice są największe.
3. Na podstawie zgodności kryteriów zaproponuj najbardziej zgodne koalicje partyjne.

finansowanie partii politycznych

- Zasady finansowania partii są również regulowane przepisami prawa. Ich podstawą jest jawność źródeł, z których pochodzą środki finansowe na działalność statutową partii. Zgodnie z ustawą mogą one być efektem składek członkowskich, darowizn, spadków, zapisów oraz dochodów z majątku partii. Źródłem finansowania partii są także dotacje i subwencje wynikające z ustawy. Prawo do subwencji z budżetu państwa otrzymują te partie, których komitety podczas wyborów parlamentarnych uzyskały co najmniej 3% ważnie oddanych głosów. W przypadku komitetów koalicyjnych prawo do subwencji przysługuje po uzyskaniu 6% poparcia i jest ona dzielona między ugrupowania koalicyjne zgodnie z zawartą przez nie umową. Każda partia, która otrzymuje subwencję przez okres trwania kadencji Sejmu, musi rozliczyć się z jej wydatkowania i przedłożyć Państwowej Komisji Wyborczej coroczną informację finansową na ten temat.

Etapy rozwoju systemu partyjnego w Rzeczypospolitej Polskiej

Wraz z transformacją ustrojową, która rozpoczęła się w 1989 r., zakończył się okres funkcjonowania w Polsce niedemokratycznego systemu partii hegemonicznej. Na polskiej scenie politycznej zdominowanej do tej pory przez Polską

Zjednoczoną Partię Robotniczą oraz jej satelitów, takich jak Zjednoczone Stronnictwo Ludowe i Stronnictwo Demokratyczne, zaczęły się pojawiać nowe partie. Nowelizacja konstytucji wprowadziła pluralizm polityczny, a ustawa z 1990 r. o partiach politycznych umożliwiła naszym rodakom rejestrację partii politycznych przy niewielkim poparciu społecznym. Równocześnie brak progów wyborczych w wyborach parlamentarnych w 1991 r. przyczynił się do powstania w naszym państwie wariantu systemu wielopartyjnego, jakim był **system rozbitcia partyjnego**. System ten przyjął na początku lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku formę ekstremalnego pluralizmu. Jego cechą była bardzo duża liczba małych partii, które w wyborach parlamentarnych w 1991 r. zarejestrowały kilkadziesiąt komitetów wyborczych, z których aż 29 uzyskało swoich przedstawicieli w parlamencie (11 komitetów miało tylko po jednym mandacie). Konsekwencją takiego rozwiązania były problemy ze stworzeniem rządu. Na jego czele stanął w końcu **Jan Olszewski**, który stworzył rząd mniejszościowy składający się z czterech partii politycznych. Brak większości parlamentarnej przyczynił się do jego odwołania w 1992 r. przez Sejm.

system rozbitcia partyjnego

Konferencja prasowa Jana Olszewskiego, 23.12.1991 r.

Ten sam los spotkał w 1993 r. rząd **Hanny Suchockiej**, a Prezydent RP Lech Wałęsa, korzystając ze swoich uprawnień, rozwiązał parlament. Kolejne wybory parlamentarne odbyły się już na podstawie nowej ordynacji wyborczej, która miała zapobiec nadmiernemu rozdrobnieniu Sejmu. Na jej podstawie wprowadzono w Polsce **progi wyborcze**, które obowiązują do dziś. Zgodnie z nimi partia, która zarejestruje komitet wyborczy, musi uzyskać w skali kraju 5% ważnie oddanych głosów, aby brać udział w podziale mandatów, a koalicja 8%. Zmieniono także metodę przeliczania głosów na mandaty z Hare'a–Niemeyera (czyt. heraj-nimejera, zob. s. 146) na D'Hondta (czyt. donta) preferującą w podziale mandatów ugrupowania, które uzyskały większą liczbę głosów. Rozwiązanie to doprowadziło do ewolucji systemu wielopartyjnego w kierunku umiarkowanego pluralizmu. W konsekwencji tego rozwiązania w następnych wyborach wzięło udział około 30 komitetów wyborczych, z czego reprezentację w parlamencie uzyskało już tylko osiem. Przed kolejnymi wyborami w 1997 r. zmieniono ustawę o partiach politycznych. Zgodnie z jej przepisami należało dokonać ponownej rejestracji istniejących partii politycznych. W tym celu należało uzyskać poparcie co najmniej tysiąca obywateli. Doprowadziło to do zmniejszenia liczby partii na polskiej scenie politycznej i utrudniło rejestrację nowych ugrupowań. W parlamencie zasiedli przedstawiciele sześciu komitetów wyborczych, w tym przedstawiciel komitetu Mniejszości Niemieckiej. Od tego momentu można mówić o ustabilizowaniu się systemu partyjnego w Polsce, który ma charakter wielopartyjny o odmianie rozbitcia partyjnego. Natomiast w parlamencie zasiada przeważnie od czterech do sześciu ugrupowań politycznych. Ostatnie wybory parlamentarne z 2019 r. mogą sugerować jego dalszą ewolucję. Po raz drugi od 2015 r. doszło do powstania rządu większościowego stworzonego przez jedną partię.

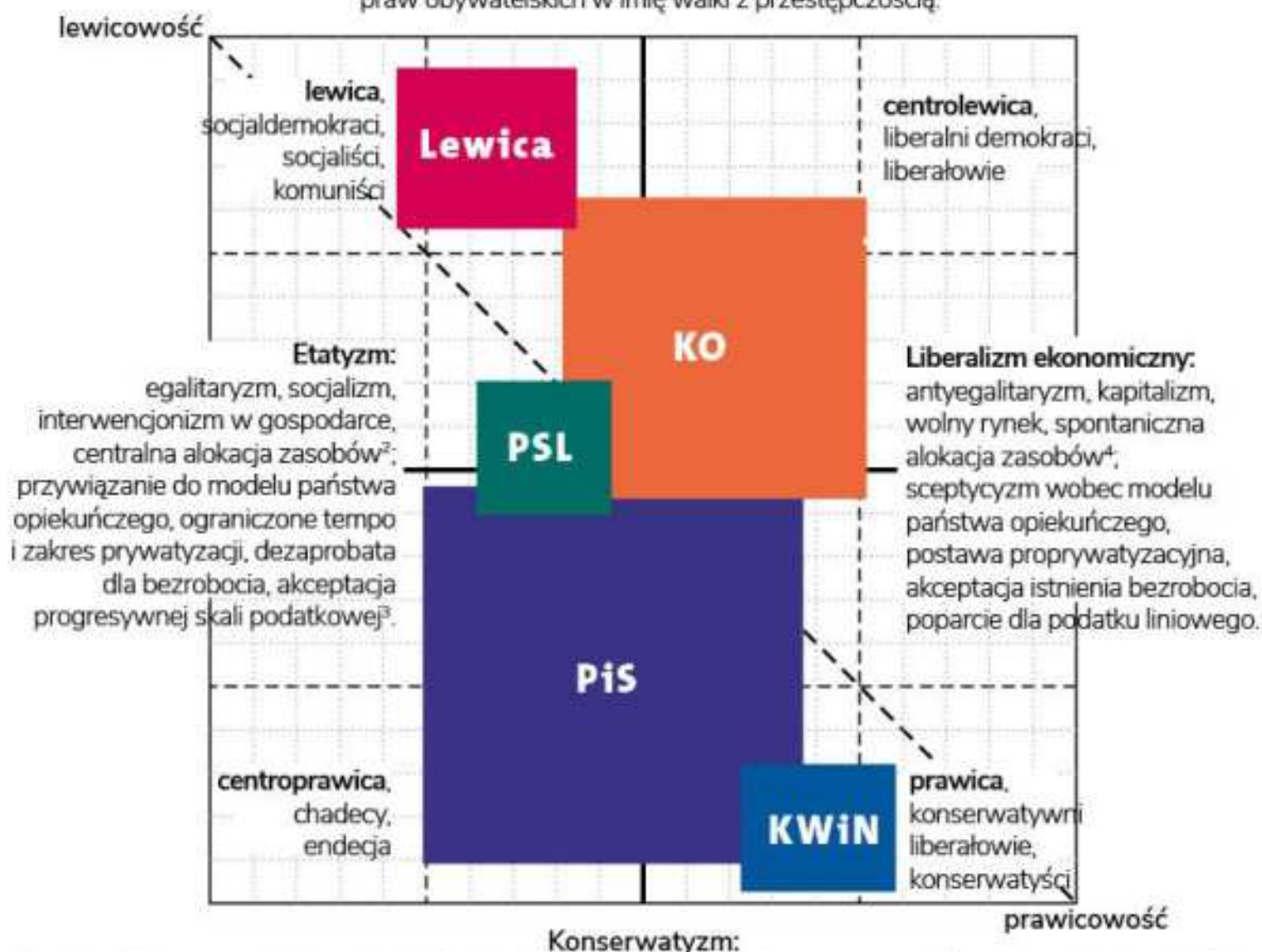
Podział mandatów poselskich po wyborach w 1997 r.

Ulokowanie elektoratów partii politycznych w polskiej przestrzeni politycznej w wyborach do Sejmu RP w 2019 r.

Liberalizm światopoglądowy:

swoboda obyczajowa, postęp, permisywizm¹, laickość (rozdział Kościoła od państwa), krytyka Kościoła, dążenie do przekreślenia politycznej przeszłości (sprzeciw wobec dekomunizacji i lustracji), liberalne stanowisko w sprawie prawnej regulacji aborcji, niezgoda na ograniczanie praw obywatelskich w imię walki z przestępczością.

tradycja, hierarchia, rodzina, religijność (akceptacja wpływu Kościoła na sprawy państwa), zaufanie do Kościoła, aprobaty idei rozrachunku z PRL-owską przeszłością (poparcie dla dekomunizacji i lustracji), sprzeciw wobec prawnej dopuszczalności aborcji, zgoda na ograniczanie swobód obywatelskich w walce z przestępczością.

PiS – Prawo i Sprawiedliwość	KWiN – Konfederacja Wolność i Niepodległość
KO – Koalicja Obywatelska	PSL – Polskie Stronnictwo Ludowe
LEWICA – Lewica	

¹ permisywizm – tendencja do zbytnej tolerancji dla odbiegających od normy zachowań społecznych

² centralna alokacja zasobów – zjawisko w gospodarce polegające na ingerowaniu państwa w przemieszczanie i dystrybucję dóbr (wszystkich środków, które mogą być wykorzystane, bezpośrednio lub pośrednio, do zaspokajania potrzeb ludzkich)

³ progresywna skala podatkowa – sposób naliczania podatku dochodowego, w którym stawka opodatkowania rośnie wraz ze wzrostem dochodu podatnika

⁴ spontaniczna alokacja zasobów – zjawisko w gospodarce polegające na przemieszczaniu i dystrybucji dóbr (wszystkich środków, które mogą być wykorzystane, bezpośrednio lub pośrednio, do zaspokajania potrzeb ludzkich) bez udziału państwa

Ćwiczenie

Na podstawie kompasu politycznego scharakteryzuj polskie partie polityczne z punktu widzenia ideologii.

Marketing polityczny

Funkcjonowanie wielu partii na scenie politycznej wymusza między nimi walkę o wyborcę. Okazuje się jednak, że sam program wyborczy nie wystarcza, aby osiągnąć sukces. Coraz częściej partie polityczne korzystają z marketingu politycznego. Według Grażyny Ulickiej **marketingiem politycznym** nazywamy zespół teorii, metod, technik i praktyk społecznych, które mają na celu przekonanie obywateli, by udzielili poparcia człowiekowi, grupie lub projektowi politycznemu.

marketing
polityczny

Ćwiczenie

Zapoznaj się w internecie z programem i materiałami wyborczymi wybranego przez siebie komitetu wyborczego z ostatnich wyborów w Rzeczypospolitej Polskiej. Przeprowadź krytyczną analizę tych materiałów.

W trakcie prowadzenia kampanii wyborczych poszczególne ugrupowania planują i przygotowują odpowiednie strategie, materiały wyborcze oraz podejmują współpracę z mediami, aby wykreować wizerunek partii i jej kandydatów. Psycholodzy twierdzą, że o naszym nastawieniu do innych decyduje w ogromnym stopniu ich wygląd i mowa ciała. Dziś, by być skutecznym w życiu publicznym, nie wystarczy dobry program i najlepsze chęci – trzeba jeszcze „umieć się sprzedać”. W dobie coraz częstszego wykorzystywania przez media obrazu jako elementu przekazywania informacji polityk powinien wyglądać wiarygodnie.

Do narzędzi służących utrzymaniu oraz poszerzeniu elektoratu należą między innymi ulotki, billboardy oraz spoty reklamowe. Politycy uczestniczą w programach telewizyjnych i radiowych, debatach politycznych i wiecach. Coraz częściej wykorzystuje się też internet, w którym na stronach poszczególnych partii są zamieszczane programy polityczne. Oprócz tego politycy prowadzą własne blogi. Jest to tzw. **kampania pozytywna**. Partie przeprowadzają też badania opinii społecznej, a uzyskane wyniki dostarczają informacji na temat problemów i oczekiwań ludzi żyjących w danym regionie. Na podstawie tych danych przygotowuje się odpowiednią strategię, która ma zapewnić partii pozyskanie jak najszerszego elektoratu.

Jednak walka wyborcza nie zawsze opiera się wyłącznie na promocji własnego programu politycznego. Coraz częstszym zjawiskiem jest także krytyka działań podejmowanych przez konkurencyjne partie, czyli **kampania negatywna**. Zdarza-

Jednym z pierwszych przykładów wykorzystywania marketingu politycznego w Polsce była kampania wyborcza do Sejmu RP i Senatu RP w 1989 r. Podczas tych wyborów sprawujący władzę komuniści po raz pierwszy pozwolili kandydować do parlamentu przedstawicielom opozycji. Najbardziej rozpoznawalnym jej członkiem był szef „Solidarności” – Lech Wałęsa, który sfotografował się z każdym kandydatem do Sejmu RP i Senatu RP z ramienia „Solidarności”.

ją się też sytuacje, że partie polityczne sięgają po **hasła populistyczne**. Przez odwoływanie się do emocji elektoratu próbują pozyskać poparcie społeczeństwa, które oczekuje łatwego rozwiązania problemów społecznych. Podstawą haseł populistycznych jest wykorzystanie poczucia krzywdy odczuwanego przez społeczeństwo, co w połączeniu z odpowiednią manipulacją nierzadko przynosi oczekiwany efekt. W takich przypadkach warto rozważać trafność omówionej we wcześniejszych tematach koncepcji polityki bez ideologii. Negatywny odbiór elit politycznych może doprowadzić do zjawiska kryzysu partii politycznych i ich negacji przez społeczeństwo. Brak zaufania w najlepszym przypadku przyczyni się do upadku istniejących partii politycznych, tak jak to miało miejsce we Włoszech, a w skrajnych sytuacjach doprowadzi do protestów i zamieszek, a nawet zmiany ustroju na autorytarny lub totalitarny. Styl walki o elektorat oraz realizacja haseł wyborczych wpływają też na aktywność obywateli w życiu politycznym. Postępowanie partii i polityków może się przyczynić do zwiększenia lub obniżenia poziomu partycypacji, a nawet wywołać postawę obywatelskiego sprzeciwu i emancypacji.

Populizm – zachowanie polityczne polegające na głoszeniu chwytliwych haseł, zgodnych z oczekiwaniami większości społeczeństwa, aby uzyskać jego poparcie w rywalizacji o władzę polityczną.

Ćwiczenie

Praca w grupach:

- A. Opracujcie projekt kampanii pozytywnej dla dowolnej polskiej partii politycznej.
- B. Opracujcie projekt kampanii negatywnej dla dowolnej polskiej partii politycznej.

Podsumowanie lekcji

- s. 137 ▶ ■ Partię polityczną w Polsce można zarejestrować w Sądzie Okręgowym w Warszawie po uzyskaniu poparcia co najmniej 1000 obywateli.
- s. 138 ▶ ■ Partie na swoją działalność uzyskują subwencję z budżetu państwa, jeżeli w wyborach uzyskały co najmniej 3% oddanych głosów, a koalicje – 6%.
- s. 139 ▶ ■ Polski system partyjny w wyniku transformacji ustrojowej ewoluował z systemu partii hegemonicznej przez wielopartyjny ekstremalnie pluralistyczny do wielopartyjnego umiarkowanie pluralistycznego.
- s. 141 ▶ ■ Partie polityczne coraz częściej walczą o elektorat, wykorzystując mechanizmy marketingu politycznego.

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Wyjaśnij związki między partiami politycznymi a społeczeństwem.
2. Scharakteryzuj etapy rozwoju systemu partyjnego w Polsce.
- 3. Wyjaśnij cele i przedstaw formy marketingu politycznego.
- 4. Oceń stosowane przez partie polityczne metody rywalizacji o elektorat w odniesieniu do standardów demokracji.
5. Wyjaśnij, dlaczego populizm stanowi zagrożenie dla demokracji.
- 6. Na podstawie analizy programów wyborczych ustal, które z ugrupowań zasiadających w Sejmie ma poglądy najbardziej zbliżone do partii, która ma obecnie większość mandatów w polskim parlamencie.

4. Ordynacje wyborcze

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, jak przeprowadza się wybory organów władzy publicznej w RP;
- porównasz ordynację proporcjonalną, większościową i mieszaną;
- poznasz wady i zalety systemów wyborczych;
- przeanalizujesz przejawy naruszania uczciwości procedur wyborczych.

Ćwiczenie

Wymieńcie zasady, którymi kierujecie się podczas wyborów samorządu klasowego i samorządu uczniowskiego.

System wyborczy

Ćwiczenie

Wyjaśnij, jaki stosunek do wyborców ma postać przedstawiona na rysunku.

Każda ordynacja wyborcza budzi różnego rodzaju wątpliwości, gdyż żadna nie jest pozbawiona wad. Do rządzących należy natomiast podjęcie decyzji, która dla społeczeństwa i państwa będzie najodpowiedniejsza.

Każde demokratyczne państwo ma określone przepisy, które regulują procedury przeprowadzania różnego rodzaju wyborów. Na system wyborczy składają się między innymi zasady zgłaszania kandydatów, powoływania komitetów wyborczych oraz sposób ustalania wyników wyborów. Te przepisy są spisane w formie ustawy i określa się je często mianem **ordynacji wyborczej**. W Polsce do 2011 r. funkcjonowały trzy ustawy dotyczące wyborów parlamentarnych i samorządowych. Równocześnie takie same zasady były zebrane w ustawach o wyborze Prezydenta RP oraz wójta, burmistrza i prezydenta miasta. 5 stycznia 2011 r. Sejm RP zakończył prace nad zebraniem tych wszystkich aktów prawnych w jeden dokument i uchwalił **Kodeks wyborczy**. Wszedł on w życie 1 sierpnia 2011 r. i na jego podstawie przeprowadzono w tym samym roku wybory parlamentarne w Polsce. W państwach demokratycznych wybory przeprowadzane na podstawie takich przepisów spełniają różnorodne funkcje. Przede wszystkim określają sposób funkcjonowania systemu politycznego państwa poprzez wybór określonych polityków reprezentujących różnorodne partie do organów przedstawicielskich. Zapewniają one w ten sposób pośrednią formę sprawowania władzy i jej legitymizację. Wyborcy za ich pośrednictwem określają, jakie rozwiązania zaproponowane w programach politycznych cieszą się ich poparciem i akceptacją. Równocześnie pełnią one funkcję kontrolną, ponieważ w następnych wyborach obywatele mogą nie głosować na wybranych polityków i partie, rozliczając ich w ten sposób za ich działania z poprzedniej kadencji.

W przypadku państw niedemokratycznych funkcja wyborów ogranicza się jedynie do techniki polegającej na ewentualnym wskazaniu określonych kandydatów, którzy mają sprawować władzę w imieniu partii rządzącej. Stanowią

◀ ordynacja wyborcza

one imitację demokracji, stwarzającą pozory udziału obywateli w sprawowaniu władzy bez możliwości podejmowania przez nich decyzji.

Funkcje wyborów w państwach demokratycznych według Jacka Raciborskiego

- kreacyjna
- programowa
- legitymizacyjna
- agregacji interesów
- segregacji elit politycznych
- diagnostyczna

Powszechnie na świecie stosuje się dwa systemy wyborcze: **większościowy i proporcjonalny**. Zdarzają się także państwa, które wykorzystują mieszaną wersję. W wielu krajach stosuje się w zależności od wyborów zarówno ordynację większościową, jak i proporcjonalną. Przykładem jest między innymi Polska, gdzie w wyborach do Senatu obowiązuje system większościowy, a do Sejmu – proporcjonalny.

Od systemu wyborczego należy odróżnić ogólne zasady prawa wyborczego opisane najczęściej w ustawie zasadniczej (konstytucji). Mówiąc ogólnie, państwa demokratyczne gwarantują swoim wyborcom powszechność, równość, bezpośredniość i tajność wyborów.

Ogólne zasady prawa wyborczego

Cecha	Opis
powszechne	W wyborach może uczestniczyć każdy obywatel, który ukończył 18 lat i nie został prawnie pozbawiony praw publicznych. Musi mieć pełną zdolność do czynności prawnych, prawa publiczne oraz spełniać cenzus wieku, ewentualnie domicylu (posiadać miejsce stałego zamieszkania).
równe	Każdy obywatel ma jeden głos (czasami kilka, ale zawsze każdy tyle samo), a wszystkie głosy mają taką samą wagę (są sobie równe).
bezpośrednie	Każdy obywatel musi oddać głos osobiście w punkcie wyborczym, chociaż coraz częściej można zagłosować korespondencyjnie, przez pełnomocnika czy przez SMS-y, internet (e-wybory).
tajne głosowanie	Komisje wyborcze są zobowiązane do zagwarantowania obywatelom swobodnego oddania głosu (kabiny wyborcze), a karty do głosowania są anonimowe.

Art. 107.

§ 1. W dniu głosowania oraz na 24 godziny przed tym dniem prowadzenie agitacji wyborczej, w tym zwoływanie zgromadzeń, organizowanie pochodów i manifestacji, wygłaszanie przemówień oraz rozpowszechnianie materiałów wyborczych jest zabronione.

Źródło: Kodeks wyborczy

Fragment artykułu

Policjanci z Pabianic (Łódzkie) poszukują mężczyzn, którzy zrywali plakaty wyborcze. Apelują do ewentualnych świadków zdarzenia o kontakt – powiedział PAP nadkomisarz Adam Kolasa z Komendy Wojewódzkiej Policji w Łodzi. Jak wyjaśnił, do zdarzenia doszło w sobotę około 1.40 na ulicy Zamkowej w Pabianicach. Po zerwaniu plakatów mężczyźni się oddalili. Policja rozpoczęła ich poszukiwanie. Badający sprawę funkcjonariusze będą zabezpieczać nagranie kamer monitoringu.

Źródło: <https://wpolityce.pl>, <https://link.operon.pl/rj> [dostęp: 12.07.2023].

Ćwiczenie

Dokonaj analizy art. 107 Kodeksu wyborczego i sytuacji, która miała miejsce w przededniu wyborów parlamentarnych. Rozstrzygnij, czy w tym przypadku doszło do naruszenia uczciwości procedur wyborczych. Swoją odpowiedź uzasadnij.

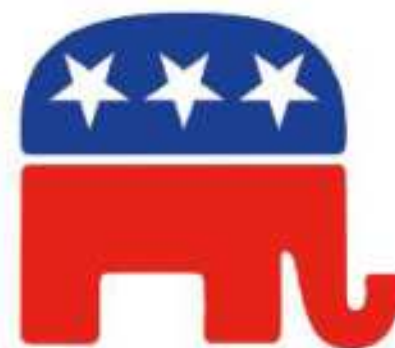
Ordynacja większościowa

Większościowy system wyborczy funkcjonuje przeważnie w państwach anglosaskich. Obowiązuje ponadto we Francji.

ordynacja
większościowa

Pierwszy wariant zakłada podział państwa na jednomandatowe okręgi wyborcze w liczbie odpowiadającej miejscom przewidzianym w parlamencie. W organie przedstawicielskim zasiądzie ten kandydat, który w okręgu wyborczym uzyskał największą liczbę głosów. Przy ustalaniu zwycięzcy stosuje się dwa rozwiązania. Pierwsze, charakterystyczne dla Wielkiej Brytanii i USA, zakłada wyłonienie kandydata na drodze zwykłej większości zdobytej w okręgu. Drugie rozwiązanie, typowe między innymi dla Francji, zakłada konieczność uzyskania przez kandydata ponad 50% poparcia, czyli tzw. większości bezwzględnej. Konsekwencją takiego przepisu jest przeważnie druga tura wyborcza, w której uczestniczą zazwyczaj dwaj kandydaci z największą liczbą głosów lub – jak w przypadku Francji – ci, którzy osiągnęli wymagany procentowy próg poparcia ze strony społeczeństwa. W drugiej turze wyborczej wyłania się zwycięzcę albo na drodze większości bezwzględnej, jeżeli mamy do czynienia tylko z dwoma kandydatami, albo przez zwykłą większość, jeżeli zostało kilku pretendentów do jednego mandatu.

Drugi wariant polega na funkcjonowaniu ordynacji większościowej w okręgach wielomandatowych, jak w Kuwejcie. Wyborca dysponuje liczbą głosów odpowiadającą liczbie przedstawicieli z danego okręgu w parlamencie. Konsekwencją tego jest wyłonienie kandydatów z największym poparciem społecznym, w liczbie odpowiadającej ilości mandatów przewidzianych na dany okręg. Takie rozwiązanie, w przeciwieństwie do okręgów jednomandatowych, stwarza większe szanse na uzyskanie miejsc w organie przedstawicielskim przez mniej popularne ugrupowania polityczne. Zasadniczo jednak system większościowy sprzyja funkcjonowaniu systemów dwupartyjnych, czego najlepszym przykładem są Stany Zjednoczone Ameryki.

Partia Republikańska (Grand Old Party) została założona w 1854 r. Jest to ugrupowanie konserwatywne zaliczane do amerykańskiej prawicy.

Partia Demokratyczna (Democratic Party) powstała w pierwszej połowie XIX w. Prezentuje poglądy liberalne i socjalliberalne. Jest traktowana jako amerykańska lewica.

Taki układ jest korzystny dla dużych partii, które mają szerokie zaplecze polityczne w elektoracie wyborczym – pod warunkiem, że elektorat jest proporcjonalnie rozłożony na terenie całego kraju. Oczywiście są od tego odstępstwa, co najlepiej widać na przykładzie Francji. Ważnymi zaletami takiej ordynacji są niewątpliwie większy związek kandydatów z wyborcami, którzy przeważnie nie głosują na partię, ale na ludzi, którym ufają, oraz większa stabilność polityczna państwa w sytuacji sprawowania władzy przez jedną partię. Kluczową wadą w tym systemie jest natomiast pozbawienie części elektoratu możliwości posiadania swojego przedstawicielstwa w parlamencie.

Ordynacja proporcjonalna

ordynacja
proporcjonalna

- Ordynacja proporcjonalna zakłada, że mandaty do organu przedstawicielskiego są rozdzielane proporcjonalnie do liczby głosów oddanych na partie polityczne i komitety wyborcze. Występuje ona tylko w okręgach wielomandatowych i polega na oddaniu głosu przez wyborcę na konkretną partię lub komitet wyborców. Głosowanie takie może występować w dwóch wersjach. Pierwsza, charakterystyczna między innymi dla naszego kraju, zakłada możliwość wskazania konkretnej osoby, rekomendowanej przez wyborców z danego ugrupowania, a druga tylko wybór komitetu, z którego kandydaci będą otrzymywać mandaty według miejsca zajmowanego na liście. Zaletą takiej ordynacji jest większa reprezentatywność poglądów politycznych społeczeństwa, która niestety przeważnie pociąga ze sobą nadmierne rozbieżności polityczne parlamentu i powstanie systemu wielopartyjnego. W państwach, w których obowiązuje ordynacja proporcjonalna, stosuje się różne metody przeliczania głosów na mandaty przedstawicielskie. W III RP podczas wyborów parlamentarnych wykorzystano trzy metody. Pierwszą z nich była **metoda Hare'a–Niemeyera**, którą zastosowano w wyborach do sejmu w 1991 r. Została ona opracowana przez brytyjskiego prawnika Thomasa Hare'a (czyt. tomasa hera), a następnie zmodyfikowana przez niemieckiego matematyka Horsta Niemeyera. Drugą jest **metoda D'Hondta**, nazwana na cześć belgijskiego matematyka. Posłużono się nią między innymi w naszym kraju podczas wyborów parlamentarnych w 2011 r. Ostatnią jest **metoda Sainte-Laguë** (czyt. sant legiu), przedstawiona przez francuskiego matematyka André Sainte-Laguë. Użyto jej na przykład w wyborach w 2001 r.

André Sainte-Laguë (1882–1950)
– francuski profesor matematyki.
W 1910 r. ogłosił swoją procedurę przeliczania głosów na mandaty przedstawicielskie.

Metody liczenia głosów w wyborach opartych na proporcjonalnej reprezentacji politycznej

Metoda	Opis
D'Hondta	Polega na znalezieniu największych, kolejno po sobie następujących ilorazów liczby uzyskanych głosów. Ilorazy oblicza się, dzieląc liczbę głosów przypadających każdemu komitetowi przez kolejne liczby naturalne. Następnie z tak obliczonych ilorazów dla wszystkich komitetów jest wybieranych tyle największych, ile jest mandatów do obsadzenia. Ta metoda faworyzuje przy podziale mandatów większe partie polityczne.

Metoda	Opis
Sainte-Laguë	Polega na znalezieniu największych, kolejno po sobie następujących ilorazów z liczby uzyskanych głosów. Ilorazy oblicza się, dzieląc liczbę głosów przypadających każdemu komitetowi wyborczemu przez kolejne liczby nieparzyste: 1, 3, 5 itd., a następnie z tak obliczonych ilorazów dla wszystkich komitetów wybieranych jest tyle największych, ile jest mandatów do obsadzenia. Faworyzuje mniejsze ugrupowania polityczne.
Hare’a–Niemeyera	Polega na obliczeniu zdobytych mandatów, czyli pomnożeniu ważnych głosów na dany komitet wyborczy przez liczbę mandatów do zdobycia, a następnie na podzieleniu uzyskanego wyniku przez łączną liczbę głosów oddanych w danym okręgu. Uzyskany wynik przed przecinkiem oznacza liczbę zdobytych mandatów przez dany komitet wyborczy. Jeżeli nie zostaną rozdzielone wszystkie mandaty, to pozostałe mandaty przydziela się tym listom, dla których wyliczone ilorazy wykazują kolejno najwyższe wartości po przecinku. Ten rodzaj obliczania głosów jest najbardziej korzystny dla małych partii politycznych.

Ćwiczenie

Zapoznaj się z informacjami w tabeli i wykonaj polecenia.

Komitety wyborcze A, B, C, D w określonym okręgu wyborczym uzyskały kolejno 1200, 900, 600 i 300 głosów. Do obsadzenia w okręgu jest 7 mandatów.

- Oblicz, ile mandatów uzyskają poszczególne komitety przy zastosowaniu każdej z metod dla proporcjonalnej reprezentacji politycznej.
- Porównaj, która z metod bardziej sprzyja partiom silniejszym, a która – słabszym.

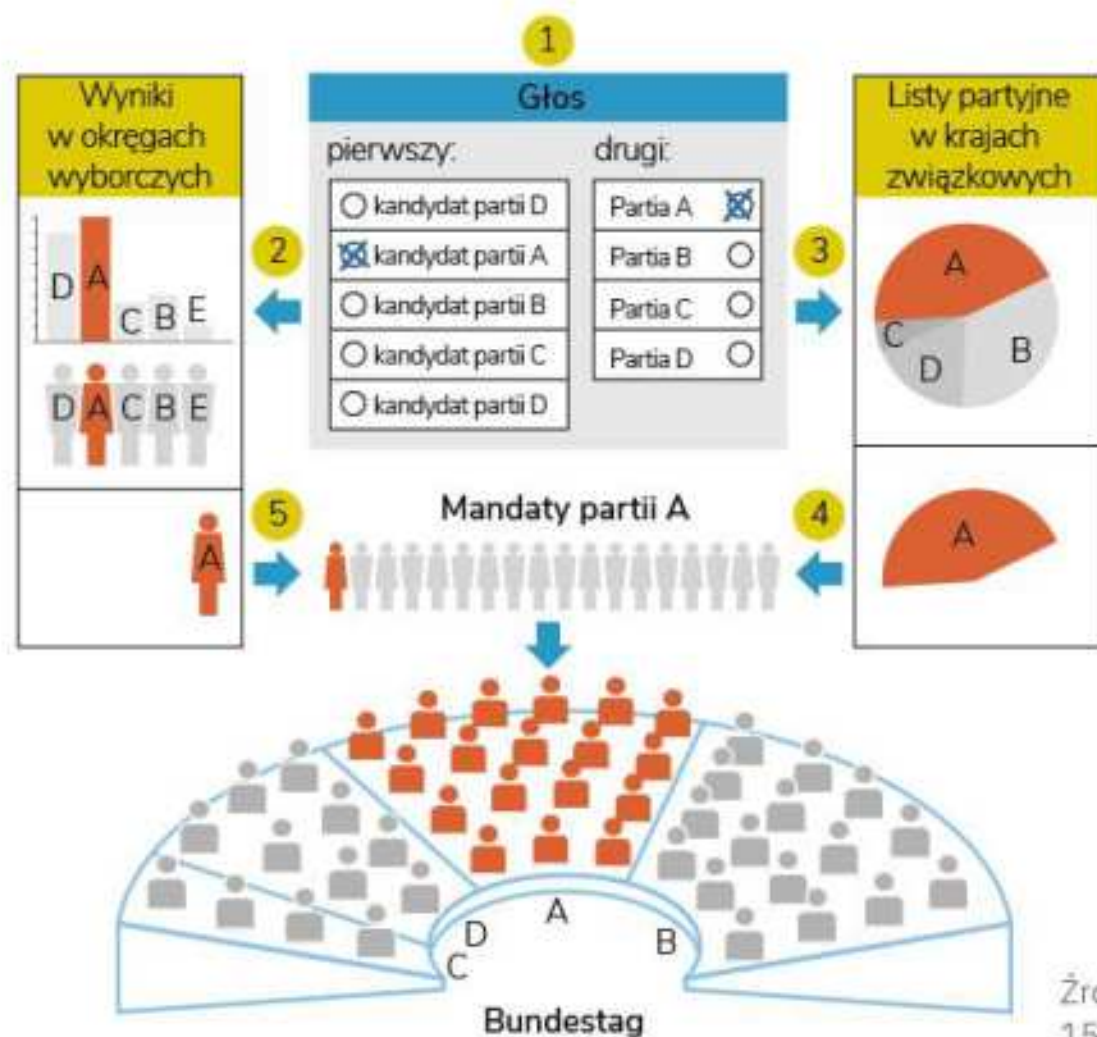
Aby zminimalizować rozdrobnienie na scenie politycznej, w wielu krajach stosuje się zaporowe **progi wyborcze**. Umożliwiają one wejście do parlamentu tylko tym ugrupowaniom, które osiągną odpowiedni próg procentowego poparcia społecznego. W poszczególnych państwach stosuje się różnorodne klauzule zaporowe. Im są one wyższe, tym mniejsze szanse na wejście do parlamentów mają ugrupowania polityczne z niewielkim poparciem ze strony obywateli. W Polsce taki próg wynosi 5% dla partii, a 8% dla koalicji partyjnej. W Republice Federalnej Niemiec, gdzie występuje ordynacja mieszana, progiem wyborczym jest konieczność uzyskania co najmniej trzech mandatów na podstawie ordynacji większościowej lub 5% poparcia w głosowaniu opartym na systemie proporcjonalnym. Zastosowanie progów wyborczych pociąga za sobą przeważnie nadreprezentację, ponieważ poszczególne ugrupowania, które wejdą do parlamentu, w konsekwencji dostaną więcej mandatów, niż wynikałoby to z uzyskanego poparcia. Taka sytuacja wpływa z konieczności rozdzielania mandatów tych ugrupowań, które nie osiągnęły wymaganego progu wyborczego. Z drugiej jednak strony takie rozwiązanie jest ułatwieniem dla stworzenia koalicji rządzącej, ponieważ partia, która wygrała wybory, podpisuje umowy koalicyjne z mniejszą liczbą ugrupowań politycznych.

Ordynacja mieszana

System mieszany łączy w sobie zasady ordynacji większościowej z proporcjonalną. Oznacza to, że wyborca dysponuje w takiej sytuacji dwoma głosami. Jeden oddaje na swojego kandydata w okręgu jednomandatowym, a drugi – na listę partyjną. Ten

◀ ordynacja mieszana

typ ordynacji wyborczej występuje między innymi w Republice Federalnej Niemiec. Obywatele tego kraju mają pełną swobodę w podejmowaniu decyzji. Mogą oni z listy większościowej wybrać kandydata, który reprezentuje zupełnie inne ugrupowanie niż to, które jest przez nich wskazane na liście proporcjonalnej. W tym państwie 50% przedstawicieli do parlamentu wybiera się według zasady większościowej, a drugie 50% – na podstawie ordynacji proporcjonalnej. Taki podział mandatów nie jest charakterystyczny dla każdego systemu mieszanego, ponieważ każde państwo w swoich ordynacjach wyborczych ustala inny stosunek mandatów wyłonionych w wyborach większościowych do proporcjonalnych.

a drugie 50% – na podstawie ordynacji proporcjonalnej. Taki podział mandatów nie jest charakterystyczny dla każdego systemu mieszanego, ponieważ każde państwo w swoich ordynacjach wyborczych ustala inny stosunek mandatów wyłonionych w wyborach większościowych do proporcjonalnych.

Ćwiczenie

Na podstawie schematu wyjaśnij, na czym polega ordynacja wyborcza do Bundestagu.

Źródło: <http://www.bpb.de> [dostęp: 15.08.2024].

Podsumowanie lekcji

- s. 143 ▶ ■ Ordynacja wyborcza to przepisy regulujące procedury przeprowadzania różnego rodzaju wyborów.
- s. 145 ▶ ■ Ordynacja większościowa polega na wyłonieniu kandydata, który uzyska w swoim okręgu wyborczym największe poparcie społeczeństwa.
- s. 146–147 ▶ ■ Ordynacja proporcjonalna to podział mandatów między partiami i komitetami wyborczymi proporcjonalnie do liczby uzyskanych przez nie głosów w skali okręgu lub kraju.
- s. 147–148 ▶ ■ Ordynacja mieszana umożliwia wyborcy zagłosowanie na swojego kandydata według zasady większościowej oraz na partię lub komitet wyborczy według procedury proporcjonalnej.

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Wyjaśnij, czym jest ordynacja wyborcza.
2. Przedstaw zalety i wady ordynacji większościowej.
3. Przedstaw plusy i minusy ordynacji proporcjonalnej.
4. Wyciągnij wnioski dotyczące związku ordynacji wyborczej z systemem partyjnym poszczególnych państw.
5. Przeprowadźcie w klasie dyskusję dotyczącą wpływu poszczególnych ordynacji wyborczych na reprezentatywność społeczeństwa w parlamencie. Rozważcie argumenty na rzecz większościowego, proporcjonalnego i mieszanego systemu wyborczego.
6. Wyjaśnij skutki stosowania progów wyborczych dla reprezentatywności wyborów.

Propozycja projektu edukacyjnego

Wady i zalety systemu wyborczego Rzeczypospolitej Polskiej

Zorganizujcie debatę szkolną z udziałem lokalnych polityków parlamentarnych i samorządowych.

Przeanalizujcie rozwiązania prawne w systemie proporcjonalnym i większościowym sprzyjające personalizacji wyborów i stabilności rządów. Porównajcie oba systemy. Przygotujcie pytania inicjujące dyskusję na temat wad i zalet tych systemów wyborczych oraz ich wpływ na systemy partyjne. Wybierzcie osoby kierujące debatą. Do debaty zaproszcie lokalnych polityków oraz przedstawicieli mediów. Poznajcie ich zdanie na temat systemów wyborczych – wejdźcie z nimi w dyskusję.

CHCESZ WIEDZIEĆ WIĘCEJ – PRZECZYTAJ

- A. Antoszewski, *Partie i systemy partyjne państw Unii Europejskiej na przełomie wieków*, Toruń 2009.
- M. Chmaj, M. Żmigrodzki, *Wprowadzenie do teorii polityki*, Lublin 1996.
- Demokracje zachodnioeuropejskie: analiza porównawcza*, red. A. Antoszewski, R. Herbut, Wrocław 2008.
- Doktryny polityczne XIX i XX wieku*, red. K. Chojnicka, W. Kozub-Ciembroniewicz, Kraków 2000.
- A. Heywood, *Ideologie polityczne. Wprowadzenie*, tłum. M. Habura, N. Orłowska, D. Stasiak, Warszawa 2007.
- A. Heywood, *Politologia*, Warszawa 2006.
- A. Heywood, *Teoria polityki: wprowadzenie*, Warszawa 2009.
- T. Klementewicz, *Polityka i jej poznanie* [w:] *Homo Politicus. Wstęp do nauki o polityce*, Warszawa 1993.
- Kompendium wiedzy o społeczeństwie, państwie i prawie*, red. S. Wronkowska, M. Zmierczak, Warszawa 2000.
- W.T. Kulesza, *Ideologie naszych czasów*, Warszawa 1996.
- Leksykon politologii*, red. A. Antoszewski, R. Herbut, Wrocław 2003.
- J. Rawls, *Liberalizm polityczny*, tłum. A. Romaniuk, Warszawa 2006.
- K. Skarżyńska, *Człowiek a polityka. Zarys psychologii politycznej*, Warszawa 2005.
- K. Sobolewska-Myślik, *Partie i systemy partyjne na świecie*, Warszawa 2005.
- M. Sobolewski, *Partie i systemy partyjne świata kapitalistycznego*, Warszawa 1977.
- Spółczesność i polityka. Podstawy nauk politycznych*, red. K.A. Wojtaszczyk, W. Jakubowski, Warszawa 2007.
- R. Tokarczuk, *Współczesne doktryny polityczne*, Kraków 2003.
- R. Wapiński, *Polityka i politycy. O polskiej scenie politycznej XX wieku*, Wrocław 2006.
- J.J. Wiatr, *Socjologia polityki*, Warszawa 1999.
- A. Wielomski, *Konserwatyzm. Główne idee, nurty i postacie*, Warszawa 2007.
- K.A. Wojtaszczyk, *Współczesne systemy partyjne*, Warszawa 1992.
- Wolności i prawa człowieka w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, red. M. Chmaj, Kraków 2006.
- Wprowadzenie do nauki o państwie i polityce*, red. B. Szmulik, M. Żmigrodzki, Lublin 2002.
- Współczesne partie i systemy partyjne. Zagadnienia teorii i praktyki politycznej*, red. W. Sokół, M. Żmigrodzki, Lublin 2005.
- A. Żukowski, *Systemy wyborcze. Wprowadzenie*, Olsztyn 1999.
- www.forumliberalne.pl – Forum Liberalne [dostęp: 12.07.2023].
- www.partycypacjaobywatelska.pl – Laboratorium Partycypacji Obywatelskiej [dostęp: 12.07.2023].
- www.pis.org.pl – Prawo i Sprawiedliwość [dostęp: 12.07.2023].
- www.platforma.org – Platforma Obywatelska [dostęp: 12.07.2023].
- www.psl.pl – Polskie Stronnictwo Ludowe [dostęp: 12.07.2023].
- www.konserwatyzm.pl – Portal Myśli Konserwatywnej [dostęp: 12.07.2023].
- www.sld.org.pl – Nowa Lewica [dostęp: 12.07.2023].

III. RYWALIZACJA O WŁADZĘ – POWTÓRZENIE

1. Partie polityczne

- s. 126 **Partia polityczna** to dobrowolna organizacja dążąca do zdobycia lub utrzymania władzy po to, aby
s. 127 zrealizować własny **program polityczny**. Partie polityczne na przestrzeni dziejów ewoluowały od **ko-**
s. 126 **terii arystokratycznych** przez **kluby polityczne**, **partie masowe** do dzisiejszych **partii wyborczych**.
s. 128 Partie ze względu na **program społeczno-polityczny** możemy podzielić na konserwatywne, chadec-
-129 kie, liberalne, socjaldemokratyczne, chłopskie i ekologiczne.

2. Systemy partyjne

- s. 131 **Systemem partyjnym** nazywamy działające w kraju partie polityczne, relacje i normy między nimi,
s. 131 powiązania na linii partie–organy państwowe. **System jednopartyjny** występuje w państwach niede-
mokratycznych i przeważnie łączy się z zakazem funkcjonowania innych partii. Największą stabilność
s. 132 polityczną daje **system dwupartyjny**. Może w nim, co prawda, działać więcej partii, ale tylko dwie
s. 132 mają realne szanse na zdobycie władzy. Cechą **systemu wielopartyjnego** jest możliwość sięgnięcia po
-135 władzę przez przynajmniej trzy ugrupowania polityczne. Występuje on w wariacie partii dominującej,
kooperacji partii, blokowym i rozbiata partyjnego.

3. Partie polityczne w Polsce

- s. 137 **Partię polityczną** w Polsce można zarejestrować w Sądzie Okręgowym w Warszawie po uzyskaniu
s. 138 poparcia co najmniej 1000 obywateli. Partie na swoją działalność uzyskują **subwencję z budżetu**
państwa, jeżeli w wyborach uzyskały co najmniej 3% oddanych głosów, a koalicje – 6%. Polski sys-
tem partyjny w wyniku transformacji ustrojowej ewoluował z systemu partii hegemonicznej przez wie-
s. 139 lopartyjny ekstremalnie pluralistyczny do **wielopartyjnego umiarkowanie pluralistycznego**. Partie
s. 141 polityczne coraz częściej walczą o elektorat, wykorzystując mechanizmy **marketingu politycznego**.

4. Ordynacje wyborcze

- s. 143 **Ordynacja wyborcza** to przepisy regulujące procedury przeprowadzania różnego rodzaju wyborów.
s. 145 **Ordynacja większościowa** polega na wyłonieniu kandydata, który uzyska w swoim okręgu wybor-
s. 146 czym największe poparcie społeczeństwa. **Ordynacja proporcjonalna** to podział mandatów między
-147 partiami i komitetami wyborczymi proporcjonalnie do liczby uzyskanych przez nie głosów. **Ordynacja**
s. 147 **mieszana** umożliwia wyborcy zagłosowanie na swojego kandydata według zasady większościowej
-148 oraz na partię lub komitet wyborczy według procedury proporcjonalnej.

SPRAWDŹ, CZY UMIESZ! (wykonuj w zeszycie)

1. Spośród informacji o partiach politycznych wskaż zdanie fałszywe.
 - a) Partie polityczne dążą do zdobycia lub utrzymania władzy.
 - b) Partie ze względu na strukturę organizacyjną dzielą się na komitetowe i rozwinięte.
 - c) Partie scentralizowane to takie, w których instancje niższe mają autonomię w podejmowaniu decyzji.
2. Podaj, jakie systemy partyjne obowiązują w podanych państwach.
USA, Francja, Wielka Brytania, Rosja, Niemcy, Szwajcaria, Polska

3. Na podstawie fragmentów Kodeksu wyborczego wykonaj polecenia.

Kodeks wyborczy (fragmenty)

Art. 415.

W gminie liczącej do 20 000 mieszkańców o wyborze na radnego rozstrzyga liczba ważnie oddanych głosów na poszczególnych kandydatów.

Art. 416.

§ 1. W gminach liczących powyżej 20 000 mieszkańców podziału mandatów pomiędzy listy kandydatów dokonuje się proporcjonalnie do łącznej liczby ważnie oddanych głosów odpowiednio na kandydatów danej listy.

§ 2. W podziale mandatów, o którym mowa w § 1, uczestniczą listy kandydatów tych komitetów wyborczych, na których listy w skali gminy oddano co najmniej 5% ważnie oddanych głosów.

§ 3. Przepisy § 1 i 2 stosuje się także do dzielnic miasta stołecznego Warszawy.

Źródło: http://www.sejm.gov.pl/prawo/kodeks/kodeks_wyborczy2018.pdf [dostęp: 12.07.2023].

a) Wyjaśnij, na czym polegają różnice w wyborach do poszczególnych gmin.

b) Nazwij metodę wyłaniania radnych opisaną w art. 416 § 2.

4. Spośród podanych typów partii wybierz dwa, które wynikają z podziału ze względu na program polityczno-społeczny.

- a) komitetowe
- b) liberalne
- c) masowe
- d) kadrowe
- e) chadeckie

5. Zapoznaj się z tekstem źródłowym i udziel odpowiedzi na pytania.

O polityce

We wszystkich związkach politycznych o dużym zakresie działania, tzn. takich, które wykraczają poza zasięg i zakres małych wiejskich kantonów i w których odbywają się periodyczne wybory sprawujących władzę, uprawianie polityki jest z konieczności działaniem osób realizujących swoje interesy polityczne. To znaczy: relatywnie mała liczba osób zasadniczo zainteresowanych polityką, a więc udziałem we władzy politycznej, werbuje sobie stronników, prezentuje siebie lub swoich protegowanych jako kandydatów wyborczych, zbiera środki pieniężne i rusza na polów głosów. Trudno sobie wyobrazić aby wybory w wielkich związkach mogły bez tego w ogóle dojść do skutku. W praktyce oznacza to podział mających prawo wyborcze obywateli państwa na elementy politycznie aktywne i politycznie pasywne. Ponieważ podział ten jest wynikiem swobodnych decyzji, nie można go więc usunąć żadnymi zabiegami, takimi jak obowiązek wyborczy, powołanie reprezentacji „stanów zawodowych” oraz temu podobnymi propozycjami, które wyraźnie czy też faktycznie skierowane są przeciw istniejącemu stanowi rzeczy, a tym samym przeciw panowaniu polityków zawodowych. Przywódcy i stronnicy uczestniczą w dobrowolnym werbowaniu: najpierw stronników, a przez nich pasywnych wyborców, mających wybrać przywódcę.

Źródło: M. Weber, *Polityka jako zawód i powołanie*, Kraków 1998, s. 79.

a) Wyjaśnij, kim według autora jest obywatel politycznie pasywny.

b) Rozstrzygnij, czy według autora uprawianie polityki w wielkich związkach polega na realizacji swoich interesów politycznych. Uzasadnij swoją odpowiedź.

6. Zapoznaj się z art. 9 i 11 statutu PSL i na ich podstawie rozstrzygnij, czy podane zdania są prawdziwe, czy fałszywe.

Art. 9.

1. Struktury organizacyjne PSL są tworzone z uwzględnieniem administracyjnego podziału państwa.
2. O powołaniu, rozwiązaniu i zmianie terytorialnego zakresu działania koła, instancji gminnej lub równorzędnej, powiatowej decyduje Prezydium właściwego ZW PSL, po zapoznaniu się z opinią instancji, których ta zmiana dotyczy.
3. W przypadku nie udzielenia w terminie jednego miesiąca opinii określonej w ust. 2 Prezydium zarządu wojewódzkiego podejmuje decyzję bez tej opinii.

Art. 11.

1. Władze i organy PSL pochodzą z wyboru w głosowaniu tajnym względną większością głosów przy obecności co najmniej połowy uprawnionych do głosowania, chyba że Statut stanowi inaczej.
2. Za względną większość głosów uważa się uzyskanie największej liczby głosów przy udziale co najmniej połowy uprawnionych do głosowania.
3. Za bezwzględną większość głosów uważa się uzyskanie 50% + 1 liczby głosów przy udziale co najmniej połowy uprawnionych do głosowania.

Źródło: http://psl.bip.org.pl/pliki/psl/statut_polskiego_stronnictwa_ludowego.pdf
[dostęp: 12.07.2023].

- a) PSL ze względu na strukturę organizacyjną jest zaliczany do partii rozwiniętych, tzw. pozaparlamentarnych.
 - b) Władze tej partii pochodzą z mianowania.
 - c) Sposób powoływania władz jest charakterystyczny dla partii o typie demokratycznym.
7. Zapoznaj się z Kodeksem wyborczym i wskaż różnicę, jaka występuje w wyborach do poszczególnych jednostek samorządu terytorialnego.

Kodeks wyborczy (fragmenty)

Art. 10. § 1. Prawo wybierania (czynne prawo wyborcze) ma:

- 3) w wyborach do organów stanowiących jednostek samorządu terytorialnego:
 - a) rady gminy – obywatel polski oraz obywatel Unii Europejskiej niebędący obywatelem polskim, który najpóźniej w dniu głosowania kończy 18 lat, oraz stale zamieszkuje na obszarze tej gminy,
 - b) rady powiatu i sejmiku województwa – obywatel polski, który najpóźniej w dniu głosowania kończy 18 lat, oraz stale zamieszkuje na obszarze, odpowiednio, tego powiatu i województwa;
- 4) w wyborach wójta w danej gminie – osoba mająca prawo wybierania do rady tej gminy.

Źródło: http://www.sejm.gov.pl/prawo/kodeks/kodeks_wyborczy2018.pdf [dostęp: 12.07.2023].

8. Zapoznaj się z opisami systemów partyjnych w poszczególnych państwach i podaj ich poprawną nazwę (wariant).

Paragwaj: od wielu lat rządy sprawuje konserwatywna Partia Colorado, czyli Narodowe Zrzeszenie Republikańskie (Asociacion Nacional Republicana), opozycja, która przed wyborami w 2003 roku uległa rozbiciu, tworzona jest przez: najstarszą partię opozycyjną Autentycznie Radykalną Partię Liberalną (Partido Liberal Radical Autentico) o profilu liberalnym, populistów z Ruchu Ukochana Ojczyzna (Movimiento Patria Querida), konserwatywną Narodową Unię Etycznych Obywateli (Union Nacional de Ciudadanos Eticos) oraz Partię Solidarny Kraj (Partido Pais Solidario). Przed

wyborami w roku 2007 wszystkie partie opozycyjne, w tym również małe ugrupowania lokalne zjednoczyły się, tworząc koalicję Porozumienie Narodowe (La Concertacion Nacional), która to koalicja zamierza przełamać sześćdziesięcioletnią (trwającą od 1947 roku) dominację Partii Colorado.

Chile: od czasu powrotu na drogę demokracji liczą się dwie siły polityczne: Porozumienie Partii na rzecz Demokracji (Concertacion de Partidos por la Democracia) oraz Sojusz dla Chile (Alianza por Chile). Rządząca La Concertacion ma charakter centrolewicowy i tworzą ją cztery partie: Chrześcijańsko-Demokratyczna Partia Chile (Partido Demócrata Cristiano de Chile), Partia na rzecz Demokracji (Partido por la Democracia), Socjalistyczna Partia Chile (Partido Socialista de Chile) oraz Socjaldemokratyczna Partia Radykalna (Partido Radical Social-Demócrata), natomiast Sojusz dla Chile tworzą ugrupowania prawicowe: Niezależna Unia Demokratyczna (Union Demócrata Independiente) oraz Odnowa Narodowa (Renovacion Nacional). Poza parlamentem znajduje się trzeci blok Razem Możemy Więcej (Juntos Podemos Mas), w skład którego wchodzi: dość silna, mająca ponad 5-procentowe poparcie, Partia Komunistyczna (Partido Comunista de Chile) oraz ekologiczno-postępowa Partia Humanistyczna (Partido Humanista).

USA: realne znaczenie posiadają wyłącznie dwie partie: centrolewicowa Partia Demokratyczna (Democratic Party) i centroprawicowa Partia Republikańska (Republican Party). Ponadto istnieje wiele różnego rodzaju ugrupowań z reguły o charakterze efemerydalnym. Pewne znaczenie, o czym świadczy kilkuprocentowe poparcie w wyborach federalnych, posiadają dwa stronnictwa: Partia Reform (Reform Party), założona przez Ross'a Perota, oraz Zieloni (Green Party of the United States), których kandydat Ralf Nader zajął 3. miejsce w wyborach prezydenckich w roku 2000, jednak już w kolejnych wyborach nie był w stanie powtórzyć swojego sukcesu. Istnieją też partie regionalne na poziomie stanów, z których jedna – Postępowa Partia Vermont uzyskała w wyborach w 2006 roku mandat w Senacie USA.

Źródło: <http://absta.pl/systemy-partyjne.html> [dostęp: 12.07.2023].

PUBLICYSTYCZNYM OKIEM – MATERIAŁ DO DYSKUSJI

Czy powinno się zmienić metodę wybierania posłów do Sejmu RP?

Tekst 1.

Czy warto wprowadzić w Polsce jednomandatowe okręgi wyborcze?

Jednomandatowe okręgi wyborcze, takie jak na przykład w Wielkiej Brytanii, to najstarszy i sprawdzony w ponad dwustuletniej praktyce system wyborczy. Polega na tym, że z każdego okręgu wyborczego możliwy jest do obsadzenia tylko jeden mandat. Otrzymuje go kandydat, który otrzymał największą liczbę głosów obywateli. Publiczne liczenie głosów i brak komisji wyborczych eliminuje możliwości oszustw i „cudów nad urną”. Wybierani są ludzie znani wyborcom z dobrej strony, a o tym, kto zostanie posłem, decydują obywatele, a nie wodzowie partii. Plusem tego systemu jest, zdaniem Marcina Wasiaka z Instytutu Spraw Publicznych, większa czytelność tego systemu.

- Osoba, która wybiera, wie, że jej głos nie zostanie zmarnowany, tylko otrzyma go ten konkretny, a nie żaden inny, kandydat – mówi ekspert. Poza tym chodzi o zwiększenie mocy czynnego prawa wyborczego.
 - Większy udział organizacji społecznych w tworzeniu komitetów, zlikwidowanie braku równowagi pomiędzy przywilejami partii politycznych – wymienia Wasiak.
 - Zwiększyłyby to także szanse obywateli na polityczny sukces.
- Żaby wprowadzić jednomandatowy system wyborczy, nie zmieniając przy tym liczby parlamentarzystów, należałoby podzielić kraj na 460 okręgów wyborczych. Teraz mamy ich zaledwie 41. To trochę utopia, bo okazuje się, że na przykład słuchacze Czwórki, ankietowani w naszej sondzie, w znakomitej większości nie mają bladego pojęcia, czym różni się JOW-y od systemu, który mamy teraz.
- Nawet trochę czytałam na ten temat, ale teraz nie pamiętam – mówi jedna z słuchaczek.
 - Nie mogę teraz skojarzyć – dodaje inna.

Źródło: <https://www.polskieradio.pl>, <https://link.operon.pl/rc> [dostęp: 12.07.2023].

Tekst 2.

Rozmowa z prof. Andrzejem Zybertowiczem, socjologiem z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, 18 czerwiec 2015

Panie profesorze, jest Pan zwolennikiem czy przeciwnikiem JOW-ów?

– Przez kilka lat byłem zwolennikiem Ruchu Jednomandatowych Okręgów Wyborczych, ale po głębszej analizie przekonałem się, że to nie do końca jest dobre rozwiązanie.

Dlaczego nie?

– Zwolennicy JOW-ów mówią, że one prowadzą do związku wyborców z kandydatami, że dają możliwość ich odwołania itd. W praktyce mówię tu o krajach, gdzie są jednomandatowe okręgi wyborcze, okazuje się, że tych odwołań wcale nie ma tak wiele ze względu na przywiązanie do partii. Ja wcześniej myślałem o JOW-ach jako sposobie rozszczelnienia systemu politycznego, ale ostatnie wybory same go rozszczelnily.

Czy JOW-y nie są u nas dobrym sposobem naprawy państwa?

– Paweł Kukiz twierdzi, że dla niego jest to szansa na rozwalenie systemu, ale trzeba odróżnić dyskusję o JOW-ach jako elemencie naprawy państwa. One nie są uniwersalnym kluczem do tego, byśmy otworzyli się na aktywność obywatelską.

Zna Pan albo sugeruje jakieś inne rozwiązania zamiast JOW-ów?

– Uważam, że warto podyskutować o ordynacji mieszanej.

Takiej, jak u naszych niemieckich sąsiadów?

– Tak, ponieważ mamy tam połączenie systemu większościowego i proporcjonalnego. Połowa deputowanych do Bundestagu wybierana jest w jednomandatowych okręgach wyborczych. Druga połowa jest z kolei rozdzielana na szczeblu krajowym według systemu proporcjonalnego (klucza partyjnego).

Źródło: <https://nowosci.com.pl>, <https://link.operon.pl/rd> [dostęp: 12.07.2023].

IV. Państwo

- ▶ Mechanizmy sprawowania władzy
- ▶ Głowa państwa we współczesnym świecie
- ▶ Ustrój polityczny Stanów Zjednoczonych
- ▶ System półprezydencki we Francji i superprezydencki w Rosji
- ▶ Ustrój polityczny Wielkiej Brytanii i Niemiec
- ▶ Ustrój polityczny Włoch i Szwajcarii
- ▶ Dezintegracja państw złożonych w Europie
- ▶ Władza regionalna w państwach federalnych i unitarnych
- ▶ Reżimy demokratyczne i hybrydowe w państwach pozaeuropejskich
- ▶ Reżimy niedemokratyczne we współczesnym świecie
- ▶ Relacje państwo–Kościół we współczesnym świecie

1. Mechanizmy sprawowania władzy

NA TEJ LEKCJI:

- poznasz mechanizmy władzy w państwie demokratycznym i niedemokratycznym;
- dowiesz się, jakie mechanizmy władzy w swoich dziełach przedstawili Niccolò Machiavelli i Ryszard Kapuściński;
- przeanalizujesz mechanizmy sprawowania władzy przedstawione w *Księżu* Niccolò Machiavellego i *Cesarzu* Ryszarda Kapuścińskiego.

Ćwiczenie

„Każda władza deprawuje, a władza absolutna deprawuje absolutnie” (John Emerich Edward Dalberg-Acton, czyt. dalberg-ekton).

Wyjaśnij, jak rozumiesz powyższe zdanie wypowiedziane przez angielskiego filozofa i historyka.

Jednostka a władza

pojęcie władzy ▶ **Władza** to pojęcie wieloznaczne, używane w różnych kontekstach, które towarzyszy człowiekowi w życiu codziennym. Wynika to między innymi z faktu, że jesteśmy istotami społecznymi, które funkcjonują w grupie, a nawet w tej podstawowej mikrostrukturze, jaką jest rodzina, i mamy do czynienia z władzą rodzicielską. Wraz z rozwojem społeczeństw i powstawaniem makrostruktur, takich jak państwo, których funkcjonowanie zależy od różnorodnych relacji zachodzących między różnymi strukturami, musiał powstać organ przywódczy. Organ podejmuje decyzje niezbędne dla funkcjonowania państwa, czyli inaczej sprawuje władzę, co wyraża się w wydawaniu poleceń, którym inni muszą się podporządkować. Według brytyjskiego socjologa Anthony’ego Giddensa (czyt. antonego gidenza) władzę należy rozumieć jako siłę i autorytet. Siła opiera się na możliwości forsowania własnych interesów, nawet wtedy, kiedy mamy do czynienia z oporem społecznym, a autorytet wiąże się z prawomocnością jej sprawowania. **Prawomocność władzy** opiera się natomiast na poznanych przez nas trzech rodzajach legitymizacji zaproponowanych przez Maksa Webera. Struktura władzy państwowej nie jest jednak identyczna w każdym państwie i istnieją różne mechanizmy jej sprawowania.

Mechanizmy sprawowania władzy w państwach demokratycznych

mechanizmy sprawowania władzy w państwach demokratycznych ▶ Zgodnie z klasyczną **definicją Georga Jellinka** cechą każdego państwa jest władza. W państwach demokratycznych obywatele mają zagwarantowane prawa i wolności, które umożliwiają im udział w sprawowaniu władzy, opierające się na poznanych wcześniej zasadach, takich jak: suwerenność narodu, praworządność, podział władz, pluralizm, poszanowanie praw człowieka i praw mniejszości. Podstawowym mechanizmem sprawowania władzy jest **władza ludu**, której we współczesnych wielomilionowych państwach nie da się jednak realizować w sposób bezpośredni. Z tego powodu współczesne demokracje opierają się na mechanizmie **pośredniej formy sprawowania władzy** za pomocą wybranych przedstawicieli. To rozwiązanie ze względu na różnorodność poglądów członków społeczeństwa pociąga za sobą funkcjonowanie kolejnego mechanizmu, jakim jest pluralizm polityczny, dzie-

pośrednie formy
sprawowania władzy

ki któremu istnieje możliwość funkcjonowania partii politycznych reprezentujących interesy obywateli. To im wyborcy udzielają legitymizacji do sprawowania władzy, co powoduje, że to partie monopolizują dostęp do mechanizmów władzy. W konsekwencji partia proponuje obywatelom rozwiązania polityczne, a nie społeczeństwo obliguje partię do realizacji własnych pomysłów. W ten sposób dochodzi do ograniczenia demokracji bezpośredniej na rzecz demokracji pośredniej, w której o sprawowaniu władzy decydują przedstawiciele partii zasiadający w organach władzy. Przedstawiciele tych partii przeważnie postrzegają siebie jako osoby, które w odróżnieniu od ogółu społeczeństwa mają predyspozycje do realizacji celów politycznych. Z tych powodów w ramach istniejącego prawa podejmują czasami decyzje o niedopuszczeniu do zabrania głosu przez społeczeństwo na drodze demokracji bezpośredniej. Najlepszym tego przykładem jest decyzja Sejmu RP z 2012 r. o odrzuceniu wniosku obywatelskiego o przeprowadzenie referendum ogólnokrajowego w sprawie powszechnego wieku emerytalnego kobiet i mężczyzn. Taką samą decyzję podjął Sejm RP w 2017 r. w sprawie obywatelskiego wniosku o przeprowadzenie ogólnokrajowego referendum dotyczącego reformy edukacji. Działania tego typu nie stanowią jednak zagrożenia dla demokracji, jeżeli sprawnie działa **mechanizm społeczeństwa obywatelskiego**, w którym tworzone przez obywateli różnorodne organizacje, będące wyrazicielem aktywności i potrzeb obywateli, stanowią formę grup nacisku na sprawujących władzę.

Ćwiczenie

Analiza SWOT: Przeanalizuj mocne i słabe strony demokratycznych mechanizmów sprawowania władzy.

Metoda demokratyczna

Metoda demokratyczna jest tym rozwiązaniem instytucjonalnym dochodzenia do decyzji politycznych, w którym jednostki uzyskują moc decydowania poprzez walkę konkurencyjną o głosy wyborców.

Źródło: J. Schumpeter, *Kapitalizm. Socjalizm. Demokracja*, Warszawa 1995, s. 336–337.

Ćwiczenie

Wyjaśnij, jaki mechanizm sprawowania władzy został przedstawiony przez autora.

Ćwiczenie

„Demokracja polega na wybieraniu swoich dyktatorów, po tym gdy powiedzą ci to, co myślisz, że chcesz usłyszeć” (Alan Coren).

Rozstrzygnij, czy zgadzasz się z autorem powyższych słów. Uzasadnij swoją odpowiedź.

Reżim polityczny – układ formalnych i nieformalnych zasad i mechanizmów regulujących funkcjonowanie centrum władzy politycznej oraz sposób jego powiązania ze społeczeństwem.

Mechanizmy sprawowania władzy w państwach niedemokratycznych

Demokracja wielokrotnie w historii przeżywała różnorodne kryzysy, a w ich efekcie powstawały reżimy autorytarne i totalitarne, w których rządzący stosowali korzystne dla siebie mechanizmy sprawowania władzy.

Zupełnym zaprzeczeniem demokratycznych mechanizmów sprawowania władzy jest **totalitaryzm**. Władza ma w nim pełną kontrolę nad obywatelami. Nie istnieje także pluralizm polityczny, ponieważ działalność wszystkich partii jest zakazana z wyjątkiem partii rządzącej. Kluczową postacią władzy jest przywódca (wódz), którego partia i państwo obdarzają kultem, a obywatele są zobligowani do okazywania mu poparcia, gdyż w innym przypadku stają się wrogami publicznymi. Posłuszeństwo obywateli jest kontrolowane za pomocą rozbudowanego aparatu bezpieczeństwa i przemocy oraz powszechnie akceptowanego i cenionego donosicielstwa ze strony tajnych współpracowników. Do realizacji swoich celów władza totalitarna wykorzystuje kontrolowane przez siebie mass media. To za ich pośrednictwem przekazuje jedyną słuszną ideologię i prowadzi działania propagandowe, kreując dla obywateli obraz świata mało zgodny z rzeczywistością, ale uznawany przez społeczeństwo za prawdziwy.

Reżimy autorytarne cechuje brak możliwości działania społeczeństwa obywatelskiego. Autorytaryzm jako idea potępia demokrację. Często jednak sprawujący władzę w państwach autorytarnych zachowują pozory demokracji. Obywatelom zapewnia się pewien zakres praw i wolności, ale tylko w życiu osobistym i to pod warunkiem bierności politycznej lub popierania sprawujących władzę. Popieranie władzy pociąga za sobą wymierne korzyści. Takie jednostki mogą uczestniczyć w życiu politycznym albo uzyskać szybszy awans społeczny. Wobec osób o odmiennych poglądach politycznych stosuje się natomiast aparat przemocy. W takich państwach organizuje się także wybory. Jednak nie mają one charakteru demokratycznego i ograniczają się do wskazania osób spośród grupy rządzącej, które będą reprezentować społeczeństwo. W tym mechanizmie często dochodzi do fałszowania wyników wyborczych, co służy celom propagandowym – ma to oznaczać, że władza cieszy się poparciem społecznym. Pluralizm polityczny w państwie autorytarnym jest fikcją, ponieważ partie krytykujące władzę są delegalizowane, a prawo do funkcjonowania mają tylko takie, których działalność została ograniczona i podporządkowana partii lub grupie rządzącej. Władzę w państwie autorytarnym często wzmacnia autorytet przywódcy. Takim przykła-

dem może być obóz sanacji w II RP, sprawujący w latach 1926–1939 władzę opartą na autorytecie Józefa Piłsudskiego. Mechanizm sprawowania władzy w państwie autorytarnym może mieć charakter junty lub dyktatury jednostki. Junta wojskowa cechuje się sprawowaniem władzy przez oficerów poszczególnych sił zbrojnych, a dyktatura – oparciem swojej władzy na lojalnej armii.

Argentyńska junta wojskowa (1976–1982) na czele z dyktatorem Jorge Rafaellem Videlą (czyt. horhe rafaelem widelą)

Poglądy Niccola Machiavellego i Ryszarda Kapuścińskiego na mechanizmy sprawowania władzy

Niccolò Machiavelli to urodzony we Florencji renesansowy pisarz polityczny, który w XVI w. napisał traktat o sprawowaniu władzy pt. *Książę*. Dzieło to stało się

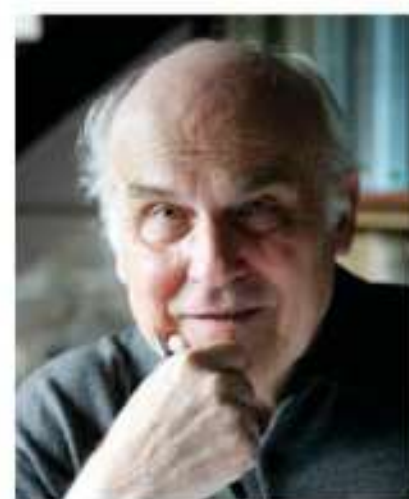
podstawą doktryny określanej mianem **makiawelizmu**, która opiera się na zasadzie, że cel uświęca środki. W myśl tej zasady podstawowym mechanizmem sprawowania władzy jest racjonalne stosowanie przemocy, podstęp i kłamstwa w celu osiągnięcia zadowalających rozwiązań. Swoje poglądy Machiavelli oparł na analizie metod rządzenia stosowanych w miastach włoskich i państwach europejskich oraz na ocenie natury ludzkiej. Według niego człowiek jest z natury zły i postępuje prawidłowo dopiero pod wpływem silnej władzy, która go zmusi do funkcjonowania zgodnie z prawem. Mimo iż osobiście Machiavelli zachwycił się ustrojem republikańskiego Rzymu, doszedł do wniosku, że w porządku społecznym panującym w miastach i państwach włoskich jedyną skuteczną władzą, która może doprowadzić do zjednoczenia Włoch, to władza absolutna.

Ryszard Kapuściński to urodzony w XX w. polski reportażysta i publicysta, który w 1978 r. napisał książkę o mechanizmach sprawowania władzy w Etiopii pt. *Cesarz*. W swoim dziele przedstawił skorumpowaną i nieudolną władzę absolutną, która na arenie międzynarodowej kreowała się na bardzo postępową. Etiopia rządzona przez cesarza Hajle Sellasje I została przekształcona w monarchię konstytucyjną, zniesiono niewolnictwo i rozbudowano szkolnictwo. Sam cesarz cieszył się popularnością i przychylnością społeczności międzynarodowej, a magazyn „Time” przyznał mu w 1935 r. tytuł człowieka roku. Rzeczywistość w Etiopii była jedna zupełnie inna. Kwitły korupcja, donosicielstwo i co jakiś czas dochodziło w państwie do rozruchów i zamieszek. Momentem przełomowym stała się w 1972 r. susza, która zabiła tysiące Etiopczyków. W państwie co jakiś czas wybuchały zamieszki, które przyczyniły się do wojskowego zamachu stanu i obalenia cesarza w 1974 r.

Niccolò Machiavelli
(1469–1527)

władza cesarska
◀ wg Ryszarda
Kapuścińskiego

Ryszard Kapuściński
(1932–2007)

Niccolò Machiavelli, *Książę* (fragmenty)

Musimy pamiętać, że ludziom albo trzeba cackać, albo ich przytłumić, bo za małe uchybienia mszczą się, a na większe nie mają siły, zatem każda obraza musi być w ten sposób wyrządzona, aby się nie obawiać zemsty. [...]

[...] Wszystkie obelgi trzeba od razu wykonać, aby ludzie w nich długo nie kosztowali, co by im tylko większe przykrości sprawiło; przeciwnie, wszystkie łaski trzeba z wolna wyświadczać, aby w nich dłużej smakowano. [...]

Książę powinien być także miłośnikiem cnoty i wszystkich poważać, co w bądź jakim zawodzie celują; dalej powinien obywateli kraju, czy to kupców, czy ziemianów, w ogóle wszystkie warstwy zachęcać do spokojnego pełnienia swoich zatrudnień, aby właściciel ziemski z bojaźni utraty majątku nie odciągał się od upiększenia swych posiadłości lub handlarz, lękając się podatku, nie odwlekał otwarcia sklepu; przeciwnie, powinien książę nagrody przyznawać celującym mieszkańcom i w ogóle każdemu, kto tym lub owym sposobem stanie się użyteczny dla miasta lub państwa. Nadto powinien książę w stosownych porach roku wyprawiać narodowe festyny i widowiska, a ponieważ zatrudnienia lub rodowód dzielą ludność na różne klasy, cała powszechność winna być na uwadze księcia, on zaś ma czasem odwiedzać zgromadzenia i dawać przykłady ludzkości i hojności, lecz przy tym wszystkim nie naruszać, ale przestrzegać majestatu swego dostojęstwa. [...]

Ćwiczenie

Przeanalizuj zacytowane fragmenty tekstu na temat mechanizmu sprawowania władzy nad poddanymi. Napisz krótkie wypracowanie na temat: „Władza nad poddanymi w poglądach Niccolò Machiavellego”.

Stąd wypływa ważna dla książąt nauka, aby surowość przez innych, łaskę zaś sami bezpośrednio wyrządzali. [...]

Źródło: N. Machiavelli, *Traktat o księciu*, <https://wolnelektury.pl>,
<https://link.operon.pl/re> [dostęp: 12.07.2023].

Ćwiczenie

Wyjaśnij, dlaczego wspomniane w tekście cechy są niezbędne do sprawowania władzy.

Niccolò Machiavelli, *Książę* (fragmenty)

Wszelako książę nie powinien być łatwowierny ani zbyt pochopny i nie obawiać się lada czego, lecz z umiarkowaniem, roztropnie i po ludzku działać, aby przesadna łatwowierność nieprzezornym lub za daleko posunięte niedowiarstwo nieznośnym go nie robiły. Nasuwa się tu pytanie, co lepiej: czy być kochanym, czy też bojaźń wzniecać? Według mnie jedno i drugie jest dobre, lecz gdy ich połączenie trudnościom podlega, a jednego nie dostaje, bezpieczniej jest lęk niż miłość sprawiać. Bo w ogóle można o ludziach powiedzieć, że są niewdzięczni, niestali, obłudni, tchórze w niebezpieczeństwie i zysku chciwi; jak długo im dobrodziejstwa świadczysz, oddają ci się całkowicie, a dopóki nie ma potrzeby, ofiarują dla twojej sprawy krew swoją, majątek, życie i rodzinę; lecz skoro się potrzeba zbliży, wnet robią rewolucję.

Źródło: N. Machiavelli, *Traktat o księciu*, <https://wolnelektury.pl>,
<https://link.operon.pl/re> [dostęp: 12.07.2023].

Ćwiczenie

Na podstawie tekstów źródłowych wyjaśnij, do czego służył przedstawiony w nich mechanizm sprawowania władzy.

Ryszard Kapuściński, *Cesarz* (fragmenty)

Zajęcie, jakiemu oddawali się ci ludzie, było ciężkie i niebezpieczne. Żyli w lęku, że czegoś nie doniosą w porę i popadną w nielaskę albo że konkurent doniesie lepiej i wtedy cesarz pomyśli: dlaczego Salomon sprawił mi dziś ucztę, a Makonen przyniósł same plewy? [...] Zgłębia treść meldunków dostarczonych przez donosicieli. Mało rzeczy ważnych, oni najczęściej donoszą jeden na drugiego. Nasz pan ma wszystko zanotowane w głowie, jego umysł to komputer, który przechowuje każdy szczegół, najmniejszy drobiazg będzie zapamiętany.

Źródło: R. Kapuściński, *Cesarz*, Warszawa 2008, s. 18, 15.

Ćwiczenie

Wyjaśnij, dlaczego wspomniane w tekście cechy charakteru są niezbędne do sprawowania władzy absolutnej.

Ryszard Kapuściński, *Cesarz* (fragmenty)

Dostojny pan czekał dziesięć lat, aby zdobyć następstwo tronu, a potem czternaście lat, aby zostać cesarzem. W sumie – blisko ćwierć wieku ostrożnych, ale energicznych zabiegów o koronę. Mówię – ostrożnych, gdyż pana cechowała skrytość, dyskrecja i milczenie. Znał pałac, wiedział, że każda ściana ma uszy, że spoza kotar wylaniają się uważnie obserwujące go spojrzenia. Więc musiał być przebiegły i chytry. Przede wszystkim nie wolno było przedwcześnie odsłonić się, okazać pazernej pożyłki władzy, bo to natychmiast jednocy konkurentów i podrywa ich do walki.

Źródło: R. Kapuściński, *Cesarz*, Warszawa 2008, s. 21.

Podsumowanie lekcji

- Człowiek ze względu na funkcjonowanie w grupie ma w swoim życiu do czynienia z różnymi mechanizmami sprawowania władzy. ◀ s. 156
- Mechanizmy sprawowania władzy w państwach demokratycznych opierają się na podstawowych zasadach demokracji, takich jak: suwerenność narodu, praworządność, podział władzy, pluralizm, poszanowanie praw człowieka i praw mniejszości. ◀ s. 156
- Władza w państwach demokratycznych jest rzadko sprawowana przez obywateli w sposób bezpośredni. ◀ s. 156–157
- W państwach demokratycznych obywatele przeważnie sprawują władzę w sposób pośredni za pomocą demokratycznie wybranych partii politycznych. ◀ s. 157
- Mechanizmy władzy totalitarnej zaprzeczają wszystkim zasadom demokracji. Obywatele są pozbawieni praw i ściśle kontrolowani przez aparat przymusu. ◀ s. 158
- Reżimy autorytarne cechuje brak możliwości działania społeczeństwa obywatelskiego. Autorytaryzm jako idea potępia demokrację. Często jednak sprawujący władzę w państwach autorytarnych zachowują pozory demokracji. ◀ s. 158
- Mechanizmy sprawowania władzy absolutnej zostały przedstawione w XVI w. przez Niccolò Machiavellego w dziele *Książe*. ◀ s. 158–159
- Mechanizmy sprawowania władzy cesarskiej w Etiopii przedstawił polski reportażysta Ryszard Kapuściński w książce pt. *Cesarz*. ◀ s. 159

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Scharakteryzuj demokratyczne mechanizmy sprawowania władzy.
2. Przedstaw niedemokratyczne mechanizmy sprawowania władzy.
3. Porównaj mechanizmy sprawowania władzy w państwach demokratycznych i niedemokratycznych.
4. Przeanalizuj mechanizmy sprawowania władzy przedstawione przez Niccolò Machiavellego i Ryszarda Kapuścińskiego i na ich podstawie napisz wypracowanie na temat: „Podobieństwa i różnice w mechanizmach sprawowania władzy w dziełach Machiavellego i Kapuścińskiego”.
5. Rozstrzygnij, czy poniższe zdania są prawdziwe, czy fałszywe.
 - a) Jednym z mechanizmów sprawowania władzy w państwie autorytarnym jest pluralizm polityczny.
 - b) Zarówno Niccolò Machiavelli, jak i Ryszard Kapuściński w swoich dziełach przedstawili niedemokratyczne mechanizmy sprawowania władzy.
 - c) Cechą każdego reżimu politycznego jest mechanizm sprawowania władzy oparty na partii politycznej.
6. Wyjaśnij na podstawie tekstu źródłowego, jaki był stosunek cesarza do patologii władzy.

Ryszard Kapuściński, *Cesarz* (fragmenty)

Nie pamiętam wypadku, żeby szczodroblivy monarcha cofnął komuś nominację i przycisnął mu głowę do bruku z powodu korupcji. A niechże się pokorumpuje, byle tylko okazywał lojalność.

Źródło: R. Kapuściński, *Cesarz*, Warszawa 2008, s. 43.

2. Głowa państwa we współczesnym świecie

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, jaka jest rola głowy państwa we współczesnym świecie;
- przeanalizujesz i scharakteryzujesz sposoby wyboru jednoosobowej głowy państwa w demokratycznych republikach;
- przypomnisz sobie, jakie istnieją monarchie i panujące w nich zasady sukcesji;
- wskażesz różnice między kontrasygnatą a prerogatywą;
- poznasz i odróżnisz wybrane prerogatywy Prezydenta RP od innych uprawnień;
- porównasz zasady funkcjonowania egzekutywy zamkniętej i otwartej.

Ćwiczenie

Analiza SWOT: Przeanalizuj pozycje głowy państwa we współczesnych monarchiach i różne zasady sukcesji.

Rola głowy państwa we współczesnym świecie

rola głowy państwa ➤

Ćwiczenie

1. Na podstawie rysunku wyjaśnij, z jakiego powodu Karol Monteskiusz dokonał podziału władzy.
2. Przedstaw, jak Karol Monteskiusz wyobrażał sobie podział władzy.

We współczesnym świecie głowa państwa to na ogół jednoosobowy organ władzy wykonawczej. Tym organem może być monarcha lub prezydent. Wyjątek w tym zakresie stanowi na przykład Szwajcaria, w której funkcję kolegiatnej głowy państwa pełni Rada Związkowa (zob. temat poświęcony ustrojowi Szwajcarii). W monarchiach głowa państwa jest nieusuwalna i przeważnie dziedziczna. Spośród państw europejskich tej zasady nie stosuje Watykan, którego głowa państwa (papież) to monarcha elekcyjny i absolutny. Współczesne monarchie mają przeważnie charakter konstytucyjny lub parlamentarny. Różnica między nimi jest niewielka i polega przede wszystkim na pozycji władcy. W monarchiach konstytucyjnych władca pełni funkcje wykonawcze określone w konstytucji, a w parlamentarnych jego rola ogranicza się do funkcji repre-

zentacyjnych. W obu modelach monarcha umacnia prestiż władzy oraz stanowi symbol jedności narodu i państwa. W republikach pozycja głowy państwa bywa bardziej zróżnicowana. W przeciwieństwie do monarchy prezydent jest zawsze wybierany na określoną kadencję. Ten wybór może mieć trojaki charakter:

- elekcji powszechnej i bezpośredniej, dokonanej przez ogół obywateli, jak w Polsce czy we Francji;
- elekcji powszechnej, ale pośredniej, przeprowadzonej przez kolegium elektorskie wybrane przez obywateli, jak w USA;
- elekcji pośredniej, dokonanej przez parlament lub kolegium elektorskie składające się z parlamentarzystów i przedstawicieli samorządów, jak we Włoszech.

Pozycja prezydenta może być zróżnicowana w zależności od systemu politycznego. W przypadku państw o systemie parlamentarnym rola prezydenta niczym się nie różni od funkcji monarchy. Inaczej wygląda sytuacja głowy państwa w systemach prezydenckich. W tym wypadku prezydent pełni zarazem funkcje głowy państwa i szefa rządu, co skutkuje zwiększeniem jego kompetencji.

Sposób wyboru prezydenta w USA

- ① Amerykanie wybierają w swoim stanie elektora. Elektor to „zaufany” człowiek partii popierającej określonego kandydata. Liczba elektorów w każdym stanie jest różna, ponieważ zgodnie z obowiązującym prawem musi być identyczna z liczbą kongresmenów danego stanu w Izbie Reprezentantów i Senacie.
- ② Wybory w poszczególnych stanach zasadniczo są większościowe, co oznacza, że „zwycięzca bierze wszystko”. Elektorzy zazwyczaj głosują na kandydata z ramienia partii, którą reprezentują, ale zdarzało się, że głosowali inaczej.

Uprawnienia głowy państwa

Uprawnienia prezydenta możemy podzielić na takie, które realizuje samodzielnie, czyli **tzw. prerogatywy**, oraz takie, które wymagają **kontrasygnaty**, czyli zgody szefa rządu lub odpowiedniego ministra. Do prerogatyw głowy państwa przeważnie należy **prawo weta ustawodawczego**, czyli możliwość wyrażenia sprzeciwu wobec ustawy uchwalonej przez parlament. W państwach demokratycznych takie weto ma przede wszystkim charakter zawieszający. To oznacza, że parlament może taki sprzeciw przełamać według określonych w konstytucji zasad. Drugi rodzaj weta ma charakter absolutny, co w konsekwencji oznacza, że parlament w takiej sytuacji nie jest w stanie wprowadzić proponowanej przez siebie ustawy. Takie rozwiązanie w państwach demokratycznych praktycznie nie istnieje. Wyjątek w tym zakresie stanowi Wielka Brytania, w której jednak nie było ono wykorzystywane od trzech wieków, ponieważ monarcha jest tam ograniczony konwenansami. W systemach parlamentarnych głowa państwa dysponuje także prawem **skrócenia kadencji parlamentu** i jego **rozwiązania**. Te uprawnienia są regulowane przepisami konstytucyjnymi, a różnica między nimi dotyczy działalności parlamentu. W pierwszej sytuacji parlament funkcjonuje do czasu przeprowadzenia przyspieszonych wyborów, a w drugiej – jego działalność zostaje natychmiast zawieszona do momentu wyłonienia organu ustawodawczego na drodze wcześniejszych wyborów. Należy jednak pamiętać, że w systemach prezydenckich głowa państwa nie dysponuje uprawnieniami do rozwiązania parlamentu. W systemach prezydenckich nie istnieje także zjawisko kontrasygnaty, ponieważ prezydent jest zarazem szefem rządu.

Wybrane prerogatywy Prezydenta RP

- weto ustawodawcze
- inicjatywa ustawodawcza
- rozwiązanie parlamentu w przypadkach ściśle określonych przez konstytucję
- desygnowanie premiera
- powoływanie sędziów
- mianowanie i odwoływanie ambasadorów RP

Ćwiczenie

Projekt edukacyjny: Dokonajcie klasyfikacji współczesnych europejskich monarchii ze względu na pozycję głowy państwa (konstytucyjna, parlamentarna, absolutna). Ustalcie, które państwa w Europie są monarchiami, zbierzcie materiał źródłowy o charakterze konstytucyjnym, dokonajcie jego analizy pod kątem pozycji monarchy w systemie ustrojowym, a następnie przedstawcie swoją pracę w postaci prezentacji multimedialnej.

Ćwiczenie

Zapoznaj się z konstytucją Grecji i na jej podstawie określ, jaki rodzaj elekcji ma zastosowanie przy wyborze prezydenta tego kraju. Swoją odpowiedź uzasadnij.

Konstytucja Grecji

Art. 30.

1. Prezydent Republiki jest arbitrem w funkcjonowaniu instytucji Republiki. Jest on wybierany przez Izbę Deputowanych na pięcioletnią kadencję, zgodnie z postanowieniami art. 32 i art. 33.

Art. 32.

1. Prezydent Republiki jest wybierany przez Izbę Deputowanych w głosowaniu jawnym, imiennym na specjalnym posiedzeniu Izby Deputowanych zwołanym w tym celu przez jej Przewodniczącego, co najmniej na miesiąc przed upływem kadencji urzędującego Prezydenta Republiki, zgodnie z postanowieniami Regulaminu Izby Deputowanych. [...]

Źródło: <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/grecja.html> [dostęp: 12.07.2023].

rola rządu
w systemie
prezydenckim

Relacje między głową państwa a szefem rządu

W prezydenckim systemie rządów mamy do czynienia z pozaparlamentarną procedurą wyłonienia rządu. Oznacza to, że o jego składzie decyduje prezydent, który zarazem jest szefem rządu. Z tego powodu ten system rządów określa się mianem **egzekutywy zamkniętej**. Do konsekwencji takiego rozwiązania należą zarazem zakaz łączenia miejsc w rządzie i parlamencie oraz niezależność polityczna władzy wykonawczej od ustawodawczej. W systemach parlamentarnych mamy do czynienia z parlamentarną metodą konstruowania rządu. Polega ona na tym, że głowa państwa co prawda desygnuje premiera i mianuje na jego wniosek ministrów, ale funkcjonowanie rządu tak naprawdę zależy od wotum zaufania wyrażonego przez parlament. To oznacza, że rząd może być pociągnięty do odpowiedzialności politycznej przez władzę ustawodawczą i gdy zostanie mu wyrażone wotum nieufności, musi on się podać do dymisji. Równocześnie w takim systemie jest możliwe łączenie funkcji w rządzie i parlamencie. Natomiast gdy następuje rozdzielenie funkcji głowy państwa i szefa rządu, wówczas taki system określa się mianem **egzekutywy otwartej**.

Podsumowanie lekcji

- s. 162 ▶ ■ Głową państwa może być monarcha, który pełni swoją funkcję dożywotnio, lub prezydent wybierany na określoną kadencję.
- s. 163 ▶ ■ Pozycja głowy państwa jest zróżnicowana w zależności od systemu politycznego obowiązującego w danym państwie. W systemach prezydenckich głowa państwa pełni zarazem funkcję szefa rządu, a w systemach parlamentarnych te stanowiska są rozdzielone.
- s. 164 ▶ ■ Rząd w systemie prezydenckim zależy politycznie od prezydenta, a w systemie parlamentarnym – od władzy ustawodawczej.

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Wyjaśnij rolę głowy państwa we współczesnych państwach demokratycznych.

2. Scharakteryzuj uprawnienia głowy państwa w wybranym państwie.

3. Uzasadnij, z czego wynikają różnice w pozycji głowy państwa.

4. Przedstaw różnice między egzekutywą otwartą a zamkniętą.

5. Napisz wypracowanie na temat: „Relacje między rządem, głową państwa i parlamentem na przykładzie czterech współczesnych państw demokratycznych – USA, Wielkiej Brytanii, Polski i Francji”.

3. Ustrój polityczny Stanów Zjednoczonych

NA TEJ LEKCJI:

- poznasz cechy systemu prezydenckiego;
- dowiesz się, w jaki sposób jest wybierany prezydent USA i jakie ma kompetencje;
- scharakteryzujesz ustrój polityczny obowiązujący w USA.

Ćwiczenie

„Amerykańska demokracja przetrwa do czasu, kiedy Kongres odkryje, że można przekupić społeczeństwo za publiczne pieniądze” (Alexis de Tocqueville, *O demokracji w Ameryce*, 1835–1840).

Rozważcie, czy poglądy francuskiego dyplomaty opisującego ustrój Stanów Zjednoczonych są prawdziwe i czy obecnie także mogą stanowić zagrożenie dla współczesnych demokracji.

System prezydencki

Klasycznym przykładem **systemu prezydenckiego** są Stany Zjednoczone (United States of America, USA). Funkcjonuje on też między innymi w Chile i Peru. Wykorzystuje klasyczny trójpodział władzy, w którym parlament nie ma żadnych uprawnień wykonawczych, a prezydent stojący zarazem na czele rządu jest formalnie pozbawiony inicjatywy ustawodawczej. Władza ustawodawcza i wykonawcza pochodzą z odrębnych wyborów i są od siebie zupełnie niezależne. Oznacza to, że parlament nie może obalić rządu z przyczyn politycznych, a prezydent – rozwiązać władzy ustawodawczej. W takim systemie nie wolno łączyć miejsc w parlamencie i w rządzie. System polityczny w USA powstał na wzór systemu Wielkiej Brytanii z XVIII w. Różni się od swojego pierwowzoru tym, że jest federacyjny, zatem tylko pewne uprawnienia należą do władz centralnych, a podstawowe problemy rozstrzygają same stany. Nadanie urzędom centralnym takich nazw, jak Kapitol czy Senat nawiązuje do tradycji demokracji rzymskiej.

Władza wykonawcza w Stanach Zjednoczonych Ameryki

Władzą wykonawczą w USA kieruje prezydent, który stoi na czele administracji federalnej. Jest on wybierany na czteroletnią kadencję z prawem do jednej reelekcji. Kandydat nie może być obywatelem naturalizowanym, musi mieć ukończone 35 lat i mieszkać nieprzerwanie na terenie USA co najmniej od 14 lat (cenzus domicylu). Wybory mają charakter powszechny, ale pośredni. Odbývają się w myśl zasady „zwycięzca bierze wszystko”. Oznacza to, że wyboru prezydenta dokonuje kolegium elektorskie wyłonione w każdym stanie. Elektorów jest tylu, ile miejsc przypadających na dany stan w Kongresie. Elektorzy natomiast oddają wszystkie swoje głosy na kandydata, który uzyskał większość w ich stanie.

system prezydencki
w Stanach
Zjednoczonych

Flaga USA

Godło USA

władza wykonawcza
w USA

Stany Zjednoczone

stolica: Waszyngton

forma rządów: republika

ustrój terytorialno-administracyjny: federacja

system polityczny: prezydencki

konstytucja: Konstytucja USA z 1787 r. wraz z 27 poprawkami

Joe Biden,
prezydent Stanów
Zjednoczonych od
2021 r.

Ćwiczenie

Praca w grupach:
Przeprowadźcie
symulację wybo-
rów prezydenta
USA, odzwier-
ciedlając ideę
pośrednictwa
elektorów.

Warto obejrzeć

Siedzibę prezyden-
ta USA – Biały Dom
(White House) –
można zwiedzić
wirtualnie na stro-
nie [https://www.
whitehouse.gov](https://www.whitehouse.gov).

funkcje
ustawodawcze
i kontrolne
Kongresu

Amerykanie wybierają też **wiceprezydenta**. Sprawuje on funkcje repre-
zentacyjne, ale w przypadku zwolnienia urzędu prezydenckiego przed
upływem 4 lat zostaje głową państwa do końca tej kadencji.

Prezydent w USA ma bardzo szerokie kompetencje. Jest zarazem
głową państwa, szefem rządu i liderem własnej partii. Stoi na czele
armii, którą może dysponować poza granicami kraju. Kieruje poli-
tyką zagraniczną i ma prawo zawierania umów międzynarodowych.
Zawarcie traktatu musi się odbyć za radą i zgodą Senatu. Prezydent

powołuje funkcjonariuszy administracji federalnej (sekretarzy stanu), którzy
są przed nim odpowiedzialni. Oprócz tego mianuje ambasadorów, sędziów
Sądu Najwyższego, dyrektorów FBI (Federal Bureau of Investigation – Fede-
ralne Biuro Śledcze) i CIA (Central Intelligence Agency – Centralna Agencja
Wywiadowcza) za radą i zgodą Senatu. Kieruje co roku do Kongresu orędzie
o stanie państwa oraz projekty ustaw, które chciałby uchwalić. Nie ma ini-
cjatywy ustawodawczej, ale ma prawo weta wobec ustaw uchwalonych przez
Kongres – parlament może je odrzucić 2/3 głosów. Prezydent ponosi odpo-
wiedzialność konstytucyjną. Prawo postawienia prezydenta w stan oskarżenia
za zdradę, korupcję lub inne ciężkie przestępstwo przysługuje Izbie Repre-
zentantów, a prawo sądenia – Senatowi pod przewodnictwem prezesa Sądu
Najwyższego. W przypadku udowodnienia winy Senat może orzec usunięcie
prezydenta z urzędu i zakazać pełnienia funkcji publicznych. Taka procedura
nosi nazwę **impeachmentu** (czyt. impiczmentu).

Warto wiedzieć

Po raz pierwszy próbowano odwołać prezydenta Andrew Johnsona (czyt. andriu dżon-
sona) w 1868 r., który wbrew ustaleniom Kongresu zdymisjonował sekretarza wojny.
Po raz drugi wszczęto proces impeachmentu w 1998 r. przeciw Billowi Clintonowi po
nagłośnieniu jego romansu ze stażystką. W obu przypadkach prezydenci pozostali na
swoich stanowiskach. Ze stanowiska natomiast ustąpił Richard Nixon (czyt. riczard nik-
son; w 1974 r.), któremu groziło wszczęcie procesu impeachmentu w związku z aferą
Watergate. W 2019 r. Izba Reprezentantów po raz trzeci w historii rozpoczęła procedu-
rę impeachmentu wobec prezydenta Donalda Trumpa za nadużycie władzy i obstrukcję
śledztwa w tej sprawie.

Władza ustawodawcza w Stanach Zjednoczonych

- Władzę ustawodawczą w USA tworzy dwuizbowy **Kongres** złożony z Izby Re-
prezentantów i Senatu. **Izba Reprezentantów** składa się z 435 deputowa-
nych wybieranych na 2 lata, w okręgach jednomandatowych, proporcjonalnie
do liczby mieszkańców poszczególnych stanów. Przewodniczącym izby jest
speaker (czyt. spiker). Członkami **Izby Reprezentantów** mogą zostać obywa-
tele, którzy ukończyli 25 lat i od co najmniej 7 lat zamieszkują okręg wybor-
czy, z którego kandydują. Czynne prawo wyborcze przysługuje obywatelom od
18. roku życia po rejestracji w spisie wyborców.

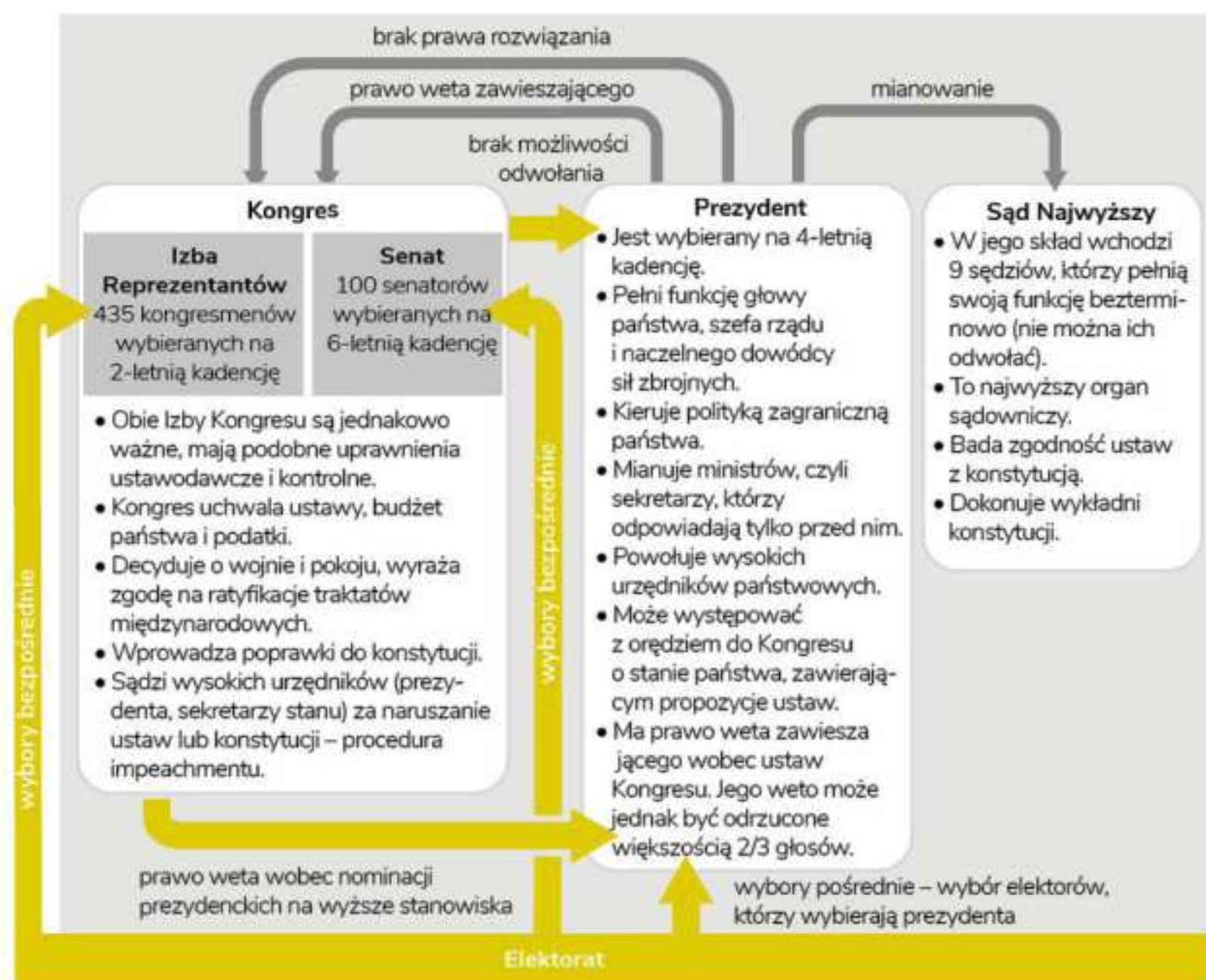
Ćwiczenie

Praca w grupach: Przedstawcie wady i zalety krótkiej kadencji członków Izby Repre-
zentantów.

Senat liczy 100 senatorów wybieranych po dwóch z każdego stanu na okres 6 lat, z tym że co 2 lata jest odnawiana 1/3 składu. Na jego czele stoi wiceprezydent Stanów Zjednoczonych i ma prawo głosu w przypadku remisu (np. 50 : 50). Najczęściej jednak przewodniczy **prezydent pro tempore** – najstarszy stażem senator z partii dysponującej przewagą. Senatorem może zostać obywatel, który ukończył 30 lat i od co najmniej 10 lat zamieszkuje stan, z którego chce kandydować.

Kongres pełni funkcję ustawodawczą i kontrolną. Jedynie kongresmenom przysługuje inicjatywa ustawodawcza, ma także prawo uchwalania ustawy budżetowej, podatków i przyznawania kredytów na działalność rządu. Izba Reprezentantów może postawić w stan oskarżenia urzędników federalnych i prezydenta za złamanie prawa. Senat jest organem rozstrzygającym w sprawie impeachmentu oraz ratyfikuje umowy międzynarodowe zawarte przez prezydenta, a także zatwierdza wyznaczonych przez niego wyższych urzędników.

Schemat ustroju politycznego USA

Władza sądowa w USA

Władzę sądową w Stanach Zjednoczonych pełnią **Sąd Najwyższy**, **sądy szczególne** oraz **sądy federalne**. Sędziowie Sądu Najwyższego są mianowani dożywotnio przez Prezydenta USA. Do kompetencji tego sądu należy dokony-

uprawnienia Sądu Najwyższego

wanie wykładni konstytucji, badanie zgodności ustaw z konstytucją oraz arbitraż w konfliktach politycznych. Sąd Najwyższy jest także ogniwem sądownictwa powszechnego, które w USA jest trójinstancyjne. Sądami powszechnymi pierwszej instancji są sądy okręgowe, drugiej – sądy apelacyjne, a trzeciej – Sąd Najwyższy.

Ustrój terytorialno-administracyjny Stanów Zjednoczonych

państwo federacyjne ▶ Stany Zjednoczone są **państwem federacyjnym** składającym się z 50 stanów. Wśród nich 48 to stany tzw. kontynentalne oraz Alaska – oddzielona od pozostałych stanów terytorium Kanady – i Hawaje położone na Oceanie Spokojnym. W 1791 r. wydzielono okręg stołeczny, tzw. Dystrykt Kolumbii (DC), obejmujący stolicę USA – **Waszyngton**. Większość stanów dzieli się na hrabstwa. Struktura władz stanowych odzwierciedla strukturę władz federalnych. Każdy stan ma swoją konstytucję, gubernatora na czele władz oraz – oprócz Nebraski – dwuizbowe zgromadzenie stanowe (legislaturę). Gubernator jest wybierany, podobnie jak większość urzędników i sędziów. Władzę w większych miastach sprawują najczęściej burmistrz i rada miejska. W mniejszych miejscowościach zarządy miejskie powołują komisję lub zarządcę miejscowości.

Podsumowanie lekcji

- s. 165 ▶ ■ Państwa, w których funkcjonuje system prezydencki, charakteryzują się silną pozycją głowy państwa.
- s. 165–166 ▶ ■ Prezydent USA jest wybierany w wyborach pośrednich na czteroletnią kadencję. Pełni funkcję głowy państwa i szefa rządu.
- s. 166–167 ▶ ■ Amerykański parlament, nazywany Kongresem, jest dwuizbowy – składa się z Izby Reprezentantów i Senatu.
- s. 167–168 ▶ ■ Naczelnym organem władzy sądowniczej, pełniącym jednocześnie funkcje Trybunału Konstytucyjnego, jest Sąd Najwyższy.
- s. 168 ▶ ■ USA to państwo federalne składające się z 50 stanów.

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Scharakteryzuj system wyborczy w Stanach Zjednoczonych.
- 2. Przedstaw pozycję prezydenta w systemie politycznym Stanów Zjednoczonych.
- 3. Rozstrzygnij, czy poniższe zdania są prawdziwe, czy fałszywe.
 - a) Prezydentem USA może zostać każdy obywatel tego państwa.
 - b) Parlament USA składa się z dwóch izb – Kongresu i Senatu.
 - c) Stany Zjednoczone Ameryki to państwo złożone składające się ze stanów.
- 4. Na podstawie XIV poprawki do Konstytucji USA ustal, jaka obowiązuje w tym państwie zasada nadawania obywatelstwa USA z mocy prawa. Swoją odpowiedź uzasadnij.

Poprawka XIV

§1. Każdy, kto urodził się lub naturalizował w Stanach Zjednoczonych i podlega ich zwierzchnictwu, jest obywatelem Stanów Zjednoczonych i tego stanu, w którym zamieszkuje. Żaden stan nie może wydawać ani stosować ustaw, które by ograniczały prawa i wolności obywateli Stanów Zjednoczonych. Nie może też żaden stan pozbawić kogoś życia, wolności lub mienia bez prawidłowego wymiaru sprawiedliwości ani odmówić komukolwiek na swoim obszarze równej ochrony prawa.

Źródło: <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/usa-am14.html> [dostęp: 12.07.2023].

4. System półprezydencki we Francji i superprezydencki w Rosji

NA TEJ LEKCJI:

- poznasz cechy systemu półprezydenckiego i superprezydenckiego;
- przeanalizujesz zasady funkcjonowania władzy wykonawczej, ustawodawczej i sędziowskiej we Francji i w Rosji;
- wykażesz, że elementy systemu półprezydenckiego funkcjonują w Rzeczypospolitej Polskiej;
- porównasz mechanizmy wyłaniania rządu i jego odpowiedzialności politycznej w Rosji i Polsce.

Ćwiczenie

Wymieńcie znanych wam współczesnych polityków francuskich i rosyjskich. Przedstawcie ich sylwetki.

System półprezydencki (parlamentarno-prezydencki)

System półprezydencki, określany również jako parlamentarno-prezydencki, mieszany lub semiprezydencki, stanowi połączenie systemu prezydenckiego z parlamentarnym. Takie rozwiązanie funkcjonuje między innymi w Republice Francuskiej. Podstawową cechą tego systemu jest silna pozycja prezydenta wybranego w wyborach powszechnych i bezpośrednich. Ma on między innymi prawo inicjatywy ustawodawczej, rozwiązania parlamentu, mianowania premiera oraz do wyrażenia wotum nieufności wobec rządu. Prezydent nie odpowiada politycznie przed parlamentem. Rząd natomiast ponosi odpowiedzialność polityczną przed parlamentem.

system
półprezydencki
w Republice
Francuskiej

Flaga Francji

Ćwiczenie

Debata: Dlaczego jakość demokracji we Francji i w Rosji jest tak różna, mimo podobnych rozwiązań ustrojowych?

Władza wykonawcza we Francji

Władzę wykonawczą we Francji sprawują **prezydent** oraz rząd na czele z premierem. Głową państwa jest prezydent wybierany na pięcioletnią kadencję w wyborach powszechnych, bezpośrednich i większością bezwzględną. Jego dominującą pozycję nad innymi organami państwa gwarantuje konstytucja. Prezydent jest także szefem rządu, mimo urzędu premiera – może przewodniczyć posiedzeniom rządu i podpisywać wydawane przez niego dekrety. Do obowiązków prezydenckich należy także czuwanie nad przestrzeganiem konstytucji, a także gwarantowanie niezależności i integralności terytorialnej państwa oraz sprawowanie arbitrażu w zakresie funkcjonowania władz państwowych. Wśród uprawnień prezydenta znajduje się pra-

uprawnienia
prezydenta i rządu
Francji

Republika Francuska

stolica: Paryż

forma rządów: republika

ustrój terytorialno-administracyjny: państwo unitarne

system polityczny:
półprezydencki

konstytucja: Konstytucja
V Republiki Francuskiej
z 4 października 1958 r.

wo rozwiązania parlamentu, zwoływanie sesji nadzwyczajnych, powoływanie i odwoływanie rządu, podpisywanie dekretów, ratyfikowanie umów międzynarodowych i zarządzanie referendum. Głowa państwa nie ponosi odpowiedzialności politycznej, a jedynie konstytucyjną.

Pałac Elizejski w Paryżu jest oficjalną rezydencją prezydenta Francji i miejscem posiedzeń Rady Ministrów.

Rząd składa się z premiera i ministrów mianowanych przez prezydenta. Musi cieszyć się zaufaniem zarówno ze strony parlamentu, jak i głowy państwa. Posiedzenia Rady Ministrów odbywają się pod przewodnictwem prezydenta, a tylko w drodze wyjątkowych sytuacji premiera – jako Rada Gabinetowa. Kluczowe decyzje polityczne są podejmowane podczas obrad, którym przewodniczy prezydent. Wśród swoich kompetencji rząd francuski ma funkcje wykonawcze i prawodawcze. We Francji obowiązuje zasada *incompabilitas* (z łac. niezgodny, niedający się pogodzić), czyli nielączenia funkcji publicznych. Dlatego członek rządu nie może być parlamentarzystą i odwrotnie. Rząd francuski ma przeważnie charakter koalicji gabinetowej. Wynika to z faktu funkcjonowania w tym państwie systemu wielopartyjnego, w którym jedna partia nie jest w stanie zdobyć większości parlamentarnej. Koalicje gabinetowe tworzą się już przed wyborami, a podczas drugiej tury wyborów występują jako bloki (lewica i prawica), wystawiając na listach wspólnych kandydatów, a potem wspólnie przechodzą do sprawowania władzy.

Ćwiczenie

Przypomnij sobie ze szkoły podstawowej kompetencje Prezydenta RP i wskaż, które z rozwiązań francuskich występują w Rzeczypospolitej Polskiej.

kompetencje
francuskiego
parlamentu

Władza ustawodawcza we Francji

► Władzę ustawodawczą we Francji tworzy dwuizbowy parlament składający się ze Zgromadzenia Narodowego i Senatu.

Zgromadzenie Narodowe liczy 577 posłów wybieranych na pięcioletnią kadencję w głosowaniu powszechnym i bezpośrednim. Bierne prawo wyborcze przysługuje obywatelom w wieku od 23 lat.

Senat składa się z 348 członków wybieranych w wyborach pośrednich przez kolegium elektorskie na sześćioletnią kadencję. Kolegia elektorskie tworzą de-

putowani, radcy generalni oraz członkowie lub przedstawiciele rad municypalnych i regionalnych w liczbie około 145 tys. elektorów. Co 3 lata jest odnawiana 1/3 składu Senatu.

Parlament ma uprawnienia ustawodawcze. Każdy projekt ustawy jest rozpatrywany przez obie izby. Kiedy nie mogą dojść ze sobą do porozumienia, ostateczną decyzję podejmuje Zgromadzenie Narodowe. Parlament współdzieli władzę ustawodawczą z rządem. Konstytucja francuska określa szczegółowo, w jakim zakresie parlament może podejmować decyzje ustawodawcze, a jakie dziedziny życia są pod względem prawnym regulowane przez rozporządzenia Rady Ministrów. Parlamentowi przysługują także uprawnienia kontrolne wobec rządu, w tym możliwość jego odwołania z przyczyn politycznych poprzez wyrażenie wotum nieufności. Również w związku z funkcjonowaniem odpowiedzialności politycznej rządu przed prezydentem jest bardzo ważne, aby większość w parlamencie miała ta opcja polityczna, z której wywodzi się prezydent. W przeciwnym wypadku prezydentowi grozi współpraca z rządem opozycyjnym. Taka sytuacja utrudnia rządzenie, grozi paraliżem władzy. Określa się ją mianem ko-habitacji (fr. *cohabitation* – współistnienie).

Władza sądowa we Francji

Gwarantem niezawisłości sądownictwa we Francji jest prezydent, który przewodniczy **Najwyższej Radzie Sądownictwa**. Najwyższa Rada Sądownictwa składa się z dwóch sekcji, z których jedna jest przeznaczona dla sędziów, a druga – dla prokuratorów. Pierwsza sekcja przedstawia wnioski dotyczące powoływania sędziów Sądu Kasacyjnego, pierwszego prezesa Sądu Apelacyjnego, przewodniczącego trybunału wielkiej instancji, wyraża opinię akceptującą powołanie innych sędziów oraz pełni funkcję sądu dyscyplinarnego dla sędziów. Druga sekcja wydaje opinie w sprawie powoływania prokuratorów oraz dotyczących ich sankcji dyscyplinarnych, z wyjątkiem stanowisk prokuratorskich, które są obsadzane na posiedzeniu Rady Ministrów.

Francuski system sądownictwa opiera się na sądach powszechnych, administracyjnych i rozrachunkowych. We Francji funkcjonuje także **Rada Konstytucyjna**, która bada zgodność aktów prawnych z konstytucją oraz czuwa nad przebiegiem wyborów i referendum.

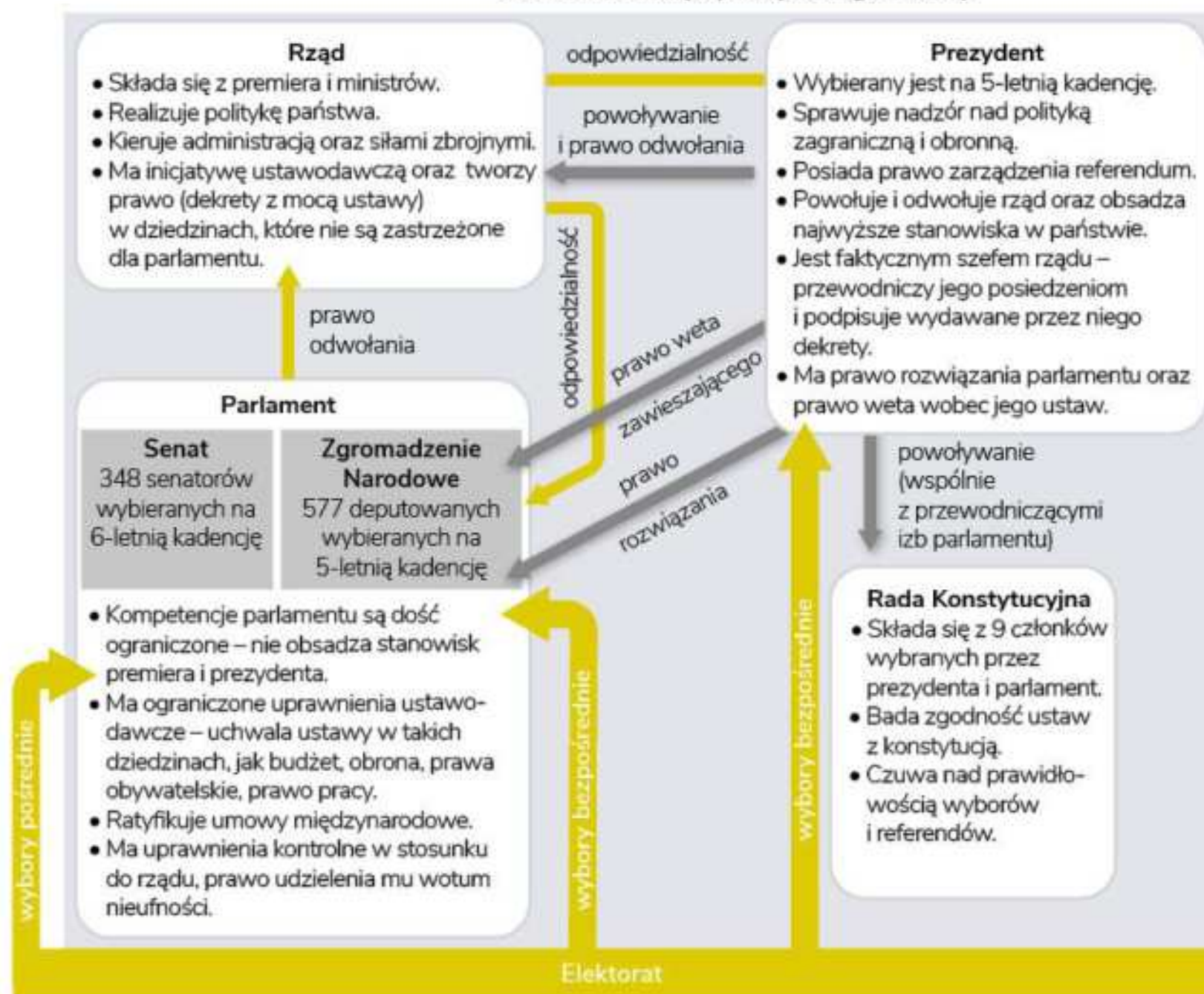
Sądy powszechne są trójinstancyjne. Sądem pierwszej instancji są sądy rejonowe, drugiej – apelacyjne, a trzeciej – Sąd Kasacyjny. Identyczną strukturę mają sądy administracyjne. Tworzą je rejonowe trybunały administracyjne, administracyjne sądy apelacyjne oraz Rada Stanu, która jest organem rządowym pełniącym funkcje sądownicze oraz doradcze w sprawach wydawanych przez Radę Ministrów aktów prawnych. Sądy rozrachunkowe oceniają finanse instytucji publicznych i państwa.

Pałac Burboński został wybudowany w XVIII w. Dawna siedziba rodu Kondeuszy jest obecnie zajmowana przez Zgromadzenie Narodowe.

◀ trójinstancyjny charakter sądownictwa

Schemat ustroju politycznego Francji

system
superprezydencki
w Federacji
Rosyjskiej

Flaga i godło Federacji Rosyjskiej

System superprezydencki

- **System superprezydencki** podobnie jak system mieszany stanowi połączenie systemu prezydenckiego z parlamentarnym. System ten funkcjonuje w Federacji Rosyjskiej. Jego cechą jest zachwiana zasada równowagi i podziału władz. W państwie dominującą pozycję zajmuje prezydent, który kontroluje odpowiedzialny przed nim rząd. Kontrola prezydenta rozciąga się na administrację państwową, a także na władzę ustawodawczą i sądowniczą. Rząd z premierem na czele odpowiada politycznie przed prezydentem i parlamentem. Prezydent jednak może zakwestionować wotum nieufności wobec rządu uchwalone przez parlament.

Federacja Rosyjska

stolica: Moskwa

forma rządów: republika

ustrój terytorialno-administracyjny: federacja

system polityczny: superprezydencki

konstytucja: Konstytucja Rosji z 1993 r. wraz z nowelą konstytucyjną z 2008 r.

Władza wykonawcza w Federacji Rosyjskiej

System polityczny w Federacji Rosyjskiej zawiera zarówno elementy charakterystyczne dla prezydenckiego modelu amerykańskiego, jak i dla półprezydenckiego modelu francuskiego. Władzę wykonawczą w Federacji Rosyjskiej sprawują **prezydent** oraz zależny od niego rząd na czele z premierem. Zgodnie z konstytucją z 1993 r. prezydent może pełnić swoją funkcję nie dłużej niż dwie kolejne kadencje. Ten zapis stwarza możliwość ubiegania się ponownie o urząd prezydenta po przerwie w jego sprawowaniu. Od 2012 r. prezydent Rosji jest wybierany na sześcioletnią kadencję. Kandydat na prezydenta musi mieć skończone 35 lat i przez przynajmniej 10 lat mieszkać na terenie Federacji.

◀ uprawnienia
prezydenta Rosji

Prezydent ma szerokie uprawnienia zarówno w zakresie władzy wykonawczej, jak i ustawodawczej. Jako głowa państwa jest gwarantem konstytucji, naczelnym dowódcą sił zbrojnych oraz arbitrem w sprawach między władzą centralną a regionalną. Wśród jego uprawnień znajduje się prawo powoływania (za zgodą parlamentu) premiera i na jego wniosek ministrów. Prezydent nie musi się jednak kierować zdaniem parlamentu i może powołać rząd z partii, która nie ma większości parlamentarnej. Może ich też w każdej chwili odwołać oraz uchylić decyzje rządu. Prezydentowi przysługuje także prawo rozwiązywania parlamentu oraz wydawania dekretów i rozporządzeń z mocą ustawy. Głowa państwa w Rosji może być pociągnięta do odpowiedzialności tylko za zdradę stanu lub inne ciężkie przestępstwo.

Rząd musi przede wszystkim cieszyć się zaufaniem głowy państwa. Parlament ma prawo udzielić rządowi wotum nieufności, ale prezydent może się z nim nie zgodzić. Jeśli w czasie trzech miesięcy wotum nieufności wypłynęłoby ponownie, prezydent może zdymisjonować rząd albo rozwiązać parlament.

Dimitrij Miedwiediew (z lewej) i Władimir Putin (z prawej) to dwaj kluczowi rosyjscy politycy. Miedwiediew jest z wykształcenia prawnikiem. W latach 2005–2008 był wicepremierem rządu Federacji Rosyjskiej, prezydentem kraju 2008–2012 oraz premierem w okresie 2012–2020. W styczniu 2020 r. rząd Miedwiediewa podał się do dymisji. Putin to wieloletni funkcjonariusz służb bezpieczeństwa ZSRR, premier Federacji Rosyjskiej w latach 1999–2000 oraz 2008–2012. W okresie 2000–2008 był prezydentem kraju. W 2012 r. został ponownie wybrany na to stanowisko.

Warto wiedzieć

Od 2000 r., tj. od objęcia władzy w Rosji przez Władimira Putina, żadne wybory w tym kraju nie zostały uznane przez obserwatorów z Rady Europy oraz Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie za wolne i demokratyczne. W 2022 r. Rosja złamała wszelkie standardy demokracji i prawa międzynarodowego, rozpoczynając agresję na Ukrainę.

Ćwiczenie

„Rozpad Związku Radzieckiego to największa katastrofa geopolityczna XX w.” – Władimir Putin. Oceńcie słowa Putina z perspektywy Polski, Rosji i Stanów Zjednoczonych.

Kreml w Moskwie to dawna twierdza carów, siedziba władz Związku Radzieckiego, a obecnie rezydencja prezydenta Rosji.

Władza ustawodawcza w Federacji Rosyjskiej

Władzę ustawodawczą w Rosji tworzy **Zgromadzenie Federalne**, czyli dwuizbowy parlament składający się z Dumy Państwowej i Rady Federacji.

Duma Państwowa to 450 deputowanych, z których połowa jest wybierana w okręgach jednomandatowych, a druga połowa – według ordynacji proporcjonalnej. W wyborach obowiązuje stosunkowo wysoki próg wyborczy wynoszący 7%. Kadencja izby zgodnie z nowelizacją konstytucji została wydłużona z 4 do 5 lat. Bierne prawo wyborcze przysługuje obywatelom Rosji po ukończeniu 21. roku życia. Głównym zadaniem izby niższej parlamentu jest uchwalanie ustaw. Nowelizacja konstytucji nadała Dumie także uprawnienia kontrolne wobec rządu, które polegają na udzielaniu mu wotum zaufania, wyrażaniu wotum nieufności i konieczności składania corocznego sprawozdania z efektów pracy rządu.

Rada Federacji składa się z 166 członków wybieranych po dwóch z każdego podmiotu federacji. Jeden z nich musi reprezentować organ przedstawicielski, a drugi – organ wykonawczy. Izba wyższa parlamentu ma niewielkie uprawnienia. Przede wszystkim zatwierdza zmiany dotyczące granic między podmiotami federacji, dekrety prezydenckie w sprawie stanu wojennego i wyjątkowego, ma także prawo inicjatywy ustawodawczej.

Obrady Dumy Państwowej

Warto wiedzieć

Sposób funkcjonowania demokracji w Rosji daleki jest od doskonałości. Bardzo często w związku z tym określa się ustrój tego kraju jako demokrację, czyli karykaturę demokracji. Reżim tego państwa od 2022 r. ma charakter autorytarny.

Konstytucja Federacji Rosyjskiej

Art. 111

1. Przewodniczącego Rządu Federacji Rosyjskiej powołuje Prezydent Federacji Rosyjskiej za zgodą Dumy Państwowej.
2. Wniosek w sprawie kandydata na Przewodniczącego Rządu Federacji Rosyjskiej przedkładany jest nie później niż w ciągu dwóch tygodni od chwili objęcia urzędu przez nowo wybranego Prezydenta Federacji Rosyjskiej lub od chwili dymisji Rządu Federacji Rosyjskiej albo w ciągu tygodnia od dnia odrzucenia kandydatury przez Dumę Państwową.
3. Duma Państwowa rozpatruje przedstawioną przez Prezydenta Federacji Rosyjskiej kandydaturę na Przewodniczącego Rady Ministrów w ciągu tygodnia od dnia przedłożenia wniosku w sprawie kandydatury.
4. Po trzykrotnym odrzuceniu przez Dumę Państwową przedstawionych kandydatur na stanowisko Przewodniczącego Rządu Federacji Rosyjskiej, Prezydent Federacji Rosyjskiej powołuje Przewodniczącego Rządu Federacji Rosyjskiej, rozwiązuje Dumę Państwową i zarządza nowe wybory.

Źródło: <http://libr.sejm.gov.pl> [dostęp: 12.07.2023].

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej

Art. 154.

1. Prezydent Rzeczypospolitej desygnuje Prezesa Rady Ministrów, który proponuje skład Rady Ministrów. Prezydent Rzeczypospolitej powołuje Prezesa Rady Ministrów wraz z pozostałymi członkami Rady Ministrów w ciągu 14 dni od dnia pierwszego posiedzenia Sejmu lub przyjęcia dymisji poprzedniej Rady Ministrów i odbiera przysięgę od członków nowo powołanej Rady Ministrów.
2. Prezes Rady Ministrów, w ciągu 14 dni od dnia powołania przez Prezydenta Rzeczypospolitej, przedstawia Sejmowi program działania Rady Ministrów z wnioskiem o udzielenie jej wotum zaufania. Wotum zaufania Sejm uchwała bezwzględną większością głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby posłów.
3. W razie niepowołania Rady Ministrów w trybie ust. 1 lub nieudzielenia jej wotum zaufania w trybie ust. 2 Sejm w ciągu 14 dni od upływu terminów określonych w ust. 1 lub ust. 2 wybiera Prezesa Rady Ministrów oraz proponowanych przez niego członków Rady Ministrów bezwzględną większością głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby posłów. Prezydent Rzeczypospolitej powołuje tak wybraną Radę Ministrów i odbiera przysięgę od jej członków.

Art. 155.

1. W razie niepowołania Rady Ministrów w trybie art. 154 ust. 3 Prezydent Rzeczypospolitej w ciągu 14 dni powołuje Prezesa Rady Ministrów i na jego wniosek pozostałych członków Rady Ministrów oraz odbiera od nich przysięgę. Sejm w ciągu 14 dni od dnia powołania Rady Ministrów przez Prezydenta Rzeczypospolitej udziela jej wotum zaufania większością głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby posłów.
2. W razie nieudzielenia Radzie Ministrów wotum zaufania w trybie określonym w ust. 1, Prezydent Rzeczypospolitej skracą kadencję Sejmu i zarządza wybory.

Źródło: <http://www.sejm.gov.pl/> [dostęp: 12.07.2023].

Ćwiczenie

Porównaj mechanizm wyłaniania rządu w Federacji Rosyjskiej i Rzeczypospolitej Polskiej. Wskaż podobieństwa i różnice.

wymiar
sprawiedliwości
w Rosji

Władza sądownicza w Federacji Rosyjskiej

- Władzę sądowniczą sprawują w Rosji sądy w drodze postępowania konstytucyjnego, cywilnego, administracyjnego i karnego. W związku z tym, że państwo ma charakter federalny, system sądownictwa jest określony przez Konstytucję Federacji Rosyjskiej i federalne ustawy konstytucyjne. Zgodność wszystkich aktów prawnych z konstytucją federalną bada **Sąd Konstytucyjny Federacji Rosyjskiej**. Najwyższym organem sądowym w sprawach cywilnych, karnych, administracyjnych i innych podlegających właściwości sądów powszechnych jest **Sąd Najwyższy Federacji Rosyjskiej**. Oprócz tego w państwie funkcjonuje **Naczelny Sąd Arbitrażowy Federacji Rosyjskiej**, który pełni funkcję najwyższego organu sądowego powołanego do rozstrzygania sporów gospodarczych.

ustrój terytorialno-
-administracyjny
Federacji Rosyjskiej

Ustrój terytorialno-administracyjny Federacji Rosyjskiej

- Federacja Rosyjska to państwo złożone (federacyjne). Składa się z 46 jednostek administracyjnych zwanych obwodami. Oprócz nich są: 22 republiki autonomiczne (razem z zaanektowanym Krymem) zamieszkane przez mniejszości narodowe (mają swoją konstytucję), 9 krajów, czyli dużych słabo zaludnionych obszarów, i trzy miasta wydzielone (Moskwa, Sankt Petersburg i zaanektowany Sewastopol). Na obszarach obwodów i krajów również znajdują się obwody autonomiczne zamieszkane przez mniejszości. Mamy również enklawę – Obwód Kaliningradzki graniczący z Polską.

Warto przeczytać

Ryszard Kapuściński, *Imperium*, Warszawa 2007. Jacek Hugo-Bader, *Biała gorączka*, Wołowiec 2009. To literackie reportaże polskich współczesnych twórców tego gatunku, którzy opisują realia życia w ZSRR. Każdy z innej perspektywy, w inny sposób, ale obaj jednakowo przenikliwie i prawdziwie.

Podsumowanie lekcji

- System półprezydencki, określany również jako parlamentarno-prezydencki, mieszany lub semiprezydencki, stanowi połączenie systemu prezydenckiego z parlamentarnym, w którym występuje silna pozycja prezydenta, wybieranego w wyborach powszechnych i bezpośrednich. ◀ s. 169
- Władzę wykonawczą we Francji sprawuje prezydent i rząd z premierem na czele, a władzę ustawodawczą – dwuizbowy parlament składający się ze Zgromadzenia Narodowego i Senatu. ◀ s. 169 –171
- Powszechny wymiar sprawiedliwości we Francji ma charakter trójinstancyjny i tworzą go sądy rejonowe, apelacyjne i Sąd Kasacyjny. ◀ s. 171 –172
- System superprezydencki, podobnie jak system mieszany, stanowi połączenie systemu prezydenckiego z parlamentarnym i jego cechą jest brak mechanizmu kontroli i równowagi oraz absolutna dominacja prezydenta w systemie rządów. ◀ s. 172 –173
- Władzę wykonawczą w Rosji mają prezydent i rząd na czele z premierem, a władza ustawodawcza należy do Zgromadzenia Federalnego złożonego z Dumy Państwowej i Rady Federacji. ◀ s. 173 –174
- Wymiar sprawiedliwości w Rosji określają Konstytucja Federacji Rosyjskiej i federalne ustawy konstytucyjne. Na poziomie federacji funkcjonują Sąd Konstytucyjny, Sąd Najwyższy i Naczelny Sąd Arbitrażowy. ◀ s. 176
- Rosja to państwo federalne składające się z obwodów, republik, krajów i trzech miast wydzielonych. ◀ s. 176

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Porównaj uprawnienia prezydentów Francji i Rosji.
2. Porównaj uprawnienia władzy ustawodawczej we Francji i w Rosji.
3. Uzasadnij, który system polityczny – Francji czy Rosji – jest według ciebie bardziej skuteczny w działaniu.
4. Podaj zasadnicze różnice między systemem prezydenckim, półprezydenckim i superprezydenckim.
5. Przeanalizuj tekst i rozstrzygnij, czy w kompetencjach Prezydenta RP możemy odnaleźć elementy systemu półprezydenckiego. Swoją odpowiedź uzasadnij.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej

Art. 126.

1. Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej jest najwyższym przedstawicielem Rzeczypospolitej Polskiej i gwarantem ciągłości władzy państwowej.
2. Prezydent Rzeczypospolitej czuwa nad przestrzeganiem Konstytucji, stoi na straży suwerenności i bezpieczeństwa państwa oraz nienaruszalności i niepodzielności jego terytorium.
3. Prezydent Rzeczypospolitej wykonuje swoje zadania w zakresie i na zasadach określonych w Konstytucji i ustawach.

Art. 127.

1. Prezydent Rzeczypospolitej jest wybierany przez Naród w wyborach powszechnych, równych, bezpośrednich i w głosowaniu tajnym.
2. Prezydent Rzeczypospolitej jest wybierany na pięcioletnią kadencję.

Art. 133.

1. Prezydent Rzeczypospolitej jako reprezentant państwa w stosunkach zewnętrznych:
 - 1) ratyfikuje i wypowiada umowy międzynarodowe, o czym zawiadamia Sejm i Senat,
 - 2) mianuje i odwołuje pełnomocnych przedstawicieli Rzeczypospolitej Polskiej w innych państwach i przy organizacjach międzynarodowych,

- 3) przyjmuje listy uwierzytelniające i odwołujące akredytowanych przy nim przedstawicieli dyplomatycznych innych państw i organizacji międzynarodowych.
2. Prezydent Rzeczypospolitej przed ratyfikowaniem umowy międzynarodowej może zwrócić się do Trybunału Konstytucyjnego z wnioskiem w sprawie jej zgodności z Konstytucją.
3. Prezydent Rzeczypospolitej w zakresie polityki zagranicznej współdziała z Prezesem Rady Ministrów i właściwym ministrem.

Art. 134.

1. Prezydent Rzeczypospolitej jest najwyższym zwierzchnikiem Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej.
2. W czasie pokoju Prezydent Rzeczypospolitej sprawuje zwierzchnictwo nad Siłami Zbrojnymi za pośrednictwem Ministra Obrony Narodowej.

Art. 141.

1. W sprawach szczególnej wagi Prezydent Rzeczypospolitej może zwołać Radę Gabinetową. Radę Gabinetową tworzy Rada Ministrów obradująca pod przewodnictwem Prezydenta Rzeczypospolitej.
2. Radzie Gabinetowej nie przysługują kompetencje Rady Ministrów.

Źródło: <http://www.sejm.gov.pl/> [dostęp: 12.07.2023].

6. Przeanalizuj tekst źródłowy i rozstrzygnij, czy w Polsce i Rosji jest taki sam mechanizm odpowiedzialności politycznej rządu. Do analizy wykorzystaj tekst źródłowy „Konstytucja Federacji Rosyjskiej”. Swoją odpowiedź uzasadnij.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej

Art. 158.

Sejm wyraża Radzie Ministrów wotum nieufności większością ustawowej liczby posłów na wniosek zgłoszony przez co najmniej 46 posłów i wskazujący imiennie kandydata na Prezesa Rady Ministrów. Jeżeli uchwała została przyjęta przez Sejm, Prezydent Rzeczypospolitej przyjmuje dymisję Rady Ministrów i powołuje wybranego przez Sejm nowego Prezesa Rady Ministrów, a na jego wniosek pozostałych członków Rady Ministrów oraz odbiera od nich przysięgę.

Źródło: <http://www.sejm.gov.pl/> [dostęp: 12.07.2023].

5. Ustrój polityczny Wielkiej Brytanii i Niemiec

NA TEJ LEKCJI:

- poznasz cechy systemu parlamentarnego i kanclerskiego;
- przeanalizujesz zasady funkcjonowania władzy wykonawczej, ustawodawczej i sądowniczej w Wielkiej Brytanii i Niemczech;
- wykażesz, że elementy systemu parlamentarno-gabinetowego i kanclerskiego obowiązują w Rzeczypospolitej Polskiej;
- porównasz sytuację rządów mniejszościowych i większościowych ze względu na ich stabilność i możliwości działania.

Ćwiczenie

Analiza SWOT: Monarchia czy republika? Podajcie zalety i wady każdej z form rządów.

System parlamentarny

System parlamentarny charakteryzuje się podwójną egzekutywą, czyli rozdzieleniem funkcji głowy państwa i szefa rządu. Zakłada on współpracę władzy ustawodawczej i wykonawczej. Głowa państwa powołuje szefa rządu, a na jego wniosek – ministrów. Gabinet musi mieć jednak poparcie w parlamencie, gdyż w przeciwnym razie może zostać przez niego odwołany. Wotum nieufności ze strony organu ustawodawczego w zależności od występujących rozwiązań konstytucyjnych może być skierowane tylko wobec rządu lub także wobec konkretnego ministra. Taka sytuacja świadczy o **politycznej odpowiedzialności** rządu przed parlamentem, który może odwołać premiera i ministrów, jeśli uzna, że ich działania polityczne są niewłaściwe. Oprócz tego rząd i głowa państwa ponoszą **odpowiedzialność konstytucyjną**. Jest to odpowiedzialność najwyższych urzędników państwowych – prezydenta, premiera i ministrów – za naruszenie konstytucji lub ustawy oraz za popełnienie przestępstwa. Odpowiedzialność polityczną za działania głowy państwa ponoszą natomiast członkowie rządu, którzy są zobowiązani do kontrasygnaty aktów wydawanych przez głowę państwa. Parlament może odwołać premiera i ministrów, jeśli uzna, że ich działania polityczne są niewłaściwe. W takim systemie uprawnienia głowy państwa są na ogół ograniczone – przeważnie do prawa weta, które może być odrzucone przez parlament, oraz inicjatywy ustawodawczej. Szczegółowe prerogatywy głowy państwa określają konstytucje konkretnych krajów.

◀ system
parlamentarny
w Wielkiej Brytanii

Kontrasygnata – podpisanie aktu prawnego przez drugą osobę, która bierze za niego odpowiedzialność polityczną.

System parlamentarny wywodzi się z tradycji brytyjskich i występuje w kilku wariantach: **gabinetowo-parlamentarnym**, charakteryzującym się przewagą rządu nad parlamentem, a zwłaszcza premiera (w Wielkiej Brytanii), oraz **kanclerskim** z silną pozycją kanclerza jako premiera (w Niemczech). U podstaw obu leży przekonanie, że to władza wykonawcza (rząd) powinna być centralnym elementem systemu rządów. Szef rządu staje się wówczas liderem, który koncentruje w swoich rękach formalne i nieformalne kierownictwo nad władzą wykonawczą.

Flaga Wielkiej
Brytanii

Godło Wielkiej
Brytanii

Przewaga władzy wykonawczej nad parlamentem zależy od tego, czy rząd jest jednopartyjny, czy wielopartyjny, a pozycja premiera od przyjętych rozwiązań konstytucyjnych.

Warto wiedzieć

Odpowiedzialność konstytucyjna może być egzekwowana na dwa sposoby. W pierwszym przypadku z wnioskiem o pociągnięcie do odpowiedzialności może wystąpić izba niższa parlamentu, a funkcję sądu pełni izba wyższa. Taka sytuacja jest nazywana impeachmentem i występuje w USA. Drugie rozwiązanie to postawienie urzędników w stan oskarżenia przez jedną albo obie izby, a funkcję sądu pełni specjalnie w tym celu powołany organ. W Polsce jest to Trybunał Stanu.

Warto przeczytać

N. Davies, *Wyspy. Historia*, tłum. E. Tabakowska, Kraków 2003.

M. Roche, *Elżbieta II. Ostatnia królowa*, tłum. G. Przewłocki, Warszawa 2010.

Te publikacje przybliżają historię Wielkiej Brytanii i sylwetkę królowej Elżbiety II oraz całej rodziny królewskiej.

Zjednoczone Królestwo Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej

stolica: Londyn

forma rządów: monarchia

ustrój terytorialno-administracyjny: państwo unitarne ze zdecentralizowanymi jednostkami autonomicznymi

system polityczny: gabinetowo-parlamentarny

brak konstytucji: całość prawa konstytucyjnego Wielkiej Brytanii tworzy korpus prawny obejmujący:

- normy prawa pisanego (np. Wielka Karta Swobód z 1215 r., Bill of Rights z 1689 r., Ustawa o następstwie tronu z 1700 r., ustawy o parlamencie z 1911 i 1949 r.)
- prawo precedensowe (*case law*) – orzeczenia sądowe regulujące ważne problemy z zakresu prawa państwowego
- zwyczaje i konwenanse konstytucyjne – normy prawa niepisanego powstające w wyniku działania innych niż sądy organów państwowych

Władza wykonawcza w Wielkiej Brytanii

władza wykonawcza
w Wielkiej Brytanii

- Wielka Brytania (Zjednoczone Królestwo Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej – United Kingdom, UK) jest **monarchią dziedziczną** z panującym od 2022 r. Karolem III z dynastii Windsorów. Formalnie stoi on na czele władzy wykonawczej i jest razem z Izbą Lordów i Izbą Gmin jednym z trzech ogniw legislacji.

Warto wiedzieć

W Wielkiej Brytanii obowiązuje zasada, że wszyscy członkowie rządu muszą być członkami jednej z izb parlamentu. Dzięki temu mają prawo inicjatywy ustawodawczej.

Ćwiczenie

Debata: Skoro król brytyjski ma niewielki wpływ na politykę państwa, to po co go utrzymywać?

Teoretycznie ma dość szerokie uprawnienia, z których może korzystać bez zgody parlamentu. Należą do nich: prawo weta ostatecznego wobec ustaw, zwoływania i rozwiązywania parlamentu, łaski, mianowania ministrów, sędziów i lordów, prowadzenia polityki zagranicznej oraz dowództwo nad armią. Praktycznie jest ograniczona konwenansem, który mówi, że „**król nie może działać sam**”. Konsekwencją tego jest brak odpowiedzialności politycznej monarchy, a każdy jego akt dotyczący spraw państwowych zostaje wykonany w jego imieniu przez odpowiedniego ministra bądź za jego radą i zgodą

oraz wymaga kontrasygnaty. Wynika to z faktu, że „**król nie może czynić źle**”. W praktyce to oznacza, że monarcha nie ponosi odpowiedzialności za akty przez siebie wydane, odpowiedzialni są poszczególni ministrowie, którzy je podpisują. Chociaż król ma prawo desygnowania premiera, to jednak ogranicza je konwenans, który mówi, że ten urząd obejmuje lider partii zwycięskiej w wyborach. Wśród konwenansów znajduje się także obowiązek zasiadania premiera w Izbie Gmin, określanie przez niego, a nie przez monarchę składu rządu oraz odpowiedzialność przed parlamentem całego rządu.

W systemie brytyjskim szczególną pozycję zajmuje premier, który oficjalnie kieruje pracami Rządu Jego Królewskiej Mości. Premier łączy funkcje lidera partii, szefa rządu, pierwszego lorda skarbu i ministra do spraw służby cywilnej. Mianuje najwyższych urzędników państwowych i kościelnych oraz może swobodnie dokonywać zmian w składzie rządu. Szczególne znaczenie dla jego możliwości działania ma wpływ na proces legislacyjny (tworzenia prawa, uchwalania aktów prawnych). Wynika on z tego, że jako lider partii mającej większość w parlamencie jest w stanie wprowadzić takie ustawy, które będą korzystne dla rządu. Z tego powodu system parlamentarny w Wielkiej Brytanii określa się mianem **gabinetowo-parlamentarnego**. Charakterystyczną jego cechą jest rozgraniczenie pojęć rządu i gabinetu. **Rząd** może liczyć około 100 osób. W jego skład, poza ministrami korony, wchodzi ministrowie młodszy, którzy należą do kierownictwa poszczególnych resortów bądź agend państwowych. **Gabinet** (jest on jednocześnie Tajną Radą) tworzą premier i ministrowie korony (ok. 20 osób). Nie wymaga on zatwierdzenia przez parlament.

Władza ustawodawcza w Wielkiej Brytanii

Władzę ustawodawczą w Wielkiej Brytanii tworzy dwuizbowy parlament składający się z Izby Gmin i Izby Lordów oraz monarchy.

Izba Gmin jest wyłaniana w wyborach powszechnych, w jednomandatowych okręgach wyborczych. Przez wiele lat niższa izba brytyjskiego parlamentu była powoływana na **okres pełnomocnictw (nie dłuższy niż 5 lat)**. Oznaczało to, że wybory parlamentarne mogły się odbyć w dowolnym momencie najkorzystniejszym dla partii aktualnie rządzącej, nieprzekraczającym 5 lat. Obecnie Izba Gmin jest powoływana na pięcioletnią kadencję. Od 2010 r. Izba Gmin liczy 650 członków, lecz jej skład się zmienia, a zależy od liczby okręgów wyborczych. Bierne prawo wyborcze przysługuje obywatelom od 21. roku życia. Jej pracami kieruje **speaker**, który nie musi wywodzić się z partii większościowej. Frakcjom parlamentarnym przewodzą z kolei **whipowie** (czyt. tipowie).

Królem Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej jest Karol III (ur. 1948) z dynastii Windsor, koronowany 6 maja 2023 r. Oprócz godności króla Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej jest również głową 14 innych państw: Antigua i Barbuda, Australii, Bahamów, Belize, Grenady, Kanady, Jamajki, Nowej Zelandii, Papui-Nowej Gwinei, Saint Kitts i Nevis, Saint Lucia, Saint Vincent i Grenadyn, Tuvalu i Wysp Salomona, które razem z Wielką Brytanią mają status tzw. Commonwealth realm (czyt. komonwelth relm), czyli Wspólnoty Narodów.

władza
ustawodawcza
parlamentu
brytyjskiego

Gabinet brytyjski zbiera się dwa razy w tygodniu w budynku przy ulicy Downing Street 10 w Londynie.

Dwie najważniejsze partie reprezentowane w Izbie Gmin to centrolewicowa Partia Pracy (Labour Party) oraz centroprawicowa Partia Konserwatywna (Conservatives Tories). Trzecią, dużo słabszą siłą są Liberalni Demokraci. System partyjny Wielkiej Brytanii przez wiele lat funkcjonował jako klasyczny system dwupartyjny, będący następstwem większościowej ordynacji wyborczej. Obecnie określa się go mianem dwuipółpartyjnego (zobacz temat: Systemy partyjne).

Do izby wyższej parlamentu angielskiego nie przeprowadza się wyborów. Zasiadają w niej lordowie świeccy, którzy pełnią swoje funkcje, oraz lordowie duchowni, czyli najwyżsi hierarchowie Kościoła anglikańskiego. W historii parlamentaryzmu angielskiego tylko w okresie rządów Oliwiera Cromwella zniesiono obrady Izby Lordów.

Izba Lordów składa się z lordów duchownych (26) i świeckich. Wśród lordów świeckich występują parowie dziedziczni (92) i parowie dożywotnio mianowani przez monarchę na wniosek premiera. Skład liczebny Izby Lordów nie jest prawnie ograniczony. Specyficzną cechą izby wyższej parlamentu angielskiego jest brak przeprowadzania do niego wyborów.

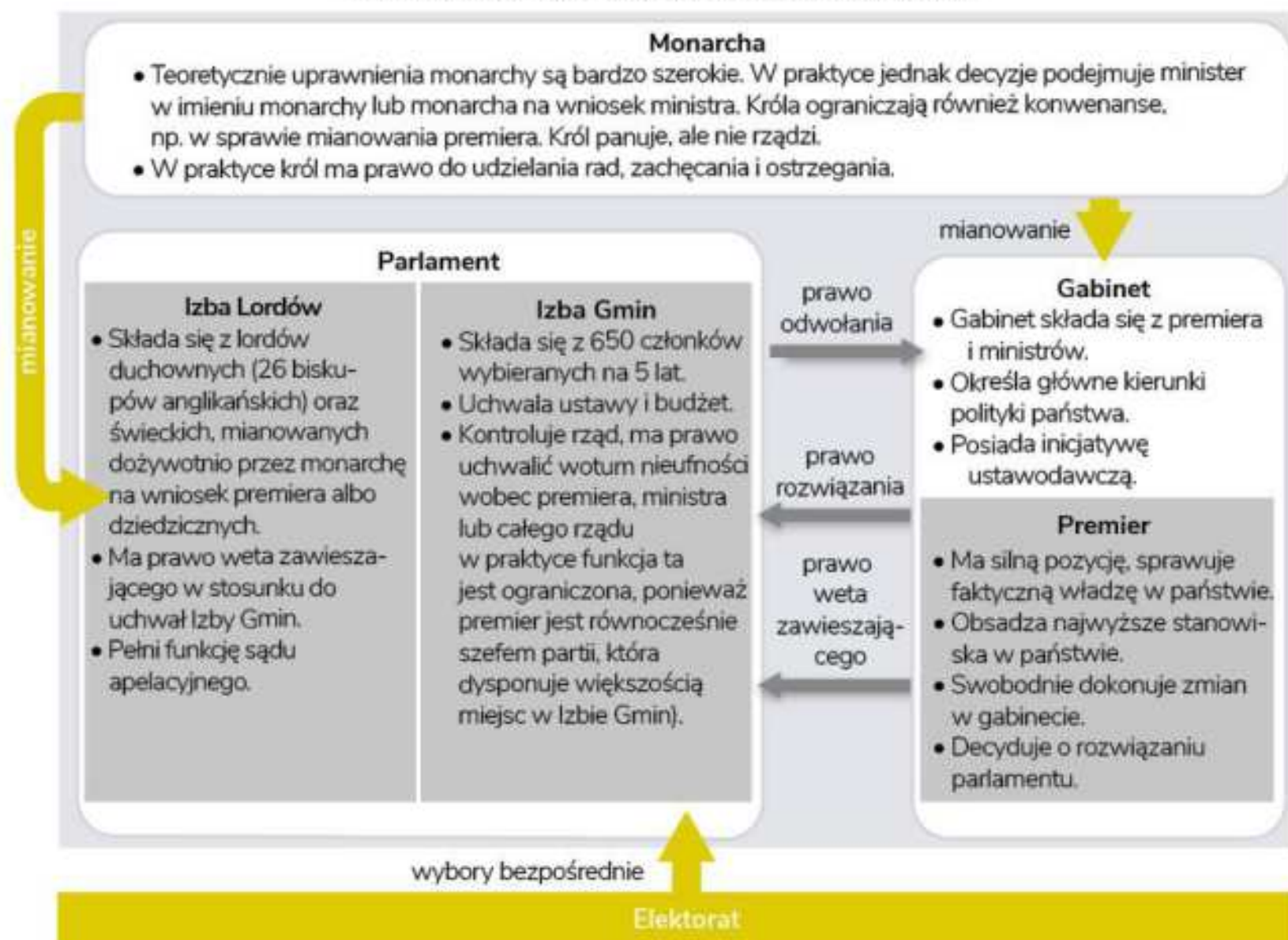
Otwarcia sesji parlamentu dokonuje monarcha, który wygłasza mowę tronową, będącą programem rządu na najbliższy rok. Prawo inicjatywy ustawodawczej formalnie przysługuje tylko członkom parlamentu, a rządowi jedynie w sprawach finansowych. Dominującą pozycję w parlamencie ma Izba Gmin, która rozpatruje wszystkie najważniejsze inicjatywy i kieruje projekty ustaw. Trafiają one do Izby Lordów, chociaż z punktu widzenia prawa mogą być także kierowane do niej bezpośrednio, a kiedy dochodzi między nimi do rozbieżności zdania, zostaje powołana wspólna komisja. Nie musi być wypracowane wspólne

stanowisko i Izba Gmin może uchwalić ustawę bez zgody izby wyższej. Cechą charakterystyczną tego systemu jest także tworzenie przez opozycję parlamentarną gabinetu cieni, czyli odpowiednika rządu czekającego na przejęcie władzy.

Władza sądownicza w Wielkiej Brytanii

W Zjednoczonym Królestwie Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej nie funkcjonuje jednolity system sądownictwa. Walia, Anglia, Szkocja i Irlandia Północna posługują się własnymi rozwiązaniami w zakresie władzy sądowniczej. Sędziowie w Anglii są powoływani przez monarchę i wydają wyroki w jego imieniu. Niezależności wymiaru sprawiedliwości strzeże **Lord Kanclerz**, który również kontroluje funkcjonowanie sądownictwa. Sądownictwu przewodniczy natomiast Lord Najwyższy Sędzia, który stoi na czele także Sądu Ławy Królewskiej i reprezentuje stanowisko wymiaru sprawiedliwości przed parlamentem i rządem. Wspólnym sądem dla całego państwa jest **Sąd Najwyższy Zjednoczonego Królestwa** (Supreme Court of the United Kingdom), który pełni funkcję sądu odwoławczego najwyższej instancji w sprawach karnych i cywilnych. Jednak w tym przypadku występuje także pewne odstępstwo, ponieważ od spraw karnych rozpatrywanych w Szkocji nie przysługuje prawo wniesienia zaskarżenia do Sądu Najwyższego.

Schemat ustroju politycznego Wielkiej Brytanii

Ustrój terytorialno-administracyjny

Wielka Brytania jest państwem unitarnym, lecz postępuje w niej proces nadawania coraz szerszej autonomii poszczególnym częściom. W 1999 r. powołano jednoizbowe parlamenty Szkocji i Walii. Zasadniczo Wielka Brytania jest podzielona na cztery części: niegdyś samodzielne królestwa – Anglię i Szkocję, jedno księstwo – Walię i jedną prowincję – Irlandię Północną.

Flaga RFN

Władza wykonawcza w Niemczech

Władzę wykonawczą w Republice Federalnej Niemiec pełnią prezydent i rząd związkowy na czele z kanclerzem. **Prezydenta** wybiera Zgromadzenie Federalne na pięcioletnią kadencję, z prawem do jednej reelekcji. Prezydent pełni funkcję arbitra oraz jest symbolem państwa. Jego kompetencje są niewielkie, należą do nich między innymi reprezentowanie państwa na zewnątrz, zawieranie umów międzynarodowych, prawo łaski i możliwość rozwiązania parlamentu, jeśli ten nie wybierze kanclerza lub nie udzieli mu wotum zaufania. Większość aktów prezydenta wymaga kontrasygnaty kanclerza i właściwego ministra. Jego najważniejszymi uprawnieniami są prawo wskazania kandydata na kanclerza, jego mianowanie oraz odwołanie. Prezydent nie ponosi odpowiedzialności politycznej, a jedynie konstytucyjną.

◀ władza wykonawcza

Godło RFN

Rząd związkowy składa się z kanclerza, wicekanclerza i ministrów będących członkami parlamentu. Odpowiedzialność polityczna rządu przed parlamentem jest przewidziana tylko wobec kanclerza, który może być odwołany po wyrażeniu

system kanclerski
w Niemczech

Republika Federalna Niemiec

stolica: Berlin

forma rządów:
republika

**ustrój terytorial-
no-administra-
cyjny:** federacja

**system politycz-
ny:** kanclerski

konstytucja:
Konstytucja
Republiki
Federalnej
Niemiec
z 23 maja 1949 r.

► **System kanclerski** podkreśla silniejszą pozycję szefa rządu (kanclerza) niż w klasycznym systemie parlamentarnym. Ministrowie powołani przez prezydenta na wniosek kanclerza są odpowiedzialni przed szefem rządu. Kanclerz odpowiada natomiast indywidualnie za działania rządu przed parlamentem. Ma on prawo wystąpić do parlamentu z wnioskiem o wotum zaufania. Brak takiego wotum powoduje rozwiązanie parlamentu przez prezydenta na wniosek kanclerza. Pozycja szefa rządu jest także wzmocniona przez obowiązywanie w tym systemie konstruktywnego wotum nieufności, polegającego na złożeniu wniosku o odwołanie kanclerza wraz z powołaniem jego następcy, które przy większościowym rządzie jest praktycznie niemożliwe do zrealizowania. Jednak funkcjonowanie większościowego rządu w Niemczech sprawia coraz więcej trudności. Dwa największe ugrupowania polityczne – koalicja CDU/CSU i SPD coraz częściej tracą wyborców na rzecz innych partii politycznych. Od 2005 r. wybory regularnie wygrywa CDU/CSU, której tradycyjnym partnerem koalicyjnym jest FDP. Powstanie takiego rządu jednak okazało się wtedy niemożliwe ze względu na słaby wynik wyborczy FDP. Podobna sytuacja miała miejsce w 2012 i 2017 r. Z tych powodów CDU/CSU zdecydował się na wielką koalicję gabinetową z SPD. Taka sama koalicja powstała po wyborach w 2017 r. jednak negocjacje koalicyjne trwały aż pięć miesięcy, a brak porozumienia groził koniecznością zorganizowania przyspieszonych wyborów. W 2021 r. wybory do Bundestagu wygrała SPD, która utworzyła koalicję z Zielonymi i FDP. Funkcję kanclerza z ramienia SPD przejął Olaf Scholz (czyt. szolc).

funkcje
niemieckiego
parlamentu

Władza ustawodawcza w Niemczech

► Władzę ustawodawczą w Niemczech pełni dwuizbowy parlament składający się z Bundestagu (Parlamentu Związkowego) i Bundesratu (Rady Związkowej).

W państwie niemieckim kanclerz ma silną pozycję. W latach 2005–2021 stanowiła to piastowała Angela Merkel. W 2021 r. urząd kanclerza objął Olaf Scholz.

Bundestag tworzy 598 członków przewidzianych ustawą, ale ich liczba może się zwiększyć o tzw. mandaty nadliczbowe (po wyborach w 2017 r. została określona na 709 przedstawicieli). Bundestag jest wyłaniany w wyborach powszechnych i mieszanych na czteroletnią kadencję.

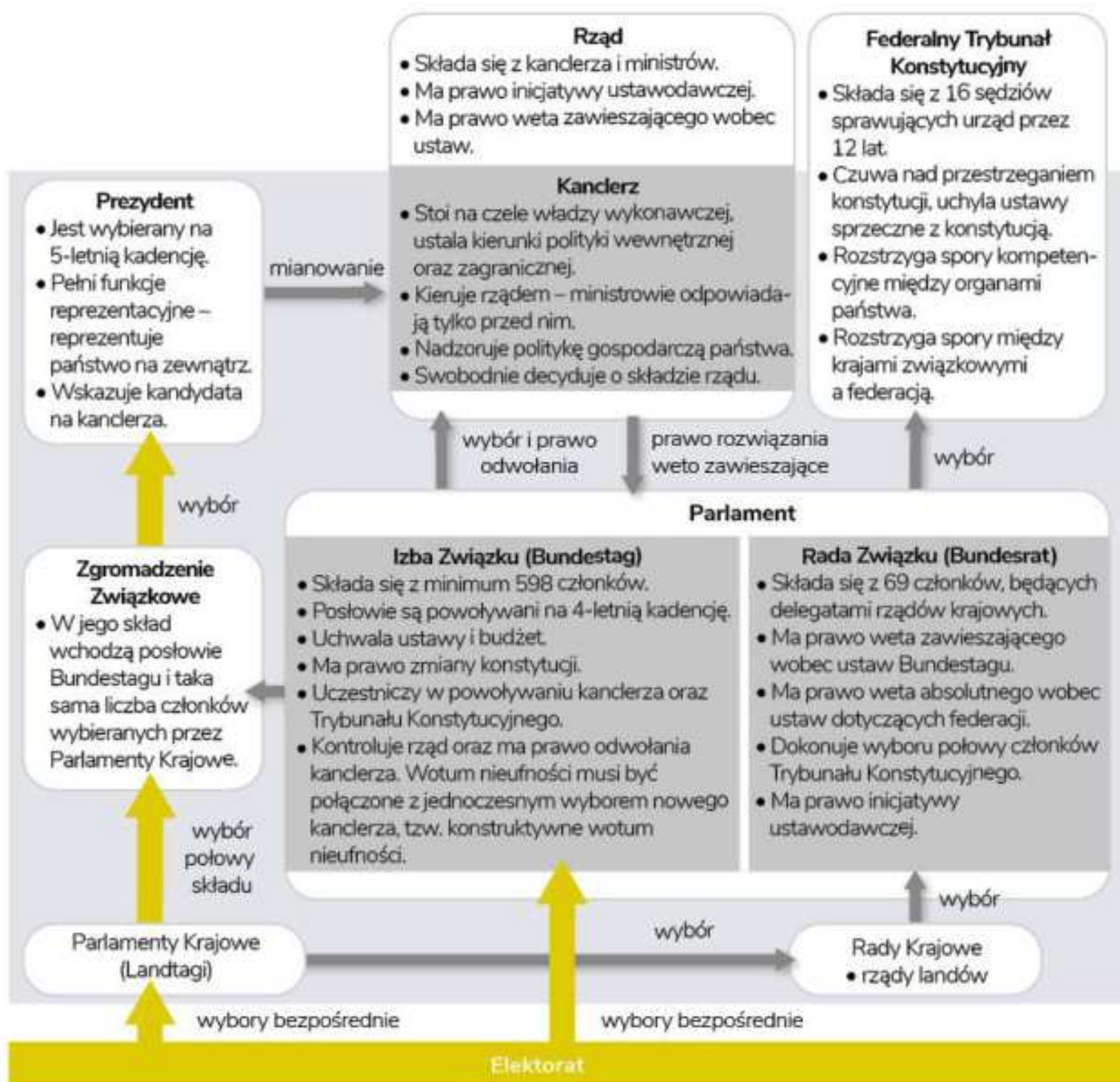
Bundesrat to izba niekadencyjna i składa się 69 delegatów rządów krajowych. Są oni mianowani i odwoływani przez własne rządy i przy podejmowaniu decyzji przedstawiciele tego samego landu muszą głosować jednomyślnie. Izba wyraża interesy poszczególnych landów.

Inicjatywa ustawodawcza znajduje się w gestii Bundestagu, Bundesratu oraz rządu. Dominującą pozycję w zakresie ustawodawczym ma Bundestag, który dysponuje uprawnieniami dotyczącymi zmian konstytucji, uchwalania ustaw i budżetu. Projekty ustaw z Bundestagu trafiają do Bundesratu, który może je zawetować. Po osiągnięciu kompromisu projekt trafia do prezydenta, który go podpisuje razem z kontrasygnatą kanclerza i odpowiedniego ministra. Parlament ma prawo do kontroli rządu, między innymi przez powoływanie komisji śledczych i żądanie informacji.

Władza sądownicza w Niemczech

Niemiecki wymiar sprawiedliwości ze względu na federalny charakter państwa posiada sądy federalne i sądy krajów związkowych. Wymiar sprawiedliwości ma na ogół charakter trójinstancyjny i spoczywa przede wszystkim na sądach krajów związkowych. Najwyższą instancją są sądy federalne, takie jak: **Trybunał Federalny** (sprawy karne i cywilne), **Federalny Trybunał Administracyjny** czy **Federalny Sąd Pracy**. W RFN działa także **Federalny Trybunał Konstytucyjny**, który składa się z 16 sędziów wybieranych w równej liczbie przez Bundestag i Bundesrat. Jego zadaniem jest między innymi badanie zgodności aktów prawa krajowego z prawem federalnym, rozstrzyganie sporów kompetencyjnych i skarg konstytucyjnych. W poszczególnych landach działają także sądy konstytucyjne, których zadaniem jest badanie zgodności aktów prawnych wydawanych w danym kraju związkowym z obowiązującą tam konstytucją krajową.

Schemat ustroju politycznego Niemiec

Rządy mniejszościowe i większościowe – możliwości działania

W systemach parlamentarnych rząd to tak naprawdę partia, która wygrała wybory do organu ustawodawczego. Celem każdej partii jest uzyskanie takiego poparcia społecznego, aby w konsekwencji uzyskać większość mandatów w parlamencie i w ten sposób móc samodzielnie i skutecznie sprawować władzę. W państwach, w których funkcjonuje system dwupartyjny lub dwupartyjny, przeważnie nie ma problemu z utworzeniem samodzielnego rządu większościowego. W państwach o systemach wielopartyjnych, w celu uzyskania większości parlamentarnej, bardzo często istnieje konieczność stworzenia koalicji większościowej.

rząd większościowy ► Funkcjonowanie **rządu większościowego** w państwie, w którym system polityczny opiera się na współpracy legislatury z egzekutywą, jest niezbędne dla skutecznego forsowania w parlamencie rozwiązań prawnych proponowanych przez ten organ władzy wykonawczej. Rząd mający większościowe zaplecze polityczne w parlamencie może skutecznie realizować obietnice wyborcze poprzez zgłaszanie odpowiednich projektów ustaw, które zostaną przyjęte przez parlament. Skuteczność takiego rządu jest większa, jeżeli powstał z polityków jednej partii. Taki rząd może w pełni realizować swoje obietnice wyborcze, a obywatele nie mają problemu z rozliczeniem go podczas kolejnych wyborów za jego działalność.

Jednopartyjny gabinet większościowy gwarantuje także stabilność polityczną, ponieważ nie istnieje ryzyko rozpadu koalicji rządzącej. Większościowy gabinet koalicyjny stanowi porozumienie dwóch lub większej liczby partii, które decydują się wspólnie rządzić. Powstanie takiego rządu jest efektem porozumienia koalicyjnego zawieranego przed wyborami lub po nich. Większą stabilność polityczną daje koalicja zawarta przed wyborami, ponieważ potencjalnym wyborcom proponuje ona uzgodniony wspólnie program wyborczy. Bardzo często zdarza się, że koalicja rządząca powstaje po wyborach i dopiero wtedy na drodze wspólnych ustępstw ustala program swojego działania. Wyeliminowanie sprzeczności nie zawsze jest jednak do końca możliwe, co grozi przesileniem politycznym i rozpadem koalicji. W konsekwencji takiej sytuacji może dojść do powstania rządu mniejszościowego.

rząd mniejszościowy ► **Rząd mniejszościowy** to taki, który nie ma większości parlamentarnej gwarantującej mu skuteczne rządzenie. Może on mieć zarówno charakter jednopartyjny, jak i koalicyjny. Przez brak odpowiedniej liczby głosów w parlamencie taki rząd nie może kontrolować jego działalności ustawodawczej. W celu skutecznej realizacji swoich założeń politycznych musi za każdym razem zabiegać o głosy partii opozycyjnych. W takiej sytuacji istnieje ryzyko, że rola rządu zostanie sprowadzona do rangi komitetu wykonawczego, a parlament może mu udzielić wotum nieufności.

Podsumowanie lekcji

- System parlamentarny może występować w odmianie gabinetowo-parlamentarnej oraz parlamentarno-gabinetowej i charakteryzuje się współpracą władzy ustawodawczej z wykonawczą. Jego cechą jest uzależnienie egzystencji rządu od zaufania parlamentu. ◀ s. 179
- Władzę wykonawczą w Wielkiej Brytanii pełni monarcha oraz rząd na czele z premierem, a władzę ustawodawczą – parlament składający się z Izby Lordów i Izby Gmin. ◀ s. 180–182
- Władzę wykonawczą w Republice Federalnej Niemiec pełni prezydent oraz rząd na czele z kanclerzem, a władzę ustawodawczą – parlament składający się z Bundestagu i Bundesratu. ◀ s. 183
- System kanclerski jest uznawany za odmianę systemu parlamentarno-gabinetowego, w którym doszło do wzmocnienia pozycji szefa rządu. ◀ s. 184
- Większą stabilność polityczną i skuteczność działania gwarantują rządy większościowe niż mniejszościowe. ◀ s. 186

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Wyjaśnij, jaką pozycję w angielskim aparacie władzy zajmuje monarcha.
2. Scharakteryzuj uprawnienia parlamentu angielskiego.
3. Wyjaśnij, dlaczego liczba członków Izby Gmin zależy od liczby okręgów, w których wybiera się do niej przedstawicieli.
4. Scharakteryzuj uprawnienie kanclerza RFN, które świadczą o jego wyjątkowej pozycji w państwie.
5. Przedstaw uprawnienia parlamentu RFN.
6. Porównaj parlament angielski i niemiecki, a następnie wskaż podobieństwa i różnice między nimi.
7. Uzasadnij, dlaczego system kanclerski jest uznawany za odmianę modelu parlamentarnego.
8. Na podstawie tekstów źródłowych rozstrzygnij, czy w Niemczech i Polsce istnieje taki sam mechanizm egzekwowania odpowiedzialności politycznej charakterystycznej dla systemu parlamentarnego. Swoją odpowiedź uzasadnij.

Konstytucja Republiki Federalnej Niemiec

Art. 67.

(1) Bundestag może wyrazić Kanclerzowi Federalnemu wotum nieufności tylko w ten sposób, że głosami większości swoich członków dokona wyboru jego następcy i zwróci się do Prezydenta Federalnego z wnioskiem o odwołanie Kanclerza Federalnego. Prezydent Federalny musi przychylić się do wniosku i mianować wybranego.

(2) Między przedstawieniem wniosku a głosowaniem musi upłynąć czterdzieści osiem godzin.

Źródło: <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/niemcy.html> [dostęp: 12.07.2023].

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej

Art. 158.

Sejm wyraża Radzie Ministrów wotum nieufności większością ustawowej liczby posłów na wniosek zgłoszony przez co najmniej 46 posłów i wskazujący imiennie kandydata na Prezesa Rady Ministrów. Jeżeli uchwała została przyjęta przez Sejm, Prezydent Rzeczypospolitej przyjmuje dymisję Rady Ministrów i powołuje wybranego przez Sejm nowego Prezesa Rady Ministrów, a na jego wniosek pozostałych członków Rady Ministrów oraz odbiera od nich przysięgę.

Źródło: <http://www.sejm.gov.pl/> [dostęp: 12.07.2023].

9. Zapoznaj się z fragmentem Konstytucji RP oraz z dwoma aktami prawa brytyjskiego: Ustawie o prawach z 1688 r. i Ustawie o następstwie tronu z 1700 r. Wyjaśnij, czy przedstawione w Konstytucji RP rozwiązanie dotyczące głowy państwa jest charakterystyczne także dla systemu parlamentarnego obowiązującego w Wielkiej Brytanii.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej

Art. 144.

1. Prezydent Rzeczypospolitej, korzystając ze swoich konstytucyjnych i ustawowych kompetencji, wydaje akty urzędowe.
2. Akty urzędowe Prezydenta Rzeczypospolitej wymagają dla swojej ważności podpisu Prezesa Rady Ministrów, który przez podpisanie aktu ponosi odpowiedzialność przed Sejmem.

Źródło: <http://www.sejm.gov.pl/> [dostęp: 12.07.2023].

Ustawa o prawach 1688*

Zaś po tym wspomniani lordowie duchowni i świeccy oraz lud pospolity zgodnie z tymi listami i wyborami zgromadzeni obecnie w pełnej i wolnej reprezentacji tego narodu, biorąc pod najpoważniejszą rozwagę najlepsze środki w celu osiągnięcia wyżej wspomnianych celów, na pierwszym miejscu 51 (jak ich przodkowie zwykle czynili w podobnych sytuacjach) w celu obrony i zmanifestowania ich pradawnych praw i wolności, proklamują:

1. Uprawnienie do zawieszania praw

Że rzekome uprawnienie do zawieszania praw lub wykonywania praw na mocy władzy królewskiej bez zgody Parlamentu jest niezgodne z prawem.

2. Niedawne uprawnienie do pomijania praw

Że rzekome uprawnienie do pomijania praw lub wykonywania praw na mocy władzy królewskiej, jakie niedawno uzurpowano i wykonywano, jest niezgodne z prawem [...].

*Niektóre tłumaczenia tego aktu podają rok 1689.

Źródło: http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/brytania-1_02.pdf [dostęp: 12.07.2023].

Ustawa o następstwie tronu z 1700 r.

Zważywszy ponadto, że prawa Anglii są przyrodzone jej ludowi, a wszyscy królowie i królowe obejmujące tron tego królestwa winni sprawować w nim rządy zgodnie ze wspomnianymi prawami, a wszyscy ich urzędnicy i ministrowie winni służyć im zgodnie z nimi. Wspomniani lordowie duchowni i świeccy oraz lud pospolity pokornie nadal przeto upraszają, aby wszystkie prawa i ustawy tego królestwa służące zabezpieczeniu uznawanej religii oraz praw i wolności jego ludu, oraz wszystkie inne prawa i ustawy tegoż, obowiązujące teraz, zostały zaakceptowane i potwierdzone. Są one za radą i zgodą lordów duchownych i świeckich oraz ludu pospolitego, i z ich upoważnienia, zaakceptowane i potwierdzone odpowiednio przez Jego Królewską Mość.

Źródło: <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/brytania-2.pdf> [dostęp: 12.07.2023].

6. Ustrój polityczny Włoch i Szwajcarii

NA TEJ LEKCJI:

- poznasz cechy systemu parlamentarnego-gabinetowego i parlamentarno-komitetowego;
- przeanalizujesz zasady funkcjonowania władzy wykonawczej, ustawodawczej i sądowniczej we Włoszech i Szwajcarii.

Ćwiczenie

Pragmatyzm czy ideowość – która z postaw jest bardziej potrzebna w polityce? Podajcie argumenty.

System parlamentarno-gabinetowy

Klasyczny system parlamentarny wywodzi się z systemu brytyjskiego. Ewolucja systemu parlamentarnego doprowadziła do wzmocnienia politycznej odpowiedzialności rządu przed parlamentem (odpowiedzialność polityczna). W **systemie parlamentarno-gabinetowym** parlament we współpracy z głową państwa powołuje rząd, który jest głównym organem władzy wykonawczej. Parlament może udzielić rządowi wotum nieufności, co skutkuje koniecznością ustąpienia rządu. Rząd ma inicjatywę ustawodawczą oraz może wystąpić do głowy państwa z wnioskiem o rozwiązanie parlamentu. Kompetencje głowy państwa są ograniczone i najczęściej sprowadzają się do funkcji reprezentacyjnych. System parlamentarno-gabinetowy funkcjonuje między innymi we Włoszech, w Belgii, w Niemczech oraz Polsce.

Władza wykonawcza we Włoszech

We Włoszech władza wykonawcza należy do prezydenta i rządu z premierem na czele. **Prezydent** w Republice Włoskiej jest wybierany na wspólnym posiedzeniu obu izb parlamentu, z udziałem delegatów rad regionalnych, a jego kadencja trwa 7 lat. Głową państwa może zostać każdy obywatel, który ukończył 50 lat. Do uprawnień prezydenckich należy wyznaczanie terminu wyborów parlamentarnych, zwoływanie pierwszego posiedzenia parlamentu oraz prawo jego rozwiązania. Prezydent uczestniczy w procesie legislacyjnym – sankcjonuje rządowe inicjatywy ustawodawcze, zatwierdza i obwieszcza ustawy oraz wydaje dekrety z mocą ustaw, te jednak wymagają kontrasygnaty odpowiedniego ministra. Oprócz tego mianuje osoby na określone stanowiska państwowe, powołuje sędziów, ratyfikuje umowy międzynarodowe, przyjmuje listy uwierzytelniające. Ma prawo łaski i jest głównodowodzącym sił zbrojnych. Nie ponosi odpowiedzialności politycznej, a jedynie konstytucyjną za zdradę stanu lub złamanie konstytucji. Prezydent powołuje także premiera i na jego wniosek – rząd, który musi zdobyć wotum zaufania parlamentu.

Flaga Włoch

Godło Włoch

system
parlamentarno-
gabinetowy Włoch

władza wykonawcza
w Republice Włoskiej

Giorgia Meloni, premier
Włoch od 2022 r.

Republika Włoska

stolica: Rzym

forma rządów: republika

ustrój terytorialno-administracyjny:
państwo unitarne zdecentralizowane (20 regionów)

system polityczny: parlamentarno-gabinetowy

konstytucja: Konstytucja Republiki Włoskiej z 22 grudnia 1947 r.

Do uprawnień rządu należą kierowanie polityką wewnętrzną i zagraniczną państwa oraz inicjatywa ustawodawcza. Za swoją działalność rząd odpowiada politycznie przed obiema izbami parlamentu i musi ustąpić wtedy, gdy każda z nich podejmie decyzję o przyjęciu wotum nieufności.

Władza ustawodawcza we Włoszech

uprawnienia
włoskiego
parlamentu

- ▶ We Włoszech władzę ustawodawczą sprawuje dwuizbowy parlament, który składa się z Izby Deputowanych i Senatu.

Posiedzenie Izby Deputowanych

Izba Deputowanych liczy 630 przedstawicieli wyłanianych w wyborach powszechnych w sposób większościowo-proporcjonalny. Kadencja izby trwa 5 lat, a prawo kandydowania do niej przysługuje obywatelom, którzy ukończyli 25. rok życia.

W skład **Senatu** wchodzi 315 senatorów wybieranych na tych samych zasadach co izba niższa, a także byli prezydenci i 5 obywateli mianowanych przez głowę państwa spośród osób zasłużonych dla republiki. Czynne prawo wyborcze w wyborach do Senatu mają obywatele, którzy ukończyli 25 lat, a bierne – ci, którzy ukończyli 40 lat.

Ćwiczenie

Dyskusja: Czy wiek czynnego prawa wyborczego powinien być uzależniony od rodzaju wyborów?

Obie izby parlamentu pełnią funkcję legislacyjną. Projekty ustaw mogą być zgłaszane zarówno do Izby Deputowanych, jak i do Senatu. Ustawa może być przyjęta jedynie w wypadku uchwalenia jej w identycznym brzmieniu przez obie izby. Do uprawnień parlamentu należą także ogłaszanie stanu wojennego, zatwierdzanie budżetu państwa oraz upoważnianie prezydenta do ratyfikacji umów międzynarodowych.

Parlament pełni również funkcje kontrolne wobec rządu. Polegają one między innymi na rozpatrywaniu sprawozdań z realizacji budżetu, przeprowadzaniu debat na temat określonych prac rządu oraz zgłaszaniu zapytań i interpelacji do Rady Ministrów. Parlament włoski charakteryzuje się rozdrobnieniem politycznym, co ma związek z funkcjonowaniem w państwie systemu wielopartyjnego, który od lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku ewoluuje w kierunku systemu blokowego. Nie zmienia to faktu, że mimo funkcjonowania we Włoszech bloków politycznych, które wspólnie startują do wyborów, ciągle istnieje w tym państwie konieczność tworzenia koalicji rządzących po wyborach. Taka sytuacja sprzyja uzyskaniu przewagi władzy ustawodawczej nad wykonawczą. Z tego powodu system polityczny Republiki Włoskiej jest określany jako parlamentarno-gabinetowy.

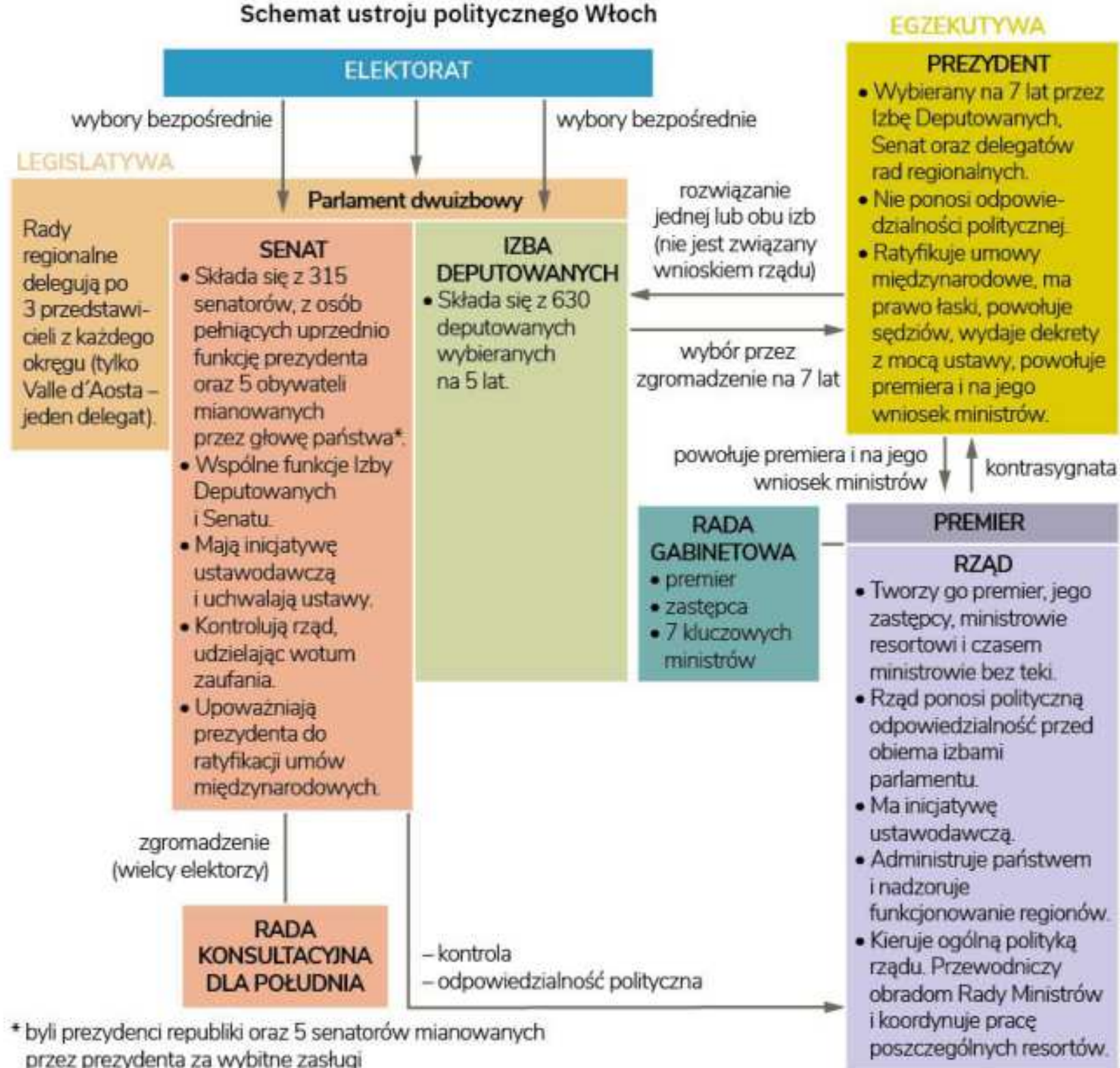
Władza sądowa we Włoszech

system sądownictwa
włoskiego

- ▶ System sądownictwa włoskiego ma charakter trójinstancyjny. Gwarantem jego niezawisłości i sprawnego funkcjonowania jest **Najwyższa Rada Sądownictwa**, której przewodniczy Prezydent Republiki. Do jej zadań należą między innymi zatrudnianie, przenoszenie i zwalnianie sędziów. W związku z tym, że sędziowie są nieusuwalni, wspomniane wcześniej decyzje Rada może podjąć za ich zgo-

dą albo na podstawie prawa dotyczącego organizacji wymiaru sprawiedliwości. Funkcję trzeciej instancji sprawuje we Włoszech **Sąd Kasacyjny** (Corte di cassazione), a badaniem zgodności aktów prawnych z konstytucją zajmuje się **Sąd Konstytucyjny**. Ciekawym rozwiązaniem wprowadzonym we Włoszech jest włączenie do wymiaru sprawiedliwości prokuratury. Z tych powodów funkcjonariuszami wymiaru sprawiedliwości są zarówno sędziowie, jak i prokuratorzy, którzy mają także swoich przedstawicieli w Najwyższej Radzie Sądownictwa.

Schemat ustroju politycznego Włoch

System parlamentarno-komitetowy (konwentu)

Szwajcaria to klasyczny przykład państwa, w którym mamy do czynienia z systemem politycznym z zachwianym podziałem władzy. Funkcjonujący tam system parlamentarno-komitetowy (rządy konwentu) charakteryzuje się jednolitością władzy. Najwyższym organem reprezentującym naród jest parlament, któremu podlegają wszystkie inne organy. Rząd odgrywa rolę komitetu wykonawczego parlamentu, jest przez niego wybierany w sposób bezpośredni. Rząd

nie ponosi odpowiedzialności politycznej przed parlamentem. Cechę systemu parlamentarno-komitetowego stanowi współpraca partii politycznych przy formowaniu rządu i podczas prac parlamentarnych. Takie rozwiązanie jest charakterystyczne dla Szwajcarii.

Władza wykonawcza w Szwajcarii

funkcja wykonawcza
Rady Związkowej

► W Konfederacji Szwajcarskiej władzę wykonawczą sprawuje **Rada Związkowa**, która jest wybierana przez parlament. Rząd składa się z 7 ministrów

Pałac Federalny z 1902 r. jest siedzibą szwajcarskiego parlamentu i rządu w Bernie.

i sprawuje władzę kolegialnie. Co roku wybiera on prezydenta, który formalnie staje na jego czele, reprezentuje państwo na arenie międzynarodowej oraz podpisuje uchwały. Zwyczajowo na to stanowisko są wybierani wszyscy członkowie Rady Związkowej według starszeństwa w pełnieniu funkcji ministra. Członkowie rządu reprezentują różne kantony, trzy wspólnoty językowe (niemiecką, francuską i włoską) oraz cztery najważniejsze partie polityczne.

Władza ustawodawcza w Szwajcarii

władza
ustawodawcza
Zgromadzenia
Związkowego

► Władzę ustawodawczą w Szwajcarii sprawuje dwuizbowe **Zgromadzenie Związkowe**, które składa się z Rady Narodowej i Rady Kantonów.

Radę Narodową tworzy 200 deputowanych wybieranych na czteroletnią kadencję w wyborach powszechnych i proporcjonalnych.

Rada Kantonów stanowi reprezentację części składowych federacji i składa się z 46 członków. Kadencja poszczególnych członków zależy od przepisów obowiązujących w kantonie, którego są przedstawicielami.

Obie izby parlamentu mają równorzędne uprawnienia. Należą do nich sprawy ustawodawcze, kreacyjne i kontrolne. Inicjatywa ustawodawcza przysługuje obu izbom, rządowi i kantonom. Uchwalona ustawa zostaje przekazana rządowi,

aby ten ustalił termin jej publikacji i wejścia w życie. Równocześnie obywatele mają prawo zażądać przeprowadzenia referendum na temat jej wprowadzenia. Parlament powołuje rząd i członków władzy sądowej, zawiera umowy międzynarodowe, ma prawo łaski i amnestii, wypowiedzania wojny i zawierania pokoju, a także rozstrzygania sporów między organami państwowymi. Ze względu na swoje uprawnienia jest najwyższym organem reprezentującym naród.

Konfederacja Szwajcarska	
stolica:	Berno
forma rządów:	republika
ustrój terytorialno-administracyjny:	federacja (26 kantonów)
system polityczny:	parlamentarno-komitetowy
konstytucja:	Konstytucja Konfederacji Szwajcarskiej z 18 kwietnia 1999 r.

Flaga i godło Szwajcarii

Konstytucja Konfederacji Szwajcarskiej

Art. 138. Inicjatywa ludowa w sprawie całkowitej zmiany Konstytucji Federalnej

1. 100 000 uprawnionych do głosowania może zaproponować całkowitą zmianę Konstytucji Federalnej. [...]

Art. 139. Inicjatywa ludowa w sprawie częściowej zmiany Konstytucji Federalnej

1. 100 000 uprawnionych do głosowania może żądać częściowej zmiany Konstytucji Federalnej. [...]

Art. 140. Referendum obligatoryjne

1. Narodowi i kantonom przedstawia się pod głosowanie:

- a. zmiany Konstytucji Federalnej;
- b. przystąpienie do organizacji zbiorowego bezpieczeństwa lub do wspólnot ponadnarodowych;
- c. ustawy federalne uznane za pilne, które nie mają podstaw konstytucyjnych i których czas obowiązywania przekracza jeden rok; te ustawy federalne muszą być w ciągu roku po przyjęciu przez Zgromadzenie Federalne przedstawione pod głosowanie.

2. Narodowi przedstawia się pod głosowanie:

- a. inicjatywy ludowe w sprawie całkowitej zmiany Konstytucji Federalnej;
- b. inicjatywy ludowe w sprawie częściowej zmiany Konstytucji Federalnej w formie propozycji o ogólnym charakterze, która została odrzucona przez Zgromadzenie Federalne;
- c. pytanie, czy należy przeprowadzić całkowitą zmianę Konstytucji Federalnej w razie niejednomyslności obu izb.

Źródło: <http://libr.sejm.gov.pl> [dostęp: 12.07.2023].

Ćwiczenie

1. Na podstawie tekstu źródłowego wskaż podmiot polityczny uprawniony do zmiany konstytucji w Szwajcarii.
2. Wyjaśnij, czy kantony mogą wpływać na politykę zagraniczną Szwajcarii. Uzasadnij odpowiedź.

Poszczególne kantony mają własne konstytucje i organy władzy ustawodawczej (jednoizbowe parlamenty). W stosunkach między federacją a kantonami obowiązuje zasada, że wszystkie kompetencje nieprzysznane wyraźnie federacji należą do kantonów. Ważną instytucją demokracji bezpośredniej jest referendum, które może być zarządzane jako ogólnonarodowe – na szczeblu federacji, a także w poszczególnych kantonach.

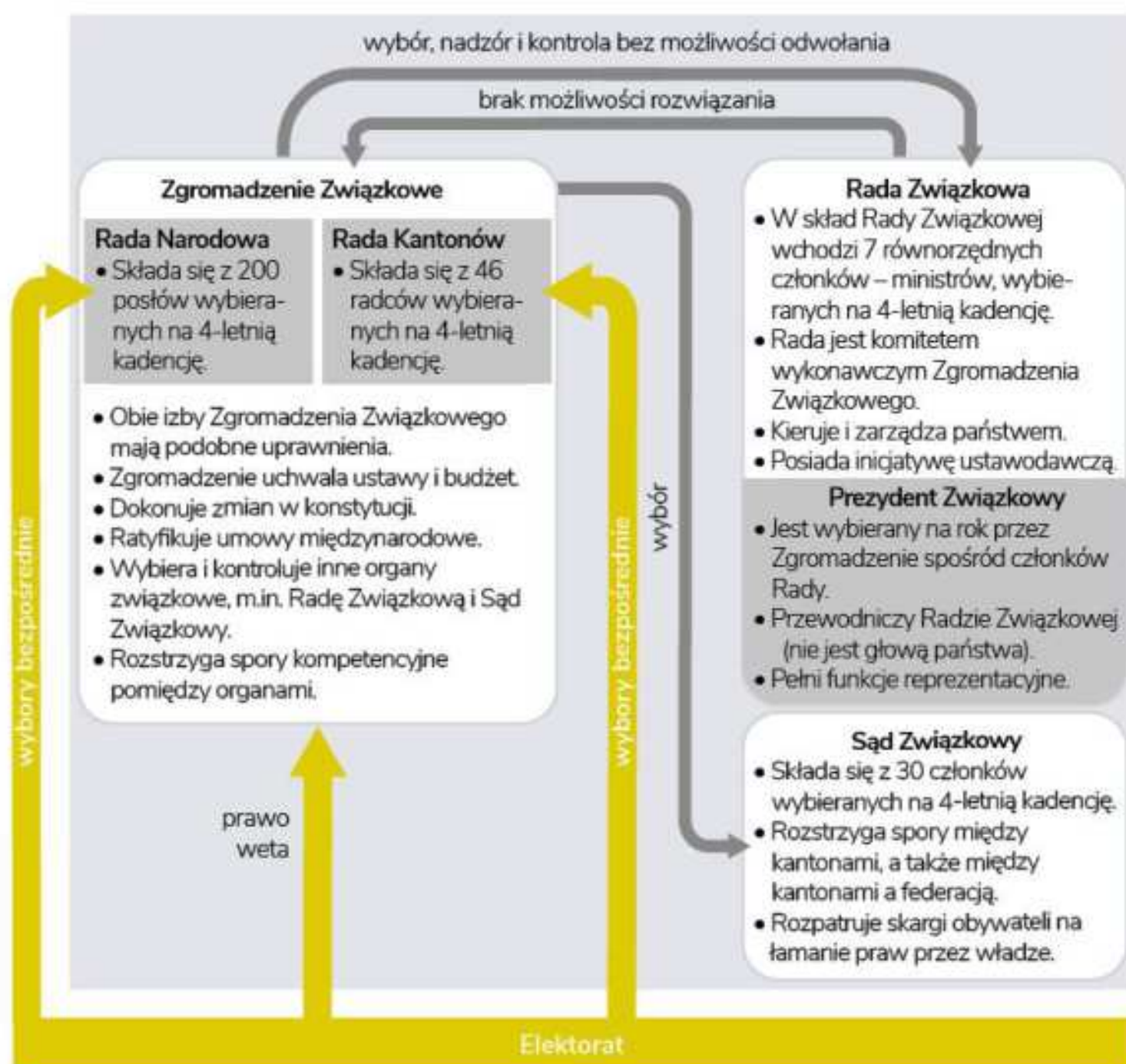
Warto wiedzieć

Szwajcarska demokracja jest demokracją bezpośrednią. Rząd nie może wprowadzić w życie projektu bez zgody społeczeństwa. Obecnie istnieje zasada przeprowadzania czterech referendów rocznie – po jednym w każdym kwartale.

Władza sądownicza w Szwajcarii

- Wymiar sprawiedliwości w Szwajcarii ma **charakter kantonalny** i jego strukturę określają konstytucje poszczególnych części składowych federacji. Ustawodawstwo w zakresie prawa cywilnego i karnego znajduje się jednak w kompetencjach federacji. Na poziomie państwowym został przewidziany konstytucją tylko **Sąd Federalny**, który jest najwyższą władzą wymiaru sprawiedliwości w Szwajcarii. Posiada on uprawnienia do rozpatrywania spraw w zakresie prawa cywilnego, karnego, administracyjnego i konstytucyjnego. Uprawnienia w zakresie prawa konstytucyjnego ograniczają się do rozpatrywania skarg na naruszenie praw konstytucyjnych, sporów kompetencyjnych między kantonami i federacją oraz do rozpatrywania zgodności prawodawstwa kantonalnego z konstytucją federalną. Sąd Federalny nie ma natomiast uprawnień do rozpatrywania zgodności prawodawstwa federalnego z konstytucją. Prawo do uznania aktu prawa federalnego za niezgodny z ustawą i jego uchylenie znajduje się w gestii parlamentu.

Schemat ustroju politycznego Szwajcarii

Podsumowanie lekcji

- Włochy to przykład państwa, w którym funkcjonuje system parlamentarno-gabinetowy. ◀ s. 189
- We Włoszech władzę wykonawczą sprawują prezydent oraz rząd z premierem na czele, a władzę ustawodawczą – parlament składający się z dwóch izb: Izby Deputowanych oraz Senatu. ◀ s. 189 –190
- System sądownictwa włoskiego ma charakter trójinstancyjny, a gwarantem jego niezawisłości i sprawnego funkcjonowania jest Najwyższa Rada Sądownictwa, której przewodniczy Prezydent Republiki. ◀ s. 190 –191
- System parlamentarno-komitetowy, funkcjonujący w Szwajcarii, charakteryzuje się podporządkowaniem wszystkich organów państwowych parlamentowi. ◀ s. 191 –192
- W Szwajcarii rząd pełni funkcję komitetu wykonawczego, a sprawami ustawodawczymi zajmuje się Zgromadzenie Związkowe – dwuizbowy parlament, który składa się z Rady Narodowej i Rady Kantonów. ◀ s. 192
- W Szwajcarii na poziomie państwowym funkcjonuje tylko Sąd Federalny, a struktura sądownictwa zależy od prawodawstwa poszczególnych kantonów. ◀ s. 194

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Przedstaw uprawnienia prezydenta we Włoszech.
2. Wyjaśnij, dlaczego system polityczny Włoch jest określany mianem parlamentarno-gabinetowego.
3. Wyjaśnij, na czym polega różnica w pełnieniu funkcji ustawodawczej przez parlament włoski oraz szwajcarski.
4. Przedstaw strukturę parlamentu Szwajcarii.
5. Uzasadnij związek struktury parlamentu Szwajcarii z federalnym charakterem państwa.
6. Dokonaj analizy poniższych tekstów źródłowych i rozstrzygnij, prezydent którego państwa ma silniejsze umocowanie konstytucyjne. Swoją odpowiedź uzasadnij.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej

Art. 127.

Prezydent Rzeczypospolitej jest wybierany przez Naród w wyborach powszechnych, równych, bezpośrednich i w głosowaniu tajnym.

Źródło: <http://www.sejm.gov.pl> [dostęp: 12.07.2023].

Konstytucja Włoch

Art. 83.

Prezydent Republiki jest wybierany przez parlament na wspólnym posiedzeniu jego członków. W wyborze bierze udział po trzech delegatów z każdego regionu wybranych przez radę regionalną w sposób zapewniający przedstawicielstwo mniejszości. Valle d'Aosta ma tylko jednego delegata. Wybór Prezydenta Republiki odbywa się w głosowaniu tajnym, większością dwóch trzecich zgromadzenia. Po trzecim głosowaniu wystarcza większość bezwzględna.

Źródło: <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/wlochy.html> [dostęp: 12.07.2023].

7. Dezintegracja państw złożonych w Europie

NA TEJ LEKCJI:

- poznasz procesy integracyjne i dezintegracyjne zachodzące w Europie na przestrzeni wieków;
- przeanalizujesz procesy dezintegracyjne państw złożonych na przykładzie ZSRR, Czechosłowacji i Jugosławii;
- porównasz procesy dezintegracji ZSRR, Czechosłowacji i Jugosławii.

Ćwiczenie

Analiza SWOT: Wyobraź sobie, że szkoła, do której chodzisz, została podzielona na żeńską i męską. Przeprowadź analizę mocnych i słabych stron takiego rozwiązania.

Integracja i dezintegracja Europy na przestrzeni wieków

Integracja to proces polegający na zespalandu odrębnych elementów w jedną całość, na przykład pod względem politycznym, gospodarczym czy kulturowym. **Dezintegracja** jest natomiast przeciwieństwem integracji i polega na osłabieniu lub rozpadzie istniejącej struktury.

proces dezintegracji ▶

procesy integracyjne
i dezintegracyjne na
przeestrzeni wieków ▶

Procesy integracyjne i dezintegracyjne w Europie zostały zapoczątkowane już w starożytności. Założków tych procesów można doszukiwać się w relacjach miast-państw greckich, które z jednej strony walczyły ze sobą, a z drugiej tworzyły wspólną kulturę i jednoczyły się przeciwko wspólnemu wrogowi, jakim była Persja. Szczytem integracji *polis* greckich był Ateński Związek Morski, który zjednoczył w obliczu zagrożenia perskiego około 200 miast-państw. Jednak dominująca pozycja Aten przyczyniała się do buntów i po ich przegranej w wojnie peloponeskiej ze Spartą Związek Morski został rozwiązany. Dorobek Greków przejęli następnie Rzymianie, którzy w wyniku podbojów stworzyli potężne imperium w basenie Morza Śródziemnego. Ich osiągnięcia w zakresie infrastruktury i prawa wraz z otwartością na dorobek kulturalny i cywilizacyjny podbijanych terenów przyczyniły się do integracji państwa. Z drugiej strony rozbudowie imperium towarzyszyły procesy dezintegracyjne, takie jak rozwarstwienie ludności oraz jej zróżnicowanie etniczne i religijne, które w momencie kryzysu polityczno-gospodarczego groziły rozpadem państwa. Czynnikiem łączącym mogła stać się religia chrześcijańska, w związku z wydanym w 392 r. edyktem zakazującym pogaństwa. Imperium jednak nie przetrwało próby czasu i uległo podziałowi wewnętrznemu na wschodnie i zachodnie.

Ćwiczenie

Dyskusja: Na podstawie swojej wiedzy historycznej przeprowadźcie dyskusję na temat czynników, które przyczyniły się do dezintegracji Imperium Rzymskiego. Wyciągnijcie wnioski z dyskusji i porównajcie je z procesami dezintegracyjnymi zaprezentowanymi w podręczniku. Wskażcie podobieństwa i różnice.

Wraz z upadkiem w 476 r. Cesarstwa Zachodniorzymskiego Europa wkroczyła w okres średniowiecza, w którym czynnikiem jednoczącym różnorodne państwa

europejskie stała się jednolita kultura w postaci religii, języka, sztuki i architektury. Podejmowane próby zjednoczenia państw europejskich w obrębie odbudowywanego cesarstwa kończyły się jednak niepowodzeniem. Stworzone przez Karola Wielkiego imperium rozpadło się na trzy części, a idea cesarstwa uniwersalistycznego Ottona III nie doczekała się kontynuacji po jego śmierci.

Cesarz Otton III odbierający hołd czterech krain – miniatura z *Ewangeliarza Ottona III*, ok. 1000 r.

Kobiece postacie symbolizują cztery części zamierzonej przez Ottona III uniwersalnej monarchii. Są to: Roma (Italia), Gallia, Germania i Sclavinia (Słowiańszczyzna). Cesarzowi towarzyszą dostojnicy duchowni (po lewej) i świeccy (po prawej).

Istotną rolę w procesie integracji odgrywały unie zawierane między poszczególnymi państwami członkowskimi. Jedną z najdłużej funkcjonujących unii był związek między Koroną Królestwa Polskiego a Wielkim Księstwem Litewskim, przekształcony w 1569 r. w unię realną. Przetrwał on aż do upadku Rzeczypospolitej Obojga Narodów w 1795 r.

Jan Matejko, *Unia lubelska*, 1869 r.

Od średniowiecza do nowożytności państwa dążyły do umocnienia swojej suwerenności. Dodatkowym czynnikiem dezintegracyjnym w epoce nowożytnej stała się reformacja, która podzieliła tradycyjną do tej pory wspólnotę chrześcijańską. Okres napoleoński przyniósł kolejną próbę zjednoczenia Europy na drodze siłowej, która jednak po porażce cesarza Francuzów nie przetrwała, a kontynent decyzjami kongresu wiedeńskiego został ponownie podzielony między mocarstwami. Kres pewnego rodzaju stabilności politycznej położyła I wojna światowa (1914–1918). Dezintegracji uległy mocarstwa wielonarodowe, takie jak: Austro-Węgry, Rosja czy Niemcy, a na ich bazie pojawiły się w Europie zupełnie nowe państwa (np. Łotwa) lub takie, które swoją niepodległość utraciły przed wielu laty (np. Polska). Ten stan polityczny trwał w Europie bardzo krótko, ponieważ agresja sygnatariuszy paktu trzech (III Rzeszy, Włoch i Japonii) doprowadziła do wybuchu II wojny światowej. Wygrana aliantów oraz porażka tych państw doprowadziły do wprowadzenia kolejnych zmian i ustalenia w 1945 r. tzw. porządku pojałtańskiego. Kontynent europejski podzielono na dwa bloki. Pierwszy to państwa socjalistyczne kontrolowane przez Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich, a drugi to kraje kapitalistyczne współpracujące ze Stanami Zjednoczonymi Ameryki Północnej. System ten rozpadł się pod wpływem wydarzeń z lat 1989–1991 określanych mianem Jesieni Narodów, które doprowadziły do dezintegracji bloku socjalistycznego.

Dezintegracja Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich

W wyniku rewolucji bolszewickiej (1917 r.) doszło do upadku carskiej Rosji i powstania Rosji Radzieckiej, która w 1922 r. wraz z Białoruską Socjalistyczną Republiką Radziecką, Ukraińską Socjalistyczną Republiką Radziecką i Zakaukaską Federacyjną Socjalistyczną Republiką Radziecką podpisały traktat powołujący do życia **Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich**. W skład tego państwa wchodziły liczne republiki autonomiczne powstałe na gruzach dawnej Rosji oraz przyłączane przez ZSRR w drodze podbojów (np. Łotewska SRR i Estońska SRR). Państwo to formalnie miało charakter federacyjny z szeroką autonomią nadaną narodom funkcjonującym w obrębie różnorodnych jednostek administracyjnych. W rzeczywistości było rządzone totalitarnie przez Lenina, Stalina i ich następców.

Skutkiem II wojny światowej był wzrost międzynarodowego znaczenia ZSRR, który zaczął kontrolować kraje Europy Środkowo-Wschodniej (np. Polskę, Węgry, Rumunię). Utworzył z nich **blok państw socjalistycznych** połączonych ze sobą także sojuszem wojskowym w postaci **Układu Warszawskiego**. W bloku państw socjalistycznych co jakiś czas dochodziło do buntów społecznych przeciwko narzuconym rozwiązaniom ustrojowym. Wśród buntujących się społeczeństw na pierwszy plan wysuwała się Polska, gdzie został zapoczątkowany proces dezintegracji bloku socjalistycznego określany mianem Jesieni Narodów. W jego efekcie poszczególne państwa bloku socjalistycznego zaczęły się usamodzielniać na are-

Jesień Narodów ▶

Michaił Gorbaczow (1931–2022) – sekretarz generalny Komunistycznej Partii Związku Sowieckiego, inicjator pierestrojki (przebudowy) głośności (jawności) w ZSRR, pierwszy i jedyny prezydent ZSRR.

upadek ZSRR ▶

nie międzynarodowej. Wydarzenia te, wraz z kryzysem wewnętrznym w ZSRR, zapoczątkowały rozpad tego państwa. Próby reform politycznych, gospodarczych i społecznych podjęte przez **Michaiła Gorbaczowa**, sekretarza generalnego Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego i jedynego prezydenta ZSRR, zakończyły się niepowodzeniem. W państwie nastąpił tłumiony przez lata wzrost poglądów narodowych. Niepodległość zaczęły ogłaszać poszczególne części składowe ZSRR (np. Litwa, Estonia, Armenia, Gruzja). Sytuacji nie uratowało zakończone sukcesem referendum z marca 1991 r. na temat utrzymania ZSRR jako federacji suwerennych republik. W sierpniu wybuchł pucz moskiewski Janajewa, którego celem było zahamowanie rozpadu systemu komunistycznego. Zamach stanu zakończył się jednak niepowodzeniem i tylko przyspieszył rozpad państwa. Po puczu swoją niepodległość ogłosiły kolejne republiki (np. Azerbejdżan, Ukraina, Białoruś). W dniach 7–8 grudnia 1991 r. spotkali się przywódcy trzech republik związkowych, które w 1922 r. powołały do życia ZSRR. W efekcie tego spotkania został podpisany **traktat białowieski**, w którym stwierdzono, że ZSRR przestał istnieć i na jego miejsce powołuje się do życia **Wspólnotę Niepodległych Państw**. Formalne rozwiązanie ZSRR nastąpiło 26 grudnia 1991 r.

Podział Czechosłowacji

Czechosłowacja to państwo, które pojawiło się na mapie Europy po dezintegracji Austro-Węgier. Powstało w wyniku wspólnej decyzji Czechów i Słowaków, którzy byli w tym okresie zwolennikami czechosłowakizmu. Idea ta zakładająca istnienie wspólnego narodu przetrwała do 1 października 1938 r., kiedy to na krótki

okres Czechosłowacja została przekształcona w państwo federalne. W marcu 1939 r. Słowacja proklamowała niepodległość, a Hitler z pozostałej części państwa stworzył Protektorat Czech i Moraw.

Po drugiej wojnie światowej wskrzeszono Czechosłowację, ale dostała się ona pod kontrolę komunistów. Przywrócono wtedy unitarny charakter kraju, który przetrwał do 1968 r., gdy w wyniku Praskiej Wiosny wprowadzono federacyjną strukturę państwa. Upadek bloku socjalistycznego zapoczątkował pokojowy proces dezintegracji Czechosłowacji. Kraj ten w 1989 r. w wyniku

aksamitnej rewolucji obalił rządy komunistów i wkroczył na drogę demokratycznych przemian. W kwietniu 1990 r. podjęto decyzję o zmianie nazwy państwa na Czeska i Słowacka Republika Federacyjna. Państwo w tej formie przetrwało tylko 2 lata. Liderzy dwóch największych partii zasiadających w parlamencie tego kraju – czeskiej Obywatelskiej Partii Demokratycznej i Partii Ludowej – Ruch na rzecz Demokratycznej Słowacji doszli do wniosku, że dalsze utrzymywanie wspólnego państwa będzie rodzić tylko wzajemne oskarżenia o ekonomiczne wykorzystywanie jednego obszaru przez drugi. Dlatego też premierzy obu republik podjęli decyzję o pokojowym podziale kraju na Czechy i Słowację określonym mianem **aksamitnego rozvodu**. Podział nastąpił **1 stycznia 1993 r.**

Rozpad Jugosławii

Jugosławia to kolejne państwo, które powstało po dezintegracji Austro-Węgier. Pierwotnie funkcjonowało ono pod nazwą **Królestwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców** jako państwo południowych Słowian. Od samego początku była to ojczyzna kilku narodów wyznających różne religie (chrześcijaństwo, islam, judaizm). W 1929 r. zmieniono nazwę państwa na Jugosławię. Atak III Rzeszy na Jugosławię w 1941 r. doprowadził do jej upadku, a separatystycznie nastawieni Chorwaci ogłosili niepodległość swojego państwa, które kolaborowało z okupantem. Po drugiej wojnie światowej władzę w Jugosławii przejęli komuniści na czele z **Josipem Broz Tito**, którzy doprowadzili do upadku państwo Chorwatów i proklamowali powstanie Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii. Josip Broz Tito cieszył się dużym autorytetem połączonym z dyktatorską formą sprawowania władzy. Do jego śmierci w 1980 r. ten styl władzy tłumił wszystkie antagonizmy narodowe. W latach osiemdziesiątych w państwie pogrążonym w kryzysie gospodarczym zaczęły wzrastać nastroje nacjonalistyczne. Dominującą pozycję w Jugosławii mieli Serbowie, których przywódca Slobodan Milošević (czyt. miloszewić) zlikwidował autonomię dwóch prowincji autonomicznych. Nie wyrazili oni także zgody w 1990 r. na propozycję Chorwatów, Słoweńców i Macedończyków przekształcenia państwa w luźną konfederację. Kolejne rozmowy w 1991 r. na temat federacji jugosłowiańskiej

Premier Słowacji Vladimír Mečiar (czyt. wladimir mecziar) i premier Czech Václav Klaus (czyt. waclaw klaus) podpisują traktat o podziale Czechosłowacji, 25 listopada 1992 r.

◀ pokojowa
dezintegracja
Czechosłowacji

Josip Broz Tito (1892–1980) – przywódca Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii.

krwawa
dezintegracja
w Jugosławii

nie przyniosły rezultatu, a w państwie zaczęły nasilać się konflikty etniczne. Pod ich wpływem jako pierwsze niepodległość ogłosiły Chorwacja i Słowenia. Zapoczątkowało to kilkuletni **krwawy okres dezintegracji państwa**.

Ćwiczenie

Dokonaj analizy porównawczej przedstawionych map. Wymień w zeszycie państwa, które uległy dezintegracji. Uzasadnij swoją odpowiedź.

Podsumowanie lekcji

- Dezintegracja to proces, który polega na osłabieniu lub rozpadzie istniejącej struktury. ◀ s. 196
- Procesy integracyjne i dezintegracyjne w Europie dotyczyły państw w różnych okresach historycznych. ◀ s. 196
- Jesień Narodów przyczyniła się do dezintegracji państw bloku socjalistycznego. ◀ s. 198
- Dezintegracji wskutek kryzysu politycznego, ekonomicznego i społecznego uległ Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich. ◀ s. 198
- Czynniki narodowościowe i ekonomiczne doprowadziły do pokojowej dezintegracji Czechosłowacji. ◀ s. 199
- Krwawa dezintegracja, wywołana kryzysem ekonomicznym oraz zróżnicowaniem narodowościowym i religijnym, dotknęła Jugosławię. ◀ s. 200

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Scharakteryzuj przebieg procesów integracyjnych i dezintegracyjnych w Europie na przestrzeni wieków.
2. Przedstaw proces dezintegracji ZSRR.
- 3. Wskaż podobieństwa i różnice między procesami dezintegracyjnymi w państwach przedstawionych w podręczniku.
4. Określ, jaki wpływ miała Jesień Narodów na dezintegrację państw złożonych bloku socjalistycznego.
5. Wyjaśnij, dlaczego przedstawione w tekście źródłowym wydarzenie określa się mianem aksamitnego rozvodu. Uzasadnij swoją odpowiedź, powołując się na odpowiedni fragment tekstu.

Prawo konstytucyjne

z dnia 25 listopada 1992 r. w sprawie upadku Republiki Federalnej Czech i Słowacji

Zgromadzenie Federalne Republiki Federalnej Czech i Słowacji, respektując uchwały Czeskiej Rady Narodowej i Rady Narodowej Republiki Słowackiej, przyjęło następującą ustawę konstytucyjną:
Art. 1.

(1) Republika Federalna Czech i Słowacji wygasa z dniem 31 grudnia 1992 r.

(2) Następującymi państwami Republiki Federalnej Czech i Słowacji są Republika Czeska i Republika Słowacka.

Art. 2.

Uprawnienia Republiki Federalnej Czech i Słowacji, które zostały jej powierzone na mocy ustaw konstytucyjnych i innych, przechodzą na Republikę Czeską i Republikę Słowacką z dniem 1 stycznia 1993 r.

Źródło: <https://link.operon.pl/rf> [dostęp: 12.07.2023].

8. Władza regionalna w państwach federalnych i unitarnych

NA TEJ LEKCJI:

- poznasz kompetencje i znaczenie organów władzy regionalnej w państwach federalnych na przykładzie Republiki Federalnej Niemiec i Konfederacji Szwajcarskiej;
- poznasz kompetencje i znaczenie organów władzy regionalnej w państwach unitarnych na przykładzie Republiki Francuskiej i Królestwa Hiszpanii;
- porównasz kompetencje i znaczenie organów władzy regionalnej w państwach federalnych i unitarnych.

Ćwiczenie

Analiza SWOT: Porównaj mocne i słabe strony państwa unitarnego i złożonego.

Władze samorządowe Francji

podział
administracyjny
Francji

► Francja to państwo **unitarne zdecentralizowane**, które pod względem administracyjnym jest podzielone na europejskie i zamorskie regiony, departamenty, okręgi, kantony i gminy. Należy pamiętać, że nie wszystkie zamorskie terytoria zależne stanowią integralną część Francji i należą do Unii Europejskiej. Charakter

samorządowy mają **region, departament i gmina**. Wszystkie te jednostki posiadają osobowość prawną, a decyzje są tam podejmowane przez obywateli, za pośrednictwem wybranych w wyborach powszechnych i bezpośrednich, na sześcioletnią kadencję rad (rada regionalna – regionu, rada generalna – departamentu, rada municypalna – gminy).

Najmniejszą jednostką terytorialną jest **gmina**, która odpowiada między innymi za usługi komunalne, szkolnictwo, lecznictwo i straż pożarną. Na czele gminy stoją merowie, którzy odgrywają ważną rolę w życiu społeczności lokalnych. Są oni wybierani przez członków rady gminy bezwzględną większością głosów. Ich zadaniem

jest wykonywanie uchwał rady gminy oraz zadań zleconych przez administrację rządową. Kontrolę nad działalnością gminy sprawuje prefekt, któremu organy gminy mają obowiązek przedstawić wydawane przez siebie akty prawne. Do zadań prefekta należą ich kontrola pod względem legalności i zaskarżenie niezgodnego z prawem aktu do sądu administracyjnego.

Kolejną jednostką terytorialną jest **departament**. Organem uchwałodawczym jest wspomniana wcześniej rada generalna, a wykonawczym – jej przewodniczący wybierany na 3 lata z prawem do reelekcji. Kompetencje rady generalnej zazębiają się z kompetencjami rad municypalnych. Równocześnie ich zakres jest systematycznie poszerzany kosztem uprawnień prefekta, będącego przedstawicielem administracji rządowej w departamencie. Wśród takich przekazanych kompetencji są kwestie ochrony zabytków i pomocy społecznej. Przewodniczący rady, który jest zarazem organem wykonawczym departamentu, ma za zadanie

Samorząd terytorialny Francji

wykonywanie uchwał rady, realizowanie zadań zleconych przez administrację rządową oraz reprezentowanie departamentu na zewnątrz i zawieranie w jego imieniu umów. Departament podobnie jak gmina podlega kontroli prefekta departamentu pod kątem legalności podejmowanych przez niego działań.

Ostatnią jednostką administracyjną mającą charakter wspólnoty terytorialnej jest **region**. Jego zadaniem jest przede wszystkim planowanie i rozwój gospodarczy, społeczny i kulturalny. Posiada on tzw. prawo do interwencji, które polega na możliwości uzgadniania z niższymi jednostkami podziału administracyjnego form bezpośredniej i pośredniej pomocy w zakresie rozwoju gospodarczego wynikającego z planu narodowego. Struktura jego organów nie odbiega od tej funkcjonującej w gminie i departamencie. Organem uchwałodawczym jest rada regionu kierowana przez przewodniczącego, który zarazem pełni funkcję organu wykonawczego. Kontrolę nad ich działalnością sprawuje prefekt regionalny.

Regionalizm Hiszpanii

Hiszpania to państwo unitarne przy jednocześnie bardzo dużej autonomii jednostek administracyjnych. Na strukturę terytorialną tego państwa składają się **wspólnoty autonomiczne, prowincje i municypia (gminy)**.

◀ regionalizm Hiszpanii

Najmniejszą jednostką terytorialną jest **gmina**, której zasady organizacji są takie same w całym kraju. Organ uchwałodawczy to rada gminy wybierana w wyborach powszechnych. Wszystkie gminy są zobowiązane do wykonywania zadań komunalnych, a pozostałe obowiązki zależą od jej wielkości. Takie zadania jak prowadzenie parków publicznych, pomoc społeczna, lokalna komunikacja publiczna dochodzą w gminach powyżej 5, 20 i 50 tys. mieszkańców. Organem wykonawczym gminy jest alcad (burmistrz) wybierany przez radnych lub mieszkańców gminy. Do jego zadań należy między innymi wykonywanie uchwał rady i kierowanie administracją gminy.

Kolejną jednostką samorządu lokalnego jest **prowincja**. Ma ona status korporacji prawnej utworzonej przez związek municypów. Zgodnie z konstytucją rządzenie i administracja autonomiczna prowincji są powierzone deputacjom lub innym korporacjom o przedstawicielskim charakterze. W praktyce prowincje funkcjonują podobnie jak gminy, z tym że rada prowincji jest wybierana przez rady gmin i zasiadają w niej ich przedstawiciele. Organem wykonawczym są natomiast prezydent i zarząd prowincji. Do kompetencji prowincji

należą sprawy planistyczne, organizacyjne i podatkowe. Prowincja jest także okręgiem administracyjnym i wyborczym. Przedstawicielem rządu w prowincji jest gubernator, którego zadaniem jest utrzymanie porządku i bezpieczeństwa publicznego.

Podział administracyjny Hiszpanii

Szczególny status w strukturze terytorialnej Hiszpanii mają **wspólnoty autonomiczne**. Zgodnie z art. 143 konstytucji Hiszpanii mogą je tworzyć graniczące ze sobą prowincje o wspólnych cechach historycznych, kulturalnych i gospodarczych, a także terytoria wyspiarskie oraz prowincje stanowiące regionalną jedność historyczną. Wspólnoty autonomiczne nie są ustanowione odgórnie, a powstają na wniosek zainteresowanych organów przedstawicielskich prowincji lub organów międzywyspiarskich oraz 2/3 municypów pod warunkiem, że zainteresowana powołaniem takiej wspólnoty ludność w każdej prowincji stanowi większość.

Każda wspólnota autonomiczna musi mieć własny statut, który zawiera jej nazwę, zasięg terytorialny, siedziby i nazwy własnych organów autonomicznych oraz ich kompetencje. Projekt takiego statutu jest przedstawiany parlamentowi Hiszpanii (**Kortezom Generalnym**), który w przypadku braku przeciwwskazań uchwała go w postaci ustawy. Każda wspólnota autonomiczna posiada własny rząd i parlament o uprawnieniach ustawodawczych w dziedzinach niezastrzeżonych dla władz państwowych. Do przykładowych dziedzin znajdujących się w gestii wspólnot autonomicznych należą między innymi: rolnictwo, ochrona środowiska, roboty publiczne czy kultura. Zastrzeżone dla organów państwowych są natomiast: wymiar sprawiedliwości, stosunki międzynarodowe, obrona i siły zbrojne (zobacz podręcznik do klasy 1).

Ustrój terytorialno-administracyjny Niemiec

ustrój terytorialno-administracyjny Niemiec

Republika Federalna Niemiec jest państwem federalnym, składającym się z 16 landów, które dzielą się na mniejsze jednostki administracyjne: **powiaty** (niem. *Kreise*) i **gminy** (niem. *Gemeinde*). Każdy **kraj** (niem. *Land*) ma własną konstytucję, parlament, rząd, wymiar sprawiedliwości i politykę wewnętrzną. Parlamente w landach, z wyjątkiem Bawarii, są jednoizbowe i mają kompetencje ustawodawcze, które nie podlegają kontroli władz federalnych. Od krajów wymaga się, aby ich ustawodawstwo było zgodne z konstytucją federalną i nie naruszało kompetencji zarezerwowanych dla władz federalnych, takich jak polityka zagraniczna, obrona państwa, sprawy walutowe, wytwarzanie i wykorzystywanie energii jądrowej. Władzę wykonawczą w landach sprawuje rząd na czele z premierem wybieranym przez parlament lub burmistrzem w krajach-miastach.

- **Model północnoniemiecki** charakteryzuje się prawem wyboru przez mieszkańców rady, która z kolei wybiera burmistrza i dyrektora gminy. Cechą tego systemu jest rozdzielenie kompetencji między burmistrza kierującego pracami rady i dyrektora odpowiedzialnego za sprawy administracyjne. Model ten w zasadzie jest już historyczny, ponieważ ewoluował w kierunku systemu południowoniemieckiego.

-
- A map of Germany divided into 16 federal states, each labeled with its name in Polish. The states are color-coded: red (Szczecin, Lower Saxony, North Rhine-Westphalia, Rhineland-Palatinate, Saar, Bavaria), blue (Berlin, Hamburg, Bremen, Hesse), yellow (Brandenburg, Saxony-Anhalt, Thuringia, Baden-Württemberg), and green (Mecklenburg-Vorpommern, Saxony, Lower Saxony). The labels are: SZCZECIN, MEKLEMBURGIA-POMORZE PRZEDNIE, BREMA, DOLNA SAKSONIA, BRANDENBURGIA, BERLIN, NADRENIA-PÓŁNOCNA-WESTFALIA, SAKSONIA-ANHALT, SAKSONIA, HESJA, TURYNIA, NADRENIA-PALATYNAT, SAARA, BADENIA-WIRTEMBERGIA, and BAWARIA.

Drugim i przeważnie ostatnim szczeblem samorządu terytorialnego w landach jest **powiat**. Wyjątkiem są tylko Bawaria i Nadrenia-Palatynat, gdzie występuje jeszcze okręg (niem. *Bezirk*), który jest korporacją terytorialną uprawnioną do zarządzania sprawami wykraczającymi poza możliwości gmin i powiatów. Powiat to natomiast jednostka o charakterze samorządowo-rządowym. Jako organ administracji rządowej realizuje zadania zlecone przez władze krajowe i federalne, a jako organ samorządowy – zadania własne, wykraczające poza możliwości wchodzących w jego skład gmin. Podobnie jak w przypadku gmin istnieje kilka **modeli ustrojowych powiatów**: południowoniemiecki, dyrektorski, komisji powiatowej.

Model południowoniemiecki charakteryzuje się silną pozycją starosty, który w poszczególnych landach jest wybierany przez obywateli albo przez komisje powiatowe (rady powiatowe).

W **modelu dyrektorskim** starosta pochodzi z bezpośredniego wyboru. Jego zadanie polega na wykonywaniu uchwał rady, a pozycja jest wzmocniona prawem głosu w komisji powiatowej i jej społecznemu przewodniczeniu.

Najśłabszą pozycję ma starosta w **modelu komisji powiatowej**. Tam jego rola ogranicza się jedynie do wykonywania uchwał komisji powiatowej, przeważnie bez możliwości uczestniczenia w jej obradach.

Władze regionalne w Szwajcarii

władze regionalne
Szwajcarii

► Szwajcaria to państwo federalne składające się z 26 państw członkowskich nazywanych **kantonami**. Poszczególne kantony mają własne konstytucje, większość – organy władzy ustawodawczej (jednoizbowe parlamenty), a w małych kantonach władza ustawodawcza jest sprawowana w sposób bezpośredni. W stosunkach między federacją a kantonami obowiązuje zasada, że wszystkie kompetencje nieprzysznane wyraźnie federacji należą do kantonów. Ważną instytucją demokracji bezpośredniej jest referendum, które może być zarządzane jako ogólnonarodowe – na szczeblu federacji, a także w poszczególnych kantonach.

Samorząd terytorialny kantonów jest jednoshczeblowy. Jednostka tego samorządu to **gmina**, której silna pozycja wynika z historii. Struktura gminna istniała na terytorium Szwajcarii jeszcze przed powstaniem kantonów i federacji, co świadczy o oddolnej organizacji państwa. Pod względem organizacyjnym gminy są zróżnicowane w zależności od wielkości. W około 85% gmin uchwały stanowiące podejmuje się w sposób bezpośredni na zebraniu gminnym. W większych gminach funkcjonują przedstawicielskie organy stanowiące w postaci parlamentów. Organem wykonawczym jest rada wybierana przez mieszkańców lub przez parlament gminny. Gminy charakteryzują się dużą samodzielnością, a ich zadania i autonomię określają ustawy kantonalne. Wśród przykładowych zadań można między innymi wymienić szkolnictwo, pomoc społeczną, sprawy komunalne i utrzymanie policji drogowej. O szczególnej pozycji gmin świadczy też obywatel-

stwo, które w Szwajcarii ma charakter gminny, kantonalny i państwowy. Oznacza to, że nie można w tym państwie otrzymać obywatelstwa kantonowego i państwowego, jeżeli wcześniej nie uzyska się obywatelstwa gminnego.

Granice kantonów
w Szwajcarii

Konstytucja Konfederacji Szwajcarskiej

Art. 50.

1. Gwarantuje się autonomię gmin stosownie do prawa kantonalnego.
 2. Federacja w swej działalności zwraca uwagę na możliwe jej następstwa dla gmin.
 3. Bierze ona pod uwagę szczególną sytuację miast i aglomeracji oraz regionów górskich.
- Źródło: <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/szwajcaria.html> [dostęp: 12.07.2023].

Ćwiczenie

Rozstrzygnij na podstawie powyższego artykułu, czy w Szwajcarii wszystkie gminy mają zapewniony taki sam zakres autonomii. Uzasadnij swoją odpowiedź.

Podsumowanie lekcji

- Francja to państwo unitarne o trójstopniowej strukturze samorządu lokalnego, na którą składają się gmina, departament i region. ◀ s. 202
- Hiszpania to autonomiczne państwo unitarne, w którym funkcjonują wspólnoty autonomiczne oraz prowincje i gminy. ◀ s. 203
- Republika Federalna Niemiec to państwo federalne, w którym landy mają przeważnie dwustopniową strukturę samorządową składającą się z gmin i powiatów. ◀ s. 204 –206
- Szwajcaria to państwo federalne, w którym części składowe – kantony – dzielą się na gminy mające dużą autonomię w zarządzaniu swoim terenem. ◀ s. 206

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Przedstaw kompetencje i znaczenie organów władzy regionalnej w państwach unitarnych.
2. Porównaj kompetencje i znaczenie organów władzy regionalnej w Republice Francuskiej i Królestwie Hiszpanii.
3. Przedstaw kompetencje i znaczenie organów władzy regionalnej w państwach federalnych.
4. Porównaj kompetencje i znaczenie organów władzy regionalnej w Republice Federalnej Niemiec i Szwajcarii.

5. Wskaż podobieństwa i różnice dotyczące kompetencji i znaczenia organów władzy regionalnej w państwach federalnych i unitarnych.

6. Rozstrzygnij, czy poniższe zdania są prawdziwe, czy fałszywe.

- a) Francja to państwo, w którym organy administracji samorządowej mają charakter federalny.
- b) W Hiszpanii funkcjonują wspólnoty autonomiczne, które mają własne rządy i parlamenty.
- c) Wszystkie landy w Niemczech mają dwustopniową strukturę samorządową.
- d) W Szwajcarii funkcjonuje obywatelstwo o charakterze lokalnym.

7. Napisz wypracowanie na temat: „Organy, kompetencje i znaczenie gminy w państwach unitarnych i złożonych na przykładzie Republiki Francuskiej, Królestwa Hiszpanii, Republiki Federalnej Niemiec i Konfederacji Szwajcarskiej”.

9. Reżimy demokratyczne i hybrydowe w państwach pozaeuropejskich

NA TEJ LEKCJI:

- poznasz reżimy demokratyczne funkcjonujące w państwach pozaeuropejskich;
- poznasz reżimy hybrydowe funkcjonujące w państwach pozaeuropejskich;
- przeanalizujesz cechy ustroju Boliwii, Indii, Republiki Południowej Afryki i Singapuru.

Ćwiczenie

Reżim hybrydowy to stan pośredni między reżimem demokratycznym a autorytarnym. Państwo o takim reżimie z jednej strony spełnia standardy demokracji, ale z drugiej strony zachowuje cechy charakterystyczne dla autorytaryzmu.

Dyskusja: Zastanówcie się, które z poznanych przez was państw europejskich może spełniać warunki reżimu hybrydowego.

Boliwia

wielonarodowa
republika
prezydencka Boliwii

- Boliwia to państwo, które w obecnej formie funkcjonuje od zmiany konstytucji w 2009 r. Zgodnie z jej przepisami państwo to **republika prezydencka** o charakterze unitarnym, zdecentralizowanym, zapewniająca autonomię wielokulturowemu społeczeństwu. Podstawowy język urzędowy to hiszpański, ale konstytucja wymienia też szereg języków rodzimych, które także mają charakter urzędowy w poszczególnych częściach składowych państwa. Przebudowa ustrojowa Bo-

Evo Morales (ur. 1959 r.) – pierwszy prezydent Boliwii indiańskiego pochodzenia. Sprawował władzę w tym państwie w latach 2006–2019.

liwii stanowi rezultat działań pierwszego prezydenta indiańskiego pochodzenia – **Evo Moralesa**. Po przejęciu władzy w 2006 r. rozpoczął on walkę z wykluczeniem społecznym poprzez diametralną zmianę ekonomicznych, politycznych i kulturowych mechanizmów funkcjonowania państwa. W efekcie jego działań powstało państwo socjalne, w którym znacjonalizowano częściowo przemysł, zwiększono interwencjonizm państwowy, przeprowadzono reformę rolną, która polegała na rozdaniu ziemi najuboższym obywatelom, wprowadzono szereg programów socjalnych, które przyczyniły się do poprawy warunków życia i zmniejszenia analfabetyzmu, a równocześnie można zauważyć zrywanie z tradycją europejską i powrót do rytuałów indiańskich.

System sprawowania władzy w Boliwii

podział władzy
ustawodawczej

- Organem władzy ustawodawczej jest **Wielonarodowe Zgromadzenie Ustawodawcze** działające w trybie sesyjnym, które składa się z Izby deputowanych i Izby senatorów.

Izba deputowanych składa się ze 130 członków wybieranych według mieszanej ordynacji wyborczej w głosowaniu powszechnym, bezpośrednim i tajnym. W Boliwii nie funkcjonuje zasada równości podczas wyborów, ponieważ w celu zapewnienia proporcjonalnego udziału narodów i ludów tubylczych w Wielonarodowym

Zgromadzeniu Ustawodawczym wprowadzono specjalne okręgi wyborcze dla ludności tubylczej. Równocześnie ludności tubylczej w Wielonarodowym Zgromadzeniu Ustawodawczym zagwarantowano 7 miejsc z departamentów, w których nie stanowią większości mieszkańców, a kobietom 50% składu na listach kandydatów.

Izba senatorów składa się z 36 członków wybieranych w głosowaniu powszechnym, bezpośrednim i tajnym, według metody proporcjonalnej. Kompetencje Wielonarodowego Zgromadzenia Ustawodawczego można podzielić na ustawodawcze, kreacyjne i kontrolne.

Władzę wykonawczą tworzą prezydent, wiceprezydent i rada ministrów. Prezydenta i wiceprezydenta wybiera się w głosowaniu powszechnym, bezpośrednim, tajnym i obowiązkowym na pięcioletnią kadencję, z prawem do jednej reelekcji. Ministrowie są wybierani z zachowaniem parytetu płci przez prezydenta i ponoszą przed nim odpowiedzialność polityczną. **Prezydent** jest zarazem szefem rządu i odpowiada za politykę wewnętrzną oraz zagraniczną państwa. Pełni swoją funkcję niezależnie od zaufania parlamentu. Mimo iż konstytucyjnie zakres władzy wykonawczej spełnia standardy państwa demokratycznego, to już jej obecna forma sprawowania może budzić wątpliwości. Zgodnie z konstytucją funkcję prezydenta w Boliwii można sprawować dwukrotnie, a Evo Morales pełnił ją aż trzykrotnie. Prawo do trzeciej kadencji przyznał Evo Moralesowi Trybunał Konstytucyjny, który uznał, że jego wybór przed zmianą konstytucji nie może być brany pod uwagę. W 2016 r. przeprowadzono w Boliwii referendum, które miało umożliwić mu czwartą kadencję. Obywatele w referendum odrzucili taką możliwość, jednak w 2018 r. została wprowadzona poprawka do prawa wyborczego, a Trybunał Konstytucyjny uznał, że istnieje możliwość ponownego kandydowania Evo Moralesa na stanowisko prezydenta. W wyborach prezydenckich przeprowadzonych w październiku 2019 r., pomimo wygranej Moralesa w pierwszej turze wyborów, na fali protestów i demonstracji antyrządowych dotychczasowy prezydent Boliwii ustąpił z urzędu. Tymczasowym prezydentem Boliwii została sekretarz Jeanine Áñez (czyt. dzianin anies).

władza wykonawcza
prezydenta

Antyrządowe protesty zwolenników i przeciwników Moralesa w Boliwii

Władzę sądowniczą w Boliwii sprawują **Sąd Najwyższy, sądy departamentalne i sądy orzekające**. W państwie nie ma jednak jednolitego systemu prawnego dla wszystkich obywateli. Zgodnie z nową konstytucją wprowadzono tam pluralizm prawny, który umożliwia funkcjonowanie sądów wspólnotowych, które wymierzają sprawiedliwość na podstawie własnej tradycji. W konsekwencji można mówić o podwójnym wymiarze sprawiedliwości odmiennym dla mieszkańców miast i wsi.

podwójny wymiar
sprawiedliwości

Indie

parlamentarna
republika
związkowa Indii

Indie to **parlamentarna republika związkowa** składająca się ze stanów i terytoriów związkowych, będąca członkiem Brytyjskiej Wspólnoty Narodów. Funkcjonuje ona na bazie konstytucji z 1950 r. wraz z późniejszymi zmianami, która gwarantuje świecki charakter państwa i podstawowe prawa człowieka. Gwarancja praw człowieka nie zawsze idzie w parze z ich realizacją w życiu codziennym ze względu na wierzenia i tradycję ludności zamieszkujących to państwo. System indyjski jest nazywany czasami „**quasi-federalnym**”, ponieważ pomimo charakteru związkowego państwa funkcjonuje tu silna władza federalna. Może o tym między innymi świadczyć możliwość ingerowania rządu centralnego w sprawy poszczególnych stanów, jeżeli uzna, że wymaga tego interes polityczny. Zakres kompetencji jednej i drugiej władzy określono w konstytucji.

System sprawowania władzy w Indiach

rządy dwuizbowego
parlamentu

Władzę ustawodawczą w Indiach tworzy dwuizbowy parlament, który składa się z Izby Ludowej (*Lok Sabha*) i Izby Stanowej (*Rajya Sabha*).

Preambula indyjskiej konstytucji

Izbą niższą parlamentu, wyrażającą interes ogółu obywateli, jest **Izba Ludowa** wybierana w głosowaniu powszechnym, bezpośrednim, równym, proporcjonalnym i tajnym. Wyjątek od tej reguły stanowi stan Sikkim, gdzie jedynego reprezentanta wybiera stanowe zgromadzenie ustawodawcze. Część miejsc w tej izbie należy do ludności pozakastowej. Jej kadencja trwa 5 lat i może być skrócona przez prezydenta na wniosek premiera.

O interes poszczególnych stanów dba izba wyższa – **Izba Stanów**. Jej członkowie są wybierani przez stanowe zgromadzenia ustawodawcze, a 12 deputowanych ma prawo mianować prezydenta. Kadencja tej izby trwa 6 lat, z tym że co 2 lata wymieniana jest 1/3 jej składu. W związku z tym, że Indie są państwem federalnym i w poszczególnych stanach funkcjonują lokalne zgromadzenia ustawodawcze, w konstytucji zostały zastrzeżone kompetencje w zakresie polityki zagranicznej, obronności, obywatelstwa i handlu międzynarodowego wyłącznie dla parlamentu krajowego. Kompetencje stanowych zgromadzeń ustawodawczych, które są jedno- lub dwuizbowe, zostały ściśle określone w konstytucji.

podział władzy
wykonawczej

Władzę wykonawczą w Indiach sprawują prezydent i rząd na czele z premierem. Premier jest mianowany przez prezydenta, a następnie na jego wniosek mianowani są poszczególni ministrowie. W Indiach istnieje zasada, że każdy członek rządu musi także być członkiem parlamentu. **Prezydent** jest wybierany w Indiach w sposób pośredni przez zgromadzenie elektorów składające się z członków parlamentu krajowego i przedstawicieli stanowych zgromadzeń ustawodawczych. Teoretycznie ma szerokie kompetencje, takie jak: zwierzchnictwo nad armią, wypowiedanie wojny, zawieranie pokoju, ostateczne weto ustawodawcze. W rzeczywistości jego uprawnienia mają charakter ceremonialny, ponieważ nie może podjąć żadnej decyzji bez zgody **premiera**. Faktycz-

ną władzę w Indiach sprawuje rząd z premierem na czele, który w myśl konstytucji jest doradcą prezydenta. Rząd ponosi odpowiedzialność polityczną przed prezydentem i Izbą Ludową. Prezydent ma prawo w każdej chwili odwołać rząd, a Izba Ludowa – wyrazić wobec niego wotum nieufności. Odpowiedzialność polityczna rządu przed izbą niższą parlamentu ma charakter kolektywny, natomiast przed prezydentem – indywidualny. W Indiach funkcjonuje także stanowisko **wiceprezydenta**, wybieranego

na identycznych zasadach jak prezydent. Głównym zadaniem wiceprezydenta jest przewodniczenie obradom Izby Stanów. Na poziomie stanowym władzę wykonawczą w imieniu rządu centralnego sprawują gubernatorzy, a w imieniu poszczególnych stanów – rządy z premierami wywodzącymi się z partii, które wygrały wybory do lokalnych zgromadzeń ustawodawczych. Terytoriami związkowymi zarządzają natomiast komisarze lub administratorzy, którzy są przedstawicielami administracji centralnej.

Władza sądownicza w Indiach ma charakter trójstopniowy i jest jednolita dla całego państwa. Na jej strukturę składają się stanowe **sądy okręgowe** (*Lower Courts*), **sądy stanowe** (*High Courts*) i **Sąd Najwyższy** (*Supreme Court*). Sędziów Sądu Najwyższego i sądów stanowych powołuje prezydent, a stanowych sądów okręgowych – gubernator. Sąd Najwyższy pełni w Indiach funkcję trybunału konstytucyjnego oraz rozstrzyga spory między rządem centralnym a stanami oraz między poszczególnymi stanami. Prawo karne jest w Indiach jednolite dla wszystkich obywateli, natomiast występują różnice w prawie cywilnym, które są uzależnione od wyznawanej religii.

Republika Południowej Afryki

Republika Południowej Afryki to państwo, w którym do 1991 r. obowiązywała doktryna **apartheidu**. Protesty społeczne doprowadziły do jej upadku i przebudowy ustrojowej państwa, które w krótkim odstępie czasu uchwaliło aż trzy konstytucje (1983 r., 1993 r., 1996 r.). Obecnie obowiązująca konstytucja jest z 1996 r. (weszła w życie w 1997 r.). Zgodnie z jej przepisami RPA to **federalna demokracja parlamentarna** z bikameralnym (dwuizbowym) parlamentem i prezydentem pełniącym funkcję szefa rządu. Częściami składowymi federacji są prowincje z jednoizbowymi parlamentami, rządem i własnymi konstytucjami. Obowiązujący w tym państwie system prawny to mieszanka systemu prawa stanowego, precedensowego i afrykańskiego prawa zwyczajowego. Konstytucja zapewnia szerokie prawa obywatelskie, łącznie z ochroną orientacji seksualnej przed dyskryminacją. RPA jest także jedynym krajem afrykańskim, który zalegalizował małżeństwa homoseksualne.

Od lewej: prezydent Indii Ram Nath Kovind (od 2017 r. do 2022 r.) z premierem Narendrą Modim

◀ trójstopniowy charakter władzy sądowniczej

◀ federalna demokracja parlamentarna RPA

System sprawowania władzy w RPA

- ▶ Władzę ustawodawczą w RPA sprawuje dwuizbowy parlament składający się ze Zgromadzenia Narodowego (*National Assembly*) i Krajowej Rady Prowincji (*National Council of Provinces*).

Gmach parlamentu
w Kapsztadzie

Zgromadzenie Narodowe to izba niższa parlamentu będąca wyrazicielem interesów ogółu mieszkańców. Jej deputowani są wybierani na pięcioletnią kadencję w głosowaniu powszechnym i na podstawie metody proporcjonalnej. Połowa z członków Zgromadzenia Narodowego jest wybierana z list prowincjonalnych, a druga połowa – z list krajowych.

Krajowa Rada Prowincji jako izba wyższa reprezentuje interes części składowych federacji. Każda prowincja w radzie ma jednakową liczbę przedstawicieli. W skład takiego przedstawicielstwa wchodzi premier rządu prowincjonalnego i deputowani wybierani przez władzę ustawo-

dawczą prowincji. System władzy ustawodawczej w RPA ma charakter bikameralizmu nierównoprawnego, w którym Krajowa Rada Prowincji pełni funkcję „izby refleksji i rozważań”, a Zgromadzenie Narodowe może podjąć decyzję ustawodawczą niezależnie od zdania izby wyższej. Parlament RPA pełni tradycyjne funkcje, takie jak: ustrojodawcza, ustawodawcza, kontrolna i kreacyjna. W ramach funkcji kreacyjnej Zgromadzenie Narodowe wybiera między innymi Prezydenta RPA.

- ▶ Władzę wykonawczą w RPA pełni prezydent wraz ze wspierającym go rządem. **Prezydent** jest wybierany spośród członków Zgromadzenia Narodowego i może pełnić tę funkcję maksymalnie przez dwie kadencje. Prezydent oprócz pełnienia funkcji głowy państwa jest także szefem władzy wykonawczej, odpowiedzialnym za politykę wewnętrzną i zagraniczną państwa. W skład rządu, powoływanego przez prezydenta, wchodzi wiceprezydent i ministrowie. Zgodnie z obowiązującą w tym kraju zasadą wszyscy członkowie rządu, z wyjątkiem maksymalnie dwóch, muszą być deputowanymi **Zgromadzenia Narodowego**. Rząd nie ma uprawnień władczych wobec obywateli i pełni w zasadzie funkcję pomocniczą w rządzeniu państwem przez prezydenta. Zarówno członkowie rządu, jak i sam prezydent ponoszą odpowiedzialność polityczną i konstytucyjną przed Zgromadzeniem Narodowym.

- ▶ Na strukturę sądownictwa w RPA składają się **sądy rejonowe** (*magistrate courts*), **sądy wyższe** (*high courts*), **Najwyższy Sąd Apelacyjny** i **Trybunał Konstytucyjny**. Oprócz tego działają sądy o statusie sądów wyższych powoływane do rozpatrzenia konkretnych zagadnień prawnych, na przykład spraw roszczeń gruntowych. Ciekawym aspektem sądownictwa w Republice Południowej Afryki jest rozbudowany system kontroli konstytucyjności prawa. Takie prawo przysługuje przede wszystkim Trybunałowi Konstytucyjnemu, ale w sprawach, które nie są dla niego zastrzeżone, decyzje o konstytucyjności aktów prawnych wydają także pozostałe sądy. W RPA funkcjonuje również Komisja Służby Sądowniczej odpowiedzialna za funkcjonowanie władzy sądowniczej. Składa się ona z przedstawicieli zawodów prawniczych i organów państwowych. Jej zadaniem jest między innymi wnioskowanie o powołanie bądź też odwołanie sędziego.

Singapur

Singapur to **republika** będąca członkiem Brytyjskiej Wspólnoty Narodów. Funkcjonuje ona na bazie konstytucji z 1963 r. wraz z późniejszymi zmianami, z których ostatnia miała miejsce w 2017 r. Model rządów ma charakter parlamentarno-gabinetowy, określany czasami jako mutacja systemu brytyjskiego. Scena polityczna została jednak zdominowana przez jedną partię – **Partię Akcji Ludowej** (*People's Action Party*). Opozycja ma charakter marginalny i nie stanowi żadnego zagrożenia politycznego dla partii rządzącej. Problemem w tym państwie jest nieprzestrzeganie standardów praw człowieka. Państwo to słynie z surowego prawa, w którym obowiązują kary śmierci i chłosty.

System sprawowania władzy w Singapurze

Władzę ustawodawczą w Republice Singapuru pełni **jednoizbowy parlament**, w którym zasiadają deputowani wybrani w głosowaniu powszechnym, równym, bezpośrednim, tajnym i obowiązkowym. Członków parlamentu wybiera się w Singapurze aż na cztery sposoby, aby zapewnić miejsca partii rządzącej, opozycji i mniejszościom etnicznym. Pierwsze dwa sposoby to wybory w okręgach jednomandatowych i wielomandatowych. Trzeci sposób ma zastosowanie w przypadku, gdyby opozycja nie zdobyła w parlamencie 9 mandatów. Wtedy uzupełnia się liczbę przedstawicieli opozycji osobami, które nie dostały się do parlamentu, ale uzyskały najwyższe procentowe poparcie. Ostatnią metodą wyłaniania deputowanych jest ich mianowanie, w liczbie 9, przez prezydenta spośród osób o szczególnych umiejętnościach, doświadczeniu i wiedzy z różnych dziedzin życia zawodowego (np. prawo, kultura, gospodarka). Parlament pełni funkcję ustawodawczą, kontrolną i w bardzo wąskim zakresie – kreacyjną. Ogniwem władzy ustawodawczej jest także prezydent, który jednak ma przede wszystkim uprawnienia promulgacyjne. Szersze kompetencje posiada natomiast działająca przy nim **Prezydencka Rada Praw Mniejszości** (*the Presidential Council for Religious Harmony*), która jest określana jako quasi-druga izba parlamentu. Wynika to z posiadanych przez nią kompetencji, które polegają na ocenie uchwalonych ustaw pod kątem naruszenia praw mniejszości. Zakwestionowany przez Radę akt musi być ponownie rozpatrzony przez parlament i przyjęty kwalifikowaną większością 2/3 głosów.

Władza wykonawcza w Singapurze należy do prezydenta i gabinetu. Zgodnie z nowelizacją konstytucji z 2017 r. **prezydentem** przynajmniej raz na sześć kadencji musi zostać przedstawiciel jednej z trzech mniejszości etnicznych (chińskiej, hinduskiej, malajskiej). Oznacza to, że jeżeli któraś z wymienionych grup etnicznych przez pięć kadencji nie będzie miała swojego prezydenta, to w kolejnych wyborach na ten urząd mogą startować tylko jej przedstawiciele. Kadencja prezydenta trwa 6 lat i ma on prawo do reelekcji. Wybory prezydenta mają charakter powszechny, ale nie bezpośredni. Wynika to z faktu, że kandydaci, którzy chcą objąć urząd prezydenta, najpierw są oceniani przez Komitet Wyborów Prezydenckich. Jego zadaniem jest sprawdzenie, czy spełniają wymagania konstytucyjne i cieszą się odpowiednią reputacją. W przypadku dopuszczenia przez komi-

parlamentarno-
-gabinetowa
republika Singapuru

uprawnienia
jednoizbowego
parlamentu

władza wykonawcza
prezydenta
i gabinetu

Wizyta prezydent Singapuru Halimah Yacob (czyt. halima jakob) i jej męża Mohameda Abdulla Alhabshee (czyt. alhabsze) w Amsterdamie, Niderlandy 2018 r.

tet tylko jednego kandydata na stanowisko prezydenta, automatycznie obejmuje on urząd bez konieczności organizowania wyborów powszechnych. Mimo teoretycznie szerokich kompetencji władza prezydenta ma jednak przede wszystkim charakter reprezentacyjny.

Rzeczywista władza wykonawcza należy do **gabinetu** składającego się z premiera i ministrów. Premier jest powoływany przez prezydenta, a na jego wniosek są powoływani pozostali ministrowie, którzy muszą być zarazem deputowanymi parlamentu. Gabinet za swoją działalność ponosi solidarną odpowiedzialność polityczną przed parlamentem. W Singapurze istnieje, podobnie jak w Wielkiej Brytanii, rozgrani-

czenie pojęcia gabinetu i rządu. Przez pojęcie rządu w tym państwie należy rozumieć całą administrację szczebla centralnego.

konstytucyjny
wymiar
sprawiedliwości

► W konstytucji Singapuru jest umocowane **sądownictwo powszechne**, na które składają się Sąd Najwyższy i sądy państwowe. Pracami **Sądu Najwyższego** kieruje prezes, który łączy zarówno funkcje ceremonialne, jak i administracyjne. Strukturę Sądu Najwyższego tworzą Sąd Wysoki (*the High Court*), Sąd Apelacyjny (*Court of Appeal*) oraz Międzynarodowy Sąd Gospodarczy (*Singapore International Commercial Court*). Sądowi Najwyższemu podlegają sądy państwowe powołane do spraw karnych i cywilnych, takie jak sądy okręgowe (*the District Courts*) i rejonowe (*the Magistrate Courts*). Oprócz tego do sądów państwowych są zaliczane sądy powołane do rozpatrywania konkretnych spraw, takie jak sądy rodzinne czy sądy koronera. W Singapurze istnieją także sądy, które nie mają umocowania konstytucyjnego – zalicza się do nich sądy religijne dla społeczności muzułmańskiej (*the Syariah Courts*). Tego rodzaju sądy podlegają jednak kontroli Sądu Wysokiego.

Podsumowanie lekcji

- Boliwia to wielonarodowa republika prezydencka o charakterze unitarnym zdecentralizowanym. ◀ s. 208
- Władza wykonawcza w Boliwii należy do prezydenta, który kieruje pracami rządu, wybranego zgodnie z zachowaniem zasady parytetu płci. W Boliwii funkcjonuje podwójny wymiar sprawiedliwości, który charakteryzuje się funkcjonowaniem sądownictwa konstytucyjnego i sądów wspólnotowych orzekających na podstawie własnej tradycji. ◀ s. 208 –209
- Indie to parlamentarna republika związkowa, będącą członkiem Brytyjskiej Wspólnoty Narodów. ◀ s. 210
- Władzę ustawodawczą w Indiach tworzy dwuizbowy parlament, który składa się z Izby Ludowej i Izby Stanowej. Władzę wykonawczą sprawują prezydent i rząd na czele z premierem, który w myśl konstytucji jest doradcą prezydenta. Władza sądownicza w Indiach ma charakter trójstopniowy. Składają się na nią sądy okręgowe, sądy stanowe i Sąd Najwyższy. ◀ s. 210 –211
- RPA to federalna demokracja parlamentarna z bikameralnym parlamentem i prezydentem pełniącym funkcję szefa rządu. ◀ s. 211
- Władzę ustawodawczą w RPA sprawuje dwuizbowy parlament składający się ze Zgromadzenia Narodowego i Krajowej Rady Prowincji. Władzę wykonawczą pełni prezydent wybierany spośród członków Zgromadzenia Narodowego wraz ze wspierającym go rządem. Na strukturę sądownictwa składają się sądy rejonowe, sądy wyższe, Najwyższy Sąd Apelacyjny i Trybunał Konstytucyjny. ◀ s. 212 –213
- Singapur to parlamentarno-gabinetowa republika zdominowana przez jedną partię, będącą członkiem Brytyjskiej Wspólnoty Narodów. ◀ s. 213
- Władzę ustawodawczą w Republice Singapuru pełni jednoizbowy parlament, a szerokie kompetencje w zakresie tworzenia prawa ma Prezydencka Rada Praw Mniejszości. Władza wykonawcza należy do prezydenta, który jest wybierany z zachowaniem zasady reprezentacji poszczególnych mniejszości narodowych, oraz gabinetu z premierem na czele. Konstytucyjny wymiar sprawiedliwości tworzą Sąd Najwyższy i sądy państwowe. ◀ s. 213 –214

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Dokonaj analizy porównawczej zasad funkcjonowania władzy ustawodawczej w Boliwii, Indiach, RPA i Singapurze.
2. Dokonaj analizy porównawczej zasad funkcjonowania władzy wykonawczej w Boliwii, Indiach, RPA i Singapurze.
3. Wskaż różnice w zasadach funkcjonowania władzy sądowniczej w Boliwii, Indiach, RPA i Singapurze.
4. Zbierzcie w dostępnych źródłach informacje na temat funkcjonowania w Boliwii (Indiach, RPA) niezależności sądów i niezawisłości sędziów, uzależnienia polityków od decyzji wyborczych oraz opinii publicznej, systemu check and balances (kontroli i równowagi). Przeprowadźcie dyskusję, czy wspomniany reżim można zaliczyć do demokratycznego czy hybrydowego.
5. Napisz wypracowanie na temat: „Pozycja ustrojowa władzy ustawodawczej i wykonawczej w reżimach hybrydowych państw pozaeuropejskich”.

10. Reżimy niedemokratyczne we współczesnym świecie

NA TEJ LEKCJI:

- poznasz reżimy niedemokratyczne;
- przedstawisz reżimy panujące w Arabii Saudyjskiej, na Białorusi, w Chinach, Koreańskiej Republice Ludowo-Demokratycznej i Turkmenistanie;
- przeanalizujesz sposoby sprawowania władzy w Arabii Saudyjskiej, na Białorusi, w Chinach, Koreańskiej Republice Ludowo-Demokratycznej i Turkmenistanie.

Ćwiczenie

Dyskusja: Czy państwo o reżimie hybrydowym ma charakter demokratyczny, czy niedemokratyczny?

Królestwo Arabii Saudyjskiej

ustrój polityczny
Arabii Saudyjskiej

- Arabia Saudyjska to **elekcyjna monarchia absolutna** w obrębie dynastii Saudów. Państwo to nie posiada konstytucji, jednak 31 grudnia 1992 r. król Fahd nadał prawo podstawowe nazywane mianem ustawy zasadniczej, w którym określił obowiązki rządu i uprawnienia króla. Zgodnie z przepisami tego dokumentu najważniejszym źródłem prawa są święta księga islamu – Koran – oraz zbiór opowieści o życiu Mahometa – Sunna. Państwo ma charakter wyznaniowy. Religią państwową jest islam, a wyznawanie innych religii jest zakazane i karalne. W państwie zakazana jest także działalność partii politycznych.

Abd al-Aziz ibn Su'ud (1880–1953) – twórca i król Arabii Saudyjskiej w latach 1932–1953.

System sprawowania władzy w Arabii Saudyjskiej

Najwyższą władzę w państwie sprawuje **król**, który posiada uprawnienia ustawodawcze, wykonawcze i sędziowskie. Jest on zarazem głową państwa, szefem rządu i Strażnikiem Dwóch Świątyń (dwóch najważniejszych dla wyznawców islamu meczetów w Medynie i Mekce). Przez wiele lat przywilejem króla było wskazanie następcy tronu. W 2007 r. król Abdullah uregulował dekretem królewskim porządek sukcesji. Zgodnie z jego zapisami organem odpowiedzialnym za elekcję jest **Rada Koronna** składająca się z najważniejszych członków rodziny królewskiej. Wybiera ona następcę tronu spośród maksymalnie trzech kandydatów zaproponowanych przez monarchę.

Rada Koronna teoretycznie może odrzucić wszystkie propozycje króla i wybrać swojego kandydata do tronu. Organem doradczym króla jest **Rada Konsultacyjna**, składająca się ze 150 osób (w tym 30 kobiet), mianowanych przez monarchę na 4 lata. Rada nie ma żadnych kompetencji władczych, a jedynie może zgłaszać projekty ustaw, które tylko król może uchwalić. W trakcie posiedzeń Rady Konsultacyjnej poddani mają możliwość składania za jej pośrednictwem próśb i skarg do rodziny królewskiej. Rząd jest powoływany przez monarchę przeważnie spośród przedstawicieli domu Saudów. Najważniejsze stanowiska polityczne w państwie są także obsadzone przez członków rodziny królewskiej. Saudyjski system sprawiedliwości opiera się na prawie szariatu.

Wśród obowiązujących kar można wymienić ścięcie, ukamienowanie, powieszenie, amputację, biczowanie oraz kary odwetowe (oko za oko). Wyroki wydawane przez sędziów są efektem ich osobistej interpretacji rangi popełnionego czynu zabronionego, a nie efektem uregulowanych prawnie kar.

Republika Białorusi

Białoruś to **republika superprezydencka** o autorytarnym reżimie politycznym. Funkcjonuje ona na bazie konstytucji z 1994 r., która w swojej pierwotnej wersji miała charakter demokratyczny. Jednak po wygraniu przez Aleksandra Łukaszenkę wyborów prezydenckich w 1994 r. rozpoczął się proces odchodzenia od standardów demokracji. W wyniku działań prezydenta przeprowadzono na Białorusi kilkakrotnie referenda konstytucyjne, w wyniku których dokonano zmian w konstytucji. Już po 2 latach rządów Łukaszenki została wzmocniona władza wykonawcza poprzez nadanie prezydentowi uprawnień związanych z możliwością rozwiązania parlamentu, mianowania i zwalniania ministrów, sędziów i prokuratora generalnego. Prezydent uzyskał także możliwość wydawania dekretów z mocą ustawy w przypadku wyższej konieczności. Praktyka natomiast pokazuje, że to uprawnienie skutkowało przejęciem władzy przez Łukaszenkę, ponieważ około 80% aktów prawnych wprowadzanych w tym państwie wychodzi z kancelarii Prezydenta Republiki Białoruskiej. Ugruntowaniem autorytarnego reżimu władzy sprawowanej przez Łukaszenkę była zmiana konstytucji w 2004 r., która zniósła ograniczenie dotyczące limitu kadencji urzędu prezydenta.

Aleksander Łukaszenka – od 1994 r. prezydent Białorusi, określany na arenie międzynarodowej mianem dyktatora. Jest odpowiedzialny za przebudowę ustroju państwa z demokratycznego na autorytarny; zwolennik bliskiej współpracy politycznej i gospodarczej z Rosją.

Na zdjęciu: prezydent Białorusi Aleksander Łukaszenka i prezydent Rosji Władimir Putin.

republika
superprezydencka
Białorusi

System sprawowania władzy na Białorusi

Władzę wykonawczą na Białorusi sprawują prezydent i rząd na czele z premierem.

Prezydent jest wybierany na pięcioletnią kadencję w wyborach powszechnych. Piastowanie funkcji prezydenta jest nieograniczone, co oznacza, że można ją pełnić wielokrotnie. Uprawnienia głowy państwa wykraczają poza zakres władzy wykonawczej. Posiada on prawo wydawania dekretów z mocą ustawy, co doprowadziło do degradacji znaczenia parlamentu. Prezydent jest także jedynym organem państwowym mającym prawo ogłoszenia referendum ogólnokrajowego. Sprawowanie władzy wykonawczej formalnie spoczywa w rękach **Rady Ministrów**, która odpowiada politycznie przed prezydentem i iluzorycznie przed parlamentem. Prezes Rady Ministrów jest wybierany przez prezydenta za zgodą Izby Reprezentantów. Prezydent ma jednak prawo przewodniczyć obradom rządu i uchylać jego akty prawne. Teoretycznie istnieje możliwość odwołania prezydenta ze stanowiska, ale tylko za zdradę stanu i ciężkie przestępstwo. Prawo do złożenia takiego wniosku przysługuje Izbie Reprezentantów, a śledztwo przeprowadza Rada Republiki. Procedura jednak jest tak skomplikowana, że odwołanie prezydenta przy jednocześnie bardzo słabo funkcjonującym systemie partyjnym pozbawionym re-

alnej opozycji wydaje się niemożliwe. Parlament Białorusi to **Zgromadzenie Narodowe** składające się z Izby Reprezentantów i Rady Republiki. Kadencja obu izb trwa 4 lata. Deputowani **Izby Reprezentantów** są wybierani wyborach powszechnych i bezpośrednich, natomiast **Rady Republiki** pośrednio przez terytorialne rady obwodowe, a część z nich jest mianowana przez prezydenta. Zgromadzenie Narodowe nie ma jednak charakteru demokratycznego, ponieważ na Białorusi brak jest swobody działania partii politycznych i wolnych wyborów.

ustrój polityczny
Chińskiej Republiki
Ludowej

Chińska Republika Ludowa

Chiny to **państwo socjalistyczne** funkcjonujące na bazie konstytucji z 1982 r. Zgodnie z jej przepisami jest to republika demokratycznej dyktatury ludowej opartej na sojuszu robotniczo-chłopskim. Przywództwo polityczne w tym państwie należy do **Komunistycznej Partii Chin**, z którą muszą współpracować pozostałe partie w ramach teoretycznie istniejącego systemu wielopartyjnego opartego na współpracy i konsultacji politycznej. Rzeczywista władza w państwie należy do przedstawicieli tej partii, którzy funkcjonują przy wszystkich najważniejszych

stanowiskach w administracji państwowej, mediach i przedsiębiorstwach. Gospodarka chińska opiera się na teorii Denga Xiaopinga (czyt. szaopinga), która zakłada funkcjonowanie socjalizmu rynkowego opartego na elementach gospodarki wolnorynkowej.

Deng Xiaoping (1904–1997) – chiński przywódca, twórca ideologii określanej jako dengizm. Ideologia ta zakłada modyfikację maoizmu poprzez modernizację gospodarki przy jednoczesnym zachowaniu dyktatury ludowej, socjalistycznej drogi rozwoju i kierowniczej roli KPCh. Ideologia ta stała się podstawą do stworzenia socjalizmu rynkowego opartego na gospodarce wolnorynkowej, ale bez przechodzenia do kapitalizmu. Jej założenia zostały wpisane do Konstytucji Chińskiej Republiki Ludowej.

System sprawowania władzy w Chinach

Władza ustawodawcza w Chinach należy do jednoizbowego parlamentu, jakim jest **Ogólnochińskie Zgromadzenie Przedstawicieli Ludowych (OZPL)**. Wybory do parlamentu mają charakter pośredni. Obywatele wybierają zgromadzenia przedstawicieli ludowych prowincji, regionów autonomicznych i miast wydzielonych, a te wybierają członków parlamentu. Prawo wyboru członków parlamentu przysługuje także armii. Kadencja OZPL wynosi 5 lat. W parlamencie zostały zagwarantowane miejsca dla mniejszości narodowych, których liczba waha się między 13 a 14% ogółu deputowanych. W parlamencie nie ma określonej stałej liczby członków, a jedynie ich górna granica, która nie może przekroczyć 3 tys. deputowanych. Liczba parlamentarzystów jest określana na początku kadencji przez **Stały Komitet OZPL**. Komitet OZPL jest najwyższym organem parlamentu, któremu przysługuje także prawo uchylania niezgodnych z konstytucją aktów prawnych wydawanych przez rząd oraz prawo do interpretacji konstytucji i ustaw. Parlament posiada uprawnienia ustrojodawcze, ustawodawcze, kreacyjne i kontrolne. Do uprawnień kreacyjnych należy mianowanie i odwołanie członków najwyższych organów państwowych, w tym Przewodniczącego Chińskiej Republiki Ludowej, który pełni funkcję głowy państwa. Kadencja Przewodniczącego ChRL trwa 5 lat, a liczba

Xi Jinping – chiński polityk sprawujący od 15 listopada 2012 r. funkcję Sekretarza Generalnego KPCh, a od 14 marca 2013 także urząd Przewodniczącego ChRL. W 2018 r. został uznany przez magazyn „Forbes” za najbardziej wpływowego człowieka na świecie.

reelekcji jest nieograniczona. Biorąc jednak pod uwagę, że Przewodniczący ChRL jest zarazem Sekretarzem Generalnym KPCh, która sprawuje władzę, oraz Przewodniczącym Centralnej Komisji Wojskowej, kierującej siłami zbrojnymi państwa, to jego możliwości działania wykraczają daleko poza konstytucyjne uprawnienia. Organem wykonawczym w Chinach jest **Rada Państwa (rząd)**. Premiera rządu wybiera parlament na wniosek Przewodniczącego ChRL, a członkowie Rady Państwa na wniosek premiera. Rada Państwa, określana także mianem Centralnego Rządu Ludowego, posiada inicjatywę ustawodawczą oraz sprawuje kontrolę nad całą administracją państwową i samorządową.

Koreańska Republika Ludowo-Demokratyczna

Koreańska Republika Ludowo-Demokratyczna to oficjalna nazwa Korei Północnej, która funkcjonuje na podstawie konstytucji z 1972 r. wraz z późniejszymi zmianami, określającymi państwo jako **republikę socjalistyczną**. W rzeczywistości panuje tam **reżim totalitarny**, a władza spoczywa w rękach **rodziny Kimów**, będących spadkobiercami Kim Ir Sena. Przywódcy państwa są otoczeni kultem jednostki, a Kim Ir Sena wpisano do konstytucji jako gwiazdę przewodnią narodu i wiecznego prezydenta. Obecnym przywódcą państwa jest wnuk Kim Ir Sena – Kim Dzong Un. Państwo funkcjonuje na bazie **ideologii dżucze**, która zakłada samodzielność i niezależność kraju pod względem ideologicznym, politycznym, ekonomicznym i militarnym. Oficjalnie rządem kieruje premier, jednak rzeczywista władza spoczywa w rękach przewodniczącego **Partii Pracy Korei**. Konstytucja gwarantuje obywatelom wolność słowa, prasy, zgromadzeń i demonstracji. Każda forma nieposłuszeństwa jest surowo karana. Do więzienia, obozu pracy lub obozu koncentracyjnego można trafić zarówno za próbę ucieczki z kraju, jak i za niezłożenie kwiatów pod pomnikiem Wielkiego Wodza.

◀ reżim totalitarny
KRLD

Kim Ir Sen (1912–1984) – przywódca Korei Północnej i zgodnie z jej konstytucją wieczny prezydent; wieloletni przewodniczący Partii Pracy Korei; twórca ideologii dżucze. Odpowiada za wybuch wojny koreańskiej toczonej w latach 1950–1953 i powstanie niedemokratycznego reżimu w Korei Północnej. Na zdjęciu: Kim Ir Sen z Wojciechem Jaruzelskim podczas wizyty przywódcy koreańskiego w Polsce w 1984 r.

Ćwiczenie

Wyjaśnij, co wspólnego ze sobą mieli ci dwaj przywódcy.

Warto wiedzieć

Dżucze (j. koreański: „dżu” – gospodarz, „czu” – ciało) – ideologia stworzona przez Kim Ir Sena, zakładająca nieuleganie przez Koreę Północną obcym wzorcom i kierowanie się samodzielnością oraz niezależnością ideologiczną, polityczną, ekonomiczną i militarną.

Warto obejrzeć

Korea Północna: Reżim umysłu, Wielka Brytania 2004 – film dokumentalny na temat kilkunastoletnich gimnastyczek, które ciężko trenują, aby wystąpić w masowych igrzyskach na cześć swojego ukochanego wodza Kim Dzong Ila.

Kim Dzong Un – dyktator Korei Północnej sprawujący władzę od 2011 r. Jest wnukiem Kim Ir Sena i synem Kim Dzong Ila. Kim Dzong Un jako pierwszy z przywódców Korei Północnej odbył w 2018 r. w Singapurze spotkanie z prezydentem USA.

System sprawowania władzy w Korei Północnej

Władza ustawodawcza w Korei należy do jednoizbowego parlamentu, jakim jest **Najwyższe Zgromadzenie Ludowe**. Kadencja parlamentu trwa 5 lat, a jego członkowie są wybierani w wyborach powszechnych, równych, bezpośrednich i w tajnym głosowaniu. W każdym okręgu wyborczym jest tylko jeden kandydat, na którego można zagłosować za lub przeciw. W celu oddania głosu przeciwko kandydatowi należy udać się do specjalnej kabiny, co według uciekinierów z Korei jest bardzo ryzykowne. W Korei Północnej mimo oficjalnie funkcjonującego systemu wielopartyjnego istnieje system partii hegemonicznej, którą jest Partia Pracy Korei. Pozostałe dwie partie: Koreańska Partia Socjaldemokratyczna i Czundoiistyczna Partia Czongu podczas wyborów parlamentarnych tworzą koalicję wspólnie z Partią Pracy Korei. Pracami parlamentu kieruje **Przewodniczący Prezydium** Najwyższego Zgromadzenia Ludowego. Pełni on także funkcję protokolarnej głowy państwa. Władza wykonawcza należy do rządu, którego pracami kieruje premier wybierany przez Najwyższe Zgromadzenie Ludowe. Zadaniem rządu jest realizowanie polityki określonej przez Centralny Komitet Partii Pracy Korei. Kontrolę nad rządem sprawuje triumwirat, w skład którego wchodzi premier, przewodniczący

Prezydium Najwyższego Zgromadzenia Ludowego i przewodniczący **Komisji Spraw Państwowych**. Rzeczywista władza należy jednak do przewodniczącego Komisji Spraw Państwowych, którego stanowisko jest konstytucyjnie uznane za najwyższe w państwie. Przewodniczący Komisji Spraw Państwowych to zarazem przewodniczący Partii Pracy Korei i naczelny dowódca armii koreańskiej – Kim Dzong Un.

autorytarna
republika
superprezydencka
Turkmenistanu

Turkmenistan

Turkmenistan to **autorytarna republika superprezydencka**, która powstała po rozpadzie ZSRR. Funkcjonuje ona na podstawie konstytucji z 2016 r. Według Freedom House państwo to jest jednym z 10 krajów, w których nie funkcjonuje wolność prasy. Dostęp do internetu jest ograniczony. Obywatele nie mogą korzystać z Facebooka, X'a (dawny Twitter) czy Instagrama. Państwo oferuje im własny portal społecznościowy Biz Bärde (Bi-Bi). Nie istnieje także wolność ekonomiczna. W 2015 r. Turkmenistan znalazł się na 172. pozycji w Indeksie Wolności Ekonomicznej, na 178 sklasyfikowanych państwach. W Turkmenistanie od 2018 r. funkcjonuje zakaz posiadania samochodów w kolorze czarnym oraz zakaz prowadzenia pojazdów przez kobiety.

System sprawowania władzy w Turkmenistanie

Władzę wykonawczą sprawuje **prezydent** wybierany na siedmioletnią kadencję, który jest zarazem głową państwa i szefem rządu. Funkcję tę od momentu powstania państwa w 1991 r. pełniły tylko dwie osoby. Pierwszym prezydentem był twórca reżimu autorytarnego Saparmyrat Nyýazow (czyt. saparmrat njazow), który rządził państwem do swojej śmierci w 2006 r. Obecnie funkcję tę pełni Gurbanguly Berdimuhamedow, który podobnie jak jego poprzednik jest otoczony kultem jednostki. Organ władzy ustawodawczej to jednoizbowy parlament określany mianem Zgromadzenia (Majlis). Deputowani do parlamentu są wybierani według ordynacji większościowej w wyborach powszechnych i bezpośrednich. W 2012 r.

zniesiono w państwie system jednopartyjny, a rok później odbyły się pierwsze wybory, w których uczestniczyły różne ugrupowania polityczne. Wybory wygrała sprawująca do tej pory władzę **Demokratyczna Partia Turkmenistanu**, której przewodniczącym był aktualny prezydent państwa. Trójpodział władzy ma jednak charakter iluzoryczny, a wszystkie organy państwa są w praktyce podporządkowane prezydentowi.

W stolicy Turkmenistanu – Aszchabadzie – stoi pożąłaczny pomnik Arkadaga (tłum. Patrona). Jest to pomnik prezydenta Gurbanguly Berdymuchamedowa, który przyjął oficjalny tytuł Arkadaga. Prezydent wraz z krytyką kultu jednostki swojego poprzednika prowadzi działania mające na celu zbudowanie własnego kultu.

Ćwiczenie

Dyskusja: Czy warto rezygnować z wolności przekonań, prasy, dostępu do internetu w zamian za bezpieczeństwo socjalne gwarantowane przez państwo?

Podsumowanie lekcji

- Arabia Saudyjska to monarchia absolutna, w której władzę sprawuje dynastia Saudów, a wymiar spraw- ◀ s. 216
wiedliwości wydaje wyroki na podstawie prawa szariatu.
- Białoruś to państwo europejskie, w którym panuje reżim autorytarny stworzony przez Aleksandra ◀ s. 217
Łukaszenkę. –218
- Chińska Republika Ludowa to państwo autorytarne, w którym władza należy do Komunistycznej ◀ s. 218
Partii Chin. Gospodarka tego państwa opiera się na teorii socjalizmu gospodarczego stworzonej –219
przez Denga Xiaopinga.
- Koreańska Republika Ludowo-Demokratyczna to reżim totalitarny stworzony przez Kim Ir Sena, ◀ s. 219
w którym niepodzielna władza znajduje się w rękach rodziny Kimów. –220
- Turkmenistan to autorytarne państwo powstałe po rozpadzie ZSRR, w którym władzę sprawuje ◀ s. 220
prezydent otoczony kultem jednostki.

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Przedstaw reżim niedemokratyczny funkcjonujący w Europie.
2. Porównaj pozycję głowy państwa w reżimach niedemokratycznych.
3. Porównaj pozycję władzy ustawodawczej w reżimach niedemokratycznych.
4. Oceń poziom przestrzegania praw człowieka w reżimach niedemokratycznych.
5. Napisz wypracowanie na temat: „Mechanizmy sprawowania władzy w niezachodnich reżimach niedemokratycznych”.
6. Rozstrzygnij, czy poniższe zdania są prawdziwe, czy fałszywe.
 - a) W Arabii Saudyjskiej funkcję konstytucji pełnią Koran i Sunna.
 - b) Aleksander Łukaszenka doszedł do władzy na Białorusi w sposób niedemokratyczny.
 - c) Gospodarka Chin opiera się na kapitalistycznej gospodarce wolnorynkowej.
 - d) Korea Północna to reżim totalitarny, w którym władza należy do Kim Dzong Una.
 - e) W Turkmenistanie prezydenci tego państwa są otoczeni kultem jednostki.

11. Relacje państwo–Kościół we współczesnym świecie

NA TEJ LEKCJI:

- poznasz modele relacji państwo–Kościół;
- przeanalizujesz cechy państwa neutralnego światopoglądowo, wyznaniowego, teokratycznego i ateistycznego;
- dowiesz się, jakie są relacje państwo–Kościół w Rzeczypospolitej Polskiej;
- przedstawisz stosunki Rzeczypospolitej Polskiej z Kościołem katolickim oraz wybranym związkiem wyznaniowym.

Ćwiczenie

Wyjaśnijcie, jak należy rozumieć tolerancję religijną.

Państwo neutralne światopoglądowo

Ideę neutralności światopoglądowej państwa zapoczątkowała tolerancja religijna. Przejawem tolerancji religijnej była na przykład konfederacja warszawska z 1573 r., która gwarantowała pokój między różnymi wyznaniami na terenie Rzeczypospolitej. W oświeceniu krokiem w tym kierunku była rewolucja amerykańska i opracowana w 1777 r. przez Thomasa Jeffersona ustawa o wolności religijnej stanu Wirginia oraz pierwsza poprawka do konstytucji Stanów Zjednoczonych (zabraniała ona rządowi federalnemu ustanawiania religii panującej).

Warto wiedzieć

Epokę laickości państwa zapoczątkowała Francja. W 1905 r. rząd francuski wprowadził ustawę o rozdziale Kościoła od państwa. Kościół katolicki utracił wpływ na sferę publiczną, zwłaszcza w obszarze edukacji. Pozbawienie Kościoła wpływu na państwo było reakcją na sprawę Dreyfusa, kiedy antysemicka nagonka rozpętana przez środowiska kościelne i monarchistyczne zagroziła podstawom III Republiki.

państwa neutralne
światopoglądowo

Obecnie dominującym w Europie modelem ułożenia relacji państwo–Kościół jest funkcjonowanie krajów **neutralnych światopoglądowo**. Oznacza to, że państwo nie ingeruje w kwestie religijne swoich obywateli. Równocześnie gwarantuje im swobodę wyznania i przekonań religijnych oraz równouprawnienie poszczególnych Kościołów i związków wyznaniowych. Ten model może występować w formie radykalnej oraz umiarkowanej świeckiej.

Decyzje władz świeckich w sprawie stosunku państwa do religii nie zawsze idą w parze z zadowoleniem społeczeństwa. Przykładem tego jest muzułmańska Turcja, która w konstytucji jest określona jako państwo laickie. W 2008 r. miały tam miejsce demonstracje kobiet przeciwko decyzji Trybunału Konstytucyjnego, który przywrócił zakaz noszenia chust na uniwersytetach.

Państwo **radykałnie świeckie**, inaczej nazywane laickim, charakteryzuje się całkowitą separacją władzy państwowej i Kościoła. Konsekwencją takiego rozwiązania jest gwarancja swobód wyznaniowych dla obywateli, ale bez jej zapewnienia dla instytucji kościelnych. Oznacza to, że wierni poszczególnych religii i wyznań nie mogą uzewnętrzniać swoich przekonań w życiu publicznym. Typowym państwem, które opiera stosunki z Kościołami na takim modelu, jest Francja. Ten kraj zasłynął między innymi z tego, że w 2004 r. wprowadził zakaz noszenia w szkołach symboli religijnych, takich jak duże krzyże, chusty muzulmańskie czy jarmutki. Podobny model obowiązuje również w Niderlandach.

Ćwiczenie

Dyskusja: Czy można zakazywać ludziom budowy świątyń i noszenia ich symboli religijnych?

Odmiernym modelem jest państwo **umiarkowanie świeckie**. W takim wariantcie, podobnie jak w radykalnym, istnieje rozdział Kościoła od państwa. Jednak w przeciwieństwie do modelu radykalnego Kościoły jako instytucje mają zagwarantowaną swobodę działania, a nawet zakłada się współpracę z państwem. Konsekwencją takiego rozwiązania jest możliwość uzewnętrzniania swoich przekonań religijnych w życiu publicznym, czego najlepszym przykładem jest Polska, w której w większości szkół można spotkać krzyż jako symbol religii chrześcijańskiej. Model umiarkowanie świecki obowiązuje również w innych krajach postkomunistycznych oraz w Austrii, Hiszpanii i we Włoszech.

Państwo wyznaniowe

Kolejnym modelem relacji państwo–Kościół jest państwo wyznaniowe, które charakteryzuje się ścisłym związkiem państwa i Kościoła. Takie rozwiązanie występuje w krajach muzulmańskich, w których władza świecka jest powiązana z religijną i pochodzi od Allaha. Najlepszym przykładem takiego państwa jest Maroko – ma ono w swojej konstytucji przepis, który określa islam jako religię państwową. Konsekwencją takiego rozwiązania jest uznanie jednego Kościoła za uprzywilejowany, a co za tym idzie – finansowanie jego potrzeb z budżetu państwa oraz zapewnienie mu wiodącej roli w życiu publicznym. Przejawia się to między innymi zagwarantowaniem instytucjom religii panującej miejsc w organach władzy państwowej. Przykładem tego zjawiska może być brytyjska Izba Lordów, w której zasiadają biskupi kościoła anglikańskiego. Takie rozwiązanie skutkuje brakiem równouprawnienia innych religii i wyznań. W krajach europejskich, które w taki sposób układają stosunki z Kościołem, mamy do czynienia z wyznaniowością otwartą. Wynika to z faktu, że te państwa zapewniają co prawda priorytet religii panującej, ale gwarantują zarazem swobodę wyznania i sumienia wszystkim obywatelom. W Europie przykładami takich państw są: Grecja, Cypr, Finlandia, Norwegia, Dania, Wielka Brytania, Malta i San Marino.

◀ państwa
wyznaniowe

Ćwiczenie

Dyskusja: W jaki najodpowiedniejszy sposób należałoby ułożyć relacje państwo–Kościół?

Państwo teokratyczne

państwa
teokratyczne

- We współczesnym świecie występują także państwa teokratyczne, w których religia pełni funkcję nadrzędną wobec ustawodawstwa świeckiego. Oznacza to, że system norm prawnych obowiązujących w państwie jest oparty na normach religijnych. Takie rozwiązanie jest obecnie popularne w wielu krajach muzułmańskich, w których religijne **prawo szariatu** stanowi regulację wszystkich dziedzin życia społecznego i prywatnego. Cechą państwa teokratycznego jest przeważnie brak podziału instytucji na państwowe i religijne. Jeśli zaś instytucje o charakterze świeckim funkcjonują, to są ściśle podporządkowane religijnym. Równocześnie najwyższa władza w takich państwach jest sprawowana przez osoby duchowne. Przykładem państwa teokratycznego jest Watykan z papieżem na czele oraz Iran pod rządami ajatollaha.

Ajatollah Ali Khamenei od 1989 r. jest przywódcą duchowym i politycznym w Iranie.

Ajatollah – tytuł wyższego duchownego w wyznaniu szyickim islamu.

Konstytucja Islamskiej Republiki Iranu z 8 lipca 1989 r.

Art. 2. Islamska Republika to system oparty na wierze w:

1. Jednego Boga [...] jego wyłączną suwerenność i prawo do stanowienia prawa i konieczność podporządkowania się Jego przykazaniom;
2. Objawienie Boże i jego zasadniczą rolę w określaniu prawa;

Art. 4. Wszystkie cywilne, karne, finansowe, gospodarcze, administracyjne, kulturalne, wojskowe, polityczne i inne przepisy ustawowe i wykonawcze muszą być oparte na islamskich kryteriach. Zasada ta odnosi się absolutnie i ogólnie do wszystkich artykułów Konstytucji, jak również do wszystkich innych ustaw i rozporządzeń [...].

Art. 12. Oficjalną religią Iranu jest islam i szkoła Twelver Ja'fari i ta zasada pozostanie wiecznie nienaruszona. [...]

Art. 13. Zoroastrianie, Żydzi i irańscy chrześcijanie są jedynymi uznawanymi religijnymi mniejszościami, które w granicach prawa mogą odprawiać swoje religijne rytuały i ceremonie i działać zgodnie ze swymi zasadami w kwestii spraw osobistych i religijnej edukacji.

Źródło: <https://link.operon.pl/nB> [dostęp: 22.08.2024].

Ćwiczenie

Na podstawie fragmentu konstytucji wykonaj polecenia.

- a) Podaj, jaki model stosunków państwo–Kościół obowiązuje w Iranie.
- b) Określ relacje między prawem religijnym a państwowym.
- c) Oceń, w jakim stopniu w Iranie jest zapewniona wolność religijna.

Państwo ateistyczne

państwa
ateistyczne

- We współczesnym świecie państwa ateistyczne stanowią rzadkość. Ten typ relacji z Kościołem jest charakterystyczny przede wszystkim dla państw komunistycznych, które promując ateizm, łączą go przeważnie z różnego rodzaju formami zwalczania praktyk religijnych. Taka walka może przyjmować zarów-

no charakter propagandowy, jak i terroru wobec wyznawców poszczególnych religii.

Pogrzeb ofiar zamachu na chrześcijan w Aleksandrii. Prześladowania religijne nie są cechą charakterystyczną tylko państw ateistycznych. We współczesnym świecie pojawiają się one także w krajach, które teoretycznie gwarantują wolność wyznania (np. w Chińskiej Republice Ludowej czy Korei Północnej). Akty przemocy przeciwko wyznawcom religii zostały stanowczo potępione m.in. przez Unię Europejską, która w tej sprawie wydała specjalną deklarację.

Model relacji państwo–Kościół w Polsce

Rzeczpospolita Polska zaliczana jest do państw neutralnych światopoglądowo. Model relacji państwo–Kościół został określony w art. 25 Konstytucji RP, zgodnie z którym należy przyjąć, że Polska jest krajem umiarkowanie świeckim. Stosunek państwa do poszczególnych Kościołów i związków wyznaniowych regulują Konstytucja i ustawy, a w przypadku Kościoła katolickiego dodatkowo jeszcze umowa międzynarodowa, jaką jest **konkordat**. Zgodnie z postanowieniami konkordatu organy władzy państwowej nie ingerują w obsadzanie stanowisk kościelnych i organizację struktur Kościoła katolickiego na ziemiach polskich. Stolica Apostolska gwarantuje, że żadna jednostka organizacyjna Kościoła nie wykroczy poza terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, a wyznaczani na stanowiska kościelne duchowni będą obywatelami polskimi. Postanowienia konkordatu zakładają sprawowanie kultu publicznego oraz określają dni wolne od pracy, które mają charakter religijny. Konkordat stanowi gwarancję zawieranie małżeństw kanonicznych, nauczanie religii w szkołach oraz prowadzenie placówek oświatowych i wychowawczych. Zapewnia ponadto opiekę duszpasterską dla żołnierzy, osób znajdujących się w szpitalach, domach opieki społecznej, zakładach penitencjarnych, placówkach wychowawczych i resocjalizacyjnych. Obecnie Kościół jest finansowany z datków wiernych, ale otrzymuje również wsparcie państwa i korzysta z przywilejów podatkowych. Państwo polskie finansuje między innymi katechetów i lekcje religii w szkołach publicznych, a także kapelanów w służbach mundurowych.

◀ model relacji
państwo–Kościół

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej

Art. 25.

1. Kościoły i inne związki wyznaniowe są równouprawnione.
2. Władze publiczne w Rzeczypospolitej Polskiej zachowują bezstronność w sprawach przekonań religijnych, światopoglądowych i filozoficznych, zapewniając swobodę ich wyrażania w życiu publicznym.

Źródło: <http://www.sejm.gov.pl> [dostęp: 12.07.2023].

Ćwiczenie

Wyjaśnij, dlaczego model relacji państwo–Kościół w Polsce określa się mianem umiarkowanie świeckiego. Uzasadnij swoją odpowiedź.

Konkordat między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską

Art. 16.

1. Opiekę duszpasterską nad żołnierzami wyznania katolickiego w czynnej służbie wojskowej, w tym również zawodowej, sprawuje w ramach ordynariatu polowego Biskup Polowy zgodnie z prawem kanonicznym i statutem zatwierdzonym przez Stolicę Apostolską w porozumieniu z kompetentnymi władzami Rzeczypospolitej Polskiej.
2. Żołnierzom, o których mowa w ustępie 1, zapewnia się możliwość swobodnego uczestniczenia we Mszy św. w niedziele i święta, jeśli nie koliduje to z ważnymi obowiązkami służbowymi.

Źródło: <https://www.arslege.pl> [dostęp: 12.07.2023].

Ćwiczenie

Podaj, jaki model relacji państwo–Kościół obowiązuje w Polsce. Uzasadnij swoją odpowiedź na podstawie art. 16 Konkordatu między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską.

Stosunki z innymi związkami wyznaniowymi są regulowane przez ustawy. Uchwalona w 1991 r. ustawa o stosunku państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego – znowelizowana między innymi pod wpływem podpisanego konkordatu ze Stolicą Apostolską – przekazuje mu takie same prawa jak Kościołowi katolickiemu. Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny dysponuje między innymi prawem do sprawowania kultu publicznego, nauczania religii, prowadzenia placówek oświatowych i posługi duszpasterskiej. Identyczne rozwiązania funkcjonują w Ustawie z dnia 21 kwietnia 1936 r. o stosunku Państwa do Muzułmańskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej.

Ustawa z dnia 21 kwietnia 1936 r. o stosunku Państwa do Muzułmańskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej

Art. 32.

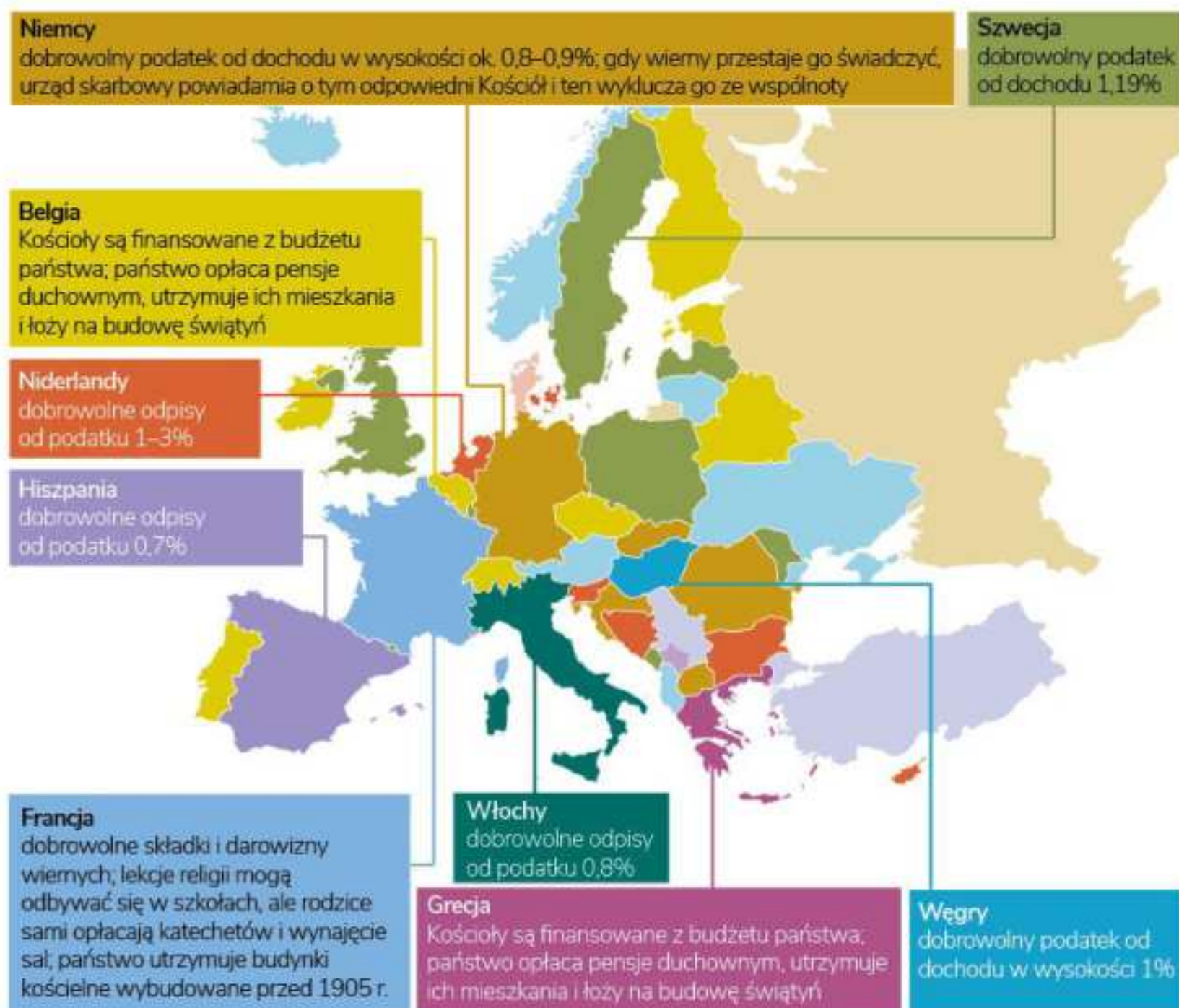
Nauka religii dla młodzieży wyznania muzułmańskiego w zakładach naukowych, których program obejmuje kształcenie młodzieży poniżej lat 18, utrzymywanych w całości lub części przez Państwo lub ciała samorządowe, jest w ramach przepisów państwowych obowiązkowa i udzielana jest przez nauczycieli, mianowanych przez władze szkolne spośród osób posiadających kwalifikacje, ustalone przez przepisy państwowe, oraz upoważnienie Muftiego do nauczania religii.

Źródło: <http://prawo.sejm.gov.pl> [dostęp: 12.07.2023].

Ćwiczenie

Rozstrzygnij, na podstawie art. 32 Ustawy z dnia 21 kwietnia 1936 r. o stosunku Państwa do Muzułmańskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej, czy Kościół katolicki jest bardziej uprzywilejowany od innych związków wyznaniowych występujących w Polsce. Uzasadnij swoją odpowiedź.

Źródła finansowania Kościołów w Europie

Podsumowanie lekcji

- Państwa neutralne światopoglądowo mogą występować w formie radykalnej i umiarkowanej. ◀ s. 222
- Państwa wyznaniowe gwarantują dominującą pozycję jednej religii lub jednemu wyznaniu. ◀ s. 223
- Państwa teokratyczne charakteryzują się ustawodawstwem państwowym opartym na prawie religijnym. ◀ s. 224
- Państwa ateistyczne, stojąc oficjalnie na stanowisku, że Bóg nie istnieje, starają się taki pogląd zaszczepić społeczeństwu. ◀ s. 224
- Polska zaliczana jest do krajów o umiarkowanie neutralnym światopoglądzie. ◀ s. 225

Zadania (wykonuj w zeszycie)

1. Wyjaśnij różnicę w podejściu do Kościoła i związków wyznaniowych w państwie radykalnie świeckim i umiarkowanie świeckim.
2. Która regulacja stosunków państwo–Kościół jest najbardziej niesprawiedliwa z punktu widzenia praw jednostki do wolności wyznania? Uzasadnij swoje stanowisko.
3. Przedstaw różne rozwiązania dotyczące regulacji stosunków państwo–Kościół.
4. Oceń na podstawie różnych źródeł informacji stopień wolności religijnej na świecie.
5. Przedstaw model relacji państwo–Kościół w Rzeczypospolitej Polskiej i rozważ jego pozytywne i negatywne skutki dla instytucji państwa.

Propozycja projektu edukacyjnego

Ustroje polityczne sąsiadów państwa polskiego – prezentacje multimedialne

Podzielcie się na siedem zespołów. Każdy zespół niech zajmie się zgromadzeniem informacji na temat ustroju politycznego losowo wybranego państwa będącego naszym sąsiadem. Na podstawie zebranych informacji stwórzcie prezentację multimedialną, która będzie zawierać informacje na temat władzy wykonawczej, ustawodawczej, sądowniczej oraz praw i wolności człowieka. Przygotowane prezentacje przedstawcie na forum klasy.

Chcesz wiedzieć więcej – przeczytaj

- A. Antoszewski, R. Herbut, *Systemy polityczne współczesnego świata*, Gdańsk 2004.
R. Balicki, *Ustroje państw współczesnych*, Wrocław 2003.
W. Góralski, *Wstęp do prawa wyznaniowego*, Płock 2003.
M. Gulczyński, *Panorama systemów politycznych świata*, Warszawa 2004.
M. Gulczyński, *Współczesne systemy polityczne*, Zielona Góra 2002.
J. Krukowski, *Kościół i państwo. Podstawy relacji prawnych*, Lublin 2000.
J. Krukowski, *Polskie prawo wyznaniowe*, Warszawa 2005.
W. Lamentowicz, *Państwo współczesne*, Warszawa 1996.
A. Mezglewski, H. Misztal, P. Stanisławski, *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2008.
A. Michalak, *Postępowanie ustawodawcze w parlamencie Zjednoczonego Królestwa w zakresie rządowych projektów ustaw publicznych*, Warszawa 2013.
A. Michalak, *Systemy polityczne wybranych państw Azji Południowo-Wschodniej*, Łódź 2018.
M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2010.
A. Pullo, *Ustroje państw współczesnych*, Warszawa 2006.
Spółczesność i polityka, t. II, *Współczesne systemy rządów*, red. K.A. Wojtaszczyk, W. Jakubowski, Warszawa 2017.
M. Staszewski, *Państwo – Kościół w Europie Środkowo-Wschodniej. Aspekty instytucjonalno-prawne*, Warszawa 1994.
Ustroje państw współczesnych, red. W. Skrzydło, Lublin 2001.
E. Zieliński, *Nauka o państwie i polityce*, Warszawa 2006.
<https://biblioteka.sejm.gov.pl> – Biblioteka Sejmowa [dostęp: 12.07.2023].
www.cbos.pl – Centrum Badania Opinii Społecznej [dostęp: 12.07.2023].
www.freedomhouse.org – Freedom House [dostęp: 12.07.2023].
www.racjonalista.pl – Ośrodek Racjonalno-Sceptyczny im. de Voltaire'a [dostęp: 12.07.2023].
www.wiara.pl – Portal katolicki [dostęp: 12.07.2023].

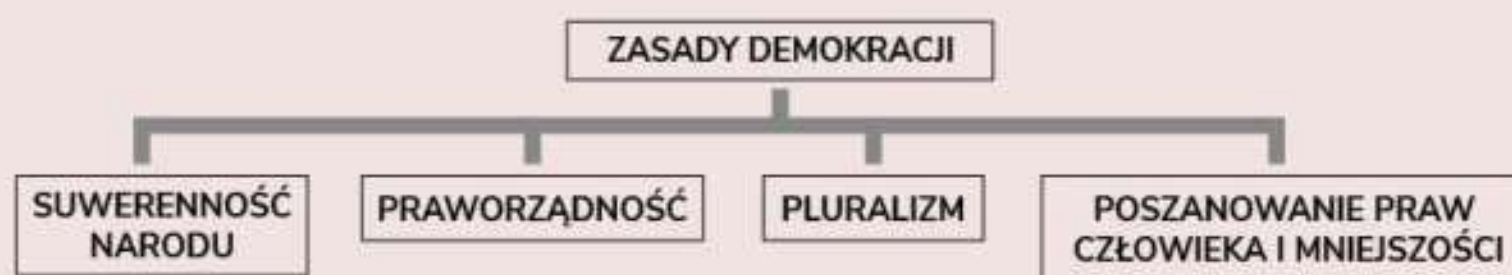
IV. PAŃSTWO – POWTÓRZENIE

1. Mechanizmy sprawowania władzy

Kluczową zasadą **mechanizmu sprawowania władzy** w państwach demokratycznych jest **suwerenność narodu**, która daje prawo do sprawowania władzy wszystkim obywatelom. Ze względu jednak na funkcjonowanie wielomilionowych państw **demokracja bezpośrednia** jest rzadkością, a władza jest sprawowana **pośrednio** przez partie polityczne wybrane w demokratycznych wyborach. System sprawowania władzy w **państwach niedemokratycznych** jest zaprzeczeniem zasad demokracji. Obywatele są pozbawieni swoich praw i wolności lub posiadają je w bardzo ograniczonym zakresie. Brak jest pluralizmu politycznego, a sprawujący władzę opierają swoje panowanie na rozbudowanym aparacie przymusu, donosicielstwie, korupcji i propagandzie. System sprawowania władzy o charakterze niedemokratycznym został przedstawiony w dziele **Niccola Machiavellego Książę** i książce **Ryszarda Kapuścińskiego Cesarz**.

s. 134
s. 156
s. 156–157
s. 157
s. 158

s. 159

2. Głowa państwa we współczesnym świecie

We współczesnym świecie **głowa państwa** może mieć charakter jednoosobowy lub kolegialny. Jednoosobową głową państwa może być monarcha albo prezydent. **Władza monarchy** może mieć charakter absolutny, konstytucyjny albo parlamentarny. Pozycja **prezydenta** zależy od systemu rządów obowiązującego w danym państwie. W **systemie prezydenckim** jest on zarazem szefem rządu, a prezydent i jego rząd nie odpowiadają politycznie przed parlamentem. W **systemie parlamentarnym** funkcje te zostały rozdzielone i rząd ponosi odpowiedzialność polityczną przed parlamentem. Wśród uprawnień głowy państwa znajdują się **prerogatywy**, które realizuje samodzielnie, bez konieczności uzyskania na nie zgody w postaci kontrasygnaty.

s. 162
s. 162
s. 163
s. 164
s. 163
s. 164

3. Ustrój polityczny Stanów Zjednoczonych

Stany Zjednoczone Ameryki to **państwo federalne**, składające się z 50 stanów, w którym funkcjonuje prezydencki system rządów. Głową państwa i zarazem szefem rządu jest **prezydent**, wybierany na 4 lata, w wyborach powszechnych, ale pośrednich. Posiada on typowe dla rządów w wielu krajach kompetencje, nie ma jednak prawa do inicjatywy ustawodawczej i rozwiązania parlamentu. Parlament USA to **Kongres** składający się z Izby Reprezentantów i Senatu. Deputowani **Izby Reprezentantów** są wybierani co 2 lata. **Senatorowie** są wybierani co 6 lat i reprezentują interes poszczególnych stanów. Władzę sądowniczą w USA sprawują sądy federalne, sądy szczególne oraz Sąd Najwyższy. Naczelnym organem władzy sądowniczej, pełniącym jednocześnie funkcje trybunału konstytucyjnego, jest **Sąd Najwyższy**.

s. 165
s. 165
s. 166–167
s. 166
s. 167
s. 167–168

4. System półprezydencki we Francji i superprezydencki w Rosji

System półprezydencki, określany również jako parlamentarno-prezydencki, mieszany lub semiprezydencki, stanowi połączenie systemu prezydenckiego z parlamentarnym, w którym występuje silna pozycja **prezydenta**, wybranego w wyborach powszechnych i bezpośrednich. Połączeniem systemu prezydenckiego z parlamentarnym jest także **system superprezydencki**, którego podstawowymi cechami są brak mechanizmu kontroli i równowagi oraz absolutna dominacja prezydenta w systemie rządów. Przykładem systemu półprezydenckiego jest **Francja**, gdzie władzę wykonawczą sprawują **prezydent i rząd z premierem na czele**, a władzę ustawodawczą – dwuizbowy parlament składający się ze **Zgromadzenia Narodowego i Senatu**. Powszechny wymiar sprawiedliwości we Francji ma charakter trójinstancyjny i tworzą go **sądy rejonowe, apelacyjne i Sąd Kasacyjny**. System superprezydencki występuje w **Federacji Rosyjskiej**, w której władzę wykonawczą sprawują **prezydent i rząd na czele z premierem**, a władza ustawodawcza należy do **Zgromadzenia Federalnego** złożonego z **Dumy Państwowej i Rady Federacji**. Wymiar sprawiedliwości w Rosji określają Konstytucja Federacji Rosyjskiej i federalne ustawy konstytucyjne.

s. 169
s. 172–173
s. 169–171
s. 171–172
s. 173–174

5. Ustrój polityczny Wielkiej Brytanii i Niemiec

- s. 179 **System parlamentarny** może występować w odmianie gabinetowo-parlamentarnej oraz parlamentar-
s. 183– no-gabinetowej i charakteryzuje się uzależnieniem egzystencji władzy wykonawczej od władzy usta-
s. 184 wodawczej. **System kanclerski** jest uznawany za odmianę systemu parlamentarno-gabinetowego,
s. 180– w którym doszło do wzmocnienia pozycji szefa rządu. Władzę wykonawczą w **Wielkiej Brytanii** pełni
s. 182 w imieniu **monarchy rząd na czele z premierem**, a władzę ustawodawczą – parlament składający się
s. 184 z **Izby Lordów i Izby Gmin**. Władzę wykonawczą w **Republice Federalnej Niemiec** pełni **prezydent**
oraz **rząd na czele z kanclerzem**, a władzę ustawodawczą – parlament składający się z **Bundestagu**
i **Bundesratu**.

6. Ustrój polityczny Włoch i Szwajcarii

- s. 189 **Włochy** to przykład państwa, w którym funkcjonuje system **parlamentarno-gabinetowy**. Władzę wy-
s. 189– konawczą sprawują **prezydent oraz rząd z premierem na czele**, a władzę ustawodawczą – parlament
s. 190 składający się z dwóch izb: **Izby Deputowanych** oraz **Senatu**. System sądownictwa włoskiego ma cha-
s. 188 rakter trójinstancyjny. System **parlamentarno-komitetowy**, funkcjonujący w **Szwajcarii**, charaktery-
s. 192 zuje się podporządkowaniem wszystkich organów państwowych parlamentowi. W Szwajcarii **rząd** pełni
funkcję komitetu wykonawczego, a sprawami ustawodawczymi zajmuje się **Zgromadzenie Związkowe** –
s. 194 dwuizbowy parlament, który składa się z **Rady Narodowej i Rady Kantonów**. W Szwajcarii na
poziomie państwowym funkcjonuje tylko **Sąd Federalny**, a struktura sądownictwa zależy od prawodaw-
stwa poszczególnych kantonów.

7. Dezintegracja państw złożonych w Europie

- s. 196 **Procesy integracyjne i dezintegracyjne** w Europie pojawiły się już w starożytności. Jednym z pierw-
szych państw, które uległo dezintegracji, było Imperium Rzymskie. Próby jego odbudowania w śre-
dniowieczu zakończyły się niepowodzeniem. Na przestrzeni wieków problemy z integracją miały i mają
państwa złożone z wielu narodów. Przykładami takich federacji były Związek Socjalistycznych Republik
s. 198 Radzieckich, Czechosłowacja i Jugosławia. Początek dezintegracji tych państw wiąże się z **Jesienią**
s. 198 **Narodów. Rozpad ZSRR** nastąpił pod wpływem kryzysu politycznego, ekonomicznego i społecznego,
a poszczególne narody wchodzące w jego skład zaczęły ogłaszać niepodległość. Czechosłowacja zo-
stała rozwiązana pokojowo na drodze tzw. **aksamitnego rozrodu**. **Krwawa dezintegracja**, wywołana
s. 199 kryzysem ekonomicznym oraz różnicowaniem narodowościowym i religijnym, dotknęła natomiast Ju-
s. 200 gosławię.

8. Władza regionalna w państwach federalnych i unitarnych

- s. 202 **Francja** to państwo unitarne, zdecentralizowane o trójstopniowej strukturze samorządu terytorialnego.
s. 202– Najmniejszą jednostką samorządową są **gminy**, wchodzące w skład **departamentów**. Ostatnią jednost-
s. 203 ką wspólnoty terytorialnej Francji jest **region**, którego zadania mają charakter planistyczny. **Królestwo**
Hiszpanii to także państwo unitarne, ale o bardzo szerokiej autonomii. W państwie tym podstawową
s. 203 jednostką samorządów są **gminy (municipia)**, zrzeszone w prowincje o podobnej strukturze organi-
s. 204 zacyjnej. Szczególną pozycję w Hiszpanii mają dobrowolnie tworzone **wspólnoty autonomiczne**. **Re-**
s. 204– **publika Federalna Niemiec** to państwo związkowe, w którym większość **landów** jest podzielona na
s. 206 **gminy i powiaty**. Ich struktura jest zróżnicowana i uzależniona od przyjętego modelu systemu ustrojo-
s. 206 wego jednostki samorządowej przyjętego przez dany kraj związkowy. **Szwajcaria** to państwo federalne,
s. 206 w którym części składowe, jakimi są **kantony**, mają jednolite strukturę samorządową. Jednost-
s. 206 ką samorządową w tym państwie jest **gmina**.

9. Reżimy demokratyczne i hybrydowe w państwach pozaeuropejskich

- s. 208 **Boliwia** to **wielonarodowa republika prezydencka** o charakterze unitarnym zdecentralizowanym.
s. 208– Parlament Boliwii to **Wielonarodowe Zgromadzenie Ustawodawcze**, składające się z **Izby deputo-**
s. 209 **wanych i Izby senatorów**. Władza wykonawcza w Boliwii należy do **prezydenta**. W Boliwii funkcjonuje
podwójny wymiar sprawiedliwości, który charakteryzuje się funkcjonowaniem **sądownictwa konstytu-**
s. 210 **cyjnego i sądów wspólnotowych**. **Indie** to **parlamentarna republika związkowa**, będąca członkiem
Brytyjskiej Wspólnoty Narodów. Władzę ustawodawczą tworzy dwuizbowy parlament, składający się
s. 210– z **Izby Ludowej i Izby Stanowej**. Władzę wykonawczą sprawują **prezydent i rząd na czele z premie-**
s. 211 **rem**. Władza sądownicza ma charakter trójstopniowy. Składają się na nią **sądy okręgowe, sądy stano-**
s. 211 **we i Sąd Najwyższy**. **RPA** to **federalna demokracja parlamentarna** z bikameralnym parlamentem
i prezydentem pełniącym funkcję szefa rządu. Władzę ustawodawczą sprawuje dwuizbowy parlament

składający się ze **Zgromadzenia Narodowego** i **Krajowej Rady Prowincji**. Władzę wykonawczą pełni **prezydent**, wybierany spośród członków Zgromadzenia Narodowego wraz ze wspierającym go rządem. Na strukturę sądownictwa w RPA składają się **sądy rejonowe, sądy wyższe, Najwyższy Sąd Apelacyjny i Trybunał Konstytucyjny**. **Singapur** to **parlamentarno-gabinetowa republika**, będąca członkiem Brytyjskiej Wspólnoty Narodów. Władzę ustawodawczą pełni **jednoizbowy parlament**, a szerokie kompetencje w zakresie tworzenia prawa posiada **Prezydencka Rada Praw Mniejszości**, która określana jest jako quasi-druga izba parlamentu. Władza wykonawcza w Singapurze należy do **prezydenta**, który jest wybierany z zachowaniem zasady reprezentacji poszczególnych mniejszości narodowych oraz **gabinetu** z premierem na czele. Konstytucyjny wymiar sprawiedliwości w Singapurze tworzą **Sąd Najwyższy i sądy państwowe**.

s. 212–213

s. 213

s. 213

s. 213–214

10. Reżimy niedemokratyczne we współczesnym świecie

Arabia Saudyjska, Białoruś, Chiny, Korea Północna i Turkmenistan to **reżimy niedemokratyczne**, w których obywatele mają ograniczone prawa. **Arabia Saudyjska** to **monarchia absolutna**, w której władzę sprawuje dynastia Saudów, a wymiar sprawiedliwości wydaje wyroki na podstawie prawa szariatu. **Białoruś** to państwo europejskie, w którym panuje **reżim autorytarny** stworzony przez Aleksandra Łukaszenkę. **Chińska Republika Ludowa** to państwo **dyktatury ludowej**, w którym władza należy do Komunistycznej Partii Chin. Gospodarka Chin opiera się na teorii socjalizmu rynkowego stworzonego przez Denga Xiaopinga. **Koreańska Republika Ludowo-Demokratyczna** to **reżim totalitarny** stworzony przez Kim Ir Sena, w którym niepodzielna władza znajduje się w rękach rodziny Kimów. **Turkmenistan** to **autorytarne państwo** powstałe po rozpadzie ZSRR, w którym władzę sprawuje prezydent otoczony kultem jednostki.

s. 216

s. 216

s. 217–

218

s. 218–

219

s. 219–

220

s. 220

11. Relacje państwo–Kościół we współczesnym świecie

Państwa neutralne światopoglądowo mogą występować w formie radykalnej i umiarkowanej. W **formie radykalnej** zakazane jest urzeczywistnianie swoich przekonań religijnych w życiu publicznym, a w **formie umiarkowanej** jest to dopuszczalne. **Państwa wyznaniowe** gwarantują dominującą pozycję jednej religii lub jednemu wyznaniu. **Państwa teokratyczne** charakteryzują się ustawodawstwem państwowym opartym na prawie religijnym. **Państwa ateistyczne**, stojąc oficjalnie na stanowisku, że Bóg nie istnieje, starają się taki pogląd zaszczerpić społeczeństwu. **Polska** jest zaliczana do krajów o **umiarkowanie neutralnym światopoglądzie**.

s. 222

s. 223

s. 224

s. 224

s. 225

SPRAWDŹ, CZY UMIESZ! (wykonuj w zeszycie)

1. Podaj, jakie systemy polityczne występują w wymienionych państwach.
USA, Wielka Brytania, Niemcy, Francja, Włochy, Szwajcaria
2. Podane państwa zaklasyfikuj jako monarchie lub republiki.
Stany Zjednoczone, Polska, Wielka Brytania, Dania, Niemcy, Szwecja, Włochy, Monako
3. Rozstrzygnij, które z podanych zdań są prawdziwe, a które fałszywe.
 - a) Federacja to państwo związkowe, którego części składowe mają samodzielność prawną i określoną autonomię polityczną.
 - b) System polityczny Niemiec ze względu na silną pozycję szefa rządu jest określany mianem prezydenckiego.
 - c) Państwo totalitarne charakteryzuje się pluralizmem politycznym.
 - d) Prezydent USA jest wybierany w wyborach powszechnych pośrednich.
4. Wskaż państwo, w którym występuje parlamentarno-komitetowy system polityczny.
 - A. Szwajcaria
 - B. Stany Zjednoczone
 - C. Polska
 - D. Włochy
 - E. Francja
5. Podaj nazwy brakujących elementów tabeli.

PAŃSTWO	PARLAMENT	
	IZBA WYŻSZA	IZBA NIŻSZA
USA	Senat	
Włochy		Izba Deputowanych
	Izba Lordów	Izba Gmin
	Rada Kantonów	Rada Narodowa
Francja	Senat	

6. Zapoznaj się fragmentem konstytucji USA. Określ, jaki rodzaj odpowiedzialności został w nim przedstawiony, oraz podaj, jakim pojęciem jest on nazywany w USA.

Konstytucja USA

§4. Prezydent, wiceprezydent i każdy funkcjonariusz cywilny Stanów Zjednoczonych zostaje usunięty z urzędu w razie postawienia przez Izbę Reprezentantów w stan oskarżenia i skazania za zdradę, przestępstwo lub inne ciężkie przestępstwa albo przewinienia.

Źródło: <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/usa.html> [dostęp: 12.07.2023].

7. Przeanalizuj fragmenty konstytucji Hiszpanii i rozstrzygnij, czy ma ona charakter unitarny, czy federalny. Uzasadnij swoją odpowiedź.

Art. 2.

Konstytucja opiera się na nierozdzielnej jedności Narodu hiszpańskiego, wspólnej i niepodzielnej ojczyzny wszystkich Hiszpanów, a także uznaje i zapewnia prawo do autonomii stanowiących go narodowości i regionów oraz solidarność między wszystkimi.

Art. 137.

Państwo jest zorganizowane terytorialnie w municypia, prowincje i we wspólnoty autonomiczne, jakie się ukonstytuują. Wszystkie te jednostki posiadają autonomię dla zarządzania swoimi odpowiednimi sprawami.

Art. 139.

1. Wszyscy Hiszpanie mają te same prawa i obowiązki na całym terytorium państwa.

Źródło: <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/hiszpania.html> [dostęp: 12.07.2023].

8. Przeanalizuj fragment konkordatu między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską i udziel odpowiedzi na poniższe pytania.

Konkordat między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r. (fragment)

Art. 14

1. Kościół katolicki ma prawo zakładać i prowadzić placówki oświatowe i wychowawcze, w tym przedszkola oraz szkoły wszystkich rodzajów, zgodnie z przepisami prawa kanonicznego i na zasadach określonych przez odpowiednie ustawy.
2. W realizowaniu minimum programowego przedmiotów obowiązkowych i w wystawianiu druków urzędowych szkoły te podlegają prawu polskiemu. W realizowaniu programu nauczania pozostałych przedmiotów szkoły te stosują się do przepisów kościelnych. O publicznym charakterze tych szkół i placówek decyduje prawo polskie.
3. Nauczyciele, wychowawcy i inni pracownicy oraz uczniowie i wychowankowie szkół i placówek wymienionych w ustępie 1 – jeśli są one szkołami lub placówkami publicznymi albo mają uprawnienia szkół lub placówek publicznych – mają prawa i obowiązki takie same jak analogiczne osoby w szkołach i placówkach publicznych.
4. Szkoły i placówki wymienione w ustępie 1 będą dotowane przez Państwo lub organy samorządu terytorialnego w przypadkach i na zasadach określonych przez odpowiednie ustawy.

Źródło: <http://pl.wikisource.org> [dostęp: 12.07.2023].

- a) Podaj, w jakim przypadku Kościół może podczas realizacji programu nauczania stosować tylko przepisy prawa kanonicznego.
- b) Wyjaśnij, jakie obowiązki spoczywają na Kościele, jeżeli zdecyduje się prowadzić szkołę publiczną.
- c) Podaj, w jakim przypadku Kościół, który prowadzi szkołę publiczną, musi zastosować się do prawa polskiego.

PUBLICYSTYCZNYM OKIEM – MATERIAŁ DO DYSKUSJI

Porównaj warunki studiowania w Turkmenistanie i Polsce. Wyjaśnij, jaki wpływ na te warunki mają panujące w tych krajach reżimy polityczne.

Tekst 1.

Turkmenistan – jeden z najbardziej totalitarnych reżimów na świecie

Wielu młodych Turkmenów drażni to, że nie mogą chodzić do meczetów, klubów, prowadzić samochodów czy mówić tego, co myślą. Ale wielu też nie zdaje sobie sprawy, że w ich kraju coś jest nie tak, że jest on uznawany za jeden z najbardziej totalitarnych na świecie.

Wrześniowy wieczór w stolicy Turkmenistanu, Aszchabadzie, przynosi długo oczekiwane orzeźwienie. Osiedle domów jednorodzinnych na obrzeżach miasta, z dala od marmurowych pałaców i cudacznym pomników, nie różni się wiele od podobnych miejsc w innych częściach świata. Nasi gospodarze to młodzi ludzie po studiach w Anglii, Rosji i na Ukrainie. Jedni rozpalają grilla, inni powoli sączą whisky lub piwo, ktoś stroi gitarę. Pod swoim dachem czują się swobodnie. Gdy pytamy, jak spędzają weekendowe

wieczory, odpowiadają, że właśnie tak. W Aszchabadzie bowiem młodzi ludzie nie mają za wiele do roboty. Od dwudziestej trzeciej godzina policyjna skutecznie uniemożliwia im spacerowanie po ulicy, a brak klubów, barów i restauracji utrudnia spotkania w innych miejscach niż własny ogródek. [...]

Kwestią często pomijaną przez obserwatorów jest to, jak w tej rzeczywistości odnajdują się młodzi ludzie. Młode pokolenie nie miało szans na zdobycie dobrego wykształcenia, gdyż przez lata rządów Nyýazowa system edukacji koncentrował się na nauce Ruhnamy – „księgi duszy” autorstwa pierwszego prezydenta, aspirującej do miana moralnego przewodnika narodu. Szkolnych podręczników jest niewiele, a te dostępne są przestarzałe i zideologizowane. O ile Berdimuhamedow podjął pewne próby reformy systemu kształcenia (między innymi przywrócił dwunastoletnią naukę – wcześniej obowiązkowo należało uczęszczać do szkoły przez dziesięć lat), jego poziom nadal pozostaje niski. Uważane za prestiżowe tureckie szkoły założone w latach dziewięćdziesiątych XX wieku przez Fethullaha Gülena (oskarżanego przez tureckie władze o inspirowanie puczu z lipca 2016 roku), powiązane z ruchem religijno-społecznym Nurcular, zostały zamknięte w 2011 roku pod zarzutem szerzenia islamistycznej ideologii.

Według Farida Tuhbatullina z Turkmeńskiej Inicjatywy na rzecz Praw Człowieka, głównym problemem lokalnej młodzieży jest właśnie brak dostępu do uczelni.

– Po szkole młodzi ludzie chcą kontynuować naukę na studium lub wyższej uczelni – tłumaczy Tuhbatullin. – Wedle oficjalnych danych każdego roku średnio 100 tysięcy osób kończy obowiązkowe dwanaście klas, a tylko ośmiu tysiącom udaje się kontynuować naukę. Zatem ponad 90 tysięcy nie ma takiej możliwości – tłumaczy działacz.

Ponadto młodzi mężczyźni mają obowiązek odbycia dwuletniej służby wojskowej, po której zakończeniu wielu nie może wrócić na studia ani znaleźć zatrudnienia, ani nie ma pieniędzy, by wyjechać z kraju. Według nieoficjalnych danych, bezrobocie w Turkmenistanie dochodzi do 40 procent w miastach i 60 procent na wsiach, gdzie często głównym dochodem rodzin są emerytury.

Jednocześnie życie tych, którym udaje się kontynuować naukę, poddawane jest niemal całkowitej kontroli. Od studentów wymaga się bezwzględnego noszenia mundurków – dziewczęta chodzą w długich czerwonych sukniach z haftem przy dekolcie i tradycyjnych nakryciach głowy (toczkach) i warkoczach, a młodzi mężczyźni w garniturach. W internatach opiekunowie pilnują, by po godzinie dwudziestej drugiej nikt nie wychodził z pokoju. Chłopcy i dziewczęta nie mogą również odwiedzać się lub spędzać wspólnie wolnego czasu; trzymanie się za ręce lub pocałunki są surowo zakazane. Jakby tego było mało, od 2013 roku młodzi ludzie zobowiązani są składać przysięgę, że dopóki nie ukończą nauki, nie będą prowadzić samochodu oraz nie wsiądną do auta kierowanego przez innego studenta. Nie mogą również odwiedzać barów i dyskotek (których i tak oficjalnie brak) oraz chodzić do meczetów. Nie ma kawiarni ani organizacji pozarządowych, gdzie młodzież mogłaby spędzać czas, rozmawiać i udzielać się społecznie. Jak twierdzi Tuhbatullin, na uczelniach i w czasie wolnym młodzi zazwyczaj uczą się wypełniać funkcje reprezentacyjne, śpiewają piosenki wysławiające prezydenta, trenują, maszerują. Ogromna liczba świąt narodowych i oficjalnych wydarzeń, takich jak otwarcie hotelu czy nowej drogi wymaga obecności młodzieży prezentującej program artystyczny. Próby zatem zajmują ogromną część młodości. Na mocy dekretu z 2010 roku studenci zobowiązani są również do regularnych ćwiczeń fizycznych, co akurat wielu odpowiada. Promocja zdrowego trybu życia zyskała status sprawy wagi państwowej.

Źródło: D. Lundberg, *Turkmenistan – jeden z najbardziej totalitarnych reżimów na świecie*, <https://www.polityka.pl>, <https://link.operon.pl/rg> [dostęp: 12.07.2023].

Tekst 2.

Studenckie życie kosztuje już 1900 zł. Ale polski student i tak należy do najbiedniejszych w Europie Polkiemu studentowi się nie przelewa, zwłaszcza na tle europejskich kolegów. Na utrzymanie musi znaleźć 1900 zł miesięcznie i nie ma co liczyć na rodziców. Jego kolega z Niemiec, Czech czy Litwy może tymczasem spokojnie się uczyć.

– Dokładnie 1904 złote – tyle wynosi miesięczny koszt życia polskiego żaka – wynika z raportu Związku Banków Polskich, który jako pierwszy publikuje portal money.pl. To najwyższa kwota w historii, rok temu utrzymanie studenta było o 300 złotych tańsze. Z czego to się bierze?

Jak tłumaczy nam Przemysław Barbrich ze Związku Banków Polskich, przede wszystkim z inflacji i rosnących kosztów nauki oraz życia. Ale nie tylko – polski student nie chce już prowadzić ubogiego życia. Dlatego w tegorocznym badaniu ZBP wziął pod uwagę też takie „luksusy” jak karta do kina czy dwie randki w pizzerii w miesiącu.

Najwięcej jednak polski żak wydaje według badania „Portfel studenta” na chesne – ponad 500 zł. Lokum można dostać już za niewiele ponad 400 zł miesięcznie, o ile wybierze się akademik.

Czemu chesne tak wysoko stoi w hierarchii kosztów? Bo choć studia są w Polsce teoretycznie darmowe, to przecież dotyczy to tylko nauki na uczelniach publicznych. A na niemal 400 uczelni w Polsce, ponad 250 to te prywatne. Dodatkowo za niektóre studia (np. zaoczne) na państwowych uczelniach też trzeba płacić.

Biedny jak (polski) student

Studentom, jak wiadomo, rzadko kiedy się przelewa. Z badań ZBP wynika jednak, że żywot studenta z Polski jest wyjątkowo skromny – przynajmniej w porównaniu do żaków z innych europejskich krajów. Miesięczny budżet polskiego studenta to ok. 471 euro. Tymczasem szwajcarski żak ma do dyspozycji ponad 2,2 tys. euro.

Niewiele mniejsze budżety mają studenci z Islandii, Finlandii, Norwegii, Szwecji czy Irlandii. Ale nawet w porównaniu do studentów z regionu, polski żak nie wypada najlepiej pod względem finansowym. Na Litwie budżet studenta to 666 euro, w Czechach 545, a w Rumunii – 531. Biedniejsi od żaków z Polski są tylko ci z Serbii, Gruzji, Turcji i Chorwacji.

Student znad Wisły z reguły na swoje utrzymanie musi pracować sam. Według badania, średnio może on liczyć na wsparcie od rodziców w wysokości 215 euro miesięcznie. To najmniej w całej Europie. Szwajcarscy rodzice dają swoim studiującym pociechom zwykle ponad tysiąc euro miesięcznie. Nawet student w Rumunii dostaje znacznie więcej – ponad 332 euro.

Nic dziwnego, że polski student to student pracujący. Udział własnych zarobków w miesięcznym budżecie to u polskiego studenta ponad 54 proc. A to już jeden z najlepszych wyników w Europie. Bardziej pracowici są tylko studenci z Estonii, Austrii i Rumunii.

Mimo ciężkiej pracy, wielu studentów nie może sobie pozwolić na wynajęcie pokoju albo nawet miejsca w akademiku. 40 procent wciąż mieszka u rodziców. Chociaż na Malcie ten odsetek wynosi 73 proc., a we Włoszech – 69.

Źródło: [autor nieznany], <https://www.money.pl>, <https://link.operon.pl/rh> [dostęp: 12.07.2023].

Indeks pojęć

A

abrogacyjny 55
ajatollah 224
akt wyborczy 58, 59
anarchia 37
anarchizm 15, 38
antysemityzm 109
apartheid 209
apatryda (zob. bezpaństwowiec) 89
arbitraż 166, 167
artykuły henrykowskie 18
atomizacja 103, 104
autokratyzm 39

B

bezpaństwowiec (zob. apartyda) 89
bikameralizm 212
Bill of Rights 13, 180

C

Central Intelligence Agency (CIA) 166
Centrum Badania Opinii Społecznej 228
charyzma 77
czwarta władza 52

D

Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela 13
Deklaracji Niepodległości Stanów Zjednoczonych 13
demokracja 10, 49, 50
 ateńska 10, 11
 burżuazyjna 12
 narzucona 37
 pośrednia 58
 przedstawicielska 103
 szlachecka 18
doktryna 93
 centrowa 99
 egalitarna 101
 elitarna 101
 konserwatywna 100
 lewicowa 99
 polityczna 97
 prawicowa 99
 reakcyjna 100
 reformistyczna 100
 rewolucyjna 100
 równościowa (zob. egalitarna) 101
 solidarystyczna 101
dyktatura
 proletariatu 105, 111
 większości 37

E

egalitaryzm 105

egzekutywa 179
 otwarta 164
 zamknięta 164
electio viri 18

F

faszizm 108, 109
federacja 83
Federal Bureau of Investigation (FBI) 166

G

głośność 28
głowa państwa 162, 163, 164

H

Habeas Corpus Act 13

I

ideologia 93, 95
 polityczna 96, 97
indywidualizm 104
inicjatywa
 ludowa 55
 obywatelska 59
integryzm 103
interwencjonizm 105
izba poselska 18

J

junta wojskowa 158

K

kampania
 negatywna 141
 pozytywna 141
Karta Narodów Zjednoczonych 15
klasa robotnicza 111
klientelizm 39
klub polityczny 126
Kodeks wyborczy 143
kolektywizm 109
komuna 111
komunizm 23, 111
koncepcja państwa
 marksistowska 71
 podboju i przemocy 72
 teistyczna 71
 umowy społecznej 71
koncepcja polityki
 bez ideologii 95
 klasyczna 93
 koercyjna 93
 konfliktowa 94
 konsensualna 93
konfederacja 83

konkordat 225
 konkurencja wolna 104
 konserwatyzm 102, 103
 konstytucja
 3 maja 19
 Królestwa Polskiego 20
 kwietniowa 20
 lipcowa 20
 mała 20
 marcowa 20
 Nihil novi 18, 19
 oktrojowana 20
 Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (lipcowa) 21, 25
 Konstytucja Stanów Zjednoczonych Ameryki 13
 konstytucjonalizm 52
 kontrasygnata 163, 179
 korupcja 39
 koteria arystokratyczna 126

L

legitymizacja 131
 władzy 77
 leseferyzm 104
 liberalizm 104
liberum veto 19

M

maoizm 111
 marketing polityczny 141
 marksizm 15, 105
 marksizm-leninizm 111
 materializm dialektyczny 111
 metoda
 D'Hondta 146
 Hare'a–Niemeyera 146
 Sainte-Laguë 146
 Międzynarodowa Organizacja Pracy 15
 monarchia 80
 absolutna 80, 216
 dziedziczna 80, 180
 elekcyjna 80
 konstytucyjna 80
 parlamentarna 80
 myśl propaństwowa 113

N

nacjonalizm 15, 113
 nadczłowiek 109
 naród 113
 nazizm 108
 neofaszyzm 109
 neokonserwatyzm 103
 neoliberalizm 104
 nepotyzm 39
 Niezależny Samorządny Związek Zawodowy „Solidarność” 28

O

odpowiedzialność
 konstytucyjna 166, 179, 180
 polityczna 179
 ordynacja wyborcza 143
 mieszana 147
 proporcjonalna 146
 większościowa 145

P

państwo 70, 76
 ateistyczne 224
 neutralne światopoglądowo 222
 prawa 52
 radykałnie świeckie 223
 teokratyczne 224
 umiarkowanie świeckie 223
 unitarne 81
 wyznaniowe 223
 złożone 82
 partia
 polityczna
 antysystemowa 130
 chadecka 127
 chłopska 129
 chrześcijańsko-demokratyczna (chadecka) 128
 demokratyczna 130
 ekologiczna 127, 129
 faszystowska 127
 kadrowa 130
 komitetowa 130
 konserwatywna 127, 128
 liberalna 127, 129
 masowa 126, 130
 nacjonalistyczna 127
 niedemokratyczna 130
 parlamentarno-wyborcza (zob. komitetowa) 130
 pozaparlamentarna (zob. rozwinięta) 130
 prosystemowa 130
 regionalna 127
 robotnicza 127
 rozwinięta 130
 socjaldemokratyczna 129
 partykularyzm 38
 personalizm 106
 pierestrojka 28
 plebiscyt 55
 pluralizm 52
 ekonomiczny 53
 ideowy 53
 polityczny 52
 społeczny 53

podmiot
 bezpośredni polityki 95
 ostateczny polityki 95
 pierwotny polityki (zob. ostateczny) 95
 polityczny 95
 wtórny polityki (zob. bezpośredni) 95
 podmiotowość prawa wyborczego 59
 politologia 93
 polityk 92
 polityka 92, 93, 95
non-violence 94
 Polska Rzeczpospolita Ludowa (PRL) 21, 23, 81, 100
 populizm 142
 Powszechna Deklaracja Praw Człowieka 15
 pragmatyzm 127
 prawa socjalne 105
 prawo
 salickie 80
 szariatu 224
 wyborcze 142
 bierno 59
 czynne 59
 prerogatywy 18, 163
 program polityczny 93, 127
 proletariat 14
 próg wyborczy 147
 prytania 10
 przywilej cerekwicko-nieszawski 18

R

racjonalizm 104
 Rada Pięciuset 10
recall 57
 referendum 54
 abrogacyjne (zob. weto ludowe) 55
 lokalne 55
 reformizm 15, 100, 105
 region
 administracyjny 82
 autonomiczny 82
 państw federalnych 82
 samorządowy 82
 regionalizm 114
 repatriant 89
 republika 11, 80
 parlamentarna 80
 prezydencka 80
Rerum novarum 106
 rewizjonizm 100, 105
 reżim polityczny 84, 157
 autorytarny 84, 85
 demokratyczny 84, 85
 totalitarny 84, 85
 równość naturalna 49

S

sejm
 walny 18
 Wielki 19
 senat 12
 socjaldemokracja 105
 socjalizm 105
 narodowy 108
 naukowy 105
 utopijny 105
 solidaryzm społeczny 106
 sprawiedliwość 50
 stalinizm 111
 Statut Organiczny 20
 subsydiarność 106
 sufrażystki 14
 system
 dwublokowy 133
 dwupółpartyjny 132
 dwupartyjny 132
 gabinetowo-parlamentarny 179
 jednopartyjny 131
 kanclerski 184
 kooperacji 52
 kooperacji partii 133
 mieszany (zob. półprezydencki) 169
 monopartyjny 131
 parlamentarno-gabinetowy 189
 parlamentarny 179
 parlamentarny-prezydencki (zob. półprezydencki) 169
 partii dominującej 133
 partyjny 131
 półprezydencki 169
 prezydencki 165
 rozbicia partyjnego 133
 semiprezydencki (zob. półprezydencki) 169
 separacji 52
 wielopartyjny 132
 wyborczy 143, 144
 szowinizm 116

T

totalitaryzm 108, 158
 transformacja 27
 trybun ludowy 12

U

unia
 personalna 82
 realna 82
 ustrój korporacyjny 113

W

weto ludowe 55

władza

alienacja 38

biurokratyzacja 38

wolność

negatywna 50

pozytywna 50

Z

zasada

jednolitości władzy 51

konstytucjonalizmu 52

krwi 87

pluralizmu 52

podziału i równowagi władz 51

poszanowania praw człowieka 53

poszanowania praw mniejszości 53

praworządności 52

suwerenności narodu 51

ziemi 87

zgromadzenie

centuriałne 12

ludowe 57

Ludowe (eklezja) 10

tribusowe 12

Indeks osobowy

A

Akihito 78

Albert II 81

Aleksander I 20

Arystoteles 70, 72, 92

Augustyn, święty 71

B

Bakunin Michał 38

Berlin Isaiah 50

Bernstein Eduard 105

Bierut Bolesław 24

Bismarck Otton von 103

Bonaparte Napoleon 20

Brandt Willy 105

Burke Edmund 102

C

Cat-Mackiewicz Stanisław 103

Chamenei Ali 224

Churchill Winston 23

Clausewitz Carl von 94

Clinton Bill 164

Cycon (Marcus Tullius Cicero) 11, 71

Cyraniewicz Józef 24

Czartoryski Adam Jerzy 103

D

Davies Norman 42

Delacroix Eugène 98

Destutt de Tracy Antoine 96

D'Hondt Victor 137, 144

Dmowski Roman 113

Dziński Mirosław 103

E

Engels Fryderyk 71, 105, 111

Epikur 71

F

Filip I 81

Filip VI 81

Fourier Charles 105

Franciszek 81

Funakoshi Gichin 94

G

Gandhi Mahatma 77, 94

Giddens Anthony 156

Goebbels Joseph 110

Gorbaczow Michaił 196

Grotius Hugo 71

Gumplowicz Ludwik 72

H

Harald V 81

Hare Thomas 137, 144

Hegel Georg Friedrich 71

Henryk, książę Luksemburga 81

Himmler Heinrich 110

Hitler Adolf 37, 108, 109, 110

Hobbes Thomas 14, 71, 94

J

Jan Adam II 81

Jan Paweł II 107

Jan XXIII 107

Jaruzelski Wojciech 29, 219

Jaworski Władysław Leopold 103

Jefferson Thomas 220

Jellinek Georg 70, 71, 156

Johnson Andrew 166

K

Kant Immanuel 70, 71
Kapuściński Ryszard 157
Karol III 81, 83
Karol XVI Gustaw 81
Kelsen Hans 103
Kim Ir Sen 219
Kisielewski Stefan 103
Kiszczał Czesław 28
Klejstenes 10
Kollataj Hugo 71
Korwin-Mikke Janusz 99
Kropotkin Piotr 38
Krzyzanowski Adam 103
Kwaśniewski Krzysztof 115

L

Lenin Włodzimierz Iljicz 71, 111
Leon XIII 106, 107
Locke John 14, 52, 71, 103

Ł

Łukaszenka Aleksander 217

M

Machiavelli Niccolò 70, 92, 156
Małgorzata II 81
Mandela Nelson 78
Mao Tse-tung 111, 132
Marks Karol 71, 105, 111
Mazowiecki Tadeusz 29
Mazzini Giuseppe 113
Michalkiewicz Stanisław 99
Michiko 78
Miedwiediew Dimitrij 173
Mikołajczyk Stanisław 24
Mill John Stuart 50
Mitterand Francois 105
Monteskiusz Karol 13, 52, 92
Morales Evo 208, 209
More Tomasz, święty 92, 100
Mussolini Benito 108, 109

N

Niemeyer Horst 139, 146
Nixon Richard 166

O

Olszewski Jan 139
Orwell George 108
Owen Robert 105

P

Paweł VI 107
Perykles 10, 11
Piłsudski Józef 20, 75, 77, 158
Pius XI 107
Platon 71, 92
Popper Karl 103
Proudhon Pierre 38
Putin Władimir 173, 217

R

Radford Michael 108
Rapoport Anatol 94
Reagan Ronald 103
Roche Marc 178
Roosevelt Eleonora 86
Roosevelt Franklin Delano 23
Rousseau Jan Jakub 14, 51, 71, 92

S

Sainte-Laguë André 146
Saint-Simon Claude Henri 105
Smith Adam 103, 105
Sommer Tomasz 99
Spencer Herbert 50
Stalin Józef 19, 23, 110, 111
Stephenson John 108
Suchocka Hanna 137

T

Thatcher Margaret 103, 132
Tocqueville Alexis de 50
Tomasz z Akwinu, święty 70, 71, 92, 106

V

Videla Jorge Rafael 158

W

Wałęsa Lech 28, 35, 92, 139, 140
Weber Max 77, 93, 126, 131, 156
Wilhelm Aleksander 81

Z

Znamierowski Czesław 71
Zygmunt III Waza 19